
VIII.

MOTIVAČNORELAČNÉ ASPEKTY SLOVOTVORNEJ MOTIVÁCIE

---

0 Úvodné poznámky.....	729
1 Slovotvorná motivácia a frazeologická motivácia (M. Ološtiak – M. Micháľková).....	729
1.1 Podstata frazeologickej motivácie	729
1.2 Vzťahy medzi slovotvornou a frazeologickou motiváciou	734
1.2.1 Slovotvorne motivované slovo ako komponent frazémy.....	734
1.2.1.1 Slovotvorná motivovanosť a frazeologizácia	734
1.2.1.2 Zastúpenie slovotvorne motivovaných slov ako komponentov frazém	735
1.2.1.3 Intrafrazeologická slovotvorba	736
1.2.1.4 Slovotvorná variantnosť frazém	740
1.2.2 Frazéma ako slovotvorný motivant (defrazeologická slovotvorba)	741
1.2.2.1 Typológia defrazeologickej slovotvorby	744
1.2.3 Slovotvorba a tzv. jednoslovné frazémy	748
1.3 Zhrnutie.....	749
Literatúra	750
2 Slovotvorná motivácia a abreviačná motivácia (M. Gavurová – M. Ološtiak)	753
2.1 Podstata abreviačnej motivácie	753
2.1.1 Motivácia ako princíp	754
2.1.1.1 Motivácia ako proces.....	754
2.1.1.2 Motivácia ako vzťah.....	754
2.1.1.3 Motivácia ako vlastnosť.....	758
2.1.2 Rekurzívnosť motivačného vzťahu	758
2.1.3 Zastúpenie v systéme a v texte	759
2.2 Spolupráca abreviačnej a slovotvornej motivácie	760
2.2.1 Slovotvorná motivácia ako prostriedok flektivizácie neflektívnych skratiek	760
2.2.1.1 Flektivizačný formant a štylisticky príznaková podoba iniciálovej skratky	761
2.2.1.2 Flektivizácia iniciálového skratkového slova	763
2.2.1.3 Skratkové slovo, skrátené slovo a deklinácia.....	764
2.2.2 Nominačná spolupráca abreviačnej a slovotvornej motivácie	764
2.2.3 Textové (parolové) skracovanie a slovotvorná motivácia	765
2.2.4 Slovotvorný potenciál skratky	765
2.2.4.1 Deabreviačná derivácia	765
2.2.4.2 Deabreviačná kompozícia	769
2.3 Zhrnutie.....	775
Literatúra	775
3 Slovotvorná motivácia a expresívna motivácia (M. Ološtiak)	778
3.1 Podstata expresívnej motivácie	778
3.2 Nominácia expresívne motivovaných lexikálnych jednotiek	778
3.3 Expresivita a slovotvorná motivácia.....	780
3.3.1 Expresivita slovotvorných prostriedkov	780
3.3.1.1 Expresívne pomenovanie ako slovotvorný motivant	780
3.3.1.2 Neexpresívne pomenovanie ako slovotvorný motivant.....	780
3.4 Expresivita v rámci slovotvorných útvarov	782

3.5 Tvorenie vulgarizmov	784
3.5.1 Vulgarizmy a spôsoby nominácie	785
3.5.2 Vulgarizmy, slovotvorná motivácia a nominácia	785
3.5.2.1 Slovotvorné prostriedky a procesy	785
3.5.2.2 Slovotvorné (motivačné) útvary	786
3.5.3.3 Dynamika expresívnosti a slovotvorná motivácia	788
3.6 Zhrnutie	788
Literatúra	788
4 Slovotvorná motivácia a teritoriálna motivácia (P. Karpinský – M. Ološtiak)	791
4.1 Podstata teritoriálnej motivácie	791
4.2 Slovotvorná motivácia v lexike slovenských nárečí	793
4.2.1 Vymedzenie základných znakov slovotvornej motivácie v slovenských nárečiach ..	793
4.2.2 Vymedzenie typov slovotvornej motivácie v konkrétnych slovenských nárečiach ..	807
4.3 Analýza slovotvorby v konkrétnom nárečovom texte	822
4.4 Zhrnutie	826
Literatúra	827
5 Slovotvorná motivácia a temporálna motivácia	
(L. Gianitsová-Ološtiaková – M. Ološtiak – S. Rešovská)	830
5.1 Neologická lexika a temporálna motivácia	830
5.1.1 Podstata temporálnej motivácie	830
5.1.2 Prehľad názorov na neologické jednotky v slovenskej a českej lingvistike	833
5.1.3 Slovník slovenských neologizmov	836
5.2 Tvorenie neologizmov	837
5.2.1 Neologizmy a sémantická motivácia	837
5.2.2 Neologizmy a morfológická motivácia	838
5.2.3 Neologizmy a syntaktická motivácia	838
5.2.4 Neologizmy a interlingválna motivácia	838
5.2.5 Neologizmy a abreviačná motivácia	839
5.3 Neologizmy a slovotvorná motivácia	839
5.3.1 Slovotvorné spôsoby, postupy a prostriedky	840
5.3.1.1 Slovotvorný základ	840
5.3.1.2 Slovotvorný formant a derivačné slovotvorné postupy	842
5.3.1.3 Kompozícia	848
5.3.1.4 Polymotivácia	853
5.3.2 Pomocné slovotvorné prostriedky a sprievodné javy	854
5.3.2.1 Interfixy	854
5.3.2.2 Alternácie	855
5.3.2.3 Trunkácie	858
5.3.2.4 Kombinácie pomocných prostriedkov a sprievodných javov pri kompozitách	861
5.3.3 Slovotvorné hniezdo a jeho úloha pri budovaní Slovníka slovenských neologizmov	862
5.3.4 Onomaziologická charakteristika neologizmov	864
5.3.4.1 Substantívne deriváty	865
5.3.4.2 Adjektívne deriváty	873
5.3.4.3 Verbálne deriváty	878

5.3.4.4 Adverbiálne deriváty	881
5.3.4.5 Kompozitá.....	882
5.3.5 Relačnosť slovotvornej a temporálnej motivácie	888
5.3.5.1 Interlingválna motivácia	889
5.3.5.2 Syntaktická motivácia	893
5.3.5.3 Abreviačná motivácia	897
5.3.5.4 Sémantická motivácia.....	899
5.4 Zhrnutie.....	900
Literatúra	903
Zoznam skratiek a značiek	907

0 Úvodné poznámky

V tomto oddiele sa analyzujú vzťahy slovotvornej motivácie s vybratými typmi lexikálnej motivácie – s frazeologickou, abreviačnou, expresívnou, teritoriálnou a temporálnou motiváciou. V popredí záujmu sa teda ocitá fenomén relačnosti slovotvornej motivácie. Na začiatku každej kapitoly sa vysvetľuje podstata príslušného typu motivácie, a to aj s využitím konceptu slovotvornej motivácie (motivácia ako princíp – proces, vzťah, vlastnosť). Uplatňujeme tak metodologický postup, pri ktorom sa na základe princípu motivačnej komparácie využívajú známe poznatky o slovotvornej motivácii pri analýze ďalších motivačných typov (porov. oddiel II. kap. 1.3; Ološtiak, 2011). Následne sa pozornosť venuje lexikálnym javom, ktoré sú prejavom vzťahu slovotvornej motivácie a príslušného motivačného typu (najčastejšie na podklade motivačnej kooperácie a determinácie).

1 Slovotvorná motivácia a frazeologická motivácia

Martin Ološtiak – Marcela Micháliková

1.1 Podstata frazeologickej motivácie

Frazeologicky motivované sú frazémy. Charakteristiku tohto motivačného typu prvýkrát predstavil J. Furdík v štúdii *Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii* (Furdík, 1994/2005), v ktorej porovnáva vlastnosti frazeológie a slovotvorby (porov. aj Ološtiak, 2011, s. 141 – 144). Ide o aspekty, ktoré sú zosumarizované v tabuľke [1] a stručne skomentované v nasledujúcom texte.

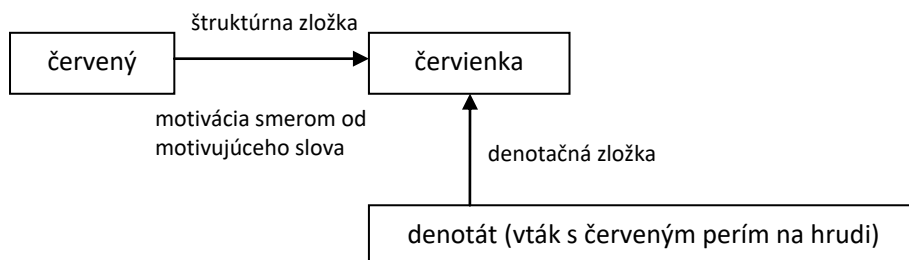
[1] Vlastnosti slovotvornej a frazeologickej motivácie

slovotvorná motivácia	frazeologická motivácia
jednoslovné pomenovanie	viacslovné pomenovanie
dvojdimenzionálnosť	trojdimenzionálnosť
motivačné zložky – morfémy/morfematické komplexy	motivačné zložky – slová
zreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry	nezreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry
modelovosť	nemodelovosť

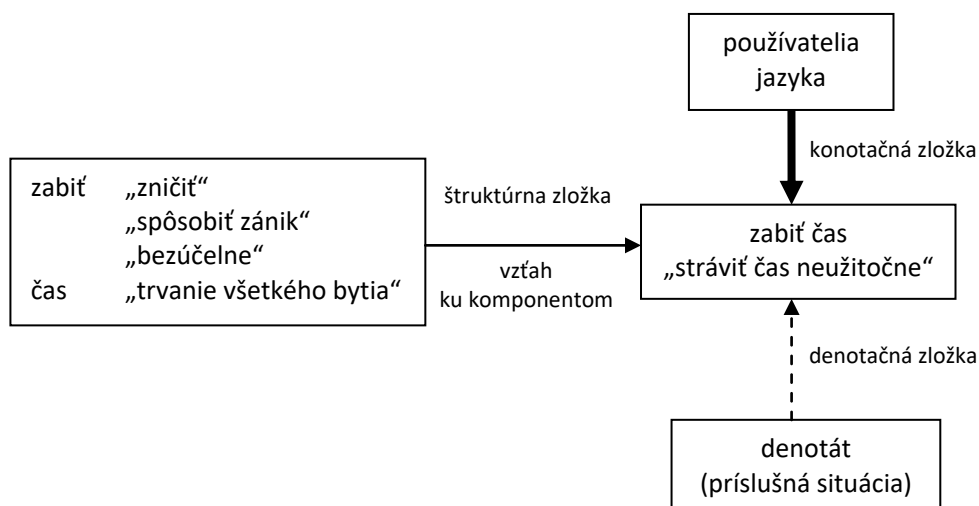
(1) SM sa týka tvorenia jednoslovných pomenovaní (napr. *sliedič, podkolenka, stojeden, zelenobiely*), výsledkom pôsobenia princípu FM sú viacslovné pomenovania (napr. *držať jazyk za zubami, Tichá voda brehy myje.*).

(2) SM má dve dimenzie (štruktúrna a denotačná zložka), FM je trojdimenzionálna (štruktúrna, denotačná a konotačná zložka). Na ozrejmienie tohto konštatovania pripájame dve schémy [2] a [3] (s využitím príkladov J. Furdíka).

[2] Dvojdimenzionálnosť slovotvornej motivácie

[3] Trojdimenzionálnosť frazeologickej motivácie

(3) Motivačnou zložkou slovotvorných motivátov sú koreňové morfémy, ak je motivantom slovotvorne nemotivované pomenovanie (*čas* → *nad-čas*), resp. morfematické komplexy, ak motivantom je už slovotvorne motivované, resp. slovotvorne demotivované pomenovanie (*nad-čas* → *nadčas-ový*). Motivačnými zložkami frazém sú slová v podobe konkrétnych gramatických tvarov: *aká + matka + taká + Katka* → *Aká matka, taká Katka*.

Z toho vyplýva, že slovotvorne motivované slovo aj frazéma sú druhotnými pomenovaniami, teda takými, ktoré vznikajú z existujúcich jazykových jednotiek. J. Mlacek vo svojich prácach na viacerých miestach uvažuje o princípe druhotnosti (Mlacek, 2000, 1999, s. 127), inšpirovaný aj štúdiou J. Horeckého *Návrh na vymedzenie frazémy* (1997), v ktorej sa o. i. podotýka, že frazéma je sekundárne označenie. Druhotnosť frazémy je prejavom pôsobenia princípu transpozície, ktorá sa týka referenčného vzťahu (Dolník, 1997; Mlacek, 1999, s. 129). Pravda, druhotnosť derivatémy má iný charakter než druhotnosť frazémy, čo vyplýva predovšetkým z konštrukčného charakteru porovnávaných jednotiek, ako aj z toho, že vo frazéme sa dominantne realizuje konotačno-pragmatická zložka.

(4) Slovotvorne motivované lexémy sa vyznačujú zreteľnou onomaziologickou štruktúrou (bližšie porov. oddiel III.). To znamená, že sémanticky sú výrazne späté so svojimi motivantmi (inou otázkou je slovotvorná demotivácia). Napríklad v slove *volejbalista* sa pro-

stredníctvom slovotvorného formantu vyjadruje sémantický príznak „osoba“, ktorý je onomaziologickou bázou (OB) tohto pomenovania. Onomaziologickú bázu špecifikuje onomaziologický príznak (OP) „volejbal“, ktorému na úrovni formy v uvedenom príklade zodpovedá slovotvorný základ. Medzi bázou a príznakom sa nachádza onomaziologický spoj, ktorý na úrovni formy nemá korelát:

Z		F	úroveň formy
VOLEJBAL	-	ISTA	
„volejbal“	(má vzťah)	„osoba“	
OP	OS	OB	úroveň obsahu

Takáto zreteľná onomaziologická štruktúra vo frazémach chýba. Dôvodom je ich zastretá významová štruktúra, ktorá nie je signalizovaná pôvodným významom jednotlivých frazeologických komponentov. Pri frazeologických zrastoch onomaziologická štruktúra prakticky neexistuje: OB, OS i OP sú „zliate“ do jedného vnútorne nerozčleneného onomaziologického komplexu (napr. *trafiť klinec po hlavičke, mať maslo na hlave*). Pri frazeologických celkoch možno uvažovať o náznakoch onomaziologickej štruktúry a vymedziť nejasné kontúry OB (pomenovacieho základu), o ktorú sa opiera frazeologický význam: napr. *ťahat' za jeden povraz* (OB „spolu“), *držať jazyk za zubami* („mlčať“). Pri treťom type frazém, frazeologických spojeniach, možno pomerne jasne určiť bázu a vysledovať viac alebo menej zastreté kontúry príznaku: napr. v ustálených prirovnaniach typu *spať ako medveď, chudobný ako kostolná myš*, resp. v spojeniach typu *ľahké dievča, obrátiť naruby*.

(5) SM je modelová záležitosť. Motivovanosť derivatémy je daná príslušnosťou do slovotvorného typu a slovotvornej kategórie. Rozdiely môžu byť v jej intenzite na základe stupňa demotivácie. Modelovosť SM sa prejavuje aj horizontálne (vzťah motivant – motívát), aj vertikálne (rovnaká štruktúra motívátov vyplývajúca z rovnakého spôsobu utvorenia). Napr. slová *cestár – kominár – kraviar – koniar* sú utvorené podľa jednej „šablóny“: ide o desubstantíva s príponou *-ár/-iar* a s významom „ten, kto (V) Smot“ = ten, kto (má dejový vzťah k) motivujúcemu substantívu. Sila analógie sa v slovotvorbe využíva napríklad pri analogickej slovotvorbe, napr. slovo *nádrž* možno chápať rovnako (analogicky) utvorené ako slovo *nálož*, hoci neexistuje motivant **nadržat'*; porov. *naložiť : nálož = x : nádrž* (Furdík, 1993, s. 55).

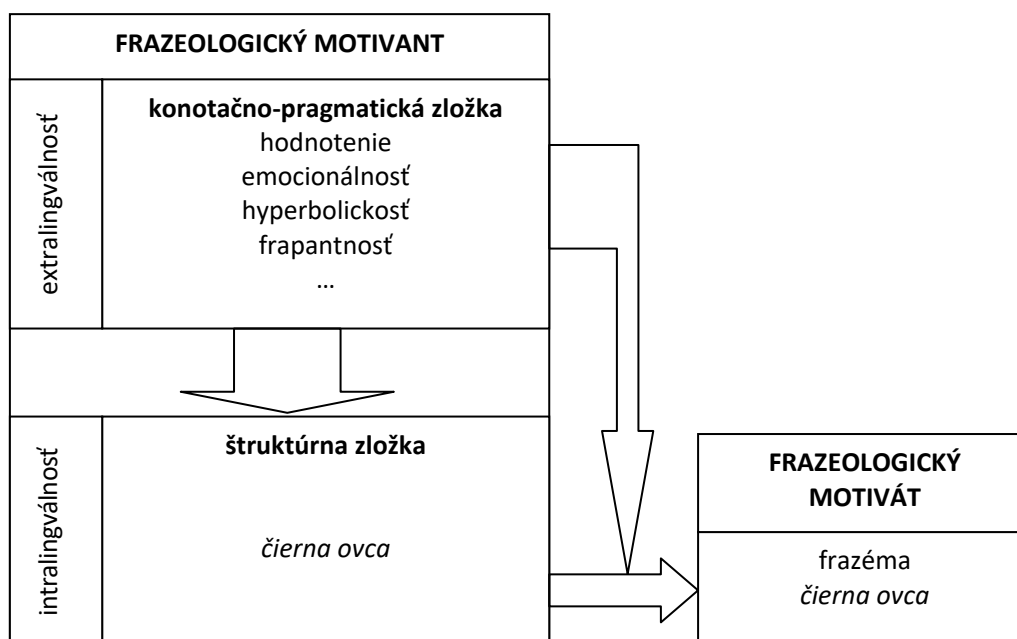
Frazeológia je nemodelová, frazémy sa zväčša utvárajú individuálne, bez ohľadu na existenciu typov a modelov. V niektorých častiach frazeologického fondu však možno zaregistrovať isté tendencie k typovosti, resp. rovno uvažovať o frazeologických útvaroch, podobajúcich sa na slovotvorné typy (napr. X – neX: *hlava-nehlava, cestou-necestou, kamarát-nekamarát*; bližšie porov. časť 1.2.1). Táto modelovosť sa nevzťahuje na frazeológiu ako celok, ale len na niektoré typy frazeologických jednotiek (porov. aj frazeologizované konštrukcie ako jednu z konštrukčných podôb frazém). Výsledkom vplyvu modelovosti je aj existencia frazeologických sérií (Mlacek, 2007). Napätie medzi jedinečnosťou a typovosťou vo frazeológii reflektuje mokijenkovská opozícia *modelovosť : nemodelovosť* (Mlacek, 1999, s. 134 a n.). K tejto problematike sa vyjadril aj J. Dolník, ktorý pri analýze princípu analógie a idiomatickosti uvažuje o anomálnej analógii: „Istá frazéma vznikla v tom zmysle, v tom duchu ako iné frazémy, t. j. analogicky. Nachádzame sa tu v **paradoxnej zóne analógie**. Tým, že frazéma vzniká v tom zmysle ako iné frazémy, reprodukuje sa ich anomálnosť“ (Dolník, 1997, s. 41; bold autor). O fungovaní princípu analógie vo vzťahu k frazeologickým aktualizáciám uvažuje J. Mlacek (2000).

K modelovosti pripájame ešte jednu terminologickú poznámku. Na základe analógie k termínu slovotvorný typ J. Furdík navrhol termín *frazetvorný typ* (v posudku diplomovej práce M. Molčanovej, 1996) na pomenovanie štruktúry slovotvorne motivovaných slov utvorených len pre potreby frazeológie (*hlava-nehlava* a pod.). Termín **frazémotvorný typ**¹ budeme používať vo vzťahu k frazémam ako celku, nie vo vzťahu k slovotvorne motivovaným komponentom frazém. Pravdaže, platí to pre frazémy, pri ktorých o istej miere modelovosti môžeme uvažovať, napr. pri prirovnaniach, porov. štruktúru „tertium comparationis“ + (funktor) + „comparatum“: *rýchly ako blesk, opitý ako čík, vysoký ako jedľa, bledý ako stena*. Ostatné terminologické návrhy predstavíme pri analýze intrafrazeologickej a defrazeologickej slovotvorby v ďalších častiach tejto kapitoly.

Pri charakteristike FM sa sústredíme na analýzu všetkých jej zložiek (frazeologický motivant, frazeologický motivát, vzťah medzi nimi, frazeologizácia ako proces, vlastnosti frazémy).

Frazeologický motivant je komplexná a viacrovinná entita, ktorá má jednak intralingválnu dimenziu (štruktúrna zložka), jednak extralingválnu či paralingválnu dimenziu (konotačno-pragmatická zložka). Jazykovoštruktúrnou časťou frazeologického motivantu tvorí „podkladová“ syntaktická konštrukcia (genetický prototyp frazémy, porov. Ďurčo, 1989, s. 34), ktorá je „vnútornou formou“ frazémy. Konotačno-pragmatická zložka saturuje kategórie ako hodnotenie, emocionálnosť, frapantnosť, šťavnatosť, zemitosť, živosť, fantazijnosť, hyperbolickosť a pod., teda kategórie, prostredníctvom ktorých sa do frazeologického znaku „vkladá“ človek. Extralingválna dimenzia je dominantná, určuje spôsob frazeologizácie a funkčnej frazeologickej separácie. Uvedené skutočnosti možno schematicky znázorniť v schéme [4]:

[4] Princíp frazeologickej motivácie

¹ Na rozdiel od Furdíkovo návrhu budeme používať adjektívum *frazémotvorný* namiesto *frazetvorný*, porov. dvojice tvoriť slovo – slovotvorný, tvoriť frazému – frazémotvorný.

V čom sa odlišuje toto ponímanie frazeologickej motivácie od doterajšieho konceptu motivácie vo frazeológii? Vo frazeológii je bežné také chápanie motivovanosti, ktorého podstatou je porovnávanie sémantiky komponentov (resp. vnútornej formy frazémy) a sémantiky frazémy²; poukazuje sa na koreláciu medzi stupňom obraznosti a jasnosťou motivovanosti. Na tomto aspekte je založená klasická vinogradovovská sémantická klasifikácia (frazeologické zrasty, celky, spojenia). E. Kučerová (1974, s. 23) poznamenáva, že „motivovanosť frazeologizmu je pre jeho správne použitie irelevantná“. Podľa J. Machača (1967, s. 142) lexémy typu *modrá punčocha, zelený anton, mít za lubem, nechat na holičkách* majú synchronne zastretú motiváciu. Chápanie motivovanosti frazém v zmysle obraznosti je viditeľné aj v štúdiu J. Mlacka – pri konfrontácii slovenských a srbochorvátskych frazém autorovi ide o „sledovanie ich obraznosti a všeobecnejšie ich motivovanosti“ (Mlacek, 1992, s. 375); ďalej uvažuje o motivovanosti ich obrazu. Autor vymedzuje aj typ ekvivalentných frazém, „pri ktorých sa z hľadiska ich motivovanosti prejavujú evidentné zhody, paralely, ale zároveň aj isté rozdiely, posuny v ich obraze“ (Mlacek, 1992, s. 379). Takto chápanú motivovanosť F. Čermák (1985, s. 191) pokladá nanajvýš za čiastočnú (spomína dekonkretizáciu, deanimalizáciu, antropomorfizáciu), majúcu len rámcový charakter, pretože súvisí s tematizáciou komponentov a na konkrétny frazeologický význam nemá vplyv. Na inom mieste autor hovorí o (pravidelne) nemotivovanom význame, ktorý nemožno spätne dekomponovať na vstupné významy komponentov (Čermák, 1985, s. 190). Modifikované predstavuje pojem motivácie a demotivácie frazém Ľ. Kralčák (1993). Demotivácia v jeho ponímaní je druhou etapou frazeologizačného procesu, keď frazéma stráca pôvodnú obraznosť (motivovanosť, dvojplánovosť) v dôsledku zániku súvislostí medzi primárnym (doslovným) a frazeologickým významom³.

Všetky uvedené prístupy interpretujeme tak, že sa v nich o motivovanosti uvažuje z genetického aspektu a v zmysle štruktúrnej zložky, ktoré sa týkajú vzťahu frazémy k motivujúcej syntaktickej konštrukcii a cez ne sa týkajú vzťahu frazémy k svojim komponentom (často sa hovorí o demotivácii, resp. desémantizácii slova po vstupe do frazémy). Ako sme viackrát zdôraznili, v našom ponímaní podstata frazeologickej motivácie spočíva inde – v trojjedinom spojení syntaktickej, sémantickej a expresívnej motivácie, pričom dominantnú funkciu má konotačno-pragmatická zložka (ďalej KPZ), ktorá determinuje ostatné zložky, a teda aj zložku štruktúrnu (spôsob sémantickej transpozície) a denotačnú. Frazeologickú motivovanosť teda posudzujeme bez ohľadu na štruktúrnu zložku, na mieru (sémantickej) korelácie medzi komponentmi a frazémou. Práve naopak, konštatujeme, že vzťah medzi komponentmi a frazémou riadi KPZ. Podobne možno interpretovať aj poznámku J. Mlacka, v ktorej sa taktiež poukazuje na vzťah medzi štruktúrnou a konotačno-pragmatickou zložkou: „...rozdiely pri zastúpení istých komponentov môžu byť východiskom pre evidentne odlišné konotácie a práve tie sú dôležitou zložkou celkovej významovej výstavby frazémy“ (Mlacek, 1992, s. 381). Z nášho pohľadu rozdiely v zastúpení jednotlivých komponentov vyplývajú z pôsobenia KPZ.

² Porov. formuláciu: „Vzťah medzi vnútornou formou a významom FJ, ktorý je sprostredkovaný cez jej obraznosť, by bolo možné označiť za motivovanosť FJ“ (Đurčo, 1989, s. 34).

³ V tomto kontexte autor rozlišuje dve skupiny neobrazných demotivovaných frazém: 1) obraznosť sa stráca v dôsledku nevýrazného, okrajového prekrývania usúvzťažnených významov alebo v dôsledku utvárania netypických, ťažko identifikovateľných súvislostí (napr. *vytrieť niekomu kocúra, byť z niečoho jeleň*); 2) obraznosť sa stráca v dôsledku ustúpenia niektorého komponentu z aktívnej slovnej zásoby (napr. *mať na rováší, byť v pomykove*) (Kralčák, 1993, s. 230 – 231).

Frazeologická motivácia teda nie je v priamom vzťahu k štruktúrnej motivácii (k štruktúrnej dimenzii frazeologizácie), ale opačne, štruktúrna motivácia závisí predovšetkým od KPZ. Z hľadiska frazeologickej motivácie je teda dôležité dekodovať konotačno-pragmatickú dimenziu. Podstata frazeologickej kompetencie spočíva v tom, že používateľ si osvojí „frazeologický kľúč“, princíp synchrónneho fungovania a frazeologickej hodnoty danej frazémy.

1.2 Vzťahy medzi slovotvornou a frazeologickou motiváciou

V tejto časti si vzťah a spoluprácu medzi SM a FM všimneme z troch aspektov: slovo tvorne motivované slovo ako komponent frazémy (4.2.1); frazéma ako slovotvorný motívant (4.2.2), slovotvorba a tzv. jednoslovné frazémy (4.2.3).

1.2.1 Slovo tvorne motivované slovo ako komponent frazémy

Slovo tvorne motivované slová prirodzene fungujú aj ako komponenty frazeologických jednotiek. V tejto súvislosti možno venovať pozornosť týmto aspektom: slovotvorná motivovanosť a frazeologizácia (1.2.1.1); zastúpenie slovotvorne motivovaných slov ako komponentov frazém (1.2.1.2); intrafrazeologická slovotvorba (1.2.1.3); slovotvorná variantnosť frazém (1.2.1.4). Materiálovým východiskom v ďalšom výklade sú jednak lexikografické diela,⁴ jednak pasáž k monografii Ľ. Liptákovej (2012, s. 91 – 96).

1.2.1.1 Slovo tvorná motivovanosť a frazeologizácia

F. Čermák (1985, s. 174) nastoľuje otázku, či isté tvary po vstupe do frazém ešte možno nazývať slovami, keďže ich formálna a zväčša aj sémantická stránka je do určitej miery deštruovaná. Autor zamietá slovnú platnosť takýchto komponentov a nazýva ich verbiodmi, zvláštnymi slovnými formami, napr. *nechat niekoho na holičkách* „nechať bez pomoci“: „Analogii predpokladané substantívum *holičky* (bylo by to femininum plurálu) v jazyce neexistuje, máme tu čo robiť s pouhou jedinou formou (ze 14 teoretických pádů jich 13 chybí) a pod.“ (Čermák, 1985, s. 174).

Naproti tomu J. Mlacek v štúdii o lexike vo frazeológii konštatuje, že „slovo, triedy slov aj vzťahy medzi slovami sa v procese frazeologizácie viac alebo menej modifikujú, prehodnocujú, ale nemožno hovoriť o zániku slova, o úplnej strate jeho príslušnosti do istej skupiny slov, o zániku sémantických vzťahov medzi slovami, ktoré sa uplatnili ako komponenty frazémy“ (Mlacek, 1990, s. 87)⁵. Tento poznatok J. Mlacka možno vzťahovať aj na slovo tvorne motivované slovo ako komponent frazémy (pripomíname, že J. Mlacek vo svojej štúdii slovotvorné vzťahy a slovotvorbu neanalyzuje), a to z niekoľkých aspektov.

J. Mlacek v citovanej štúdii konštatuje, že viaceré skupiny slov zreteľne nesú so sebou do frazeológie svoje konotácie (1990, s. 77), čo platí aj o slovotvorne motivovaných slovách. Očividne sa to prejavuje pri existencii slovotvornej variantnosti ako podtypu lexikálnej variantnosti frazém. Máme na mysli prípady ako *nastrčená figúrka/figúra*, *presný ako hodinky/hodiny*, *mať IQ hojdieho koníka/koňa*, *pozerať na dno poháríka/pohára*, *malý/malilinký ako hrach/hrášok*, *narástol mu hrebienok/hrebeň*, *vypustiť dušičku/dušu*. Demi-

⁴ Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968); Krátky slovník slovenského jazyka (2003); Slovník súčasného slovenského jazyka (2006, 2011); Malý frazeologický slovník (Smiešková, 1989).

⁵ Tu sa nachádza aj rozbor názorov viacerých ďalších bádateľov na fungovanie slova vo frazeológii.

nutívny komponent môže do frazeológie prinášať okrem sém „malý, milý“ aj sémy „irónia“, „výsmech“, zvyrazňujúce konotačno-pragmatickú zložku a expresívny pôdorys frazémy.

Ďalšou otázkou je vzťah medzi semiotickým statusom slovotvorne motivovaného slova a frazeologizáciou. Inými slovami, mohli by sme sa opýtať, ako sa modifikuje schopnosť slovotvorného významu slúžiť ako nápoď lexikálneho významu. Slovotvorne motivované slovo sa, podobne ako všetky ostatné typy lexém, po vstupe do frazémy stáva „tímovým hráčom“, súčasťou celku, ktorého hodnota nevzniká prostým súčtom hodnôt jeho komponentov. Slovotvorne motivované slovo prostredníctvom svojej sémantickej kondenzovanosti môže rozličným spôsobom prispieť k celkovému charakteru a významu frazémy. Pozrime sa v tejto súvislosti na relačné adjektíva vo frazémach so štruktúrou adjektívno-substantívnej syntagmy.

Adjektíva typu *hamletovský* (*hamletovská otázka*, *judášsky bozk*, *Paridovo jablko*, *sizyfovská práca*, *Augiášov chliev*) konotačne odkazujú na historické či arteficiálne (z mytológie či literatúry) osoby, miesta a národy, od mien, resp. názvov ktorých sú tieto adjektíva utvorené. V tomto prípade sa teda ich lexikálny význam priamo neinkorporuje do významu frazémy, ale viaže sa so situáciami, ktorých onymické objekty boli súčasťou. Porov. napr. známu scénu zo Shakespearovej tragédie, v ktorej si Hamlet kladie existenciálnu otázku „Byť či nebyť?“, a frazému *hamletovská otázka* s významom „dôležité rozhodnutie o vykonaní/nevykonaní niečoho“ (SSSJ-2).

Niektoré relačné adjektíva obsahujú význam motivujúceho substantíva, ako aj relačný komponent, ktorý spoluvytvára význam frazémy, porov. tieto príklady:

- *hrobové ticho*: *hrob* → *hrobový* „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) hrobu“; na základe konotačno-asociačného radu vyplývajúceho z implikačnej zóny obsahu lexém *hrob* – *hrobový* „hrobový – ako pri hrobe, na cintoríne, s pietou, úctou, v tichosti“ možno interpretovať frazeologický význam „úplné ticho“, ktorý vzniká tautologickou intenzifikáciou;
- *klobáskoví inžinieri*: *klobáska* → *klobáskový* „taký, ktorý (má nejaký vzťah ku) klobáskam“; na základe konotácie „klobáska ako typ domáceho produktu slúžiaceho na podplácanie pri štúdiu; získanie vzdelania na základe podplácania = nedostatočné vzdelanie = neodborník, fušer“ možno interpretovať frazeologický význam „ktorí vyštudovali za úplatky (podplácajú domácimi produktmi), a preto neodborníci, fušeri“ (SSSJ-2).

Podobným spôsobom by bolo možné interpretovať slovotvornú motivovanosť adjektívnych komponentov vo frazémach *diabolský kruh*, *hnilý kút*, *hviezdna hodina*, *kockatá hlava*, *krčmové reči*, *kupecké počty*, *osí driek*, *pivný kotel*.

1.2.1.2 Zastúpenie slovotvorne motivovaných slov ako komponentov frazém

F. Čermák (1985, s. 181) poznamenáva, že väčšina komponentov frazém je slovotvorne motivovaná a v tomto aspekte sa frazeológia nelíši od situácie v pravidelnom (t. j. nefrazeologickom) jazyku. Toto Čermákov konštatovanie si nateraz netrúfame ani potvrdiť, ani vyvrátiť. Porovnávanie proporcií slovotvornej motivácie (vrátane zastúpenia slovotvorne motivovaných slov) vo frazeologickom fonde a v nefrazeologickej časti lexiky je úloha, ktorá si vyžaduje rozsiahlejší materiálový výskum. Z uvedeného dôvodu na tomto mieste ponúkame len jeden štatistický údaj týkajúci sa slovotvornej motivovanosti adjektív. V skupine frazém so stavbou substantívnej syntagmy (štruktúrny typ „adjektívum + sub-

stantívum“) sa prevažne (vyše 71 %)⁶ uplatňujú slovotvorne motivované adjektíva: *cigánske oči, hviezdny čas, psie časy, vlčie časy, čínsky múr, básnické črevo, domovský prístav, dojná krava, osie hniezdo, osamelý bežec, oporný bod, styčný bod, boľavé miesto, časovaná bomba, ľudský červíak, hriešny človek, vykričaný dom, domáci priateľ, dračie zuby, dubová hlava*. Zastúpenie slovotvorne motivovaných adjektív v nefrazeologickej lexike je neporovnateľne vyššie (93 %); porov. oddiel II. kap 6, tab. [16].

Ďalej F. Čermák (1985) konštatuje, že motivovanosť komponentov nie je príliš rozsiahla, zväčša sa tu nenachádzajú extrémne zložené odvodeniny a dlhé kompozitá. Derivatologickou terminológiou formulované: vo frazeológii sa zväčša nachádzajú deriváty zo začiatkov slovotvorných radov, napr. *odísť k Abrahámovi* (východisková motivácia *ísť* → *odísť*), *zmiznúť ako Angličan* (východisková motivácia *Anglicko* → *Angličan*), *zahrať niečo do autu* (východisková motivácia *hrať* → *zahrať*), *barania hlava* (východisková motivácia *baran* → *barani*).

1.2.1.3 Intrafrazeologická slovotvorba

Pojem/termín intrafrazeologická (vnútrofrazeologická) slovotvorba vytvoril J. Furdík niekedy na začiatku 90. rokov 20. stor. Pomenúva sa ním súbor slovotvorných postupov uplatňovaných na slovách ako komponentoch frazém: napr. *hlava-nehlava* (*kamarát-nekamarát, učiteľ-neučiteľ* atď.), *nejeden-nedvaja, do tretice všetkého dobrého* a i. (Furdík, 1994). Ide o proces, v rámci ktorého dochádza k dialektickej spätosti frazeologizácie (procesu utvorenia frazeologickej jednotky) a slovotvorných postupov (procesu utvorenia slovotvorne motivovaného slova). Komponenty frazém tu akoby vznikajú alebo aspoň zotrvávajú len vďaka frazéme. Vznikajú tak unikátne slová utvorené len pre potreby frazémy, pričom možno uvažovať o týchto javoch:

1) **frazeologické slovo**: vďaka slovotvorbe vznikajú samostatné, len vo frazeológii sa vyskytujúce slová, patriace do istého slovotvorného typu, ktorý existuje aj mimo frazeológiu: napr. *vtáčik-preletáčik, nejeden-nedvaja, zákon-nezákon*;

2) **frazeologický slovotvorný typ**: vďaka slovotvorbe vznikajú samostatné, len vo frazeológii sa vyskytujúce slová, patriace do slovotvorného typu, fungujúceho len vo frazeológii: napr. *prelietať* → *prelet-áč-ik* ← *vtáčik* (kontaminácia dvoch motivačných vzťahov; porov. ďalej);

3) prípady typu 1) aj 2) sa môžu spolupodieľať na konštituovaní **frazémotvorného typu** – vďaka slovotvorbe sa tvorí frazéma s ustálenou konštrukciou, napr. *hlava-nehlava*: slovo *nehlava* utvorené prefixáciou vystupuje spolu so svojím motivantom v dvojčlennej frazéme (motivant je prvý v poradí, motivát je druhý v poradí)

a) Náčrt typológie intrafrazeologickej slovotvorby

Prvá komplexná analýza intrafrazeologickej (a tiež defrazeologickej) slovotvorby založená primárne na dátach zo šesťväzkového Slovníka slovenského jazyka (1959 – 1968), ako aj prvá taxonómia intrafrazeologickej a defrazeologickej slovotvorby v slovenčine bola predstavená v diplomovej práci M. Molčanovej⁷ (1996) pod vedením J. Furdíka. V tejto

⁶ Uvedený percentuálny podiel sme vypočítali na základe sondy na materiáli frazém z prvých dvoch väzkov Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006, 2011). Z 237 frazém so štruktúrou A + S obsahuje slovotvorne motivovaný adjektívny komponent 170 jednotiek.

⁷ Autorka uvedenej diplomovej práce (M. Micháľková, rod. Molčanová) je spoluautorkou tejto kapitoly.

kapitole je východiskom pre navrhnutú klasifikáciu práve typológia M. Molčanovej zo spomínanej diplomovej práce, odkiaľ čerpáme aj viaceré príklady.

Na základe skúmaného materiálu možno vyčleniť tieto prejavy intrafrazeeologickej slovo tvorby.

aa) Frazémotvorné typy

Podľa množstva jednotiek patriacich do toho-ktorého typu možno uvažovať o väčšom-menšom nábehu ku konštituovaniu osobitných frazeologizovaných konštrukcií (o tomto konštrukčnom type porov. Mlacek, 2007).

• Typ {X}s + {ne- + X}s⁸

Frazémy uvádzané v SSJ: *hlava-nehlava* „bezohľadne“, *hanba-nehanba* „bez ohľadu na hanbu“, *hlava-nehlava* „bezohľadne“, *rodina-nerodina* „bez výnimky, každému rovnako“, *sviatok-nesviatok* „každý deň, v každom čase“. Tento typ mohol (i keď nevyhnutne nemusel) vzniknúť podľa frazémy *Kmotor-nekmotor*, *z čerešne/hrušky dolu!*, kde súslovie s touto štruktúrou je súčasťou frazeotextémy. Zdá sa, že tu existuje istá tendencia takýchto súslovie formálne zložených zo substantív plniť funkciu adverbii (ako? kde? kedy?) alebo adjektív (aký?). Ide o pomerne produktívny frazémotvorný typ s významom „bez ohľadu na okolnosti, ktoré sa špecifikujú významom prvého komponentu“, resp. „bez výnimky“, pri ktorom existuje množstvo okazionálnych jednotiek (frekvencia v korpuse: 1). Substantíva v týchto prípadoch sa vyskytujú len v nom. sg. Niekoľko príkladov z korpusu:

*Pred fašizmom bol starostom obce, ale **starosta-nestarosta**, jeho osem detí muselo dačo obliecť i obuť, preto aj s mnohými ďalšími obyvateľmi odchádzal do blízkeho Švajčiarska ako nádenník. – Otcov brat boli vo funkciách vedúci v živočíšnej a vedúci v rastlinnej výrobe na jednom veľkostatku. A tam **sobota-nesobota** musel život ísť tak, jak ide. – Jedným slovom páni prednostovia nám tu rozbiľajú historický Gemer-Malohont **mapa-nemapa** a v záujme ustanovenia Lučenca za sídlo nimi presadzovaného slabého a neprirodzeného regionálneho hybridu sa dopúšťajú objavných myšlienok. – Trpaslíci vedia rozložiť oheň všade a zo všetkého, **viator-neviator**, no teraz ho nie a nie založiť.*

V prípade, že komponenty sú v inom páde (príp. aj čísle), mení sa kategoriálna hodnota spojenia, nejde o samostatnú výpoveď, ale o rôznorodé a pomerne disparátne substantiálne významy „niečo zvláštne, svojho druhu; nijaké; majúce zlú kvalitu; čokoľvek“: porov. heslo *cesta* v SSJ: *cestanecesta*, *cestou-necestou*, *cesty-necesty*, *cestami-necestami* po cestách i mimo ciest, hoci kde, i cez prekážky (obyč. v spojení so slovesami *ísť*, *blúdiť*, *chodiť*); ako aj korpusový doklad: *Aj keby dostal voľnú ruku od európskych štruktúr a NATO, či chce, alebo nechce so svojimi imaginárnymi **voličmi-nevoličmi** do nich vstúpiť, alebo nevstúpiť, aj keby používal taktiku proklamovania, podliezania, obľetovania, koketovania a náhleho odmietania, predsa by na seba pútal pozornosť ortodoxného voličstva.*

Ako vyplýva aj z uvedených príkladov, tento model sa konštituuje predovšetkým zo substantív. Menej frekventovane sa v tejto funkcii vyskytujú aj iné slovné druhy: pronominá (*kedy-nekedy* „kedysi neskoro“), adjektíva (*svätý-nesvätý*), adverbii (*pešo-nepešo*, *ľúto-neľúto*, *šmykl'avo-nešmykl'avo*), verbálne participiá (porov. formulku pri hre na schovávačku: *Schovaný-neschovaný, idem!*).

⁸ Vysvetlenie notácie: v svorkových zátvorkách { } sa uvádzajú komponenty, za svorkovými zátvorkami malými písmenami sa indikuje slovnodruhovú príslušnosť, v rámci svorkových zátvoriek písmenami X, Y sa označujú komponenty. Slovo tvorná štruktúra sa zaznamenáva v podobe modifikovaného slovo tvorného vzorca – okrem klasickej notácie Zx (Z = základ, x = slovnodruhovú špecifikácia) sa používajú aj písmená X, Y, aby sa naznačilo opakovanie daného komponentu.

- Typ {X: ne- + Zn}n + {Y: ne- + Zn}n

Tento typ je zložený z dvoch komponentov, ktoré sú oba negované prefixom *ne-*. Patria sem frazémy *nejeden-nedvaja* „viacerí, mnohí“ a *neraz-nedva / neraz aj nedva* „viackrát“.

ab) Frazeologické slová

Frazeologické slová sú slovotvorne motivované komponenty frazémy, ktoré vznikajú len pre potreby frazeologizácie, mimo frazeológie sa nevyskytujú. Tieto komponenty patria do istého slovotvorného typu, ktorý mimo frazeológie môže, ale aj nemusí existovať. Vo veľkej miere sa uplatňuje analogická slovotvorba.

aba) Rýmovo-rytmizujúce frazémy

Ide o súslavia, resp. dvojvetné symetrické súvetia, v rámci ktorých sa objavuje motivovaný aj motivujúci (príp. spolumotivujúci) komponent. Dôležitú úlohu tu hrá formálna stránka, elementy, ktoré sa opakujú a často sa rýmujú, vytvárajú špecifické rytmizované celky, napr.:

- *vtáčik-preletáčik: prelietať → prelet-áč-ik ← vtáčik* (možno uvažovať o kontaminácii slovotvorných typov, resp. o lexikálnej kontaminácii⁹, porov. anglický termín *blending*);
- *krútikom-chvostíkom: krútiť → krút-ik (Zv + -ík/-ik);* porov. s motivačnou dvojicou *strúhať → strúž-ik*; komponent *krútik* sa však zaraďuje do onomaziologickej kategórie spredmetnenia deja, kým *strúžik* je názov prostriedku deja;
- *oči si vyočítť: oko → vy-oč-iť si* (štruktúra vy- + Zv + -Gv + si); bežne ide o prefixálno-reflexívne deverbatívne deriváty typu *prosiť → vy-prosiť si*; komponent *vyočiť si* má aj monokolokabilný charakter;
- *Komu sa nelení, tomu sa zelení: zelený → zelen-iť sa ← neleniť sa.*

abb) Minimálne frazémy

Minimálne frazémy (konštrukčný typ frazém s jedným alebo viacerými synsémantickými a maximálne jedným autosémantickým komponentom) pomerne často obsahuje slovotvorne motivované autosémantiká, najmä verbálne substantíva, ale aj iné deverbatíva.

- Typ {X}prep + {Zv + -nie/-tie}

Ide o spojenia prepozície s verbálnym substantívom, ktoré sa síce vyskytujú aj mimo frazeológie, ale sú typické práve vo frazeológii. Napr. lemma *zaplakanie* má v korpuse 325 výskytov, z toho 315 výskytov sa viaže na tvar *zaplakanie*, z toho v rámci frazémy *na zaplakanie* je to 281 výskytov. 10 výskytov sa viaže na iné tvary.¹⁰

Väčšina verbálnych participií je odvodená od dokonavých slovies, k čomu môže prispievať aj sémantika prepozície: *do činenia, na dohodenie, na nepoznanie, na neuverenie, na nevypovedanie, bez okúňania, s okúňaním, do/bez omrzenia, bez opýtania, za opýtie, na pohľadanie, nad/o pomyslenie, na popukanie, do popukania, bez prestania, na/o pretrhnutie, do pretrhnutia, na roztopenie, na roztrhanie, na skapanie, na spadnutie, bez*

⁹ Možno uvažovať aj o atrakcii (Mistrík, 1997, s. 207), asimilácii tvarov.

¹⁰ Porov. napr.: *Ak vraj rodičia venujú dieťaťu v noci pri každom zaplakaní pozornosť, odmeňujú ho vlastne za jeho plač. Pravda, tri z týchto tvarov sú predložkové spojenia, ktoré funkčne môžeme hodnotiť rovnako ako frazému na zaplakanie: Minulú sobotu v tom pube v Richmond. Objednávam si niečo na pitie. Vedľa mňa, všade okolo strašne veľa ľudí. A ona. Tvár k zaplakaníu, postava k milovaniu a jej ruka v ruke nejakého chlapa!* (subštandardný bohemizmus). – *Iba rodinné trampoty prevyšovali aj tie najhoršie pochabosti citovej vášne, a to pre také bezvýznamné, do zaplakaníu všedné pletky.* – *Obraz Prešova po bombardovaní do zaplakaníu. 500 domov úplne priamo zasiahnutých. 1200 tak poškodených, že sa v nich vôbec nedá bývať.*

ustania, na zaplakanie, do zbesnenia, na zbláznenie, do zbláznenia, na zošalenie, na zúfanie, do zúfania.

- Typ {X}prep + {Zv + -X}

Ide o spojenie prepozície s deverbatívny substantívny komponentom s rôznou slovo-
tvornou štruktúrou, napr. *miznúť* → *mizina*, *dovážiť* → *dôvaž-ok*, *čudovať/počudovať sa*
→ *počud-R*, *umrieť* → *úmor-R*, *letieť* → *let-ok*. Na rozdiel od predchádzajúceho typu, de-
verbatíva sú v tomto prípade menej sémanticky zviazané s motivujúcimi slovesami. Pravda,
táto skutočnosť sa prejavuje diferencovane, porov. *skúsiť* → *na skus-y* „prísť zisťovať, pátrať,
skúsiť“ :: *prekotiť* → *o prekot-R* „veľmi rýchlo“ :: *pospásať* → *na pospas-R* „za koristiť“.

Ďalšie príklady: *v letku, na diváky, na doraz, na dôvažok, na kazáre, na mizinu/mizine,*
do omrzu, za pasy, na počud, od počudu, na podiv, (ne)mať pochop o niečom, nad niečí
pochop, v pomykove, do pomykova, z pomykova, do popuku, na pospas (napospas), na/v
postrety/postretky, na potrest, o prekor, na pretras, na pretrase, o prietrhy, na priezory,
na priezvedy, na skusy, v stretky, do tla, v trapiech, bez úhony, na úkor, do úmoru, na
úmor, na úmore, v ústrety, na vandry, na zvedy.

- Typ {X}prep + {Zadj + -X}

Ide o spojenia prepozície s deadjektívny komponentom: *od lanska, od mlada, za mla-*
da, od mladi, za mladi, od mala, od malička, na márne, v nedohľadne, do nedohľadna, do/z
neznáma, do posledku, za slobodna, do sýtosti. V niektorých prípadoch (najmä pri predlož-
kách *na, od, za*) sa prejavuje tendencia písať tieto výrazy spolu, porov. *za mlada* (345 výsky-
tov) – *zamlada* (140 výskytov), *od malička* (2 694 výskytov) – *odmalička* (3 030 výskytov).
V KSSJ, PSP i v SSS sa jednoslovné varianty uvádzajú na prvom mieste. Prejavuje sa tu orto-
grafická konvencia, ktorá však neovplyvňuje frazeologický funkčný status týchto jednotiek.

- Typ {X}prep + {Zs + -X}

Ide o spojenia prepozície s desubstantívny substantívom: *na doživotie, v/do nemilos-*
ti, na nemilosť, od nepamäti, na počesť.

- Typ {X}prep + {Zn + -X}

Ide o unikátne spojenia prepozície s denumerálny substantívom (dva prípady): *do*
tretice, cez/v/od poly.

abc) Frazémy s monokolokabilnými prvkami

Ide o frazémy s monokolokabilnými slovo-
tvorne motivovanými komponentmi (k mo-
nokolokabilnosti porov. Čermák, 1985; Jarošová, 1995), t. j. s prvkami, ktorých spájateľ-
nosť je obmedzená na minimum. Možno uvažovať o niekoľkých podtypoch:

- depropriálne (deantroponymické, menej detoponymické) relačné adjektíva s for-
mantmi *-ský/-sky/-ovský/-ov/-ický*: *adonisovská postava, augiášsky/Augiáššovský/Augiáššov*
chliev, bábelský zmätok, Damoklov meč, danajský dar, gordický uzol, hurónsky rev/krik,
jóbovská/Jóbova zvesť, junónska postava, sizyfovská práca/námaha, Pyrrhovo víťazstvo,
Tantalove muky, Kainovo znamenie, lukulské hody (porov. aj Dobříková, 2003; Skladaná, 2010, a mn. i.);

- komponenty syntagmatických frazém, motivované nepropriálnymi lexémami: *ješť*
obzerance s ničikmi, prísť s prosíkom, kvetnato sa vyjadrovať, nemať pomeškania, ne-
mať/nebolo/niet (ani) potuchy, byť niekomu ponáhlo, vyjsť na psí tridsiatok, so psím obze-
rom, berná minca, očitý svedok, sto/tisíc/tristo hrmených;

- intenzifikačné frazémy založené na tautologickosti komponentov (tautologickosť sa
dosahuje najmä prostredníctvom slovo-
tvornej motivácie): *detné deti, div divúci, ani (o)*
máchny/mačný mak/máčík, ničové(ho) nič, pravda pravdúca, roky rokúce, tma tmúca, tres-
kúci mráz, treskúca zima;

- frazémy s hybridnými onymicko-apelatívnymi komponentmi (porov. Ološtiak, 2010, 2011, s. 169 – 177; tam aj ďalšia literatúra), z ktorých viaceré sú utvorené za asistencie slovotvornej motivácie: a) na podklade existujúcich slovotvorných štruktúr, prípadne ako okazionalizmy: *ísť na Kľačany* „byť potrestaný, ísť kľačať“; *On je z Chudobíc a ona z Núdzovej*. „obaja sú chudobní“; *ísť do Hajan* „ísť spať“; *ísť do Spinkaloviec* „ísť spať“; *Čo sme u Suchánkov?* „mám prázdny pohár, treba mi naliať“; *Tu sú Zivančania, prídu hneď i Driemotčania*. „najprv sa človeku zívá, potom sa mu začne driemať“; *Ty si z Drahoviec* „draho predávaš“, *svätiť svätého Ležúcha* „ležať, vylihovať“, *Sľúbenec vlastný brat Nedan-covej*. „kto sľubuje, ten nedáva“, *Odkazuje pán Bruchovský pánu Zubovskému*. „som hladný“; b) na základe remotivačných procesov: *najprv Majžiš, potom Tobiáš* (môj → Moj-žiš, tvoj → Tob-iáš).

1.1.3.4 Slovotvorná variantnosť frazém

Slovotvorné varianty frazém predstavujú podtyp lexikálnych variantov frazém (Frazeeologická terminológia, 1995; Mlacek, 2007, s. 117 – 120), napr. *vyrásť z detských nohavíc/nohavičiek, hlava/hlavička maková*.

Keď sa na tento jav pozrieme „derivatologickými očami“, môžeme konštatovať, že slovotvorné varianty vznikajú len modifikačným spôsobom. Ak teda zoberieme komponenty frazémy „zainteresované“ do slovotvornej variantnosti, odvodený komponent patrí do modifikačného typu onomaziologickej kategórie: napr. *stratiť/strácať zem/pôdu pod nohami, narástol mu hrebeň/hrebienok, pozeráť na dno pohára/poháríka, mať ruky/ručiská ako medveď* (excerpcia z Malého frazeologického slovníka, Smiešková, 1989; k deminutívnosti vo frazeológii porov. Mlacek, 1992).

Slovotvorné varianty sa tvoria len modifikačne. Odpoveď, prečo je to tak, sa skrýva vo vlastnostiach a funkciách typov onomaziologickej kategórie, ako ich vymedzil M. Dokulil (1962). Transpozícia ani mutácia sa pri slovotvorných variantoch frazém neuplatňujú, pretože by došlo k veľkému zásahu do formálnej a sémantickej identity frazémy. Transpozícia je vždy spojená so slovnodruhovou zmenou, ktorá so sebou prináša aj zmenu syntaktických funkcií: *vybehnúť* (sloveso, primárne predikát vety) → *výbeh* (podstatné meno, primárne subjekt/objekt/adverbiálne vety). Transpozičná slovotvorba teda neprichádza do úvahy, pretože so sebou prináša zmenu syntaktickej funkcie motivátu oproti motivantu, čo by znamenalo aj celkovú konštrukčnú (tvarovú) prestavbu frazémy: *objaviť Ameriku* → **objav Ameriky*. Mutačná slovotvorba by takisto zmenila celkovú sémantickú transpozíciu frazémy, čo by znamenalo taký druh posunu, že v konečnom dôsledku by nešlo o frazeologický variant (teda o jednu frazému). Modifikácia ako vnútro-slovnodruhový fenomén je pri tvorení slovotvorných variantov najvhodnejšia, pretože „nerozbíja“ sémantickú transponovanosť ani tvarovosť frazémy. Práve naopak, modifikácia je „frazeologicky priateľská“, svojím intenzifikačným potenciálom pomáha zvýrazniť expresívnosť, nápadnosť, hyperbolickosť a ďalšie vlastnosti, ktoré sú s frazeologizáciou späté¹¹: *ukazovať na čele kruhy/krúžky, čertovo kopýtko/kopyto*.

¹¹ J. Mlacek v úvodnej charakteristike slovotvorných variantov poznamenáva: „... okrem spomínaných sémantických vzťahov [ktoré sa realizujú pri vlastných lexikálnych variantoch frazém, napr. synonymia, hyperonymia/hyponymia a i., pozn. M. O.] sa tu môže prejavovať aj intenzifikácia výrazu, stupňovanie alebo odstupňovanie, gradácia alebo degradácia expresívnej platnosti príslušnej frazémy (Mlacek, 2007, s. 117).

Transpozíčná a najmä mutačná slovotvorba sa však realizujú v aktualizáciách frazém: napr. *bol to len brechot karavánových psov – IKVC¹² má zatiaľ nejaké nevychytané muchy – do štvrtice všetko dobré*.

1.2.2 Frazéma ako slovotvorný motivant (defrazeologická slovotvorba)

Defrazeologická slovotvorba je slovotvornomotivačný proces vzniku lexikálnej jednotky (kompozita, menej často derivátu) z frazémy (Furdík, 1994, 2004, s. 32; Aleksejenko, 2001), napr. *lízať päty niekomu* → *pätolízač*; *pásť si brucho* → *bruchopasník*; *mať niečo na saláme* → *salámista*; *sťahovať sa do ulity* → *ulitníctvo*; v češtine napr. *být pod pantoflem* → *podpantofelník*, *po nás ať přijde potopa* → *ponáspotopista*, *vlézt do prdele* → *vlezdoprdelizmus*; v poľštine napr. *łamać sobie głowę* → *łamiągłówka*, *mącić wodę* → *mąciwoda*; v bulharčine napr. *твърда глава* → *твърдоглав*, *гоня вятъра* → *вятърогон* (porov. napr. Popov, 1972; Mokijenko, 1976, 1980; Martincová, 1983; Janowska, 2000; Janovec, 2006; Košková, 2002; Trendak, 2008). Takéto tvorenie sa vyskytuje aj v okazionalnej slovotvorbe, napr. *byť pod papučou* → *podpapučiar*, *mať ostré lakte* → *ostrolaktový* (Liptáková, 2000).

Vo Frazelogickej terminológii (Mlacek – Ďurčo a kol., 1995, s. 18) sa nachádza stručné heslo *defrazeologická derivácia* s takýmto výkladom: „Proces vzniku slova z frazeologickej jednotky, napr: *biely ako sneh – snehobiely*, *lámať si hlavu nad niečím – hlavolam*. Niekedy sa tento pojem stotožňuje s frazeologickou deriváciou.“ Uprednostňujeme termín *defrazeologická slovotvorba*, pretože *derivácia* implikuje len jeden slovotvorný spôsob, pričom z frazém vznikajú najmä kompozitá. Na tento fakt upozorňuje aj M. Molčanová (1996).

M. Košková (2002, s. 15) tento proces pomenúva termínom *defrazeologizácia*, zatiaľ čo termín *defrazeologická derivácia* autorka rezervuje na prípady rozličnej modifikácie samotnej frazémy. S takýmto chápaním sa nestotožňujeme.

Defrazeologickú slovotvorbu možno považovať za eklatantný prejav tendencie k implicitnosti a ekonomizácii vo frazeológii (Mokijenko, 1976). R. Grzegorzczkova – J. Puzynina (1979) či E. I. Korjakovceva (2006) uvažujú o kompresii.

Ako dôležité sa ukazuje skúmať, čo sa pri defrazeologickej slovotvorbe deje so samotnou frazeologickosťou, ako sa modifikuje či oslabuje, či možno idiomatické defrazeologické deriváty typu *tvrdohlavý* pokladať za špecifický druh frazeologických jednotiek. F. Čermák (1985, s. 211) v súlade s konceptom anomálnosti vyčleňuje skupinu lexikálnych (=jednoslovných) frazém, do ktorej zaraďuje napr. kompozitá *tľchuba*, *kratochvíle*, *bohorovný*, *svéhlavý*, *blahořečit*, *zadostučinit*, *každopádně*, deriváty *beznaděj*, *neplecha*, *bezuzdný*, *zákeřný*, *oslyšet*, *nalézt*, *nanovo*, *našup* a pod. Opiera sa tu o anomálnosť a jedinečnosť kombinatoriky komponentov. Podobný postoj k tejto otázke ako F. Čermák má v slovenskej frazeológii P. Ďurčo (napr. 1996). Čo je v kontexte našej analýzy dôležité, konštatuje, že niektoré takéto jednotky vznikli tzv. medzirovinnou transformáciou, tzn. vznikli z iných frazém (Čermák, 2007, s. 274).

V. Mokijenko (1976) v týchto prípadoch píše o kvalitatívnych spôsoboch implikácie: „Implicitní způsoby tvoření (nebo destrukce) FJ můžeme tedy rozdělit na kvalitativní a kvantitativní.“ Aj keď sa autor explicitne nevyjadruje, či takéto jednotky pokladá za frazémy alebo nie, jeho vyjadrenie sa dá interpretovať aj tak, že prípady defrazeologických jednoslovných pomenovaní tvoria krajinu oblasť frazeológie, ak už nie oblasť, ktorá do frazeológie nepatrí (z citovanej pasáže upozorňujeme na slovo *destrukcia*).

¹² IKVC – inovovaný systém Komplexného vybavovania cestujúcich (elektronický systém Železničnej spoločnosti Slovensko).

Pomerne jednoznačné stanovisko k tejto otázke zaujíma J. Mlacek, ktorý tento typ lexém za frazémy nepovažuje (1999, s. 138 – 139; 2007a, s. 69). Aplikujúc princíp tvarovosti konštatuje, že defrazeologickým derivátom chýba aspoň potenciálna výpovednosť, ktorú, síce v náznakoch, ale predsa len majú tzv. jednoslovné frazémy typu *zotrieť niekoho*, *chodiť s niekým*, *zatočiť s niekým* (Mlacek, 2007, s. 69 – 71; porov. kap. 1.2.3).

Pri charakteristike defrazeologických lexém v centre našej pozornosti stojí proces vzniku slovotvorne motivovaného slova z frazémy, ako aj analýza toho, čo si takéto lexémy zachovávajú z frazeologickosti a čo v tomto procese „strácajú“. Pri rozvíjaní tejto otázky vychádzame z dôslednej aplikácie pojmovo-terminologického inštrumentária slovotvornej motivácie. Inými slovami, pozrieme sa na slovotvorné súvislosti procesu vzniku slovotvorne motivovaného slova z frazémy. Vyjdime z týchto príkladov: *lámať si hlavu (nad niečím)* → *hlavolam*, *mať smolu* → *smoliar*, *mať dlhé prsty* → *dlhoprstý*, *mať svoju hlavu* → *svojhlavý*.

Ešte pred samotným derivatologickým výkladom znova zdôrazňujeme, že FM chápame ako špecifický amalgám sémantickej, expresívnej a syntaktickej (resp. morfolagickej) motivácie s dominantným postavením konotačno-pragmatickej zložky – expresivity (porov. kap. 1.1; Ološtiak, 2011, s. 141 n.). Motivácia sa vo frazeológii bežne chápe z genetického aspektu a v zmysle štruktúrnej zložky, ktoré sa týkajú vzťahu frazémy k motivujúcej syntaktickej konštrukcii a cez ne sa týkajú vzťahu frazémy k svojim komponentom (často sa hovorí o demotivácii, resp. desémantizácii slova po vstupe do frazémy). V našom prístupe, v ktorom sa rozvíja furdíkovské ponímanie, sa za frazeologicky motivované pokladajú frazémy, a to zo synchronného pohľadu bez ohľadu na mieru sémantickej transponovanosti. Odlišným spôsobom interpretuje motivovanosť M. Košková (2002, s. 17), ktorá za frazeologicky motivované pokladá defrazeologické lexémy, teda slová utvorené z frazém.

Pri analýze vychádzame z semioticko-funkčno-lexikálneho aspektu. Obom typom zainteresovaných jednotiek (frazeologickému motivantu aj defrazeologickému motivátu) možno pripísať pomenovacia funkciu. Pravda, jednoslovná defrazeologická lexéma má iný semioticko-lexikálny status než motivujúca frazéma. Hoci sa pomenovacia funkcia frazém ako takých v modernej frazeológii nespochybňuje, hneď vzápätí sa zdôrazňuje, že ide o špecifický a príznakový typ nominácie. Frazéma nie je nikdy „čistým“ pomenovaním, popri nominačnej funkcii sa v nej prejavuje expresivita a lexikálno-syntaktický synkretizmus. K týmto charakteristikám J. Mlacek (1999) pridáva poznatok J. Horeckého (1997, s. 78), podľa ktorého frazéma „je pomenovaním ako označenie istej situácie“. V nadväznosti na tieto konštatácie J. Mlacek dopĺňa, že frazémy so stavbou vety (konkrétne vlastné frazémy neparemiologického charakteru), hoci majú zreteľnú výpovednú platnosť, na rozdiel od aktuálnych syntaktických konštrukcií vyznačujú sa príklonom k pomenovacej platnosti; porov. Mlackovu formuláciu, že tieto propozičné frazémy *vyjadrujú pomenúvajúc* (Mlacek, 1999, s. 128¹³). Jednoslovné pomenovanie „jednoducho“ pomenúva substanciu, statický príznak, dynamický príznak (dej, proces, stav) či príznak príznaku. Sme tu teda svedkami pohybu od príznakovej (synkretickej) nominačnosti frazém k vlastnej (bezpríznakovej) nominačnosti jednoslovných lexém¹⁴.

Pri defrazeologickej slovotvorbe sa zo sféry onomaziologickej vágnosti a nemodelovosti prechádza do sféry onomaziologickej usporiadanosti a modelovosti (porov. kap. 1.1), význam frazémy sa stáva súčasťou vnútornej formy slovotvorne motivovaného slova (Košková,

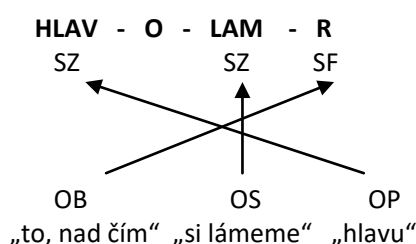
¹³ Autor tu parafrázuje konštatovanie *pomenúvajú vyjadrujúc*, ktoré F. Miko pripisuje frazémam.

¹⁴ M. Košková (2002) defrazeologické procesy typu *mať dobrú dušu* → *dobrodušný* včleňuje do skupiny, ktorú na rozdiel od nášho výkladu charakterizuje práve tým, že výsledné jednoslovné pomenovanie má rovnakú pomenovacia funkciu ako východisková frazéma.

2002, s. 17). Význam frazémy ako celok sa do jednoslovného pomenovania zvyčajne inkorporuje ako slovotvorný základ (na úrovni formy), resp. onomaziologický príznak či onomaziologický spoj (na obsahovej úrovni), napr. [5], [6]. Špecifický status majú lexémy utvorené z prirovnaní (porov. ďalej). Podstata je však vo všetkých prípadoch rovnaká – „voľný“ frazeologický význam sa transponovaním do slovotvorne motivovaného slova „vtesnáva“ do onomaziologicko-formálnych „škatuliek“, fungujúcich v prostredí slovotvornej motivácie.

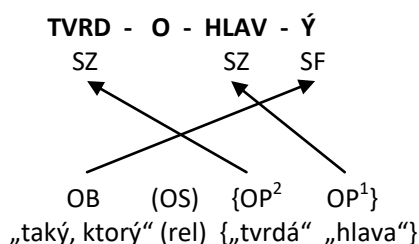
[5] Formálna a onomaziologická štruktúra defrazeologickej lexémy *hlavolam*

LÁMAŤ SI HLAVU (NAD NIEČÍM) → HLAVOLAM

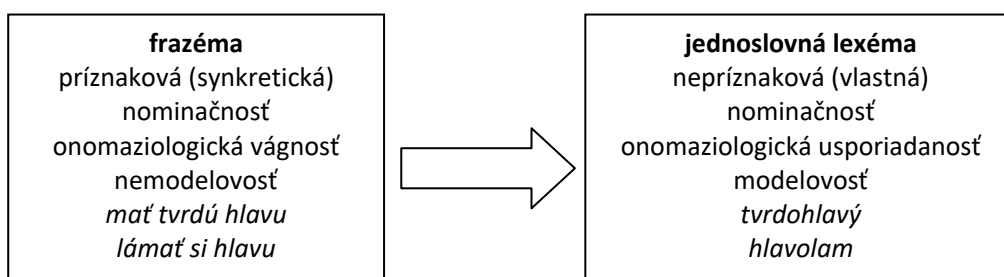

[6] Formálna a onomaziologická štruktúra defrazeologickej lexémy *tvrdohlavý*

MAŤ TVRDÚ HLAVU → TVRDOHLAVÝ

[7] Defrazeologická slovotvorba z nominačného aspektu

Za motivant defrazeologickej nominácie pokladáme viacslovnú lexikálnu jednotku – reálnu frazému (*liezť niekomu do riti* → *ritolez*, *potiť krv* → *krvopotný*) alebo potenciálnu frazému (**kaziť svet* → *kazisvet*; **podržať tašku* → *podržtaška*), čím sa do súvzťažnosti dostáva synchronický a diachronický rozmer (neexistujúce či v súčasnosti nedoložené frazémy žijú svoj „druhý život“ ako onomaziologické komponenty slovotvorne motivovaných slov). Takýto prístup sa opiera aj o poznatky o analogickosti slovotvorby. Podobne k analýze pristupuje aj M. Košková (2002, s. 16): „Pod pojmom defrazeologizácia teda rozumieme vznik jednoslovnej lexémy nielen z paralelne existujúcej a v súčasných lexiko-

grafických prácach doloženej frazémy, ale i z potenciálne možnej dnes či (hypoteticky) v minulosti.“

1.2.2.1 Typológia defrazeologickej slovotvorby

a) Niektoré prístupy

Defrazeologické slovotvorné motiváty jednotliví autori triedia rôzne. R. N. Popov (1972) a V. Mokijenko (1976) aplikujú trojdielnu klasifikáciu spôsobov tvorenia slov na základe frazém (ide o kvalitatívnu implikáciu¹⁵): (1) eliptické vyčleňovanie jednotlivých komponentov zo štruktúry frazém (*pritča vo jazycech* → *pritča, zolotoj telec* → *telec*); (2) derivačné vyčleňovanie komponentov afixáciou (*biť bakluši* → *baklušničať; tjanuť volynku* → *volyniť*); (3) kompozičné vyčleňovanie komponentov (*vtirať očki* → *očkovtirateľstvo; sojti s uma* → *sumasšedšij*). F. Čermák (1985, 2007) pri klasifikácii uplatňuje slovnodruhové kritérium. Pravda, ako sme spomínali, autor sa opiera o koncepcie anomálnosti a v jeho ponímaní defrazeologické lexémy typu *budižkničemu* patria do frazeológie a tvoria len jednu podskupinu lexikálnych frazém – podskupinu, ktorá sa tvorí transformáciou z frazém kolokačného typu, príp. z frazém lexikálneho typu (Čermák, 2007, s. 274).

M. Košková (2002) vyčleňuje dve veľké skupiny: I. Frazeeologizácia sprevádzaná univerbizačným procesom, pri ktorom výsledné jednoslovné pomenovanie má rovnakú pomenovaciu funkciu ako východisková frazéma. II. Lexikalizácia frazém skracovaním, syntaktickou redukciou komponentov ustáleného spojenia a transpozíciou sémantiky celého výrazu na jeho redukovanú zložku.

Pri špecifikácii skupiny I. sa autorka čiastočne opiera o slovnodruhové kritérium. Uvažuje o substantivizácii, verbalizácii, adjektivizácii a adverbializácii frazém. Zvlášť vyčleňuje prípady, keď sa z frazém tvoria lexémy patriace do viacerých slovných druhov. Pravda, v prípade defrazeologických lexém *dobrodušný, dobrodušne, dobrodušnosť* (Košková, 2002, s. 22 n.) by sme pri prísnejšom aplikovaní derivatologických poznatkov o stavbe slovotvorných hniezd a nominačnej postupnosti pri slovotvorbe mali za bezprostredný defrazeologický derivát pokladať adjektívum *dobrodušný* a ostatné dve lexémy hodnotiť ako motivované týmto adjektívom, porov.:

mať dobrú dušu / dobrá duša → *dobrodušný* → *dobrodušnosť*
→ *dodrodušne*

Ďalej autorka charakterizuje jednotky, ktoré nevytvárajú slovotvorné hniezda (*odmala, odušu, ostošešť, naverímboha, odoka*).

Skupinu II. ďalej špecifikuje takto: a) jednoduchá redukcia¹⁶ na jednu zložku (*previesť niekoho cez lavičku* → *previesť niekoho*); b) derivačná redukcia (*dubová hlava* → *zadubenec, lietať z kvetu na kvet* → *prelietavý*). Prípady II. a) možno zaradiť aj do skupiny tzv. jednoslovných frazém (porov. ďalej).

¹⁵ V. Mokijenko okrem toho vyčleňuje aj kvantitatívny typ implikácie, ktorá je prejavom tendencie k implicitnosti, a to sú prípady zmeny väčšieho kontextového celku na menší kontextový celok (viacslovnosť jednotiek sa zachováva).

¹⁶ Autorka píše o „skracovaní“. Termín skracovanie však v našej koncepcii používame pre prípady abreviačnej motivácie, t. j. pri analýze procesu tvorby skratiek (porov. kap. 2 v tomto oddiele).

b) Návrh členenia

Pri našom členení vychádzame, podobne ako M. Molčanová (1996), z týchto slovo-
tvorných parametrov, ktoré odrážajú charakter defrazeologických procesov: slovo-
tvorný motivant (frazéma), spôsob a proces utvorenia, typ onomaziologickej kategórie. Z význa-
mového hľadiska je motivantom frazéma ako celok, z formálneho hľadiska je to jeden
komponent (pri derivácii) alebo viacero komponentov (pri kompozícii), v druhom prípade
uvažujeme o motivujúcom komponente. V prvom kroku členíme defrazeologickú slovo-
tvorbu podľa spôsobu na deriváciu a kompozíciu, ďalej podľa typu onomaziologickej kate-
górie na modifikačné a mutačné tvorenie, ďalej podľa slovo-
tvorného procesu a charakteru motivátu (slovnodruhovú príslušnosť, slovo-
tvornú štruktúru).

ba) Defrazeologické deriváty

baa) Adjektíva

Ide o adjektívne deriváty, ktoré vznikli z reálnych alebo virtuálnych komparatívnych
frazém. Motivujúcim komponentom je proprium. Sufixálne utvorené lexémy majú štruk-
túru Zs + -ovský/-ský/-sky: *jupiterovský* „taký, ktorý (má vzťah k) Jupiterovi“ (← *byť ako*
Jupiter), lexikálny význam „všemocný, povznesený nad všetkým“, *oblomovský* „pasívny,
trpný, nerozhodný, snívý bez vôle“, *pilátovský* „pripomínajúci Piláta, zbavujúci sa zodpo-
vednosti“, *robinzonský* „dobrodružný, samotárske“, *samaritánske* „1. milosrdný, súcitný;
2. ošetrovateľský“, *samsonovský* „mocný, silný“, *šalamúnske* „rozumný, múdry, uvažlivý“.

bab) Verbá

Ide o slovesné deriváty, ktorých motivujúcim komponentom je pomenovanie zvierat
(porov. Marsinová, 1980). Vnútorne ich možno členiť na dve podskupiny:

α) Slovesá vyjadrujúce zmenu stavu

Tieto lexémy vyjadrujú zmenu stavu a z toho vyplývajúce nadobudnutie istých, zväčša
negatívnych vlastností, porov. slovo-
tvorný význam „stať/stávať sa tým, čo sa pomenúva
slovo-
tvorným základom“ alebo „ prestať byť tým/takým, čo sa pomenúva slovo-
tvorným
základom“, pravda, s výraznou dávkou expresívnosti vyplývajúcej zo sémantickej transpo-
novanosti v smere zviera → človek. Tieto slovesá sú utvorené konfixáciou (prefixálno-
transflexnou, prefixálno-transflexno-reflexívnou alebo transflexno-reflexívnou) so slovo-
tvornými štruktúrami: (z-/o-/s-/roz-) + Zs + -Gv + (sa): *roz-kohút-iť sa* „rozhnevať sa, naje-
dovať sa, napáliť sa, nazlostiť sa, zried. i rozjariť sa, stať sa bujarým“, *roz-pras-iť sa* „začať
sa vyskytovať v hojnom počte, rozmnožiť sa, rozšíriť sa“, *s-krkavč-ieť* „stratiť svoj charak-
ter, svoju tvárnosť“, *s-ťav-ieť* „rezignovať“, *z-blš-iť sa* „zblázniť sa, zjašiť sa“, *z-bujač-iť sa*
„stať sa sexuálne bezuzdným, divým (iba o mužovi)“, *(z)-had-iť sa* „klúkať sa (o veciach,
nie o človeku)“, *z-havran-ieť*, *z-havran-iť sa* „premeniť sa na havrana“, *z-hoväd-iť sa* „stať
sa otrokom práce ako hovädo; stať sa surovým, drsným, hrubým“, *z-jelen-iť sa* „nevyznať
sa v niečom“, *(z)-jež-iť sa*, *(roz)-jež-iť sa* „postaviť sa (o vlasoch, ostňoch, fúzo; napáliť
sa, nazlostiť sa“, *(z)-myš-iť sa* „(s)plašiť sa, (vy)plašiť sa, (s)pochabiť sa“, *(z)-opič-iť sa* (*po*
niekom) „stať sa podobným opici, ktorá všetko bez rozvahy napodobňuje, podľahnúť ná-
vykom okolia“, *zo-ps-uť sa* (*s niekým*) „mravne sa spustiť“, *z-ropuš-iť sa* „stratiť svoj cha-
rakter, svoju tvárnosť“, *z-vlč-iť sa* „stať sa dravým, divým ako vlk, zdivočiť sa“.

β) Akčné slovesá

Tieto slovesá majú významy: 1) „(u)robiť niečo ako zviera pomenované slovo-
tvorným
základom“, sú utvorené sufixálne *koňovať* „drieť ako kôň“, *líškať sa* „správať sa ako líška;

zaliečať sa“, *o-vrabč-iť (sa)* „oženiť (sa)“, *vy-somár-iť sa* „nájsť východisko z komplikovanej situácie“; 2) „(u)robiť niečo, správať sa (k niekomu) ako ten, kto sa pomenúva slovotvorným základom“: *braček-ovať sa*, *brat-ať sa (s kým/bezpredm.)* „dôverne sa priateliť“, *brat-ričk-ovať/bratíčk-ovať sa (s kým)* „kamarátiť sa, priateliť sa, bratať sa“, *čert-iť sa* „hnevať sa, zlosť sa, jedovať sa, byť veľmi zlý, jedovitý“, *(u)-kat-ovať (koho)* „(u)mučiť (telesne); (u)trápiť, (u)sužovať“, *u-človeč-iť sa* „stať sa ľudským, prejavíť sa nejaký činom ako (dobrý) človek“. Zo slovotvorných postupov sa najčastejšie uplatňuje transflexia alebo (prefixálno)-transflexno-reflexívna konfixácia.

bac) Substantíva

Ide o abstraktné substantíva, ktoré možno hodnotiť jednak ako deadjektíva, jednak ako defrazeologické deriváty s motivujúcim komponentom – substantívom: *(byť) ako hyena / hyení* → *hyenizmus*, *(správať sa) ako macocha / macošský* → *macošstvo*, *(byť) ako chameleón / chameleónsky* → *chameleónstvo*, *(byť) ako lišiak / lišiacky* → *lišiactvo*, *(robiť niečo) ako mäsiar / mäsiarsky* → *mäsiarstvo*, *(mať život) ako Robinson / robinsonovský* → *robinzonáda*.

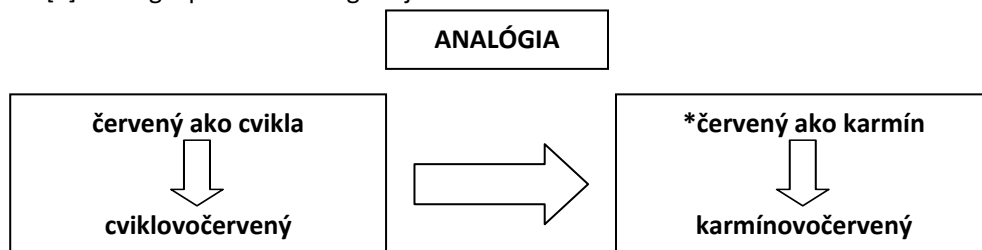
bb) Defrazeologické kompozitá

Kompozitá tvoria rozsiahlejšiu a vnútorne diferencovanejšiu skupinu než deriváty. Členíme ich na dve základné skupiny – modifikačné a mutačné kompozitá.

bba) Modifikačné kompozitá

Za modifikačnú defrazeologickú slovotvorbu pokladáme procesy, ktorých východiskom sú frazeologické prirovnania, a to reálne (*biely ako sneh* → *snehobiely*, *červený ako cvikla* → *cviklovočervený*, *hnedý ako čokoláda* → *čokoládovohnedý*) aj potenciálne (**biely ako cín* → *cínovobiely*, **červený ako karmín* → *karmínovočervený*, **zelený ako fľaška* → *fľaškovo zelený*). Vzťah reálnosti a potenciálnosti frazémy ako slovotvorného motivantu sa opiera o fungovanie slovotvornej analógie a analogickosti v slovotvorbe. Na základe defrazeologického tvorenia od reálnych frazém sa chápu aj prípady tvorenia od virtuálnych, neexistujúcich jednotiek v rámci daného frazémotvorného typu; porov. [8].

[8] Analógia pri defrazeologickej slovotvorbe

V tejto súvislosti sa žiada upozorniť ešte na jeden dôležitý faktor. Sceľujúcim činiteľom, ktorý v tomto prípade podporuje analogickosť, je paradigmatická motivácia, t. j. príslušnosť lexém do jedného pojmového poľa pomenovaní farebných odtieňov.

Slovotvorný status adjektívnych defrazeologických lexém, ktorých motivantmi sú prirovnania, možno charakterizovať takto:

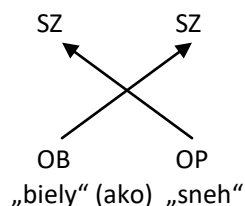
- prvý slovotvorný základ ako korelát „tertium comparationis“ frazeologického prirovnania je substantívny;
- druhý slovotvorný základ ako korelát „comparatum“ frazeologického prirovnania je adjektívny;

- medzi základom a formantom sa zväčša vyskytuje interfix;
- druhý základ je nositeľom onomaziologickej bázy;
- prvý základ je nositeľom onomaziologického príznaku;
- takéto jednotky sú utvorené pomocou pravej kompozície s vnútornou sufixáciou.

[9] Formálna a onomaziologická štruktúra defrazeologickej lexémy *snehobiely*

BIELY AKO SNEH → SNEHOBIELY

SNEH - O - BIELY

Príklady z databázy SKMS: *citrónovožltý, cviklovočervený, čerešňovočervený, fľaškovo-zelený, gaštanovohnedý, hnedočervený, horčicovožltý, hráškovozelený, hrdzavočervený, hrdzavohnedý, jantárovožltý, kakaovohnedý, kanárikovožltý, karmínovočervený, kávovo-hnedý, krémovožltý, krvavočervený, listovozelený, malinovočervený, mäsovočervený, medo-vožltý, mliečnobiely, nevädzovobelasý, ocelovobelasý, ocelovomodrý, ocelovosivý, orecho-vohnedý, pieskovožltý, porcelánovobiely, rumelkovočervený, sýrovožltý, slivkovomodrý, smaragdovozelený, snehobiely, snehovobiely, striebrobiely, striebrosivý, šafranovožltý, šafranovožltý, šarlátovočervený, škoricovohnedý, špinavobiely, špinavožltý, tabakovohnedý, tehlovočervený, trávovozelený, vínovočervený, vodovozelený, voskovožltý, zamatovočierny. Ďalšie príklady zo SSJ: *cínovobiely, čokoládovohnedý, jahodovočervený, kriedovobiely, makovosivý, maslovožltý, medovočervený, mrkvovočervený, nebovobelasý, nebobelasý, nebovojasný, nebovomodrý, ohnivočervený, ohnivočervenkastý, olivovohnedý, olivovozelený, olovenosivý, orieškovohnedý, slamovožltý, slamenožltý, slncojasný, úbeľovobiely, uhľovo-čierny, uhľočierny, višňovočervený.**

Možno sem zaradiť aj lexémy, ktoré nepomenúvajú farebné odtiene, ale ďalšie zmyslami vnímateľné vlastnosti entít (pohyb, zvuk, chuť): *bleskorýchly/bleskurýchly, hromoh-lasný, hromozvučný, medosladký, medovosladký.*

Ojedinelé sú kompozitá *piad-i-mužik* „trpaslík; človek (nenormálne) malého vzrastu“, *slamk-a-husár* „husár ako slamka; chudý človek“.

bbb) Mutačné kompozitá

Ide o jednotky tvorené najmä kompozično-sufixálnym alebo kompozično-transflexným postupom, zriedkavo inými postupmi.

α) Substantíva. Substantíva patria do týchto podskupín:

a) kompozično-sufixálne so štruktúrami: Zadj + Zs + -F (*hol-o-briad-ok* „ten, kto má ho-lú bradu“, *tup-o-hlav-ec*), Zv + Zs + -F (*potr-i-misk-ár, lap-i-kurk-ár*), Zs + Zv + -R (*bruch-o-pas-ník, bruch-o-pas-ec, bruch-o-pas-ca, chleb-o-dar-ca, päť-o-líza-č, verš-o-tep-ec*), Zn + Zs + -F (*sedm-o-slivk-ár, sedm-o-sp-áč*);

b) kompozično-transflexné so štruktúrami: Zadj + Zs + -R (*hol-o-pysk-R, modr-o-fúz-R*), Zadv + Zs + -R (*hore-nos-R, doma-sed-R, potme-húd-R*), Zs + Zs + -R (*lakt-i-brad-a/lokt-i-brad-a, kvet-o-reč-R, knih-o-moľ-R*), Zv + Zs + -R (*tlč-hub-a, utr-i-nos-R, val-i-buk-R, potr-i-*

-misk-a), Zs + Zv + -R (*bruch-o-plaz-R, bruch-o-pas-R, hlav-o-lam-R, hrdl-o-rez-R, kur-i-plach-R, noh-sled-R/noh-o-sled-R, pec-i-vál-R, riť-o-lez-R, per-o-hryz-R, vetr-o-plach-R*).

β) Adjektíva. Adjektíva patria do týchto podskupín, pričom často ide o kompozitá utvorené zo somatických frazém:

a) kompozično-sufixálne so štruktúrami: Zadj + Zs + -F (*hlbok-o-mysel'-ný, hork-o-krv-ný* (čes.; zried. *horúc-o-krv-ný*), *chladn-o-krv-ný, ľahk-o-mysel'-ný, márn-o-mysel'-ný, ťažk-o-mysel'-ný, tvrd-o-šij-ný*), Zs + Zv + -F (*krk-o-lom-ný, krv-o-pot-ný, srdc-e-lom-ný, srdc-e-rv-úci, dúh-o-skv-úci*), Zn + Zv + F (*dvoj-seč-ný*), Zs + Zs + -ny (*pot-u-tvár-ny*);

b) kompozično-transflexné so štruktúrami: Zadj + Zs + -R (*dlh-o-prst-ý, tvrd-o-hlav-ý, tvrd-o-srdc-í*), Zs + Zs + -R (*hrom-o-hlas-ý, hrom-o-zvuk-ý, míľ-o-krok-ý*), Zp + Zs + -R (*svoj-hlav-ý*).

bc) Morfologicky motivované defrazeologické lexémy

Na základe morfolologickej motivácie sa raritne tvorí lexéma *potmehúdol*.

1.2.3 Slovtvorba a tzv. jednoslovné frazémy

Za jednoslovné frazémy sa pokladajú jednotky typu *pohnoiť niečo* „pokaziť“, *kydať na niekoho* „ohovárať“, *rýpať do niekoho* „provokovať“ a pod. Podstatou sémantickej transponovanosti a expresivity v týchto prípadoch je špecifická kolokačná transpozícia (porov. aj Mlacek, 2007, s. 69 – 71). Príznakovosť je založená na transponovanosti kolokačného doplnenia daného slovesa. Kým podstatou ustálenosti v syntagmatických frazémach je to, že príslušná kolokačná pozícia sa obsadzuje konkrétnym slovom, pri variantoch niekoľkými, zväčša dvomi slovami (*zbalil si kufre*, nie **zbalil si tašku*), v jednoslovných frazémach sa mení sémantika celej kolokácie, napr. v smere neživotnosť → životnosť (*zotrieť niečo* → *zotrieť niekoho*, *našartovať niečo* → *našartovať niekoho*); konkrétnosť → abstraktnosť (*podržať niekoho*, *ponoriť sa do niečoho*, *rozmažávať niečo*)¹⁷. Súhrnne teda možno konštatovať, že jednotky tohto typu sa vyznačujú sémantickou transponovanosťou, expresívnosťou, ako aj špecificky realizovanou nadslovnosťou, preto ich možno zaradiť do frazeologického fondu, hoci ide o príznakový typ frazémy.

Komplexný a detailný pohľad do problematiky jednoslovných frazém v slovenčine zatiaľ chýba, preto na tomto mieste ponúkame pracovný rozbor (založený na súbore s rozsahom cca štyristo jednotiek), v ktorom, ako sa ukazuje, dôležitú úlohu plní aj slovtvorná motivácia. Aj keď sa slovtvorba bezprostredne podieľa na konštituovaní jednej zo štyroch ďalej vymedzených skupín, slovtvorne motivovaná je aj väčšina jednotiek z ostatných skupín.

(1) Kolokačné frazémy: frazeologickosť vzniká na základe zmeny kolokačného profilu slovesa. Ide o valenčnú zmenu, podstatou ktorej je zníženie alebo zvýšenie počtu záväzných doplnení (kolokačných pozícií):

(a) kolokačná eliminácia (zníženie počtu záväzných doplnení): nefraz. *dať niekomu niečo* „odovzdať, poskytnúť“ → fraz. *dať niekomu* slang. vulg. „(o dievčati) súhlasiť s pohlavným

¹⁷ Na základe uvedeného sem nezahrnujeme lexikálne frazémy, ktoré vymedzuje F. Čermák (1985, s. 210 – 212; 2007, s. 263 – 276) a ktoré majú povahu jednoslovných pomenovaní, napr. *chleboďarca, tlčhuba, pecivál, päťolízáč*. Týmto jednotkám chýba kolokačná, „nadslovná“ dimenzia. Záväznou zložkou frazeologizácie jednotiek typu *rozchodiť niečo*, *sľúknúť niekoho* je totiž zmena či modifikácia kolokability príslušného slovesa. Ide teda o proces, ktorý presahuje hranice jednoslovného pomenovania, nechýba tu konštrukčná zložka, vyplývajúca z nadslovnosti výrazu. Práve preto pri názve tohto typu frazém používame limitujúce „tzv.“, ktorým sa určitým spôsobom distancujeme od termínu *jednoslovná frazéma*. Je to teda iný dôvod, než uvádza F. Miko (1989), ktorý dôvodil práve tým, že takýmto jednotkám chýba konštrukčný rozmer.

stykom“, nefraz. *pridať niečo* „dať, dodať k pôvodnému množstvu“ → fraz. *pridať* „zvýšiť úsilie“, nefraz. *zatíkať niečo* „začať alebo krátky čas tlčiť“ → *zatíkať* „utajovať; nepovedať“;

(b) kolokačná extenzia (zvýšenie počtu záväzných doplnení): nefraz. *zožrať niečo* „zjesť“ → fraz. *zožrať niečo niekomu* „uveriť“; nefraz. *dokopať niekoho* „kopaním dobiť“ → fraz. *dokopať niekoho k niečomu* „donútiť“.

(2) Kolokačno-sémantické frazémy: frazeologickosť je podmienená zmenou sémantiky kolokátu, ktorá prirodzene zasahuje aj kolokabilitu slovesa. Kolokabilita slovesa sa:

(a) prehodnocuje, transformuje napr. v smere neživotnosť → životnosť (personálnosť): nefraz. *zotrieť niečo* „utieraním odstrániť z povrchu“ → fraz. *zotrieť niekoho* „skritizovať“, nefraz. *našartovať niečo (motor)* „uviesť (motor) do chodu“ → fraz. *našartovať niekoho* „nahnevať“;

(b) rozširuje, modifikuje (napr. pôvodný konkrétny význam kolokátu sa rozširuje aj na abstraktnosť): nefraz. *ponoriť sa do niečoho* „potopiť sa do tekutiny“ → fraz. *ponoriť sa do niečoho* „zahľbiť sa, zabráť sa“, nefraz. *rozmazávať niečo* „mazaním rozotrieť“ → fraz. *rozmazávať niečo* „(zbytočne a neprimerane) zachádzať do detailov“; nefraz. *doryť niečo* „rytím upraviť, rozryť“ → fraz. *doryť niečo* „pokaziť; nezvládnuť, skomplikovať (situáciu)“.

(3) Slovotvorno-sémantické frazémy: frazeologickosť je podmienená zmenou sémantiky, ktorá sa realizuje v spolupráci so slovotvornou motiváciou: a) pomocou prefixácie: napr. *kvitnúť* → *prikvitnúť* „nečakane prísť“; *horieť* → *pohoriieť* „nezvládnuť niečo, neuspieť“; *trúbiť* → *roztrúbiť niečo* „prezradiť“; *stáť* → *ustáť niečo* „zvládnuť“, *stáť* → *prepásť niečo* „premeškať“; b) pomocou reflexivizácie, príp. prefixálno-reflexívneho postupu: napr. *fúkať* → *fúkať sa* „byť urazený, hnevať sa“, *fúknuť* → *odfúknuť si* „oddýchnuť si; zbaviť sa nepríjemného pocitu“, *lízať* → *vylízať sa z niečoho* „dostať sa z problémov“, *rúbať* → *zrúbať sa* „opiť sa (veľmi)“, *montovať* → *montovať sa (do niečoho)* „stariť sa do niečoho, vnucovať sa“, *skákať* → *odskákať si (niečo)* „odpykať si“, *niešť* → *odniešť si (niečo)* „odpykať si“, *nominovať* → *nanominovať sa (niekam)*, *natisnúť sa (niekam)*, *nanosiť sa (niekam)*, všetky tri s významom „samozvane sa pozvať niekam“ (porov. Buzássyová, 1989).

(4) Defrazeologické frazémy: sú výsledkom redukcie komponentov existujúcej rozsiahlejšej frazémy (syntagmy, zriedkavejšie vety), napr. *mávnúť nad niečím/niekým rukou* → *mávnúť nad niečím/niekým*; *nachytať niekoho na hruškách* → *nachytať niekoho*; *vyfúknuť niečo niekomu pred nosom* → *vyfúknuť niečo niekomu*; *Aj majster tesár sa utne.* → *utnúť sa, znosiť niekoho pod čiernu zem* → *znosiť niekoho* (porov. aj Košková, 2002, s. 25).

1.3 Zhrnutie

Viacúrovňovosť a komplikovanosť frazeológie sa odráža aj v ponímaní frazeologickej motivácie, ktorej bazovú zložku tvorí expresivita, resp. konotačno-pragmatická zložka. Poznanie frazeológie možno rozšíriť aj porovnávaním konceptu frazeologickej motivácie (FM) so slovotvornou motiváciou (SM). Slovotvorne motivované slová aj frazémy sú sekundárnymi pomenovaniami, ktoré vznikajú na základe už existujúcich jednotiek. SM sa týka tvorenia jednoslovných pomenovaní (na báze zmeny morfeomatickej štruktúry), výsledkom pôsobenia princípu FM sú viacslonné pomenovania, ktoré vznikajú kombináciou slov. SM má dve dimenzie (štruktúrna a denotačná zložka), FM je trojdimenzionálna (štruktúrna, denotačná a konotačno-pragmatická zložka). Kým SM sa vyznačuje modelovosťou, zreteľnou členitosťou onomaziologickej štruktúry, FM je prototypovo nemodelová, anomálna.

Vzájomné vzťahy medzi slovotvorbou a frazeológiou sú viacrozmerné, pričom za základné považujeme tieto: (1) slovotvorne motivované slovo ako komponent frazémy, (2) frazéma ako slovotvorný motivant, (3) slovotvorná motivácia a jednoslovné frazémy.

(1) Pri analýze slovotvorne motivovaného slova ako komponentu frazémy sme sa zamerali predovšetkým na analýzu tzv. intrafrazeologickej slovotvorby, t. j. súboru slovotvorných postupov, ktoré sa uplatňujú na komponentoch frazém. Prvá taxonómia intrafrazeologickej slovotvorby bola navrhnutá v diplomovej práci M. Molčanovej (1996) a podrobnejšie je rozpracovaná v tejto kapitole. Vyčleňujú sa nasledovné prejavy intrafrazeologickej slovotvorby: frazémotvorné typy (typ {X}s + {ne- + X}s, napr. *hlava-nehlava*, a typ {X: ne- + Zn}n + {Y: ne- + Zn}n, napr. *nejeden-nedvaja*), frazeologické slová, ktoré sa mimo frazeológie nevyskytujú, sa ďalej členia na rýmovo-rytmizujúce frazémy (*krútikom-chvostikom*), minimálne frazémy (ďalej klasifikované podľa slovnodruhovej príslušnosti autosémantického komponentu; napr. *na zaplakanie*, *na dôvažok*, *v nedohľadne*, *na doživotie*, *do tretice*) a frazémy s monokolokabilnými prvkami: depropriálne relačné adjektíva (*danajský dar*), komponenty syntagmatických frazém, motivované nepropriálnymi lexémami (*prísť s prosíkom*), intenzifikačné frazémy založené na tautologickosti komponentov (*detné deti*) a frazémy s hybridnými onymicko-apelatívnymi komponentmi (*ísť do Hajan*).

(2) Proces vzniku lexikálnej jednotky (zväčša kompozita, menej derivátu) z frazémy pomenúvame termínom defrazeologická slovotvorba. Naša typológia vychádza z nasledovných parametrov: slovotvorný motivant (frazéma), spôsob a proces utvorenia a typ onomaziologickej kategórie. Defrazeologické deriváty, defrazeologické kompozitá a morfológicky motivované defrazeologické lexémy sú troma základnými typmi defrazeologickej slovotvorby. Defrazeologické deriváty môžu byť adjektívne (*samaritánsky*), slovesné (*zmyšiť sa*, *líškať sa*), substantívne (*hyenizmus*, *robinzonáda*). Defrazeologické kompozitá sú dvojakého druhu: modifikačné (*snehobiely*, *bleskurýchly*) a mutačné (substantívne *holobriadok*, *domased*, adjektívne *hlbokomyseľný*, *tvrdohlavý*).

(3) Slovotvorne motivovaná je väčšina minimálnych frazém, špecifického typu frazeologických jednotiek, aj keď bezprostredne sa podieľa len na konštituovaní jedného druhu (slovotvorno-sémantické frazémy), ktorého frazeologickosť je podmienená zmenou sémantiky v spolupráci so slovotvornou motiváciou (napr. *kvitnúť* → *prikvitnúť*, *horieť* → *pohoriieť*).

Literatúra

ALEKSEJENKO, Michail: Otfrazeologičeskije leksičeskije derivaty kak objekt leksikografičeskogo opisanija. In: *Frazeografia słowiańska*. Red. M. Balowski – W. Chlebda. Opole: Uniwersytet Opolski 2001, s. 221 – 230.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Montovať sa (do niečoho), nanominovať sa (niekam). In: *Kultúra slova*, 1989, roč. 23, č. 5, s. 176 – 177.

ČERMÁK, František: Frazeologie a idiomatika. In: Filipec, Josef – Čermák, František: *Česká lexikologie*. Praha: Academia 1985, s. 166 – 236.

ČERMÁK, František: Povaha univerzálného ve frazeologii a idiomatice. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Phraseology in Education, Science and Culture. Ed. E. Krošlákova. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre, Fakulta humanitných vied 1993, s. 45 – 52.

ČERMÁK, František: Frazeologie a idiomatika. Česká a obecná. Czech and General Phraseology. Praha: Karolinum 2007. 720 s.

DOBŘÍKOVÁ, Mária: Antroponymický komponent v slovenskej a slovinskej frazeológii. In: *Frazeologické štúdie*. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 26 – 32.

DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.

DOLNÍK, Juraj: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: *Frazeologické štúdie*. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 36 – 44.

ĎURČO, Peter: Motivovanosť frazeologických ekvivalentov a typológia ekvivalentov. In: *Jazykovedný časopis* 1989, roč. 40, č. 1, 33 – 41.

ĎURČO, Peter: Metodologické problémy všeobecnej frazeológie. In: *Frazeologické štúdie*. I. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 1996, s. 91 – 113.

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7 – 14.

GRZEGORCZYKOWA, Renata – PUZYNNINA, Jadwiga: Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksálne rodzime. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1979. 324 s.

HORECKÝ, Ján: Návrh na vymedzenie frazém. In: *Frazeologické štúdie*. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 78 – 81.

JANOVEC, Ladislav: Defrazeologické lexikální jednotky. In: *Varia*. XIII. Zborník materiálov z XIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 3. – 5. 12. 2003). Zost. M. Šimková – K. Gajdošová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2006, s. 243 – 247.

JANOWSKA, Aleksandra: Związki frazeologiczne w funkcji podstaw słowotwórczych. In: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Materiały z 4. konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Katowice 27. – 29. września 2000 r. Red. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2000, s. 191 – 196.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Monokolokabilné slová v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 1995, roč. 46, č. 2, s. 83 – 99.

KORJAKOVCEVA, Elena I.: O slovoobrazovateľnoj kompresii (na materiale russkogo i pol'skogo jazykov). In: *Funcyanaľnyja aspekty slovautvorenija*. Doklady Mižnarodnaj IX navukovaj kanferenciji Kamisii na slavjanskamu slovautvarennju pry Mižnarodnym kamitece slavistau. Minsk 2006, s. 122 – 132.

KOŠKOVÁ, Mária: Podiel defrazeologizácie na slovotvorbe v bulharčine a slovenčine. In: *Slavica Slovaca*, 2002, roč. 37, č. 1, s. 15 – 27.

KRALČÁK, Ľubomír: Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém. In: *Frazeológia vo vzdelávaní vede a kultúre*. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 226 – 235.

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>>

KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako poimenovacia jednotka.) In: *Štúdie a porovnávacej gramatiky a lexikológie*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Okazionalizmy v hovorenej slovenčine. Prešov: Náuka 2000. 146 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Kognitívne aspekty vyučovania materinského jazyka v primárnej edukácii. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2012. 134 s.

MACHAČ, Jaroslav: K lexikologické problematice slovních spojení. In: *Slovo a slovesnost*, 1967, roč. 28, č. 2, s. 137 – 149.

MARSINOVÁ, Marta: O jednej skupine slovies odvodených od zvieracích mien. In: *Jazykovedné štúdie*. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 163 – 167.

MARTINCOVÁ, Olga: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha: Univerzita Karlova 1983. 161 s.

MIKO, František: Frazeológia ako obrazná alternatíva vyjadrovania. In: Aspekty literárneho textu. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1989, s. 97 – 123.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3., dopl. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 207.

MLACEK, Jozef: Lexika vo frazeológii. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 37. 1988. Red. J. Dolník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 67 – 89.

MLACEK, Jozef: K motivácii srbochorvátskych a slovenských frazém. In: *Studia Phraseologica et alia. Festschrift für Josip Matešić zum 65. Geburtstag.* Red. W. Eismann – J. Peterman. München: Verlag Otto Sagner 1992, s. 375 – 384.

MLACEK, Jozef: K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie. In: Dolník, J. et al.: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny.* Bratislava: Stimul 1999, s. 111 – 143.

MLACEK, Jozef: Princípy aktualizovania frazém. In: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry.* Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 286 – 295.

MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine. 2., uprav. vyd.* Bratislava: Stimul 2007. 160 s.

MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: *Frazeologická terminológia.* Bratislava: Stimul 1995. Dostupné aj na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>

MOKIJENKO, Valerij: Dialektický vzťah „implicitnosť : explicitnosť“ a vývoj frazeologie. In: *Slovo a slovesnosť*, 1976, roč. 37, č. 1, s. 4 – 13.

MOLČANOVÁ, Marcela: *Intrafrazeologická a defrazeologická slovotvorba v slovenčine.* [Diplomová práca.] Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ Košice so sídlom v Prešove 1996.

OLOŠTIAK, Martin: Niekoľko poznámok o vzťahu onymickej a frazeologickej motivácie. In: *Acta Onomastica*, 2010, roč. LI, č. 2, s. 517 – 530.

OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.

POPOV, R. N.: Slovoobrazovanie na počve frazeologických jednotíc. In: *Aktualnyje problemy russkogo slovoobrazovaniya.* Red. A. N. Tichonov. Samarkand: Samarkandskij gosudarstvennyj universitet im. A. Navoi 1972, s. 53 – 63.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU. 3., upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>> [PSP.] (1. vyd. 1991; 2. vyd. 1998.)

SISÁK, Ladislav: *Slovotvorba expresívnej nominácie. Nemecké a ukrajinské názvy osôb.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002. 205 s.

SKLADANÁ, Jana: *Vlastné mená vo frazémach.* In: *Lexika slovenskej onymie. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie (Trnava 12. – 14. 9. 2007).* Zost. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Veda 2010, s. 407 – 411.

SMIEŠKOVÁ, Elena: *Malý frazeologický slovník.* 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 272 s.

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>>

SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.

SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.

SYNONYMICKÝ SLOVNÍK SLOVENČINY. 3., nezm. vyd. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 2004. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>>

TRENDÁK, Agata: *Związki frazeologiczne w funkcji podstaw słowotwórczych w języku polskim i rosyjskim.* In: *SLAVICA IUVENUM IX. Mezinárodní setkání mladých slavistů.* Eds. J. Vorel – I. Hyrnik. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2008, s. 161 – 166.

2 Slovotvorná motivácia a abreviačná motivácia

Miroslava Gavurová – Martin Ološtiak

2.1 Podstata abreviačnej motivácie

Abreviačne motivované sú skratky a abreviačná motivácia (AM) sa v teórii lexikálnej motivácie považuje za osobitný motivačný typ. V jazykovede sa dlhšie viedli diskusie o tom, či skracovanie patrí alebo nepatrí do slovotvorby (k stručnému náčrtu tejto problematiky porov. Hrbáček, 1979, s. 83 n.). K nejasnostiam prispel aj fakt, že termín slovotvorba sa používa v dvoch významoch: v prvom význame súvisí so SM, v druhom význame s tvorením (jednoslovných pomenovaní) vo všeobecnosti. Preto sa abreviácia buď považuje za jeden zo základných spôsobov tvorby slov, alebo sa radí k tzv. zvláštnym spôsobom, ktoré sa týkajú iba formy; ak zasahujú význam slov, vtedy ho len modifikujú¹⁸.

J. Hrbáček (1979, s. 90) konštatuje, že „tvoření zkratk (graficko-fónických) je většinou slovotvorná úprava pojmenování sloužící univerbizaci (zkratková slova tvořená ze sousloví) nebo expresivní modifikaci pojmenování (zkrácená slova), z malé části jde o tvoření nového pojmenování (zkratková slova utvořená z části jednotlivých slov netvořících sousloví)“. Podľa autora slovotvornú problematiku majú skratkové a skrátené slová, keďže len tieto typy považuje za lexémy¹⁹. J. Hrbáček (1979, s. 88) okrem toho rozlišuje abreviáciu ako „slovotvorný způsob tvoření nového pojmenování“ a univerbizačnú abreviáciu, ktorá sa uplatňuje aj pri iniciálových skratkách, pri tzv. „častočne skrátených slovách“ (*genštáb*) a pri eliptických skratkových slovách, v ktorých absentujú niektoré komponenty pomenovania, ktoré sa skrakuje.

Abreviácia ako spôsob tvorby nových pomenovaní je prostriedkom úpravy pomenovania, hoci takej výraznej, že nevznikne len variant, ale zvyčajne (nie však vždy²⁰) synonymum abreviačného motivantu. Osobitné postavenie má tvorba iniciálových skratiek, ktorá nepatrí priamo do tvorenia slov, ale do širšej disciplíny – tvorby pomenovaní (ibid.). Iniciálové skratky totiž „slovotvornou problematiku v podstatě nemají..., protože jsou tvořeny většinou mechanicky tak, že jednomu plnovýznamovému slovu odpovídá jedno, a to první písmeno“ (Hrbáček, 1979, s. 84). Tvorba iniciálových skratiek je podľa J. Hrbáčka (1979, s. 85) „spíše rušení lexikálních jednotek než jejich tvorba, neboť iniciálové útvary fungují jako značkové zástupky lexikálních jednotek“. Citovaný autor však zároveň pripúšťa, že aj iniciálová abreviácia patrí do širšie ponímanej oblasti, ako je slovotvorba, a to do disciplíny

¹⁸ K výpočtu názorov o mieste abreviácie v tvorbe pomenovaní a odkazom na ich autorov porov. Hrbáček (1979, s. 84).

¹⁹ Vzápätí však J. Hrbáček kontradiktórne dodáva, že za výsledok slovotvornej činnosti možno považovať len tie skrátené slová, ktoré do textu už vstupujú hotové v abreviačnej podobe, t. j. neskracujú sa – ako zvyčajne – len ad hoc v texte. Ak konštatovanie o čisto grafickej ad hoc abreviácii platilo pre súdobú češtinu, o skrátených slovách používaných v súčasnej slovenčine možno konštatovať práve opačnú tendenciu: do komunikátu vstupujú už hotové, a to buď prevzaté (najmä z angličtiny; *demo*, *hifi*) alebo ako výsledok abreviácie v slovenčine (*repre*, *bižu*).

²⁰ K systémovému a uzoálnemu významu porov. kap. 2.1.1.

ny, ktorú pomenúva opisne ako „*nauka o tvoření pojmenování*“ a pre ktorú možno použiť termín J. Furdíka *motivatólogia*.

Aj keď sa teda ukazuje, že SM a AM sú dva osobitné a relatívne nezávislé spôsoby tvorby pomenovaní, majú viaceré styčné body a oblasti; t. j. AM je k SM analogická vo viacerých smeroch. Ak je slovotvorná motivácia „»nosná informácia«, ktorá sprostredkuje »hlavnú informáciu«“ (Furdík, 1993, s. 48), teda lexikálny význam slovotvorne motivovaných slov, potom za podobnú nosnú informáciu možno považovať aj abreviačnú motiváciu²¹.

Styčnou plochou medzi SM a AM je aj proces abreviačnej demotivácie, straty abreviačnej motivovanosti (*laser, radar, kovral*), ktorý je analogický s procesom slovotvornej demotivácie.

Paralelu medzi SM a AM možno ďalej nájsť už pri označení základnej jednotky. Ak sa za základnú jednotku slovotvorného systému pokladá **derivatéma** (Furdík, 2004), analogicky možno uvažovať o **abreviatéme** ako základnej jednotke abreviačného systému. Abreviatéma je jednotka vstupujúca do vzťahov AM, či už ako východiskový **abreviačný motivant**²² (**AMn**; abreviatéma v širšom zmysle) alebo ako sekundárny **abreviačný motivát** (**AMt**; abreviatéma v užšom zmysle).

V tejto podkapitole budeme SM a AM porovnávať z hľadiska troch aspektov: motivácia ako princíp (7.2.1); rekurzívnosť motivačného vzťahu (7.2.2); zastúpenie v texte (7.2.3).

2.1.1 Motivácia ako princíp

Podobne ako SM, aj AM považujeme za princíp s tromi zložkami (proces, vzťah, vlastnosť). V ďalšom výklade sa zameriame na detailnejšiu analýzu procesuálnej, vzťahovej a vlastnostnej zložky.

2.1.1.1 Motivácia ako proces

SM aj AM sa prejavujú ako proces utvorenia nového pomenovania: *päta* → *úpätie, daň z pridanej hodnoty* → *DPH*. To znamená, že aj prostredníctvom SM, aj prostredníctvom AM vznikajú sekundárne lexémy, utvorené na báze existujúcich lexikálnych jednotiek.

2.1.1.2 Motivácia ako vzťah

Vzťahová zložka sa prejavuje medzi motivantom a motivátom; rozdiel medzi oboma typmi motivácie je v podstate tohto vzťahu (na obsahovej aj na formálnej úrovni; súhrnne porov. [10]).

a) Úroveň formy

Slovotvorný motivát má zväčša o jeden funkčne relevantný prvok viac ako motivant; ide o slovotvorný formant (*bránka* → *bránk-ový*, *moderátor* → *moderátor-ka*). Slovotvorným formantom môže byť derivačná morféma nerozlučne spätá s relačnou morférou (pri sufíxácii: *sestra* → *sestr-ičk-a*), len derivačná morféma (pri prefixácii a reflexivizácii: *biskup*

²¹ Vo vzťahu k abreviačnej motivácii navyše pozorujeme snahu o identifikovanie nosnej informácie aj tam, kde nie je prítomná, čo znamená, že komunikanti nadinterpretujú a pripisujú abreviačný charakter aj abreviačne nemotivovaným lexémam (napr. interpretácia signálu *SOS* ako skratky *Save our souls/ship*), prípadne zámerne alebo spontánne dosadzujú odlišný AMn. V týchto prípadoch zasa hovoríme o **abreviačnej remotivácii**.

²² J. Hrbáček (1979, s. 91) pracuje s opisným pomenovaním *úplný výrazový prostriedok*.

→ *arci-biskup*; *chváliť* → *chváliť si*), súbor gramatických morféme (pri transflexii: *koreň-0* → *koren-ie*) alebo kombinácia predchádzajúcich typov (*hlava* → *zá-hlav-ie*, *potopa* → *pred-potop-ný*). Okrem transflexie sa počet morféme v motivátoch zvyšuje a všeobecne platí, že čím vyšší stupeň motivácie, tým má slovo viac derivačných morféme a tým sa zvyšuje jeho formálna mohutnosť: *chov-a-ť* → *vy-chov-a-ť* → *vy-chov-áv-a-ť* → *vy-chov-áv-a-teľ-0* → *vy-chov-áv-a-teľ-k-a* → *vy-chov-áv-a-teľ-k-in-0*.

Abreviačný motivát je v porovnaní s motivantom vždy formálne chudobnejší. Podstata abreviácie tkvie vo väčšej či menšej redukcii formálnej stránky jazykových jednotiek: *daňový úrad* → *DÚ*; *informačný* → *info*.

b) Úroveň významu

Slovotvorný motivát má najmenej o jeden sémantický príznak viac ako motivant, pričom význam motivantu sa premieta do významu motivátu: *myš* → *myška* („malá myš“), *operený* → *operenec* („niečo operené“), *kričať* → *krik* (to, že niekto kričí“), *husle* → *huslista* („ten, kto (má vzťah k) husliam“). Keď abstrahujeme od demotivačných procesov a od rozličných asymetrií medzi slovotvorným a lexikálnym významom (v tomto kontexte nám ide o slovotvorný význam), možno konštatovať, že medzi slovotvorným motivantom a motivátom sa realizuje vzťah inklúzie.

Pri **AM** sa sémantická identita odvíja od denotačnej identity (o denotačnom vzťahu porov. ďalej). Sémanticky identické sú tie skratky, ktoré sú aj denotačne identické (*Národná diaľničná spoločnosť* → *NDS*, *plukovník* → *plk.*), z čoho prirodzene vyplýva, že patria do rovnakej lexikálnej paradigmy a subparadigmy. Pri nesplnení týchto podmienok sa sémantická identita nerealizuje; ide najmä o skracovanie, do ktorého sú zainteresované propriá, porov. napr. logonymá: *Ľubomír Grosia* → *LUGRO* (počítačová firma), *Lešková + textil* → *LETEX*, *chatová osada* → *CHAOS* (reštaurácia) (Imrichová, 2002)²³. Tieto logonymá vznikli ako skratky antroponým/toponým – mien zakladateľov firiem a ich sídel – označujú však produkty týchto firiem, takže sa sémanticky líšia od svojich motivantov: *Haribo* (*Hans Riegel, Bonn*), *Rowenta* (*Robert Weintraud*)²⁴.

c) Denotačný vzťah

Pri úvahe o motivačnom vzťahu je dôležité všimnúť si aj **denotačný vzťah**, teda to, čo motivant a motivát označujú.

Členy **slovotvornej** motivačnej dvojice sa denotačne líšia vtedy, ak motivát patrí do modifikačného alebo mutačného typu onomaziologickej kategórie: *loviť* → *lovec* (*loviť* – dej, *lovec* – činiteľ deja), *lovec* → *lovkyňa* (*lovec* – osoba mužského pohlavia, *lovkyňa* – osoba ženského pohlavia). K denotačnej identite dochádza pri transpozičnom type: *loviť* → *lov*, *vymeniť* → *výmena* (v oboch prípadoch denotátom je dej).

Pri **AM** sa taktiež môže realizovať denotačná identita a rozdielnosť. Ako sme už spomenuli, denotačná identita alebo diferencia súvisí so sémantikou: porov. **denotačne identické** dvojice *latinský* → *lat.*, *Peter Úrek* → *P. Ú.*, *Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky* → *MK SR*; **denotačne odlišné** dvojice, ktoré sú výsledkom medzisystémovej abreviácie, napr. v smere:

²³ Medzi abreviačným motivantom a motivátom možno v prvom prípade uvažovať o homosémickom a homodenotačnom vzťahu, v druhom prípade o heterosémickom a heterodenotačnom vzťahu.

²⁴ K uvedenej diskrepancii pristupuje aj metonymická transpozícia – z pomenovania firmy na pomenovanie výrobku (porov. ďalej).

apelatívum (neproprium) → proprium: *furt opitý, furt ožratý* → *FOFO* (prezývka);
 proprium → apelatívum: *Karel Macháček* → *karma* (prietokový ohrievač);
 proprium (trieda X) → proprium (trieda Y): *Jozef Majšniar* (antroponymum) → *JOMA* (logonymum), *Eduard Schopf* → *Eduscho*;
 proprium + apelatívum → proprium: *Bednár* (antroponymum) + *dcéry* → *BERY* (logonymum); porov. aj Hrbáček, (1979, s. 67).

[10] Forma a význam členov motivačnej dvojice SM a AM

typ motivácie	forma	význam
slovotvorná motivácia	$Mn < Mt$	$Mn < Mt$
abreviačná motivácia	$Mn > Mt$	$Mn = Mt$ $Mn \neq Mt$

Abreviačné motiváty môžu mať okrem **systémového** významu aj význam **uzuálny** (Hrbáček, 1979, s. 67), ktoré sa nemusia vždy zhodovať. **Systémový význam** skratky zodpovedá významu jej abreviačného motivantu, napr. *ŽSR* („*Železnice slovenskej republiky*“). Pri systémovom význame sa realizuje **úplná** významová zhoda; systémový význam sa nemení, je konštantný aj v prípade abreviačnej demotivácie, je totiž „*dán vzťahom skratky k plnému pojmenovaniu a přes ně k denotátu, ať si uživatelé vztah k plnému pojmenování uvědomují nebo ne*“ (ibid.). To zabezpečuje, že skratku môžeme adekvátne použiť aj bez toho, aby sme poznali jej AMn; stačí, ak poznáme jej systémový význam.

Pri modifikovanom, **uzuálnom** význame sa realizuje **čiastočná** významová zhoda, napr. v minulosti *ZNB* „zbor národnej bezpečnosti“ (systémový význam), „*polícia*“ (uzuálny význam). Uzuálny význam vzniká popri systémovom význame vtedy, ak sa skratka vzťahuje k svojmu denotátu priamo, bez sprostredkujúcej funkcie abreviačného motivantu, čo vedie k individuálnym modifikáciám významu. Takúto situáciu pozorujeme najmä pri prevzatých a demotivovaných skratkách, kde komunikanti často nepoznajú presnú podobu motivantu, napr. *NATO* (*North Atlantic Treaty Organization – Organizácia Severoatlantického paktu*) s uzuálnym významom „Severoatlantický pakt“, resp. „*Aliancia*“²⁵; *USA* (*United States of America – Spojené štáty americké*) s uzuálnym významom „*Amerika*“²⁶.

d) Motivačná zreteľnosť

Tento aspekt sa bezprostredne dotýka vzťahovej zložky motivačného princípu. Platí, že **SM** je priezračnejšia než **AM**. Pri vysvetlení tohto faktu sa opierame o poznatky, ktorá časť motivantu vstupuje do motivátu, teda o to, čo majú členy motivačnej dvojice pri oboch typoch motivácie spoločné.

Pri **SM** do motivátu vstupuje tvarotvorný základ motivantu alebo celý motivant: *vesel-ý* → *vesel-ost'*, *písať* → *pred-písať*, *schopný akcie* → *akcie-schopný*, *vel'k-é kino* → *vel'k-o-kino*, *červen-á kož-a* → *červen-o-kož-ec*. Práve prostredníctvom SZ (jedného alebo viacerých) sa pevne udržuje formálno-sémantický vzťah medzi motivantom a motivátom.

²⁵ Proprium *Aliancia* sa sémantizuje ako „vojensko-politická obranná organizácia združených krajín (USA, Kanada, krajiny Európskej únie, Nórsko, Island, Turecko a ďalšie)“ a odkazuje sa na skr. *NATO* (SSSJ-1, s. 107).

²⁶ Porov. aj lexikografické spracovanie: *Amerika* – „neofic. Spojené štáty americké, USA“ (SSSJ-1, s. 118).

Možno teda konštatovať, že slovotvorný motivant je zreteľne členený na slovotvorný základ + slovotvorný formant (pri derivácii), resp. slovotvorné základy + prípadný slovotvorný formant (pri kompozícii). Hranica medzi zložkami slovotvornej štruktúry slova je všeobecne vymedziteľná²⁷ a kopíruje morfematické hranice: platí, že hranica medzi SZ a SF je vždy aj morfematickou hranicou.

Pokiaľ ide o **AM**, formálnym nositeľom vzťahu je lexikálny fragment alebo fragmenty. Z **AMn** sa do **AMt** dostáva obmedzený, redukovaný súbor prvkov (hlások, grafém), pričom počet týchto prvkov nemožno paušálne stanoviť a motivát sa formálne nevyznačuje ničím navyše oproti motivantu (o morfológických odlišnostiach sa v tejto chvíli nezmieňujeme). Podľa toho, akým spôsobom k abreviácii dochádza, rozoznávame jednotlivé typy skratiek (bližšie porov. Hrbáček, 1979; Ološtiak, 2005), napr. *Bratislavské hudobné slávnosti* → **BHS** (do motivátu vstupujú prvé, iníciaľové elementy viacslovného pomenovania); *profesor* → **prof.** (do motivátu vstupuje začiatková časť motivantu); *miliarda* → **mld.** (do motivátu vstupujú tie spoluhlásky, ktoré tvoria kosť, skelet motivantu) a pod.

AMm pozostáva z fragmentárneho abreviačného základu, ktorý má viacero modifikácií (iníciaľové komponenty, konsonantické komponenty a pod.) a tie sa nemusia zakladať na morfematických hraniciach. Abreviačný základ môže pozostávať z jedného alebo viacerých segmentov.

[11] Motivačná zreteľnosť SM a AM²⁸

slovotvorná motivácia	abreviačná motivácia
mlad-ík-0 → mlad-íček-0 (morfematicky) mladík → mladiček (slovotvorne) hranica medzi základom a formantom je zároveň hranicou medzi derivačnými morfémami <i>-íč-</i> a <i>-ek-</i>	mlad-š-í → ml. k abreviácii došlo useknutím druhej časti slova bez ohľadu na morfematické hranice
zložky slovotvornej štruktúry – morfémy a morfematické komplexy: SZ + SF SZ + SZ SZ + SZ + SF	zložky abreviačnej štruktúry – segmenty, fragmenty: AZ _{1-n}

K predchádzajúcemu výkladu pripájame dve poznámky:

(1) Pri analýze spôsobov tvorenia skratiek J. Hrbáček (1979, s. 95) uvažuje o slovotvornej štruktúre skratiek (adjektívum slovotvorný sa tu chápe vo význame nominačný). V našom prístupe explicitne uvažujeme o abreviačnej štruktúre. Autor taktiež (1979, s. 69) na základe analógie s derivatologickou terminológiou píše o opisných a značkových skratkách, čo sa v našom prístupe odzrkadľuje v miere motivačnej zreteľnosti, resp. v stupni fragmentárnosti komponentov (porov. ďalej).

²⁷ Porov. definície slovotvorného základu a slovotvorného formantu: slovotvorný základ je tá časť motivátu, ktorá je identická alebo súvzťažná s tvarotvorným základom motivantu alebo celým motivantom; slovotvorný formant je tá časť, ktorou sa motivát od motivantu odlišuje (Furdík, 2004).

²⁸ Vysvetlenie skratiek: SZ – slovotvorný základ, SF – slovotvorný formant, AZ – abreviačný základ.

(2) Lexémy typu *profák*, *esenbák*, ktorým J. Hrbáček odôvodnene pripisuje slovotvornú štruktúru, pokladáme za produkt kooperácie medzi SM a AM. Ide o deabreviačné deriváty, v ktorých je slovotvorná štruktúra prirodzene výsledkom pôsobenia SM (porov. kap. 2.2).

2.1.1.3 Motivácia ako vlastnosť

SM. Motivácia ako vlastnosť sa týka motivátu. Slovotvorný motivát je plnohodnotným slovom, lexikálnou jednotkou, ktorá vzniká, ako sme spomínali, pripojením formantu (formantov) k základu (*strom-isko*, *hád-a*, *do-valkať*, *pred-bež-ný*), spojením dvoch základov (*kino-hit*), dvoch základov a formantu (*veľk-o-ploš-ný*). K spojeniu pritom dochádza pod dohľadom fonotaktických zákonitostí jazyka. Ak by napríklad v slovenčine na hranici medzi základom a formantom mala vzniknúť ťažko vysloviteľná skupina hlások alebo by malo dôjsť k porušeniu tzv. rytmického zákona, skupina hlások sa zjednodušuje, resp. príslušná slabika sa skrakuje: *zápasník* → *zápasník-ky*, nie **zápasník-ský* (vznikajú tak fonologicky závislé varianty slovotvorného formantu; Furdík, 2004, s. 40). Výnimku tvoria len niektoré slovotvorné typy (*nátierka*, *kohútí*, *skálie*, *zmúdrieť*, *vábievať*, *triediareň*), pri ktorých dominuje slovotvorná norma nad fonologickou normou.

Fragmentárnosť **abreviačného motivátu** spôsobuje, že pri mnohých skratkách sa fonotaktické zákonitosti nerešpektujú a pri ich výslovnostnej realizácii sa siahajú k „náhradnému riešeniu“ v podobe slabicnej výslovnosti iniciál: *VPN* [vé-pé-en], *VSŽ* [vé-es-žet]. Aj takéto špecifiká abreviačne motivovaných jednotiek však možno opísať prostredníctvom prienikov jednotlivých typov lexikálnej motivácie s AM. Komplexný charakter koncepcie lexikálnej motivácie tak dovoľuje vnímať aj skratky ako špecifický, ale súčasne plnohodnotný typ lexikálnych jednotiek.

Pri porovnaní slovného charakteru slovotvorných a abreviačných motivátov možno teda konštatovať, že slovotvorné motiváty sú typické slovné jednotky, zatiaľ čo abreviačné motiváty sú osobité, atypické slovné jednotky.

2.1.2 Rekurzivnosť motivačného vzťahu

SM je rekurzívnym (opakovateľným) javom, t. j. slovotvorný motivát sa môže stať slovotvorným motivantom. Okolo jedného slovotvorne nemotivovaného slova sa takýmto spôsobom môže vytvoriť viac či menej lexikálnych jednotiek s rovnakou koreňovou morféomou, napr. *veda* – *vedec*, *vedkyňa*, *vedecký*, *vedný*, *jazykoveda*, *jazykovedec*, *jazykovedný*, *vedátor*, *pseudoveda* a i.

Abreviačná rekurzivnosť je raritná a potenciálne k nej môže dochádzať pri skratkách, ktoré v dostatočnej miere nenaplnili komunikačnú požiadavku ekonomizácie²⁹, napr. *PCMCIA karta* → *PC karta*; *Moving Pictures Experts Group* → *MPEG* → *MP3* (*MPEG-1, audio layer 3*)³⁰ (Gavurová, 2013d, s. 51), vo francúzštine postupnosť *cinématographe* → *cinéma* → *ciné* (Lančarič, 2008, s. 32), ktorú autor taktiež hodnotí ako výnimku³¹. Možno

²⁹ Potenciálnymi abreviačnými motivantmi sú všetky lexémy, pravdepodobnosť skracovania sa zvyšuje s narastajúcou formálnou mohutnosťou lexém a naopak, znižuje sa s klesajúcou formálnou mohutnosťou. Najlepšími abreviačnými motivantmi sú viacslovné pomenovania a z nich sa najčastejšie tvoria iniciálové skratky: *Divadlo Pavla Országha Hviezdoslava* → *DPOH*, *Slovenská informačná služba* → *SIS*.

³⁰ Tu navyše ide o modifikáciu významu skratky.

³¹ Od rekurzivnosti AM treba odlišovať procesy, do ktorých skratka vstupuje ako východisko ďalších nominačných procesov napríklad ako slovotvorný či morfológický motivant, resp. ako komponent

teda konštatovať, že AM spravidla nie je rekurzívna, čo znamená, že skratky nebývajú abreviačnými motivantmi: *majstrovstvá sveta* → *MS* → 0.

Popri okazionalnej rekurzivnosti je však pri skratkách dominantným a frekventovaným procesom abreviačná remotivácia, pri ktorej sa abreviačný motivát (**AMt**) stáva súčasne abreviačným motivantom **AMn** pre vznik homonymnej, remotivovanej skratky **AMt₂**.

Ak teda pre SM platí tento model: **Mn** → **Mt/Mn** → **Mt/Mn** → **Mt/Mn** → ...,

potom pre AM platí model: **AMn₁** → **AMt₁/AMn₂** → **AMt₂**.

2.1.3 Zastúpenie v systéme a v texte

Z hľadiska jazykového systému je SM univerzálnejším javom než AM. Zastúpenie slovo-
tvorne motivovaných slov v slovanských jazykoch (teda aj v slovenčine) je približne 65 %, teda dve tretiny z celej lexiky predstavujú slovo-
tvorne motivované slová (podľa najnovších výskumov je to vyše 85 %; porov. oddiel VI. kap. 0). V konkrétnych textoch je podiel menší, priemerná slovo-
tvornomotivačná nasýtenosť textov z rôznych štýlových oblastí je uvedená v [12] (Furdík, 2004, s. 126):

[12] Slovo-
tvornomotivačná nasýtenosť textov

typ textu	zastúpenie
dialógy	17,74 %
poézia	31,13 %
umelecká próza	27,10 %
publicistika	35,22 %
náučná próza	37,45 %

Kvantitatívne údaje o zastúpení skratiek v jazykovom systéme a v reči ponúka napr. W. Hofrichter (porov. [13]; cit. podľa Hrbáček, 1979, s. 25).

[13] Abreviačno-motivačná nasýtenosť textov

typ textu	zastúpenie
matematické texty	6,08 %
rokový štýl	4,39 %
publicistický štýl	2,63 %
spoločenskovedné texty	1,60 %

Do vzťahu slovo-
tvornej motivácie (v podobe motivujúcich a motivovaných slov) sa zapája takmer celá lexika (96 %). Hoci nemáme presné údaje o zapojenosti lexém do abreviačných vzťahov, možno predpokladať, že toto číslo je pri abreviačnej motivácii podstatne nižšie než pri slovo-
tvornej motivácii. Aj z uvedeného náčrtu je zrejmé, že SM je rozšírenejším a univerzálnejším javom než AM, a to aj napriek tomu, že frekvencia skratiek neustále rastie (Hrbáček, 1979, s. 23 n.).

---

viacslovného pomenovania. V tomto prípade však už ide o nomináciu pomocou SM alebo pomocou SyntM. V tomto zmysle chápeme aj rekurzivnosť, tautologickosť či semitautologickosť v prípadoch, keď je skratka súčasťou viacslovného komplexu spolu s komponentom, ktorý sa nachádza aj v abreviačnom motivante, napr. *SMS správa*, *CD disk*, *PIN číslo* (porov. Hrbáček, 1979, s. 69; Gavurová, 2013d, s. 170n.). O rekurzivnosti v tomto zmysle uvažuje D. Lančarič (2008, s. 18).

Uvedené kvantitatívne charakteristiky majú svoje hlbšie príčiny, ktoré vyplývajú z rozdielov medzi SM a AM. Slovotvorný motivát je motivačne priesračný, formálne aj obsahovo odkazuje na svoj motivant a prevaha slovotvorne motivovaných slov nie je v texte na prekážku, práve naopak, podstatou slovotvornej motivácie je pomáhať pri porozumení významu menej frekventovaných lexikálnych jednotiek.

Abreviačný motivát sa nevyznačuje takou motivačnou priesračnosťou, pretože sa v ňom odráža len fragment (často len jedna hláska alebo graféma) motivantu. Z toho vyplýva, že nadmerné používanie skratiek porozumenie textu sťažuje.³²

Všetky porovnávané aspekty SM a AM sumarizujeme v [14].

[14] Vlastnosti slovotvornej a abreviačnej motivácie

slovotvorná motivácia	abreviačná motivácia
sekundárnosť pomenovania	sekundárnosť pomenovania
±narastanie formálnej mohutnosti	+redukcia formálnej mohutnosti
–/+významová identita	+/–významová identita
–/+denotačná identita	+/–denotačná identita
nefragmentárnosť	fragmentárnosť
kompatibilita s morfológickými hranicami	inkompatibilita s morfológickými hranicami
+rekurzívnosť vzťahu	–rekurzívnosť vzťahu
viditeľná motivačná zreteľnosť	zastretá motivačná zreteľnosť
jazyková univerzálnosť	jazyková špecifickosť

2.2 Spolupráca abreviačnej a slovotvornej motivácie

Ak na skratky nazeráme cez prizmu motivatologickej koncepcie, teória motivácie v lexikálnej zásobe dáva odpoveď na také otázky, ktoré zvlášť pri skratkách nemajú vždy systémové odpovede. Preto aj pri spolupráci abreviačnej a slovotvornej motivácie sa ukazujú viaceré prienikové množiny, ktoré majú svoje špecifiká. V nasledujúcom výklade si všimneme tieto aspekty: SM ako prostriedok flektivizácie neflektívnych skratiek (2.2.1); nominačná spolupráca AM a SM (2.2.2); textové (parolové) skracovanie a SM (2.2.3); slovotvorný potenciál skratky (2.2.4).

2.2.1 Slovotvorná motivácia ako prostriedok flektivizácie neflektívnych skratiek

Keďže graficko-fónické skratky majú primárne substantívny charakter, prienik AM a SM spočíva najmä v spôsobe začlenenia nesklonných skratiek do deklinačného systému slovenčiny. Jednotlivé druhy skratiek majú rozličné predispozície na deklinačné úpravy, ovplyvnené ich fragmentárnym charakterom a pri iniciálových typoch skratiek aj príznakovým, majuskulným spôsobom zápisu. Nesklonnosť je charakteristická pre iniciálové skratky, ktoré majú fragmentárnu iniciálovú štruktúru, čo znamená, že ich v ústnej podobe nemožno realizovať splývavou výslovnosťou ako neskratky.³³ To má vplyv aj na ich deklinačné možnosti.³⁴

³² V tejto súvislosti možno spomenúť text piesne Ivana Mládka Zkratky, pri ktorom, samozrejme, treba brať do úvahy špecifickú estetickú funkciu tohto komunikátu.

³³ Niekedy síce štruktúra iniciálovej skratky umožňuje splývavú výslovnosť, ktorá by iniciálovú skratku zmenila na iniciálové skratkové slovo s väčšími deklinačnými predpokladmi, aj napriek tomu sa však pri

Ak skratka ostáva nesklonnou, nastáva diskrepancia medzi nemennou formou skratky na jednej strane a variantnosťou gramatických tvarov jej abreviačného motivantu na druhej strane. Komunikanti prisudzujú skratke funkciu premennej, ktorú v kontexte naplňajú variantmi motivantu podľa gramatickej kategórie pádu a čísla, čo spôsobuje zvýšenú percepčnú námahu pri zaradení do deklinačnej paradigmy. V syntagmatickom rade potom skratka nadobúda jedinečný obsah a odkazuje na konkrétny gramatický tvar abreviačného motivantu: *od EÚ – od Európskej únie, o EÚ – o Európskej únii, s EÚ – s Európskou úniou* atď.

Nepřítomnosť relačnej morfémy pri skratkách však v slovenčine, ktorá syntaktické funkcie slov vo vete vyjadruje pomocou relačných morfém, môže spôsobovať nejednoznačné interpretácie syntaktických vzťahov. Napr. pri spojení „*kontrola armády HZDS*“ by sme bez poznania kontextu nedokázali jednoznačne určiť, či uvedená iniciálová skratka má funkciu adverbialu (pôvodcu deja) alebo nezhodného atribútu. Rovnaké interpretačné ťažkosti nastávajú aj pri ďalších neprehľadných formuláciách: *Vďačnosť HZDS nemá hraníc*“ (vďačnosť niekoho alebo niekomu?); *Podľa nej za SOP je nemecký kapitál, za SDK americký kapitál, za SDĽ ktorýkoľvek kapitál*. (predložkové spojenie v akuzatíve „za koho“ alebo v inštrumentáli „za kým“?); *TGM odhalili sochu* (skratka v pozícii subjektu, alebo **nepriameho** objektu v **datíve**)³⁵. Ako z uvedených príkladov vidno, indeklinabilita (najmä iniciálových) skratiek môže narušiť plynulosť komunikačného toku a spôsobiť percepčnú pauzu.

Keďže jednak úsilie na strane percipienta a jednak riziko nesprávneho dekodovania sú veľké, volí produktor rôzne stratégie na uľahčenie identifikácie konkrétneho gramatického tvaru AMn stojaceho za skratkou. Tieto stratégie varírujú podľa typu skratky. Jedným zo spôsobov vyjadrenia pádovej funkcie skratky je adjektívny atribút, ak sa pri iniciálovej skratke vyskytuje, napr. *o obľúbených VPP, čiernemu PR*.

2.2.1.1 Flektivizačný formant a štylistický príznaková podoba iniciálovej skratky

Ďalšou možnosťou, ako sa vyrovnáť s nesklonnosťou iniciálových skratiek a eliminovať ich príznakové zapojenie, je použiť flektivizačný formant; vtedy „*k zvukovej podobe iniciálovej skratky sa pripojí sufixálny útvar pozostávajúci zo »pseudoderivačnej« morfémy -ák, -k-, -čk- a z relačnej morfémy nevyhnutne s ňou spojennej*“ (Furdík, 1967, s. 344; 2005, s. 243). Špecifickosť takéhoto „*sufixálneho útvaru*“ spočíva v tom, že v porovnaní s pôvodnou iniciálovou skratkou neprináša do štylisticky príznakovej podoby, ktorá jeho pripojením vznikne, „*nijakú novú »slovotvornú informáciu«*“, má len „*funkciu spoluurčovateľa gramatickej formy*“ (1967, s. 343; 2005, s. 242). Preto tento útvar J. Furdík pomenúva ako *gramatikalizačný formant* (ibid.); novšie potom **flektivizačný formant** (Furdík, 1993, s. 113). Práve flektivizácia skratky prostredníctvom flektivizačného formantu je prienikovou množinou medzi abreviačnou a slovotvornou motiváciou. Prostredníctvom **flektivizačného formantu**, ktorý umožní skloňovanie skratky, sa vytvárajú **štylisticky príznakové**

iniciálovej skratke uprednostní – z rôznych dôvodov – slabičná výslovnosť: *ROH* [er-ó-há], nie [roh]³³; *SaS* [es-á-es], nie [sas].

³⁴ Na rozdiel napr. od angličtiny iniciálový typ skratiek v slovenčine nedokáže na svojom tvare vyjadriť ani plurál a komunikanti musia v konkrétnom komunikačnom kontexte identifikovať príslušný gramatický tvar motivantu.

³⁵ Správna interpretácia by znela: „*Tomášovi Garriguovi Masarykovi odhalili sochu*.“

podoby skratiek³⁶, napr. *PIN* (*Personal identification number*) + *-k-o* → *pinko*, *PP* (*podmienené prepustenie*) + *-čk-o* → *pépěčko*; *MTZ* (*materiálno-technické zásobovanie*) + *-k-a* → *emtézetka*³⁷, *MHD* (*Mestská hromadná doprava*) + *-čk-a* → *emhádečka*.

Funkciou flektivizačného formantu spolu s relačnou morféomou je pri štylisticky príznakovej podobe skratky určovať gramatické kategórie menného rodu, čísla a pádu. Štylisticky príznakové podoby (*pinko*, *pépěčko*, *estévečka*, *esemeska*) možno na rozdiel od východiskových iniciálových skratiek zapojiť do deklinácie: *s pinkom*; *posielať esemesky*. Spôsob grafického záznamu štylisticky príznakovkej podoby skratiek pritom môže variovať; buď sa zaznamená:

1. majuskulná skratka ako slovotvorný základ + flektivizačný formant (*SMSka/SMS-ka* i *smska*³⁹, *USBěčko/USB-čko/usbečko*⁴⁰). V tomto zápise sa zachováva abreviačná motivovanosť, fragmentárnosť iniciálovej skratky tak, že flektivizačný formant sa zväčša pripája pomocou spojovníka, čím sa oddeľuje lexikálna časť od „gramatickej“ časti skratky.

2. prepis slabičnej výslovnosti skratky ako slovotvorný základ + flektivizačný formant (*esemeska*, *uesběčko*). Minuskulná podoba takýchto lexém je **graficky** menej príznaková ako podoba, kde sa kombinujú majuskuly i minuskuly; oba spôsoby sú však rovnako **štylisticky** príznakové.

Štylisticky príznaková podoba skratky má zvyčajne tendenciu zaradiť sa k neutrám a femininám. Tomu zodpovedá aj inventár flektivizačných formantov; najčastejšie sú to formanty *-ka/-čka*, *-ko/-čko*⁴¹, len výnimočne iné formanty:

- **-ka/-čka**: *SIS-ka*, *SAD-ka*, *VÚB-ka*, *SMS-ka*, *SOI-ka*, *LIAZ-ka*, *SBS-ka*, *VSŽ-ka*, *VPN-ka*, *ŠVOČ-ka*, *SVOP-ka* (voj. *SVOP* – *svojoľné opustenie posádky*), *MHD-čka*, *STV-čka*, *IP-čka* (adresa *IP* – *Internet protocol*); *esemeska*, *ememeska*, *eseročka*, *estévéčka*, *emhádečka*, *esdélka*, *dépéháčka*, *estéučka*; *estéeska*, *kádepka*, *šupka*, *VIPka*⁴², *emběčka*, *béemvéčko/béemvéčka*⁴³;

- **-ko/-čko**: *CD-čko/cédečko*, *PC-čko/písíčko*, *IC-čko*, *CT-čko*, *LCD-čko*, *SUV-čko*; *cédečko*, *elpěčko*; *pinko*, *ícečko*, *cédečko*, *pěcečko/písíčko*, *uesběčko/USBěčko/USB-ěčko/usbečko*, *hádepěčko*; *káčko*, *pěčko*, *ečevěčko*⁴⁴; *elko*, *emko*, *esko*;

³⁶ V odbornej literatúre sa používajú aj termíny *slovotvorne adaptované podoby* a *slovotvorné formanty* (Bakošová-Kišová, 2008, s. 20). P. Kochová (2005) upozorňuje, že pri štylistickom prehodnotení lexém typu *esemeska*, *céděčko*, *pinko* stráca termín štylisticky príznaková podoba skratky svoju platnosť. Nazdávame sa, že aj napriek zmene štylistických kvalifikátorov takejto lexémy ide vždy o príznakovú podobu skratky, v porovnaní s geneticky primárnou, iniciálovou podobou.

³⁷ Feminínium *emtézetka* môže byť dôsledkom variantnej interpretácie abreviačného motivantu ako *materiálno-technická základňa* (f.).

³⁹ K variantom zápisu štylisticky príznakovkej podoby skratky *SMS* porov. Karčová (2010, s. 209).

⁴⁰ *USB* (*Universal Serial Bus*).

⁴¹ Varianty *-ka/-čka* a *-ko/-čko* sú podmienené fonologicky a nie vždy súvisia s typom skratky: *MHD-čka* [emhádečka], *CT-čko* [cétečko] (zakončenie základu na vokál); *SIS-ka* [siska], *S-ko* [esko] (zakončenie základu na konsonant).

⁴² *STS* (*strojnوترaktorová stanica*); *KDP* (*konzervovaná dávka potravín*); *ŠUP* (*škola umeleckého priemyslu*); *VIP-ka* – 1. „zóna pre VIP“; 2. „VIP osoba“ (*Mládežníci sú pre nich VIPky* – čiže veľmi informované osoby) (SNK). Lexémy *šupka* a *VIPka* vznikli z iniciálových skratkových slov *VIP* a *ŠUP*, ktoré dokážu vytvárať aj zvukovo-grafické štruktúry typické pre abreviačne nemotivované lexémy. Predsa sa však od nich – ako prvok sociolektu – vytvorili aj príznakové podoby, ktoré ich radia do inej štylovej vrstvy výrazových prostriedkov.

⁴³ Porov. „automobil zn. Škoda 1000 MB“ (SSSJ, 2006, s. 885); lexikograficky je zachytená aj variantná skratka *emba* (Hochel, 1993, s. 73).

⁴⁴ *K* (*káčko* – *kokaín*), *P* (*pěčko* – *porno*), *EČV* (*Evidenčné číslo vozidla*).

• raritne sa môžu použiť aj iné formanty, napr. **-áč**: *PKO* [pé-ká-ó] → *pekáč*⁴⁵; **-a**: *ČZ* (Československá zbrojovka) → *čezeta*⁴⁶; *DVT* (Dozorný vojenského telesa) → *dévěták* (Hochel, 1993, s. 64).

Ako vidno, štylisticky príznakové podoby, ktoré sa radia k maskulínam, sú veľmi zriedkavé. Predpokladaným dôvodom tohto stavu je skutočnosť, že flektivizačný formant **-ák**, pomocou ktorého by sa mohli tvoriť maskulínne podoby iniciálových skratiek, je homonymný s najfrekvencovanejším derivačným sufixom **-ák**, ktorým sa tvoria deriváty od skratiek: *kádehák*, *pétepák*, *esesák*, *esenbák*, *szmák*, *peesák*⁴⁷. Kým lexéma *kádehák* je **deabreviačným derivátom** (porov. kap. 2.2.4), štylisticky príznaková podoba *dévěták/deveták* len upravuje do skloňovateľnej podoby iniciálovú skratku *DVT* (*dozorný vojenského telesa*), ktorá už sama o sebe pomenúva osobu. Lexémy *dévěták/deveták* i skratka *DVT* označujú rovnaký denotát; sú preto štylisticky príznakovými podobami skratky.

Ak je teda nadradeným substantívom AMn iniciálovej skratky životné maskulínium, jej štylisticky príznaková podoba sa veľmi zriedka utvorí pomocou flektivizačného formantu, ktorý by ju zaradil k maskulínam, ale namiesto toho sa zvyčajne použije flektivizačný formant neutier: *Podnik* (mask.) *výpočtovej techniky* → *PVT* → *pévětěčko* (neutr.).

Výber konkrétneho flektivizačného formantu, ktorý sa použije pri skratke, ovplyvňujú viaceré faktory. Pri niektorých skratkách sa uplatňujú aj dva flektivizačné formanty, takže štylisticky príznakové podoby jednej skratky majú rôznu rodovú príslušnosť, napr. *BMW* → *béemvéčko/béemvéčka*, *DPH* → *dépéháčko/dépeháčka*, *LP* → *elpéčko/elpéčka*, *VÚC* – *véúcečko/véúcečka/vucka*. Okrem toho zvolený flektivizačný formant môže rozlišovať homonymné skratky, od ktorých boli štylisticky príznakové podoby utvorené, porov. napr. *VPN* (*Verejnosť proti násiliu*) → *vépeenka* vz. *VPN* (*Virtual Private Network*) → *vépenko*.

Dôvodom variantnosti flektivizačných formantov je skutočnosť, že aj keď menný rod nadradeného substantíva motivantu môže predurčovať rod štylisticky príznakovkej podoby skratky, napr. *Daň* (f.) *z pridanej hodnoty* → *DPH* → *dépéháčka* (f.), iniciálová skratka je rodovo amorfná. Preto iniciálové skratky často pri výbere flektivizačného formantu rodovo inklinujú k neutrámu, hoci sa pri nich môže použiť flektivizačný formant, ktorý ich štylisticky príznakovú podobu zaradi k hociktorému z troch menných rodov, bez ohľadu na rodovú príslušnosť iniciálovej skratky alebo (nadradeného substantíva) ich motivantu.

2.2.1.2 Flektivizácia iniciálového skratkového slova

Štruktúra umožňujúca iniciálovému skratkovému slovu splývavú výslovnosť ho súčasne lepšie predisponuje na zapojenie do deklinácie. Predsa sa však v hovorovej variете vyskytujú aj štylisticky príznakové podoby iniciálových skratkových slov, napr. *JIS* → *jiska*, *WAP* → *wapko/wapka*, *SIM* → *SIMka*, *PIN* → *PINKo*, *CLIP* → *CLIPko* (porov. Orgoňová – Bakošová, 2005, s. 86; Karčová, 2010, s. 210)⁴⁸. Dokazuje sa tým, že štylisticky príznakové podoby skratiek sú nielen prostriedkom určovania gramatickej formy, ale majú aj **silný príznak hovorovosti**, ktorý ich v hovorových komunikátoch robí atraktívnejšími pred potenciálnymi

⁴⁵ Takýto formant bol zvolený zrejme v snahe o zámernú homonymiu s neskratkou *pekáč*.

⁴⁶ Hovor. motocykel značky ČZ (vyrábaný v Československej zbrojovke) (SSSJ, 2006, s. 498).

⁴⁷ Príslušník PS (*Pohraničnej stráže*).

⁴⁸ *JIS* (*jednotka intenzívnej starostlivosti*); *WAP* (*Wireless Application Protocol*); *CLIP* (*Calling Line Identification Presentation*); *PIN* (*Personal Identification Number*); *SIM* (*Subscriber Identity Modul*).

mi systémovými tvarmi v deklinačnej paradigme; porov. napr. *zvíťazil som vo ŠVOČ-ke*⁴⁹ namiesto **vo ŠVOČ-i*. V tomto duchu sa aj konštatuje, že „v *prepojení so štylistickou rovinou spôsobuje slovotvorná adaptácia zmenu štylistickej príslušnosti slova a často neutrálne lexikálne jednotky pridaním slovotvorných formantov -ka, -ko, -čko, -éčko a pod. nadobúdajú príznak hovorovosti (PIN/PINKo, CLEAR/CLEARko, SMS/esemeska...)*“ (Orgoňová – Bakošová, 2005, s. 83).

Súčasne však tento príznak hovorovosti pôsobí reštriktívne vo formálnych typoch komunikátov, kde sa namiesto štylisticky príznakových podôb preferujú iné spôsoby začlenenia do deklinácie, napr. tautologické syntagmy typu *SIM karta* oproti tvaru *simka* (op. cit., s. 85), prípadne uprednostňovanie nesklonnej podoby *CLIP* vz. *CLIPko*.

2.2.1.3 Skratkové slovo, skrátené slovo a deklinácia

J. Hrbáček konštatuje, že „v češtině jako flexivním jazyce se uplatňuje tendence ohýbat zkratky, které mají lexikální povahu, tj. zkratková slova a zkrácená slova“ (Hrbáček, 1979, s. 77). Ako sme ukázali (porov. prechádzajúce odseky), v slovenčine sa táto tendencia objavuje aj pri skratkách, ktoré J. Hrbáček považuje za nelexikálne, t. j. pri iniciálových skratkách a iniciálových skratkových slovách, čo však na rozdiel od J. Hrbáčka vnímame ako prejav ich špecifickej lexikálnej povahy, nie ako charakteristiku, ktorá iniciálové skratky diskvalifikuje v nároku na lexikálny status.

Skrátené a skratkové slová sa skloňujú podľa svojho zakončenia, ktoré ich zaraďuje ku konkrétnemu deklinačnému vzoru: *Pofis* (m.) (*Poštová filatelistická služba*) → *v Pofise, s Pofisom*; *Mufuza* (f.) (*Mužstvo futbalových zárazkov*) → *s Mufuzou, v Mufuze*; *Rempo* (n.) (*Remeselnícke potreby*) → *z Rempa, v Rempe* atď. Nesklonné ostávajú najmä skrátené a skratkové slová cudzej proveniencie (*hifi, zoo*). Indeklinabilita a majuskulizácia skratkových slov (*Mužstvo futbalových zárazkov* → *MUFUZA*) sa však považuje za nežiaducu izoláciu od ostatného textu (Hrbáček, 1979, s. 77), ktorá by neodôvodnene evokovala iniciálový charakter tejto skratky (ibid.).

Záverom teda možno konštatovať, že snaha o zaradenie typologicky odlišných skratiek do deklinácie dokazuje lexikálnu plnohodnotnosť skratiek, ktoré preberajú tendencie z abreviačne nemotivovanej časti lexiky a prispôbujú ich svojej špecifickej abreviačnej štruktúre.

2.2.2 Nominačná spolupráca abreviačnej a slovotvornej motivácie

Abreviačná a slovotvorná motivácia sa spoločne podieľajú na tvorení dvoch typov graficko-fónických skratiek, derivačne skratkových a derivačne skrátených slov (k typológii a terminológii porov. Hrbáček, 1979, s. 83 n., Gavurová, 2013, s. 43). Výsledkom sú lexémy, ktoré sú často aj sociolekticky, resp. onymicky motivované (slangizmy, profesionalizmy, hypokoristiká): *profesor* → *profák*, *kilometer* → *kilák*, *second hand* → *sekáč*, *hamburger* → *hambáč*, *Juraj* → *Juro*, *Branislav* → *Braňo*, *Vítazoslav* → *Víťo*. Analogicky možno chápať aj nominácie typu *Miroslav* → *Miro*, *Radovan* → *Rado* (ako alternatívne sa ponúka utvorenie prostredníctvom samostatnej abreviácie).

⁴⁹ ŠVOČ (študentská vedecká odborná činnosť).

2.2.3 Textové (parolové) skracovanie a slovotvorná motivácia

Za osobitný druh neustálených, textovo determinovaných skratiek pokladáme prípady, keď sa skracuje druhá časť kompozita, ktoré je súčasťou koordinatívnej syntagmy spolu s rovnako utvoreným a do jedného slovotvorného typu patriacim slovom. Skracuje sa na báze SM, dodržiavajú sa slovotvorné a morfematické hranice, napr. *väčšina spálni je štvor- a päťposteľová*; *v stredno- a dlhodobom horizonte*; *dokonalý bi-, tri- a multilingvizmus*; *audio- a videopomôcky*; *jeden osemnásť- a druhý dvadsaťdvaročný študent*; *ceny jedno- a dvojľôžkových izieb* (porov. aj Mejstřík, 1966; Hrbáček, 1979, s. 41).

2.2.4 Slovotvorný potenciál skratky

Funkcia skratky ako slovotvorného motivantu je prejavom transponovanej abreviačnej motivácie. V danom nominačnom kroku je nominačne aktívna slovotvorná motivácia, ktorá plní funkciu kooperačnej dominanty, zatiaľ čo abreviačná motivácia sa do výslednej lexémy iba transponuje prostredníctvom slovotvorného základu (porov. Ološtiak, 2011, s. 35). D. Lančarič (2008, s. 32) v týchto prípadoch uvažuje o nadväzných, konzekutívnych procesoch. Skratka môže podobne fungovať ako motivant pri morfolologickej a syntaktickej motivácii (Ološtiak, 2011, s. 88).

J. Hrbáček konštatuje, že „slabičná podoba zvukov realizovaných zkratkami umožňuje, že môžu plniť funkciu základu slov odvodených“ (1979, s. 56), ako je *esenbák*, *embéčko*, *esvévečka*, *esesák*. Ako vidno, autor tu uvádza príklady **deabreviačných derivátov**, ktoré vznikli zo slabičnej výslovnosti skratiek. Schopnosť skratiek fungovať vo funkcii komponentu lexém sa demonštruje pri procesoch deabreviačnej derivácie a deabreviačnej kompozície.

2.2.4.1 Deabreviačná derivácia⁵⁰

Posun skratiek z periférnejších do centrálnejších oblastí jazykového systému sa realizuje aj prostredníctvom slovotvorby. Platí totiž, že „dôkazom začleňovania skratiek do jazykového systému je fakt, že skratky sa môžu stať slovotvornými motivantmi a fungovať ako východiská motivačných radov“ (Furdík, 2008, s. 71). Od skratiek sa potom tvoria nové pomenovania, ktoré označujeme ako **deabreviačné deriváty**: *SL'UK* → *sľukár/SL'UKár*, *KDH* → *kádehák* (zriedkavo *KDH-ák*), *MP* (*mestská polícia*) → *MP-ík/empík* (*mestský policajt*); *IT* → *ajtičkar/ajťák/ajťík*. Deabreviačné deriváty môžu vznikať aj zo štylisticky príznakových foriem skratiek s flektivizačným formantom: *SIS-ka* → *SIS-kár*; *SMS-ka* → *esemeskovať*. V týchto prípadoch sa zachováva pravopisný úzus, keď sa spojovníkom oddeľujú iniciály od ostatnej časti. Z hľadiska formy však ide o tvorenie od flektivizovanej skratky: *SBS-ka* → *SBSk-ár* (slovotvorným základom je *SBSk-* a formantom *-ár*). Z hľadiska významu je možný aj vzťah k východiskovej podobe skratky: *SBS* → *SBS-kár* (pracovník SBS). Máme tu do činenia s takouto nominačnou postupnosťou:

(*Súkromná bezpečnostná služba*) → *SBS* → *SBS-ka* → *SBS-k-ár*.

⁵⁰ Podľa J. Hrbáčka z genetického hľadiska deriváty zo skratiek do problematiky abreviácie nepatria, ale zo štruktúrneho hľadiska tvoria zmiešanú skratkovo-derivačnú štruktúru (Hrbáček, 1979, s. 114). Nazdávame sa, že práve relačnosť abreviačnej a slovotvornej motivácie pomáha uchopiť povahu takýchto lexém.

A hoci sa konštatuje, že rozsiahlejšie slovotvorné hniezda sa pri skratke vyskytujú len sporadicky (Ološtiak, 2011a, s. 252), princíp rekurzívnosti slovotvornej motivácie umožňuje aj tvorbu ďalších derivátov: *SL'UK* → *sľukár* → *sľukársky*. Ak si to však vyžadujú komunikačné potreby, motivačný potenciál východiskovej skratky sa zvyšuje a vzniká viacčlenné slovotvorné hniezdo, a to najmä pri frekventovaných skratkách: *SMS* → *esemeska*, *esemeskovať*, *esemesknúť*, *esemeskovanie*, *esemeskujúci*, *esemeskový*, *esemeskár*, *esemesmária*. Takéto prípady sú však skôr výnimkou. Motivačná potencia skratiek je redukovaná, od skratiek, resp. od podôb s flektivizačným formantom, sa najčastejšie bezprostredne tvoria názvy podľa príslušnosti (okrem uvedených príkladov porov. aj ďalšie: *NHL-kár*, *DAD-kár*, *SOP-kár*, *SaS-kár*, *eštebák*).

1. *SMS* → *esemeska* → *esemeskár*, *esemeskový*, *esemeskovo*, *esemeskovať*, *preesemeskovať*, *doesemeskovať*, *obesemeskovať*, *esemesknúť*, *esemeskovanie*, *esemeskujúci* i kompozitá *SMSkovaniachtivý*, *esemesmária*, *SuperSMS* (Karčová, 2010, s. 211; Ološtiak, 2011a, s. 251);

2. *NATO* → *AntiNATO/ANTINATO*, (aj v atributívnej syntaktickej funkcii *antiNATO aliancia*, *vojenský antiNATO blok*), *miniNATO*, *proNATO*, *NATOver*, *NATovsky*; i kompozitá *NATOskeptik*, *NATolezectvo*)⁵¹;

3. *UFO* → *ufológ*, *ufón*, *ufonaut*, *ufológia*, *ufologický*, *ufónsky*, *ufonautický*, *ufonér*, *ufologizovať*, *ufofanúšik*, *ufošial*, *ufomaniak*, *ufolod*, *ufokult*, *ufomagazín* a i.

Bohaté slovotvorné hniezda, aké nachádzame pri skratkách *SMS*, *NATO* či *UFO*, sú však výnimočné; zvyčajne existuje len niekoľko, prevažne substantívnych a adjektívnych derivátov (*KDH* → *kádehák*, *kádehácky*; *ŠTB* → *eštebák*, *eštebácky*). Pre deriváty z iniciálovej skratky je charakteristický variantný spôsob zápisu (*KDHák*, *KáDeHák*, *Kádehák*; *SMSkový* i *esemeskový*; *eštebák* i *ŠTbák*).

Základom pre tvorbu deabreviačných derivátov môžu byť nasledujúce typy a podoby skratiek:

1. **slabičná alebo hlásková výslovnosť iniciálovej skratky:** *HZDS* (*Hnutie za demokratické Slovensko*) [há-ze-dé-es] → *házedesák*; *ROH* (*Revolučné odborové hnutie*) [er-ó-há] → *erohák*; *PS* (*Pohraničná stráž*) [pé-es] → *péesák*; *ŠtB* (*Štátna bezpečnosť*) [eš-té-bé] → *eštebák*; *SZM* (*Socialistický zväz mládeže*) [s-z-m] → *s-z-mák*, *s-z-máčka*, *s-z-máčiť*⁵²;

2. **štylistický príznaková podoba iniciálovej skratky:** *SMS* → *esemeska* → *esemeskovať*; *CD* → *cédečko* → *cédečkový*; *IC* → *ícečko* → *ícečkový*;

3. **iniciálové skratkové slovo:** *UFO* (*Unidentified Flying Object*) → *ufológ*; *MUKL* (*muž určený k likvidácii*) → *muklí*, *mukliť*, *namukliť sa*, *zamukliť si*;

4. **skratkové slovo:** *Liaz* (*Liberecké automobilové závody*) → *liazkár*; *Čedok* (*Československá dopravná kancelária*) → *čedokár*; *zelovoc* (*zelenina + ovocie*) → *zelovocár/zelovociar*, *zelovocárka*, *zelovociarsky*; *matfyz* (*matematika, fyzika*) → *matfyzák*, *matfyzácky*.

⁵¹ Porov. aj početné deriváty a kompozitá od skratky *NATO* v češtine: *natovský*, *antinatovský*, *natovský*, *pronatovský*, *protinatovský*, *natovec*, *natoizace*, *natoid*, *natoidní*, *natocentrický*, *natocentrismus*, *natooptimizmus*, *natoskeptik*, *natoignorant*, *natofašizmus*, *NATO-kompatibilní*, *NATO-referendum* (Kochová, 2005, s. 243 – 245).

⁵² Deriváty *s-z-mák*, *s-z-máčka*, *s-z-máčiť* uvádza B. Hochel (1993, s. 152).

5. skratka, ktorá je kombináciou iniciálových a číselných komponentov, a z jej štylisticky príznakových podôb: *MP3* → *empétrojka* → *empétrojkový*; *V3S* → *vétrieska* → *vetrieskový*.

Sufixy, ktoré sa použijú pri tvorbe derivátov od tej istej skratky, sa aj v príbuzných jazykoch môžu odlišovať, porov. napr. české *vépépák* (Martincová et al., 2004, s. 507) a slovenské *vépépéčkar/vépepečkar*⁵³.

Minuskulné zachytenie slabičnej výslovnosti skratky v jej derivátoch súčasne znamená istý posun k abreviačnej demotivácii. Komunikanti však aj napriek modifikovanému spôsobu záznamu dokážu skratku identifikovať a priradiť k nej jej denotát. Ako ukazujú predchádzajúce príklady, pri niektorých derivátoch a kompozitách zo skratiek sa ešte ponecháva ich majuskulná podoba. Tá naznačuje hranice abreviačného komponentu derivátu: *WAP* → *WAPovať*, *WAPovský*, *WAPový*; alebo kompozita: *WAPbanking*, *WAPhosting*, *WAPnet*, *WAPcentrum*.

Deabreviačná derivácia má niekoľko spoločných znakov s univerbizáciou: a) obmedzený inventár sufixov; b) schopnosť kondenzovať a ekonomizovať jazykový prejav (porov. napr. člen *SĽUK-u* vz. *sľukár*); c) štylistická príznakovosť; d) obmedzené zaradenie do onomaziologických kategórií.

a) Obmedzený inventár sufixov

Tak ako pri univerbizácii pomocou sufixov (*osobný vlak* → *osobák*), aj pri derivácii zo skratiek sa využívajú najčastejšie nasledujúce sufixy:

- **-ák:** *HZDS* → *házedesák*, *FS* → *efesák*, *ROH* → *erohák*, *PTP*⁵⁴ → *pétépák*;
- **-ista:** *SAS* → *sasista*⁵⁵, *DAV* → *Davista*, *WAP* → *vapista*;
- **-ár:** *SIS* → *sískár*, *SOI* → *soikár*, *ČEDOK* → *čedokár*, *SM* → *esemkár*⁵⁶.

Iné sufixy sa vyskytujú len veľmi okazionalne, napr.:

- **-áš:** *RAK* → *RAKáš* (čitateľ časopisu *RAK – Revue aktuálnej kultúry*);
- **-(r)ka:** *WC* → *vécera* (toaletárka);
- **-ík:** *IT* → *ajtik* (oveľa častejšie však *ajťák*).

Preferovanie niektorých sufixov možno vysvetliť aj tým, že práve prípony **-ák**, **-ka** patria „k najčastejším substantívnym príponám v slovenčine“ a sú preto „prostriedkom na tvorenie spontánne vznikajúcich slangových slov v hovorovom štýle“ (Mistrík, 1997, s. 109). Okrajovosť ostatných sufixov môže, podobne ako pri štylisticky príznakových podobách (*ŠUP* → *šupka*; *PKO* → *pekáč*), súvisieť so snahou o externú homofóniu, napr. *Dederón* (*obyvateľ bývalej NDR (DDR)*) vz. *dederón* (*látka*).

b) Schopnosť kondenzácie jazykového prejavu a ekonomizácie

Výhodou deabreviačného derivátu je aj fakt, že v komunikácii umožňuje jednoduchým a ekonomickým spôsobom vyjadriť ďalšie významy, viažuce sa na sémantiku prevzatej skratky a jej motivantu. Táto schopnosť je totiž „*osobitosťou univerbizovaných pomenovaní, ale potenciálnou vlastnosťou slovotvorne motivovaných slov vôbec*“ (Furdík, 1993,

⁵³ Ide o príklady grafického zachytenia z SNK.

⁵⁴ Príslušník *PTP* (*pracovných technických prác*).

⁵⁵ *Sasista* – „frekventant podujatia *SAS – Studia Academica Slovaca*“.

⁵⁶ *Esemkár* – „pacient so *SM – Sclerosis Multiplex*“.

s. 112), je teda vlastná aj deabreviačným derivátom, porov. napr. *sasista* vz. *frekventant podujatia SAS*. Napokon, týmito schopnosťami disponujú aj motivujúce skratky, ktoré sú východiskom pre tvorbu derivátov.

c) Štylistická príznakovosť deabreviačných derivátov

Deabreviačné deriváty sú ako štylisticky príznakové lexémy prítomné prevažne v štandardnej a subštandardnej variete slovenčiny a v sociovarietách, napr. v argote: *pé-pečkar* – „odsúdený, ktorý bol podmienene prepustený (PP), resp. ide na pojednávanie o podmienene prepustení“; *déesák* – „člen *Dielčej samosprávy (DS)*“, *ábéčkar* – „príslušník stráže pracujúci v administratívnej budove (AB)“;

V snahe o vyššiu expresivitu komunikátu sa niekedy preferujú príznakové deabreviačné deriváty pred ich relatívne nepríznakovými variantmi, porov. napr. derivát zo skratky *AMR* → *amrdák*⁵⁷, bol podľa nášho názoru zámerne vytvorený tak, aby evokoval vulgarizmus, keďže systémovo by sa od iniciálovej skratky *AMR* mal tvoriť derivát **AMR-ák/*amrák*. Týmto sa prejavuje vplyv paradigmatickej motivácie (paronymický vzťah *amrdák* – *mrdat*).

d) Obmedzené zaradenie do onomaziologických kategórií

Deabreviačné deriváty sú najčastejšie:

1. Substantíva. Z hľadiska onomaziologických kategórií sú deabreviačné deriváty de-substantívami mutačného typu, pričom ich slovotvorný význam je obmedzený na **názvy osôb podľa príslušnosti** $S_{adh} = „ten, kto (patrí k) S_{mot}“$ (Furdík, 2004, s. 97), napr. *esdékár* – ten, kto patrí k *SDK*; *péesák* – ten, kto patrí k *PS (Pohraničná stráž)*. Podľa schémy $S_{adh} = ten, kto (patrí k) S_{mot}$ sa za substantívum *S* dosadzuje skratka (*SZM* → *SZMák*, *Čedok* → *Čedokár*), jej slabická výslovnosť (*erohá* → *erohák*), prípadne jej štylisticky príznaková podoba (*SM* → *esemka* → *esemkár*).

Okrem toho môžu byť deriváty **konateľskými názvami** so slovotvorným významom $S_{prf} = „ten, kto (V_{obj}) S_{cas}“$ (Furdík, 2004, s. 97): *ajták* – ten, kto pracuje s *IT*; *piárista* – ten, kto pracuje s *PR*; *pécčkáár* – ten, kto pracuje s *PC*; *vécserka*⁵⁸ – tá, ktorá pracuje na *WC*.

Len sporadicky sa na pomenovanie uvedeného slovotvorného významu názvy osôb podľa príslušnosti použije na základe extenzie významu samotná slabická výslovnosť skratky (ide o prejav sémantickej motivácie v podobe utvorenia nového významu): *píár* – 1. „*public relations (vzťahy s verejnosťou)*“ → 2. „človek, ktorý je zodpovedný za *Public Relations*“; *eses* – 1. „organizácia“ → 2. „jej príslušník“; *eser* – „stúpenec politickej strany v Rusku *SR (socialistickí revolucionári)*“, napr. *strana eserov* (SSSJ-1, s. 903).

Niekedy je pomenovaním názvu osoby samotná skratka, napr. *MUKL*⁵⁹ (*Muž určený k likvidácii*) → *muklí*, *mukliť* („ťažko pracovať“), *namukliť sa* („namakať sa“), *zamukliť si* („zamakať si“) (Hochel, 1993), alebo na podklade homonymie môže dôjsť k metonymickej

⁵⁷ „Prvý okoloidúci, *amrdák* Milan (nejde o oplzlosť, *AMR* je automatické meranie a regulácia) sa rozohňal z celej sily a škatuľu odkopol.“

⁵⁸ Pozoruhodný na lexéme *vécserka* je jednak jej prepis s konsonantom *v* namiesto pôvodného abreviačného konsonantu *w*, jednak absencia mužského pendantu **vécer*, od ktorého by bola odvodená, čo je pravdepodobne odraz mimojazykovej skutočnosti.

⁵⁹ Pri iniciálovom skratkovom slove *MUKL*, ktoré sa v procese abreviačnej demotivácie prehodnotilo na lexému *mukl*, je takisto doložené netradičné „poslovenčenie“ vkladnou hláskou *e* na lexému *mukel* (Hochel, 1993, s. 111), aby sa odstránilo pre slovenčinu netypické sonórne *l* vo finálnej pozícii.

transpozícií medzi skratkou označujúcou organizáciu a jej pracovníka: *VLK (Výboru lidové kontroly)* → *vlk* („pracovník VLK-u“) (Hochel, 1993, s. 169).

2. Adjektívne deabreviačné deriváty sú desubstantívne vzťahové adjektíva s významom širokého vzťahu (porov. Furdík, 2004, s. 102), napr. *ROH* → *erohácky*, *CD* → *cé-dečkový*. Vznikajú z derivátov zo skratiek (*Čedok* → *čedokár* → *čedokársky*) i štylisticky príznakových podôb skratiek (*CD* → *cédečko* → *cédečkový*).

3. Slovesné deabreviačné deriváty sú desubstantíva so slovotvorným významom „*požiť ako nástroj to, čo pomenúva motivant*“ (Furdík, 2004, s. 104). Vytvárajú sa podobne ako substantívne deriváty od skratiek (*WAP* → *WAPovať*), prípadne ich štylisticky príznakovej podoby (*esemeska* → *esemeskovať*). Niektoré majú len okazionalnú povahu (*KSČ* → *ne-káesčé-oval*) (Gajdošová, 2009, s. 11).

Ako naznačujú príklady, deabreviačné deriváty vznikajú tak zo slovenských, ako aj z prevzatých skratiek s pôvodnou výslovnosťou, napr. *IT (Information Technologies)* [aj tí] → *ajták/ajtik*; *PC (personal computer)* [písi/pécé] → *písíčkar/pécečkár*. Tvorba deabreviačných derivátov je teda súčasťou adaptačného procesu, tzv. transderivácie (Gavurová, 2013d, s. 252 – 253), podobne ako pri ostatných prevzatých lexémach, kde „*ďalším stupňom adaptácie je tvorenie derivátov od prevzatého slova*“ (Furdík, 1993, s. 113).

Napokon chceme spomenúť ešte jeden proces, ktorý má trochu odlišný charakter, keďže pri ňom ide o tvorbu nových skratiek, ktorých súčasťou sa stáva iná skratka, napr. *PPP (Public-Private Partnership)* → *APPP (Asociácia pre podporu projektov spolupráce verejného a súkromného sektoru)*;

TV (televízia) → *IPTV (televízia cez internetový protokol)*;

PSA (Photographic Society of America) → *APSA (Associate of Photographic Society of America)*, *FPSA (Fellow of Photographic Society of America)*, *Hon. PSA (Honorable of PSA)*.

2.2.4.2 Deabreviačná kompozícia

Keďže skratky sú často reflexom viacslovných jednotiek, prirodzeným spôsobom sa do pozornosti dostáva vzťah abreviácie a kompozície, ktorá je takisto výsledkom spojenia viacerých slov. Diferenciačným prvkom medzi týmito javmi je fragmentárnosť, preto neuvažujeme o skratkových kompozitách⁶⁰. Kompozícia je pojem/termín spadajúci do sféry slovotvornej motivácie; ak teda máme do činenia s lexémami, pozostávajúcimi len z fragmentárnych komponentov, o kompozícii neuvažujeme. Ukazuje sa však, že styčných bodov medzi abreviáciou a kompozíciou je viacero:

A) Elementárny prienik abreviácie a kompozície predstavuje skracovanie kompozita a spôsob jeho zachytenia v podobe jedného (*Československé státní dráhy* → *ČSD*) alebo dvoch slovotvorných základov v skratke (*Východoslovenská energetika* → *VSE*).

B) Druhou styčnou plochou abreviácie a kompozície je ich spolupráca pri tvorbe niektorých typov skratiek, čo sa považuje za argument, prečo radiť abreviáciu k slovotvorbe. V tejto súvislosti J. Hrbáček rozlišuje medzi **vlastnou abreviáciou**, ktorá vedie k vzniku

⁶⁰ Reagujeme tak na prístup P. Mittera (2006, s. 115), ktorý pri analýze logoným konštatuje: „Domnívame se, že není důvod nepovažovat uvedená logonyma typu MM a ALTO [MM – Miroslav Macejko, ALTO – Alexander Tomko; pozn. M. O.] (a všechna ostatní, která jsou utvořena ze stejného počtu počátečních grafémů nejméně dvou motivujících slov) za zkratková kompozita.“

skrátенých slov (*reprezentácia* → *repre*), a **kompozitnou abreviáciou**, ktorá vedie k vzniku **skratkových slov** (*matematika, fyzika* → *matfyz*) (1979, s. 86). Práve skratkové slová najlepšie demonštrujú spoluprácu abreviácie a kompozície, keďže sú „zlepené“ z abreviačne motivovaných komponentov glutináciou, čo sa odráža napr. aj na ich ruskom terminologickom označení, „*složnosokraščennyje slova*“ (op. cit., s. 92). Obe dva typy abreviácie sa potom môžu ešte kombinovať s deriváciou: výsledkom kombinácie vlastnej abreviácie a derivácie sú **derivačne skrátенé slová** (*učiteľka* → *učka*); výsledkom kombinácie kompozitnej abreviácie a derivácie sú **derivačne skratkové slová** (*patologická anatómia* → *patanatika*).

C) Ďalšiu prienikovú množinu medzi abreviáciou a kompozíciou tvoria skratky fungujúce ako slovtvorný prostriedok – komponent kompozít, resp. kvázikompozít. Tento typ lexém nazývame **deabreviačné kompozitá** a proces ich tvorby analogicky **deabreviačnou kompozíciou**. Mnohé takéto abreviačné komponenty vznikli pomocou abreviácie (napr. *akumulátorový* → *aku-*, *automobil, automobilový* → *auto-*), v súčasnosti ich však možno považovať za hotové, „prefabrikované“ slovtvorné prostriedky, ktorých abreviačná motivovanosť sa oslabuje. Súčasťou deabreviačných kompozít bývajú nasledujúce typy skratiek:

a) iníciaľové skratky: *e-mail, i-banking, PR-agentúra, VIP-zóna*;

aa) slabičná výslovnosť iníciaľovej skratky: *piár-manažér, dídžejpárty*;

b) iníciaľové skratkové slová: *WAP* → *WAPbanking, WAPhosting, WAPnet, WAPcentrum*; *NATO* → *NATOskeptik, NATOlezectvo, miniNATO*⁶¹;

c) skrátенé slová: *alko* → *alkotest, aku* → *akuskrutkovač*;

d) skratkové slová: *hifi* → *hifiveža, scifi* → *scifi-literatúra*.

Hodnotenie štatútu skratky v tomto type lexém nie je jednoznačné a rovnako osciluje aj hodnotenie samotných lexém, a to na osi kompozitum – kvázikompozitum. Jednoznačná zhoda nejestvuje ani v otázke procesov, ktorým tieto lexémy vznikli, ani v otázke ich poradia.

Takéto abreviačne motivované komponenty kompozít totiž môžu fungovať aj ako samostatné lexémy a vytvárať s druhým členom kompozita atributívne syntagmy, resp. viac-slovné pomenovania (*PR agentúra, info stánok, hifi súprava*) (Gavurová, 2013d, s. 170 – 181). Varujú tak vo svojom morfe-matickom štatúte (komponent kompozita vz. samostatná lexéma) i slovnodruhovej príslušnosti (substantívum vz. adjektívum) (porov. Gavurová, 2013a, 2013b, 2013c). Obe dva typy pomenovaní označujú identický denotát a diferencie sú skôr záležitosťou ortografie: *demo nahrávka* vz. *demonahrávka, hifi súprava* vz. *hifisúprava, info centrum* vz. *infocentrum*⁶². Slovenská lingvistika však na prísne formálnom podklade rozlišuje kompozitum so syntetickou formou (*infocentrum*) od analytického viac-slovného pomenovania (*info centrum*)⁶³, keďže sa „väčšina lingvistov zhoduje v náhlade, že podstatný rozdiel spočíva v integrite, vo formálnej celistvosti kompozít, na rozdiel od formálnej oddelenosti či autonómie komponentov slovného spojenia“ (Trup, 1999, s. 147). Naproti tomu, podľa španielskej či anglickej koncepcie o štatúte kompozita

⁶¹ Porov. aj deriváty a kompozitá od skratky *NATO* (Kochová, 2005, s. 243).

⁶² Výskyt v SNK: *infocentrum* – 789-krát, *info centrum* – 65-krát.

⁶³ Napr. M. Ološtiak hodnotí skratku *Rh* ako komponent viac-slovného pomenovania, ak sa píše osobitne (*Rh faktor*), a ako komponent kompozita, ak ju píšeme dovedna, resp. cez spojovník *Rh-faktor* (porov. Ološtiak, 2011, s. 254). Ako ukazujú autorom uvádzané frekvenčné údaje, v SNK je frekventovanejšie viac-slovné pomenovanie *Rh faktor* (111-krát), ako kompozitum *Rh-faktor* (28-krát).

formálna stránka lexémy (písanie osobitne alebo dovedna) nerozhoduje (ibid., porov. aj Gavurová, 2013d, s. 174 – 178). V českej lingvistike sa podoby *Rh-faktor* (*kompozitum*), *Rh faktor* (*viacslovné pomenovanie / voľná syntagma so skratkou ako adjektívnym prívlastkom*) i *faktor Rh* (*voľná syntagma / viacslovné pomenovanie so skratkou ako substantívnym prívlastkom*) považujú za spisovné, hoci sa takáto rozkolísanosť v úže nehodnotí ako pozitívum.⁶⁴

Vyvstáva tiež otázka, či tu jestvuje pohyb od kompozita (napr. *infobox*) k viacslovnému pomenovaniu (*info box*) alebo skôr opačným smerom. V tejto súvislosti možno spomenúť Dokulilovo (1962) delenie kompozít na vlastné a nevlastné zloženiny, pričom nevlastné zloženiny možno podľa autora rozdeliť naspäť na viacslovné pomenovanie. To by implikovalo, že pohyb nastáva od viacslovného pomenovania ku kompozitu. Podrobnejší prehľad názorov slovenskej i českej lingvistiky na problematiku diferenciácie viacslovných pomenovaní a kompozít s abreviačným komponentom i komplexná analýza takýchto pomenovaní (Gavurová, 2013a, 2013b, 2003c) síce nedal uspokojivú odpoveď na smer pohybu, ukázal však, že kompozitá s prvým abreviačne motivovaným komponentom sú veľmi produktívne.

Kým staršie práce ešte hodnotia kompozitá s prvým komponentom iniciálovým (*A-bomba*, *RC-oscilátor*, *PEN-klub*) ako výnimočné prípady pod vplyvom cudzích jazykových vzorov (Hrbáček, 1979, s. 109), neskoršie štúdie už konštatujú frekventovanosť takýchto lexém: „**Produktívnym** sa stalo tvorenie internacionálnych kompozít (*diskoples*, *euroflaša*, *hifiveža*, *psychodráma*), zloženín s prvým **členom** skratkovým alebo značkovým (*Rh-faktor*, *A-mužstvo*, *B-vitámín*, *C-trieda*, *AC-pumpa*)“ (Furdík, 2004, s. 70). Aj keď si teda J. Furdík uvedomoval abreviačnú povahu niektorých komponentov kompozít (*disko-*, *euro-*, *hifi-*, *psycho-*), abreviačno-kompozičný postup tvorenia kompozít medzi slovotvornými postupmi neuvádzal⁶⁵. Predpokladáme preto, že J. Furdík považoval abreviaciu za proces, ktorý kompozícii predchádzal; abreviácia pripravila komponent kompozita, neprebehla však súčasne s kompozíciou.

Ako vyššie citovaný výrok dokazuje, súčasťou kompozít môžu byť nielen iniciálové skratky, ale aj skratkové a skrátené slová, ktoré súčasne bývajú podkladom pre vznik viacslovných pomenovaní, resp. voľných atributívnych syntagiem (*disko ples*, *hifi veža*, *krimi seriál*), označujúcich identické denotáty ako ich kompozitné pendanty (*diskoples*, *hifiveža*, *krimiseriál*).

Prostredníctvom abreviácie vznikli mnohé (najmä prevzaté) jednotky, ktoré sa hojne využívajú ako komponenty hybridných aj nehybridných kompozít, napr. *afro-* (*africký*, *Afrika*), *auto-* (*automobil*, *automobilový*; sám, seba), *cyklo-* (*cyklistický*, *cyklistika*), *eko-* (*ekológia*, *ekologický*; *ekonómia*, *ekonomický*), *elektro-* (*elektrina*, *elektrický*), *euro-* (*európsky*, *Európa*; *Európska únia*; *euro*), *foto-* (*svetlo*, *svetelný*; *fotografia*, *fotografický*; *fotoelektrický*), *hetero-* (*iný*, *odlišný*; *heterosexuálny*, *heterosexuál*), *homo-* (*rovnaký*; *homosexuálny*, *homosexuál*), *narko-* (*narkománia*, *narkotiká*) a mn. i. Genetický abreviačný charakter týchto komponentov sa často oslabuje až stráca, dochádza ku zmene na viac alebo menej frekventované slovotvorné prostriedky (základy, afixoidy alebo afixy) so statusom

⁶⁴ Porov. na <http://prirucka.ujc.cas.cz/en/?ref=785&id=781> (cit. 3. 11. 2015).

⁶⁵ J. Furdík uvažuje iba o kompozičných a kompozično-derivačných slovotvorných postupoch (Furdík, 2004, s. 71 – 73).

viazaného slovotvorného základu⁶⁶. Niektoré komponenty fungujú aj ako samostatné slová alebo formanty (napr. *auto*, *euro*, *porno*, *demo*, *video*, *ex*); porov. aj Hrbáček (1979, s. 83 – 84, 115 – 116); najmä však Mitter (2003).

Existenciu vzťahu medzi abreviaciou a kompozíciou si všímajú aj ďalšie štúdie. Podľa jednej z nich „**skrátene** sa môže spájať s čisto kompozičným, kompozično-sufixálnym alebo kompozično-transflexným postupom“ (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 107, zvýraznila M. G.). P. Mitter na margo spolupráce abreviácie a kompozície v češtine píše: „Pri tvoření slov se kompozice někdy kombinuje i s abreviací... Takto vzniklá kompozita se vyznačují fragmentárním charakterem prvního členu. Jejich první člen má rysy agramatickosti, resp. amorfematičnosti, např. aku- (akuvozik), pneu- (pneuměři). Někdy se takové první členy vymezily pouze příležitostně, např. opo- (oposmlouva), repre- (repremužstvo) apod. Společným znakem všech fragmentárních (agramatických) členů je skutečnost, že se svou formální stránkou nekryjí s kořeným morfémem, z jehož se vyčlenily.“ (Mitter, 2003, s. 52). Podľa P. Mittera majú takúto fragmentárnu podobu komponenty *aku-*, *heli-*, *kombi-*, *opo-*, *pneu-*, *promo-*, *repre-*, *sponzo-*, preto sa autor pri českých zloženinách typu *akuvozik* (akumulátorový vozík), *promovystoupení* (promoční vystoupení), prikláňa k názoru, že boli vytvorené komplexným **abreviačno-kompozičným** spôsobom (Mitter, 2003, s. 103 – 104).

V neskoršej štúdii aj P. Mitter tento názor čiastočne reviduje: „Některé členy vznikají krácením výchozího motivujícího pojmenování, do složenin následně vstupují v této zkrácené podobě... proto uvažujeme i v uvedených případech o čisté kompozici, příp. juxtapozici, jakkoli zde přichází v úvahu i komplexní způsob abreviačně-kompoziční, srov. např. promo (promoce, promoční)...“ (Mitter, 2005, s. 40). Ambivalentnosť tohto hodnotenia však napokon dokazuje aj Mitterov nasledujúci výrok: „Je nemožné rozhodnout, zda např. kompozita s komponenty auto-, elektro-, foto-, porno-, bio-, audio-, stereo-, video- aj. jsou výsledkem spojení tohoto komponentu s komponentem druhým či zda výsledné syntetické pojmenování je juxtapozitum, které vzniklo spojením substantiva (příp. adjektiva), např. auto, foto, porno, bio, audio atd. s dalším slovem výchozího syntagmatu“ (Mitter, 2003, s. 58)⁶⁷. P. Mitter teda pripúšťa, že kompozitum mohlo vzniknúť nielen prostredníctvom „prefabrikovaných“ komponentov kompozít/prefixoidov, ale jeho základom mohla byť skratka so slovnodruhovou príslušnosťou k substantívam alebo adjektívam. Aj jeho konštatovania však potvrdzujú, že abreviácia spolupracuje s kompozíciou na vzniku lexém, ktoré potom možno právom označiť ako **deabreviačné kompozitá**.

Kompozícia a abreviácia však nespolupracujú len v otázke deabreviačnej kompozície. Ich vzájomné prelínanie vidno už pri spôsobe vzniku skrátených slov, ktoré sa stávajú súčasťou deabreviačných kompozít. Podľa J. Hrbáčka jeden typ **skrátených slov zložených** vzniká tak, že „kompozita cizího původu se nejčastěji zkracují **dekompozičním** osamostatněním první části“, napr. *auto(mobil)*, *foto(grafia)*, *kilo(gram)* (Hrbáček, 1979, s. 97). Rovnakým spôsobom sa utvorili aj „nesklonná slova s širokým, nevyhraněným významem (i od složenin domácích), která mohou dobře plnit funkci vlastních názvů: Gramo, Elektro,

⁶⁶ Napríklad *Afroslovák*, *afroučes*, *autobatería*, *autolekárníčka*, *autoportrét*, *autobiografia*, *cyklovýlet*, *cyklodoplňky*, *ekokoža*, *ekosystém*, *elektropredaň*, *elektrošok*, *euroval*, *europoslanec*, *fotosyntéza*, *fotomontáž*, *fototermín*, *heterotypický*, *heterosféra*, *homogénny*, *homomanželstvo*, *narkomafia*, *narko-agresia*.

⁶⁷ V Mitterovej klasifikácii ide o 2.1 „Hybridní kompozita vzniklá čistou kompozicí/juxtapozicí“; 3.2 „Hybridní kompozita s prvním komponentem adjektivním“.

Kovo..." (ibid.). Spomínané skrátené slová *auto*, *foto*, *kilo*, *gramo*, *elektro* v slovenčine fungujú samostatne, zvyčajne ako apelatíva, a súčasne aj ako komponenty kompozít.

Súčasne J. Hrbáček pripomína, že „*cizí názvy typu auto, kilo... nejsou výsledkem záměrné úpravy, nýbrž přirozeného vývoje (často byly už zkrácené přejaty), ale ze synchronního hlediska se povědomí o jejich zkrácenosti udržuje koexistencí kompozit. Dekompozičně osamostatněné části původních kompozit, které v živém jazyce složené protějšky nemají, se ze synchronního hlediska jako zkrácená slova nejeví: kino, metro.*“ (op. cit., s. 90).

V podobnom duchu konštatujú autori *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, podľa ktorých „skrátené podoby [napr. *fotografický aparát* – *fotoaparát*] vznikli na základe skracovania príslušného adjektíva – presnejšie trunkácie motivujúceho výrazu“ (Horecký – Buzássyová – Bosák et al., 1989, s. 232). Všímajú si importovaný charakter týchto komponentov („pri väčšine novších kompozít tohto typu však už možno predpokladať, že vznikli pod vplyvom internacionálnych slovotvorných modelov, a teda **prvá časť kompozita sa preberá už skrátená**“) aj ich lexikálny status („skrátené podoby fungujú v niektorých prípadoch aj ako samostatné: *automobil*, *automobilový* → *auto*; *elektrický* → *elektro*; *fotografický*, *fotograf* → *foto*; *kinematograf* → *kino*“) (op. cit., s. 233). Ako internacionálne prvky abreviačne motivovaných kompozít uvádzajú o. i. komponenty *bio-*, *disco-*, *eko-*, *elektro-*, *foto-*, *hifi-*, *retro-*, *sci-fi-*, *trafo-* (op. cit., s. 231 – 232).

Ako vidno z exemplifikácie, citovaní autori venujú pozornosť predovšetkým skráteným slovám ako komponentom kompozita: deabreviačné kompozitá s týmto typom skratiek sú veľmi frekventované: *demoverzia*, *fotoarchív*, *hifitechnika*, *krimipríbeh*, *pornočasopis*, *repre-prestávka*, *reprokresba*, *retromateriál*, *trafo-stanica/trafostanica* atď. Najmä pri frekventovanejších kompozitách (*taxislužba*, *bioprodukty*, *diapotraviny*) sa však ukazuje podobnosť/identickosť ich konštitutívnych prvkov i celostného významu s komponentmi viacslovných pomenovaní (*taxi služba*, *bio produkty*, *dia potraviny*).

Popri skrátených a skratkových slovách sa, ako sme už konštatovali, súčasťou deabreviačných kompozít stávajú aj ostatné druhy skratiek. Kým autori *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* uvažovali len o trojhláskových členoch kompozít (Horecký et al., 1989, s. 233), v súčasnosti „*nie sú zriedkavé ani dve a dokonca ani jedna graféma ako prvá časť kompozita, napr. bi-polarita, T-mobile, e-mail, e-banka*“ (Kontríková, 2010, s. 171). Kompozitá s prvým členom iniciálového charakteru typu *e-mail* sú v komunikácii veľmi produktívne (*e-*: *e-mail*, *e-kniha*, *e-zine*, *e-shop*) aj v oficiálnych prejavoch (Mislovičová, 2000, s. 207).

Vyššia frekvencia takýchto deabreviačných kompozít v komunikátoch vedie k polysémizácii: napr. *e-mail*: 1. „elektronický spôsob prenosu správy“ a 2. „text poslaný takýmto spôsobom“ (SSSJ, 2006, s. 884). Deabreviačné kompozitá sa zapájajú aj do procesu derivácie, čo predstavuje ďalšiu rovinu spolupráce abreviačnej a slovotvornej motivácie: *e-mail* → *e-mailovať/emailovať*, *e-mailista/emailista*, *e-mailovo/emailovo*, *e-mailový/emailový*. Niektoré z derivátov podstupujú aj proces transortografizácie (*zaímejlovať*, *odímejlovať*, *zaimějlovať*, *odimejlovať*), ktorá reflektuje pôvodnú výslovnosť abreviačne motivovanej grafémy *e-* [i].⁶⁸ Produktivnosť rovnako je jedným z faktorov, ktoré vedú k vypúšťaniu abreviačného komponentu *e-* v kompozite a jeho derivátoch *e-mail* → *mail/mejl* [mejll]:

⁶⁸ Pôvodná výslovnosť sa uprednostňuje pred transortografizovanou výslovnosťou [e-], pravdepodobne v snahe vyhnúť sa nežiaducej externej homofónii s lexémou *email* s významom „vrchná lesklá náterová farba“ alebo „zubná sklovina“ (KSSJ, 2003).

mailový, mailovať, odmailovať, zamejlovať, ktoré sa už považujú za zdomácnené (Mislovíčová, 2000, s. 207). Všetky uvedené tendencie predstavujú snahu o zapojenie tohto typu pomenovaní do lexiky a súčasne ukazujú perspektívnosť deabreviačných kompozít.

Popri variantných názoroch na vznik deabreviačného kompozita oscilujú aj názory na štatút jeho abreviačne motivovaného komponentu: a to na terminologickej osi komponent/člen (kompozita) – prefix – prefixoid – slovotvorný základ. Kým napr. I. Kontríková (2010, s. 168) hovorí o „členoch kompozita“⁶⁹, J. Furdík pokladá pomenovania ako *zoo-kútik, sci-fi-novela, hifi-veža* za kvázikompozitá a ich abreviačné komponenty za **prefixoidy** (Furdík, 2004, s. 106). M. Ološtiak na margo abreviačne motivovaných komponentov kompozít poznamenáva, že „[p]rostredníctvom abreviácie vznikli mnohé (najmä prevzaté) jednotky, ktoré sa hojne využívajú ako komponenty hybridných a nehybridných kompozít“⁷¹, napr. *auto-*, *cyklo-*, *eko-*, *elektro-*, *euro-* (Ološtiak, 2011a, s. 252 – 253). Ako však autor dodáva, „skratky môžu fungovať ako komponenty slovotvorne motivovaných slov, najčastejšie ako prvý **slovotvorný základ** kompozít“, napr. *e-learning, i-banking, m-obchod*“ (ibid.). V takýchto prípadoch teda iníciaľové komponenty považuje autor za radix; podobne treba za radix považovať skratky typu *NATO* aj pri derivácii, ktorá existenciu radixu predpokladá per definitionem: *NATO* → *anti-natovský*⁷² (porov. kap. 2.2.4 a) o deabreviačnej derivácii). Radixom je skratka aj v kvázikompozitách so sufixoidmi *-man* (*MP3man, DVD-man, NATO-man/natoman*); *-téma* (*CD-téma, DVD-téma*).

Či už abreviácia prebehla súčasne s kompozíciou, alebo jej predchádzala, takto vzniknuté komponenty kompozita si v súlade so svojou abreviačnou motivovanosťou uchovávajú potenciú fungovať ako samostatné lexikálne jednotky, teda ako samostatné skratky. V anglickej lingvistike sa jednotky ako *electro-*, *bio-*, *tele-* označujú ako „**combining forms**“, sú komponentmi tzv. neoklasických kompozít a „*môžu mať svoje **nezávisle fungujúce pendanty**. Tie sa používajú ako samostatné slová (kilo, photo, mini). Vo všeobecnosti 'combining forms' predstavujú **potenciálne** slová. Táto potenciálnosť sa môže realizovať prostredníctvom trunkácie neoklasických kompozít*“⁷³ (Štekauer, 2000, s. 103).

Zapájanie skratiek do kompozita dokazuje prelínanie abreviačnej a slovotvornej motivácie tak, ako to predpokladá koncepcia lexikálnej motivácie.

⁶⁹ Aj I. Kontríková rozlišuje kompozitá so skratkou ako prvým **členom** kompozita (*HNporadňa, e-biznis, iSend, mHypotéka, mPôžička*); skratkou ako druhým **členom** kompozita (*FiberTV, FiberTel*); skratkami ako obidvoma **členmi** kompozita (*SDKÚ-DS, SMER-SD*).

⁷¹ S termínom *hybridné kompozitum* pracuje aj I. Kontríková (2010, s. 172) a označuje ním lexémy typu *MP3-prehrávač*, ktorých súčasťou je skratka.

⁷² Pre porovnanie, v českých lingvistických prácach sa komponent *nato-* (zo skratky *NATO*) charakterizuje ako „*první část složených slov mající význam týkající se Severoatlantické aliance (NATO) v nových výrazech, např. natocentrismus, natoskeptik*“ (Martincová et al., 2004, s. 287). Takéto všeobecné hodnotenie by dovoľovalo jednak interpretáciu v prospech štatútu prefixoidu, jednak v prospech radixu.

⁷³ Preklad z angl.: „*Combining forms may have their independently functioning counterparts that are used as independent words (kilo, photo, mini). In general, combining forms represent potential words. This potentiality may be brought into effect by clipping of neoclassical compounds (tachometer – tachometer – tachometer, photograph – photo).*“

2.3 Zhrnutie

V našom uvažovaní o prienikoch a styčných plochách slovotvornej a abreviačnej motivácie mapujeme miesto abreviácie v slovotvorbe, resp. v širšie definovanej tvorbe pomenovaní. Cez motivatologickú optiku nazeráme na spoluprácu abreviačnej a slovotvornej motivácie a všímame si ich z pohľadu troch aspektov motivácie: procesuálneho, vzťahového a vlastnostného. Poukazujeme na paralelu v základnej jednotke oboch motivačných procesov (**derivatéma** vz. **abreviatéma**) i v existencii motivačného páru, ktorý pozostáva v oboch prípadoch z **motivantu** a **motivátu**, **slovotvorného** i **abreviačného**. Osobitnú pozornosť venujeme denotačnému vzťahu medzi členmi motivačnej dvojice a upozorňujeme na špecifickú diskrepanciu medzi uzuálnym a systémovým významom abreviačného motivátu, t. j. skratky. V opozícii k zreteľnosti morfematickej štruktúry slovotvorného motivantu stojí fragmentárnosť abreviačného motivantu a výrazné diferencie pozorujeme aj v otázke rekurzivnosti oboch motivačných vzťahov. Stručne si všímame aj fakt, že slovotvorná a abreviačná motivácia spolupracujú aj na tvorbe derivačne skrátených a derivačne skratkových slov a takisto v rovine textového skracovania typu *audio- a videopomôcky*.

Jedným z dvoch kardinálnych okruhov spolupráce abreviačnej a slovotvornej motivácie je však flektivizácia iniciálových skratiek a iniciálových skratkových slov prostredníctvom flektivizačného formantu. Štylisticky príznaková podoba skratky, ktorá týmto spôsobom vzniká (*PN* → *péenka/PNka*, *PIN* → *PINKo*), síce stojí z pohľadu štýlu „nižšie“, pomáha však prekonať deklinačné limity skratiek a začleniť ich do flektívneho systému slovenčiny. V tomto procese sa sústreďujeme aj na preferované flektivizačné formanty, ktoré sa na flektivizáciu skratky použijú najčastejšie a ktoré ju tak zaradia prevažne k neutrám alebo femininám.

Druhým kardinálnym okruhom je slovotvorný potenciál skratky, ktorý sa pretavuje do oblasti deabreviačnej derivácie a deabreviačnej kompozície. Pri deabreviačnej derivácii sa ukazuje veľký prienikový priestor s univerbizáciou, a to najmä v inventári sufixov, štylistickej príznakovosti deabreviačných derivátov a ich schopnosti kondenzovať a ekonomizovať prejav. Spoločné tendencie jestvujú pri oboch typoch lexém, pri derivátoch zo skratiek a univerbátoch, aj pri ich zaradení do onomaziologických kategórií. Osobitnou kapitolou je prelínanie kompozície a abreviácie, a to vo viacerých rovinách, počnúc elementárnou otázkou skracovania kompozita cez skratkové slová ako výsledok kompozičnej abreviácie, až po produktívnu skupinu deabreviačných kompozít. Práve tým sa venuje značný priestor, keďže predispozície skratiek vstupovať do takýchto lexém sa v závislosti od typu skratky líšia a v jednotlivých lexikografických a lexikologických koncepciách sa líši aj hodnotenie takýchto lexém na osi viac-slovné pomenovanie – kompozitum.

Rozsah, kvalita a viacúrovňovosť predstavených paralel, diferencií a kooperačných vzťahov medzi slovotvornou a abreviačnou motiváciou je dôkazom produktívnosti oboch motivačných typov tak samých o sebe, ako i vo vzájomnej spolupráci.

Literatúra

BAKOŠOVÁ-KIŠOVÁ, Jana: Miesto neologizácie v dynamike jazyka. In: *Varia*. XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov. (Banská Bystrica-Tajov 7. – 9. 12. 2005). Zost. A. Galisová – A. Chomová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici 2008, s. 16 – 24.

BALÁŽOVÁ, Ľubica: Osobné (depersonálne) deminutíva: špecifická polysémia a jej lexikografické spracovanie. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed.

M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010, s. 209 – 223.

DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.

HRBÁČEK, Josef: Jazykové zkratky v češtině. Praha: Univerzita Karlova 1979. 128 s.

FURDÍK, Juraj: O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 6, s. 342 – 345.

FURDÍK, Juraj: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedežiatých sedemdesiatin. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 472 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: LG 2008. 95 s.

GAJDOŠOVÁ, Katarína: Využitie a výslovnosť skratiek v Slovenskom hovorenom korpuse. Príspevok prednesený na konferencii Slovakistika vo všeobecno-lingvistickej perspektíve organizovanej FF UPJŠ v Košiciach v máji 2009, rkp. 20 strán. V tlači. http://korpus.juls.savba.sk/attachments/publications/Gajdosova_Skratky_v_SHK.pdf

GAVUROVÁ, Miroslava (2013a): „Pošli bližšie info o detoxe a botoxe. Foto vítané.“ Poznámky o produktivite a slovnodruhovom štatúte skrátených a skratkových slov. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 41 – 57.

GAVUROVÁ, Miroslava (2013b): „Pošli bližšie info o detoxe a botoxe. Foto vítané.“ Poznámky o produktivite a slovnodruhovom štatúte skrátených a skratkových slov II. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 3 – 4, s. 152 – 172.

GAVUROVÁ, Miroslava (2013c): „Pošli bližšie info o detoxe a botoxe. Foto vítané.“ Poznámky o produktivite a slovnodruhovom štatúte skrátených a skratkových slov III. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 5, s. 274 – 284.

GAVUROVÁ, Miroslava (2013a): Skratka ako lexéma (abreviačná motivácia v lexike). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 312 s.

HOCHÉL, Braňo: Slovník slovenského slangu. Bratislava: Hevi 1993. 185 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.

IMRICHOVÁ, Mária: Logonymá v systéme slovenčiny. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU v Prešove 2002. 144 s.

KARČOVÁ, Agáta: Adaptácia vybraných akronymov do systému slovenčiny. In: Varia 17. Ed. V. Kováčová. Ružomberok: FF KU a SJS pri SAV 2010, s. 207 – 212.

KOCHOVÁ, Pavla: Nové iniciálové zkratky. In: Neologizmy v dnešní češtině. Eds. O. Martinová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: ÚJČ AV ČR 2005, s. 242 – 248.

KONTRÍKOVÁ, Iveta: Dynamika vývinu slovotvorby v nemčine a slovenčine na príklade kompozít v odbornom jazyku ekonomických disciplín. In: Cudzie jazyky, odborná komunikácia a interkultúrne fenomény. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Eds. Z. Karabinošová – M. Kášová. Prešov: VŠMP ISM Slovakia 2010, s. 165 – 173.

LANČARIČ, Daniel: Jazykové zkratky. Systémovo-kategoriálny opis a ekvivalentná sémantizácia anglických a francúzskych abreviatúr. Bratislava: Lingos 2008. 89 s.

MARTINCOVÁ, Olga et al.: Nová slova v češtině 2. Praha: Academia 2004. 568 s.

MEJSTŘÍK, Vladimír: Pracho- a vlhkotěsné hodinky. In: Naše řeč, 1966, roč. 49, č. 4, s. 243 – 246.

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Názvy súvisiace s elektronickou poštou a s inými spôsobmi posielania písomných správ. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 4, s. 203 – 207.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3., uprav. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.

MITTER, Patrik: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. *Acta Universitatis Purkynianae* č. 95. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2003. 190 s.

MITTER, Patrik: K hybridním složeninám (s prvním komponentem cizího původu) v NSČ 2. In: *Jazykovedný časopis*, 2005, roč. 56, č. 1, s. 31 – 43.

MITTER, Patrik: Kompozice v kontextu současné češtiny. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2006. 165 s.

NĚMEC, Igor: Slovtvorný význam a expresivita. In: *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, č. 2, s. 116 – 121.

OLOŠTIAK, Martin (2005a): Abreviačná a slovotvorná motivácia. In: *Slovo o slove*. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Ročník 11. Eds. Ľ. Sičáková – Ľ. Liptáková. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2005, s. 39 – 50.

OLOŠTIAK, Martin (2011a): Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.

OLOŠTIAK, Martin (2011b): Úvodné poznámky k spracovaniu slovotvorby súčasnej slovenčiny (na materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny). In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: FF PU 2011, s. 231 – 250. Dostupné aj v elektronickej verzii: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/pdf_doc/22.pdf>.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BAKOŠOVÁ, Jana: Adaptácia neologizmov ako jeden z aspektov ich včleňovania do systému slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca* 34. Prednášky XLI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Eds. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 65 – 103.

SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. [SSSJ-1]

SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít. In: *Jazykovedný časopis*, 2005, roč. 56, č. 1, s. 99 – 126.

ŠTEKAUER, Pavol: Word-Formation. In: *Rudiments of English Linguistics*. Ed. P. Štekauer. Prešov: Slovacontact 2000, s. 93 – 131.

TRUP, Ladislav: Španielska lexikológia. Banská Bystrica: Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1999. 232 s.

3 Slovotvorná motivácia a expresívna motivácia

Martin Ološtiak

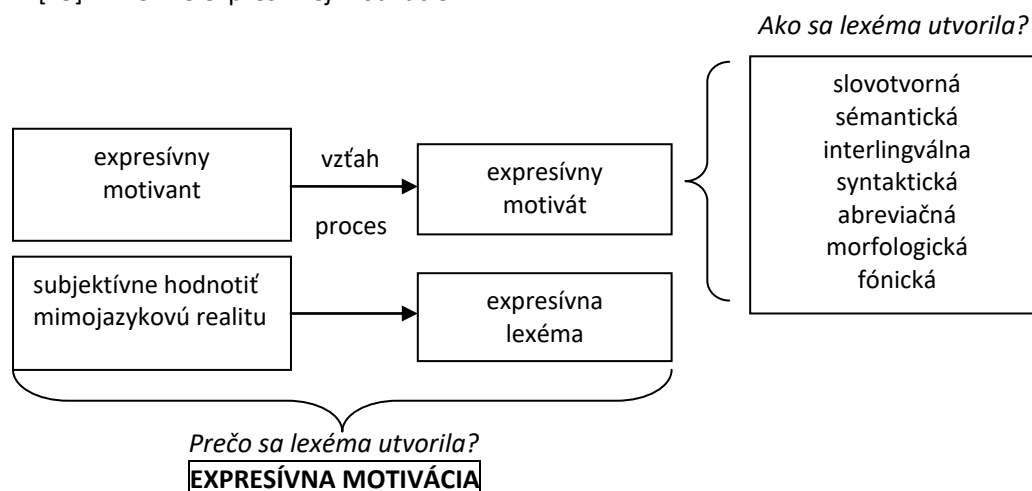
3.1 Podstata expresívnej motivácie

Expresívna motivácia (ďalej aj EM) je prejavom emočno-vôľových a hodnotiacich prvkov v lexikálnom význame. Expresívne motivované sú lexémy, resp. lexie, ktoré sú nositeľmi týchto kvalít: napr. *chľasť* – neutrálne *piť* (alkoholické nápoje), *nahovno* – neutrálne *nekvalitný*, *ožran* – neutrálne *opilec*, *žrať* „(o človeku) prijímať potravu“ – neutrálne *jesť*, *zaspať* – neutrálne *zomrieť*.

Expresívny motivant má extralingválny charakter a pokladáme zaň potrebu byť subjektívny a hodnotiť mimojazykovú realitu. Toto poznanie sa zhmotňuje do podoby expresivizmu ako osobitného typu lexikálnej jednotky.

Vlastné fyzické utvorenie expresivizmu sa deje pod egidou inherentných motivačných typov s nominačnou funkciou (porov. ďalej). Prostredníctvom konceptu EM možno odpovedať na otázku *Prečo sa daná lexéma volá tak?*, odpoveď na otázku *Ako sa daná lexéma utvorila?* sprostredkujú iné motivačné typy (porov. schému [15]). O spôsoboch tvorenia expresív vo všeobecnosti porov. kap. 3.2, o spôsoboch tvorenia vulgarizmov porov. kap. 3.5.

[15] Dimenzie expresívnej motivácie

3.2 Nominácia expresívne motivovaných lexikálnych jednotiek

Expresíva sa tvoria prostredníctvom týchto nominačných typov lexikálnej motivácie (porov. oddiel II. kap. 5): fónická, sémantická, morfológická, interlingválna, abreviačná, syntaktická motivácia. Vzťah so slovotvornou motiváciou sa analyzuje v kap. 3.3.

Expresivita a fónická motivácia. Expresivita sa naznačuje vonkajšou štruktúrou, netradičnou hláskovou konfiguráciou, napr. *fafrnok*, *mamlás*, *mrmlať*, *chmuľo*, *chruňo*, *brblať*, *frndžať*, *grcať*, *chrapšťať*, *žgriľ*. Pravda, v slovenčine nie je podrobne preskúmaný tento aspekt fónickej motivácie (jednu z mála novších štúdií napísala M. Sedláková, 2012).

V rozličnej miere expresívne a zároveň fónicky motivované sú citoslovčia, napr. *ha-ha*, *cha-cha*, *au*, *bríf*. V klasifikácii J. Zimu (1962) ide o inherentnú expresivitu.

Expresivita a sémantická motivácia. Expresívnu motivovanosť nadobúda sekundárna, sémanticky motivovaná seméma, napr. *anjel* „nadprirodzená bytosť s krídlami“ → „milý, láskavý človek; pekný človek“, *bahno* „rozmočená jemná pôda; nános na dne močiarov“ → „mravný úpadok“, *gejzír* „prameň vystrekujúci v istých intervaloch“ → „množstvo; nával“, *idiot* „človek postihnutý idiotizmom“ → „hlupák; nadávka“, *pes* „domáce zviera“ → „nadávka človeku“⁷⁴, *sedieť* „mať zadnú časť tela uloženú na niečom“ → „byť uväznený“, *trieskať* „búchať“ → „hovoriť hlúposti“, *trúbiť* „hrať na trúbe al. trúbkovom nástroji“ → „opätovne hovoriť, opakovať“, *jalový* „(o zvieratách) neplodný, neoplodnený“ → „bezobsažný, bez úžitku“, *mäkký* „poddávajúci sa tlaku“ → „bojazlivý“, *nulový* „vyjadrujúci počet 0“ → „bezvýznamný; neprospešný; neúspešný“, *milión* „tisíc tisícov“ → „veľmi veľký počet“, *stokrát* „stonásobok niečoho“ → „veľakrát“. V klasifikácii J. Zimu (1962) ide o adherentnú expresivitu.

Sémantická motivácia sa prototypicky prejavuje intralexematicky (v rámci jednej lexémy), výsledkom čoho je vznik alebo narastanie polysémie (porov. predchádzajúce príklady). Sekundárne môže fungovať aj medzi lexémami (interlexematicky) v podobe ambisémie pri prechode medzi lexikálnymi systémami (porov. oddiel II. kap. 5.2.1). Takto sa tvoria aj depropriálne expresíva typu *donchuan*, *donkichot*, *sodoma*, *judáš*.

Expresivita a morfológická motivácia. Expresivita sa tvorí alebo transformuje pomocou prostej zmeny slovného druhu bez zmeny vonkajšej formy, napr. adjektíva z verbálnych participií (*vybitý*, *vybíjaný*, *napálený*, *usopený*, *otrávený*, *zaslepený*, *nadurdený*, *pomútený*), deajektívne substantíva (*starý*, *stará*, *teplý*), desubstantívne adjektíva (*mrcha*), desubstantívne, resp. depropozičné (utvorené z propozície) adverbiá, príp. aj synsémantiká (*vnohy*, *strach*, *beda*, *bohvie*, *odušu*, *naverímboha*), desubstantívne alebo depropozičné synsémantiká (*zbohom*, *figu*, *nedajbože*). K typológii morfológicky motivovaných pomenovaní porov. Ološtiak (2007, 2011, s. 78 – 86).

Expresivita a interlingválna motivácia. Expresivita (popri možných ďalších kvalitách) vzniká prevzatím lexémy z cudzieho jazyka, napr. *džob*, *fest*, *fazóna*, *fetiš*, *fiškál*, *fištrón*, *frajer*, *fras*, *frmol*, *galgan*, *galiba*, *chalan*, *chochmes*, *kšeft*, *kumšt*, *luft*, *lump*, *macher*, *mamona*, *maniera*, *mišmaš*, *mordovať sa*, *plisé*, *sufražetka*, *šalabachter*, *šlamastika*, *ťapša*, *tortúra*, *tramtária*, *Ty vole!*

Expresivita a abreviačná motivácia. Ide o rozlične indikovanú expresivitu prostredníctvom skratiek. Napr. expresivita skratky je transponovaná (aj keď v niektorých prípadoch rôzne neutralizovaná) z východiskového pomenovania (motivant aj motivát sú expresívne), porov. prezývky typu *fúzatý kokot* → *FUKO*, *kokot bradatý* → *KOBRA*. Expresívnosť skratiek možno vnímať aj širšie prostredníctvom konceptu príznakovosti a v tomto zmysle sú expresívne rôzne javy späté s tvorením a používaním skratiek, napr. remotivácie typu *BMV* (bakelitové motorové vozidlo, t. j. Trabant); komplexnejšie porov. Gavurová, 2013.

Expresivita a syntaktická motivácia. Ide o expresivitu viazanú na viacslovné pomenovania, ktorá sa spája predovšetkým s fungovaním frazeológie, v ktorej sa expresivita pokladá za konštitutívnu črtu tejto časti lexiky (napr. v koncepcii J. Mlacka, 1999, 2007).

⁷⁴ Ide o výraznú lexikálnosémantickú skupinu, ktorá je charakteristická antropomorfnou sémantickou transpozíciou, t. j. v smere zviera → človek, napr. *kôň*, *býk*, *vôl*, *had*, *krava*, *zmija*, *suka*, *somár*, *osol*, *šteňa*, *ovca*, *ovečka*, *koza*, *kozy*, *kocúr*, *kohút*, *líška*, *mačka*, *mačička*, *zajac*, *žaba*, *žabka*, *žubrienka*, *chrúst*, *chrústik*, *štekať*, *brechať*, *bučať*, *kvákať*, *ňuchať*, *zdochnúť*, *hrkútať*, *kotiť sa*, *kuvikať*, *besný*. Porovnávaco-nominačný aspekt pri analýze tohto typu pomenovaní uplatnili napr. P. Štekauer et al. 2000, 2001; Liptáková, 2000.

3.3 Expresivita a slovotvorná motivácia

Expresívnosť (expresívna motivácia) môže byť indikovaná slovotvornou motiváciou; ide o osobitný druh inherentnej expresivity (porov. Zima, 1961). Spoluprácu expresívnej a slovotvornej motivácie možno pozorovať na viacerých úrovniach slovotvorného systému (o niektorých aspektoch porov. aj Němec, 1972; Furdík, 1993, s. 94 – 102), a to prostredníctvom existencie expresívnych slovotvorných prostriedkov a postupov, slovotvorných útvarov, napätia medzi slovotvorným a lexikálnym významom vo vzťahu k expresivite; osobitnou otázkou je dynamika kvantitatívnosti a kvalitatívnosti expresivity vo vzťahu k slovotvornej motivovanosti slova.

3.3.1 Expresivita slovotvorných prostriedkov

Slovotvorné prostriedky ako komponenty slova vplývajú na expresivitu celého pomenovania v rozličných konfiguráciách (porov. ďalší výklad a schému [16]). V tejto súvislosti nadväzujeme na náčrt J. Furdíka (1987), ktorý síce uvažuje všeobecnejšie o štylistických možnostiach slovotvorne motivovaného slova, o príznakovosti a bezpríznakovosti, ktorú však vo väčšine prípadov dokladuje prostredníctvom expresívnosti.

3.3.1.1 Expresívne pomenovanie ako slovotvorný motivant

Slovotvorná aktivita expresívne motivovaného pomenovania znamená prenos expresivity do nového pomenovania – slovotvorného motivátu. Formálno-obsahová prepojenosť motivačnej dvojice sa týka aj pragmatickej (v tomto prípade expresívnej) súvzťažnosti, ktorá sa prejavuje v podobe expresívnosti slovotvorného základu, ku ktorej sa môže priradiť expresívnosť formantu.

a) Expresívny základ + expresívny formant. Sila expresivity v tomto type pramení z faktu, že k expresivite slovotvorného základu sa pripája aj expresivita formantu: *čaptat'/čaptavý* → *čapt-oš*, *babrat'* → *babr-oš*, *bachratý* → *bachr-áč*, *bachr-áň*, *dudrat'* → *dudr-oš*.

b) Expresívny základ + neexpresívny formant. Expresivita pramení z motivačného vzťahu, motivát „dedí“ expresivitu motivantu, napr. *bachor* → *bachr-atý*, *bachrat-iet'*; *balamutiť* → *balamut-a*; *basa* → *bas-ista*, *bl'abotať* → *bl'abot*, *bl'abota-nie*, *tmoliť sa* → *do-tmoliť sa*, *ksicht* → *ksicht-it' sa*, *drúzgat'* → *druzg-ot*, *dudrat'* → *dudr-avý*, *dudrat'* → *za-dudrat'*, *frflať* → *frfl-avý*, *lopotiť* → *lopot-a*, *chasa* → *chas-ník*, *logať* → *log-R*, *obšmietat' sa* → *obšmiet-a-č*, *pajedit' sa* → *roz-pajedit' sa*, *papuľovať* → *papuľ-natý*, *oplan* → *oplan-ský*, *prpl-ať sa* → *prpl-avý*, *rehotat' sa* → *rehot-R*. Motivantom môže byť aj adherentne expresívna lexia: *hrýzt'* „trápiť, znepokojovať“ → *hryz-ovisko* „starosti“, *kozy* „ženské prsia“ → *koz-atá*, *bomba* „senzácia“ → *bomb-ový*, *besný* „zúrivý, šialený“ → *besn-iet'*, *frčka* „odznak hodnosti“ → *frčk-ár*, *sviňa* „nadávka“ → *svin-ský*, *idiot* „hlupák“ → *idiot-ský*, *somár* „hlupák“ → *somar-ina*, *neokresaný* „hrubý, neohrabaný“ → *neokresan-ec*, *svätý* „iron. nevinný“ → *svät-ec*.

b) Expresívny základ + neexpresívny základ. Expresívnosť motivátu je spôsobená expresívnosťou jedného z motivantov: *veľká huba* → *veľk-o-hub-ý*, *žrat' žaby* → *žab-o-žr-út*.

3.3.1.2 Neexpresívne pomenovanie ako slovotvorný motivant

Expresívnosť slovotvorných motivátov môže vyplývať zo slovotvorného formantu (a) alebo z ďalších okolností (b).

a) Neexpresívny základ + expresívny formant. Dôležitým činiteľom je frekvencia: čím raritnejší, resp. unikátnejší formant, tým väčšmi takýto slovotvorný prostriedok na seba viaže špecifické funkcie, v tomto prípade expresívnosť (porov. aj Zima, 1961): *drobný* → *drob-izg*, *chlpatý* → *chlp-áň*, *košť* → *košť-ial'*, *nájsť* → *najd-úch*, *pec* → *pec-úch*, *spať* → *sp-achtoš*, *syn* → *syn-ak*, *dieťa* → *deť-úrence*, *Čech* → *Čech-úň*, *Nemec* → *Nemč-úr*. Málo

je expresívnych formantov, ktoré vykazujú vyššiu mieru produktívnosti, pričom sa kombinujú tak s expresívnymi, ako aj s neexpresívnymi základmi, napr. *-áň* (*bruchatý* → *bruch-áň*, *hluchý* → *hluch-áň*, *hlavatý* → *hlav-áň*, *skúpy* → *skupáň*, *ušatý* → *ucháň*), *-oš* (*hladný* → *hlad-oš*, *nikto* → *nikt-oš*).

Expresivizujúcim prvkom je aj utváranie tzv. druhostupňových deminutív (na morfematickej úrovni sa to prejavuje ako infixácia): *mama* → *maminka* (morfematicky **mam**-in:k-a), *mam-uľka* (**mam**-uľ:k-a), *mam-ičienka* (**mam**-ič:en:k-a), *mam-ulienka* (**mam**-ul:ien:k-a), *krátky* → *krat-učký* (**krat**-uč:k-ý), *krátky* → *krat-unký* (**krat**-un:k-ý), *krátky* → *krat-ulinký* (**krat**-ul:in:k-ý), *každý* → *každ-učký* (**každ**-uč:k-ý), *každ-učičký* (**každ**-uč:ič:k-ý).

b) Neexpresívny základ + neexpresívny formant alebo neexpresívny základ + neexpresívny základ. Hoci expresivita v tomto prípade nie je tvorená slovotvornými prostriedkami a utvára sa až na úrovni celého pomenovania, jej pôvod má slovotvorné príčiny. Dôvodom môže byť:

ba) Nerovnaký pôvod slovotvorných prostriedkov: napr. *syn-átor*, *ved-átor*, *prac-ant*, *mudr-lant*, *dojm-o-lógia*.

bb) Príslušnosť do onomaziologickej kategórie: napr. kvalitatívne deminutíva a augmentatíva (porov. ďalej).

bc) Napätie medzi slovotvorným a lexikálnym významom, ku ktorému vo vymedzení I. Němca (1972) dochádza za asistencie sémantickej motivácie (transponovania významu); porov. napr. jeho príklad *trapidlo* „nástroj na trápenie“ → *trapidlo* „človek, ktorý trápi iných“. Pravda, sémantickú transpozíciu a expresivizáciu je potrebné zdôvodniť primárne slovotvorne, pretože tu dochádza k transpozícii medzi slovotvornými komponentmi. V prípade uvedenej lexémy *trapidlo* je to prechod medzi onomaziologickou kategóriou prostriedku činnosti a onomaziologickou kategóriou činiteľa deja, pričom sufix *-dlo* je typickým predstaviteľom slovotvorného typu patriaceho do onomaziologickej kategórie prostriedku činnosti. Použitie slovotvorných prostriedkov v atypickej, transponovanej funkcii má za následok expresivizáciu pomenovania.

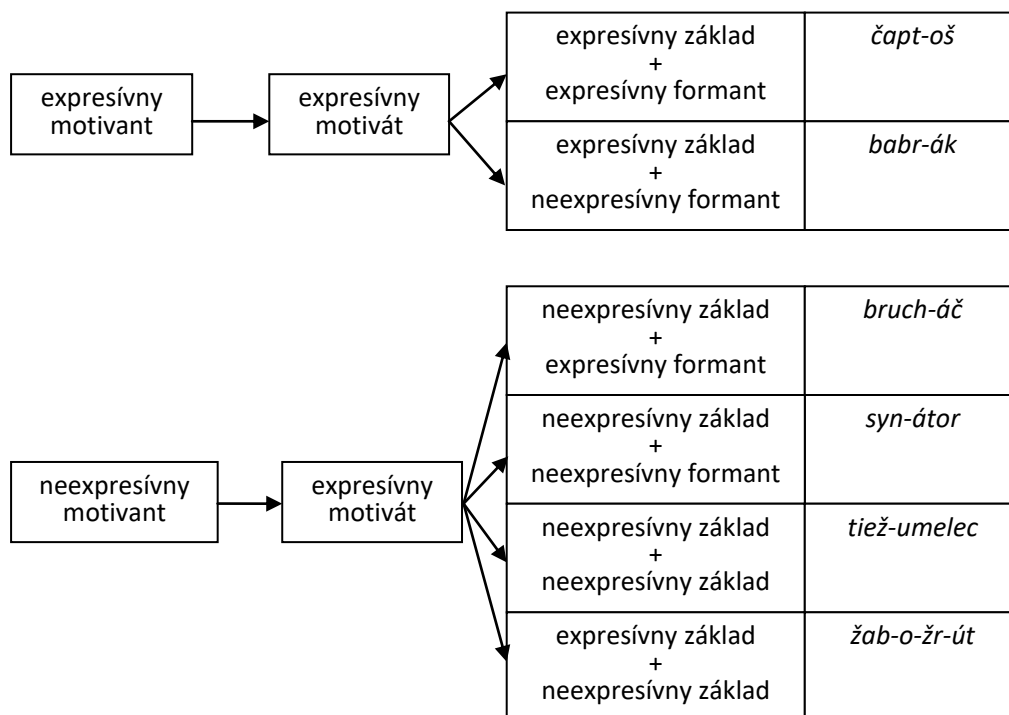
Vo vzťahu k lexikálnemu významu by sme mohli uvažovať o expresivite lexémy *chlebáreň*. Pomocou formantu *-áreň* sa tvoria pomenovania miesta, ktoré sa na úrovni lexikálneho významu realizujú ako pomenovania istých priestorov (fabriek, budov a pod.), ktoré sú v nejakom vzťahu k substancii, vyjadrenej slovotvorným základom (napr. *skláreň*, *plynáreň*, *piváreň*), alebo kde sa uskutočňuje činnosť, vyjadrená v slovotvornom základe (napr. *čakáreň*, *pekáreň*, *sypáreň*). Naproti tomu lexéma *chlebáreň* nie je typickým pomenovaním miesta v uvedenom zmysle, ale pomenúva časť ľudského tela.

Pri slovotvornej motivácii sa môžu aktivizovať aj potenciálne sémantické príznaky motivantu (Dolník, 1982), vyplývajúce z kognitívnej potencie slovného významu motivantu (Dolník, 1978). Potenciálne príznaky (uvádzame ich v zátvorkách s podčiarknutím) sa môžu stať prostriedkami expresivizácie motivátu, napr. *fráza* („myšlienkovu chudobnosť a ošúchané slová a výrazy; bez hodnoty → negatívny vzťah“) → *fráz-ista*, *postávať* „stáť → nič nerobiť → zaháľáť, flákať sa“ → *postáva-č*, *pes* „šelma chovaná ako domáce viera najmä na stráženie; podradný živý tvor“ → *ps-ota*.

bd) Paradigmatické vzťahy medzi slovotvornými typmi, napr. neutr. *písanie* – expr. *písačka*, *behanie* – expr. *behačka*, *žobranie* – expr. *žobrota*, *lož* – expr. *luhanina*.

be) Expresivita, pri ktorej sémantickú motivovanosť nadobúdajú motivačné zložky až v slovotvorne motivovanom slove (vnútorná forma vyjadruje sémantickú transponovanosť; Dolník, 1989): *tiež-umelec*, *tiež-športovec*, *polo-vzdelanec*, *kvázi-odborník*, *skoro-premiér*, *vraj-skúsenosti*, *vraj-analytik*, *ryž-o-jed-R*, *žab-y-kl-áč*.

[16] Konfigurácie slovotvorných prostriedkov a expresivita

3.4 Expresivita v rámci slovotvorných útvarov

Pokiaľ ide o rovnakokoreňové útvary, poznamenávame, že ak je východiskovým motivantom expresívum, expresívne je celé slovotvorné hniezdo (porov. napr. vulgarizmy v kapitole 3.5). Ak východiskovým motivantom nie je expresívum, expresívna môže byť časť hniezda.

Expresivita slovotvorného typu pramení z expresivity formantu a z expresivity onomaziologickej kategórie. Typ slovotvorného základu nie je typický nositeľ expresivity, ale formant áno. Napr. v rámci kategórie názvov nositeľa typ so štruktúrou **Zadj + -áň** je expresívny, pretože obsahuje expresívny slovotvorný formant *-áň*, čo znamená, že všetky slová patriace do tohto typu sú expresívne motivované (*dlháň, drzáň, hlucháň, hrbáň, okáň, skupáň, slepáň, strapáň, školáň*), pričom pri niektorých sa expresivita posilňuje aj základom (*krpáň*). Naproti tomu typ so štruktúrou **Zadj + -ec** nie je ako celok expresívny, pretože žiadny komponent nie je stabilne expresívny (*bezočivec, bojazlivec*). Expresívnosť lexém patriacich do tohto slovotvorného typu je založená na expresivite základu, ktorá sa odvíja od motivačného vzťahu, t. j. od expresivity motivantu (porov. vyššie).

V rámci onomaziologických kategórií sa expresivita viaže najmä na kategórie deminutív a augmentatív, v rámci ktorých sa rozličným spôsobom premiešava kvantitatívnosť (primárne sa viaže na neexpresívne kategórie „malý“ – „veľký“) a kvalitatívnosť (primárne sa viaže na expresívne evaluatívne kategórie „milý“ – „nemilý“). Deminutívna expresívnosť sa niekedy vyčleňuje ako samostatná kategória expresív (*farárko, ocinko, vrahúň*; porov. Vužňáková, 2006, s. 150).

Ako najvýraznejšie a najdiferencovanejšie sa z hľadiska expresívnosti javia dve onomaziologické kategórie – deminutívnosť a intenzifikácia vlastnosti. Deminutívnosť sa týka dvoch nominačne najaktívnejších slovných druhov – substantív a verb, intenzifikácia vlastnosti sa týka adjektív. Obe kategórie sa vyznačujú pomerne širokým diapazónom formálnych prostriedkov, pre ktoré je typická rozvetvená infixácia.

a) Deminutívnosť

aa) Substantíva

Zs + -ík: *cent-ík, cep-ík, čert-ík, fakt-ík, flirt-ík, festival-ík, had-ík, hotel-ík, chleb-ík*; **Zs + -ek:** *čepč-ek, článoč-ek, chlapč-ek, chuchvalč-ek, chodnič-ek, jazýč-ek, kopč-ek*; **Zs + -ček:** *baran-ček, dar-ček, glg-ček, dom-ček, dub-ček, hreben-ček, majer-ček*; **Zs + -iček:** *dn-iček, krajíček*; **Zs + -inko:** *šéf-inko, oc-inko*; **Zs + -ička:** *bab-ička, brošň-ička, dám-ička, čerešn-ička, fráz-ička, hor-ička, hlav-ička, káv-ička, líšt-ička, lopt-ička, maľb-ička, mač-ička, pan-ička, ros-ička, ruž-ička, chyb-ička, ryb-ička, slz-ička, slúžt-ička, služb-ička, sum-ička, sukn-ička, škol-ička*; **Zs + -ka:** *stanič-ka, stodôl-ka, strieš-ka, studien-ka, sukien-ka, šatôč-ka*; **Zs + -očka/-ôčka:** *cikád-očka, čiast-očka, dedin-ôčka, guľ-ôčka, jam-ôčka, kef-ôčka, seker-ôčka, posteľ-ôčka, strun-ôčka*; **Zs + -enka:** *mam-enka, duš-enka, dcér-enka, písťal-enka*; **Zs + -ienka:** *labut-ienka, babul-ienka, cifrul-ienka, otav-ienka, lastov-ienka, slobod-ienka*; **Zs + -ietka:** *izb-ietka*; **Zs + -ičenka:** *mam-ičenka*; **Zs + -uľa:** *bab-uľa, cifr-uľa*; **Zs + -uľka:** *mam-uľka*; **Zs + -uška:** *mam-uška, dcér-uška, tet-uška, žen-uška*; **Zs + -inka:** *mam-inka, pus-inka, duš-inka*; **Zs + -ulienka:** *mam-ulienka, tet-ulienka, dev-ulienka*; **Zs + -ko:** *bidiel-ko, diel-ko, ded-ko, drier-ko, bruš-ko, hav-ko, hrdiel-ko, chmuľ-ko, jadier-ko, jazier-ko, jež-ko, kladiv-ko, líč-ko, mac-ko, mäš-ko, mlieč-ko*; **Zs + -ičko/-ičko:** *čel-ičko, tel-ičko, neb-ičko, námesť-ičko, skl-ičko, slov-ičko, oč-ičko*; **Zs + -ečko/-iečko:** *miest-ečko, kil-ečko, piv-ečko, vín-ečko, per-ečko, zrn-iečko*; **Zs + -očko:** *miest-očko, hniezd-očko, stád-očko*; **Zs + -atko/-iatko:** *batol-iatko, chud-iatko, kur-iatko, dievč-atko, dieť-atko, páž-atko*; **Zs + -Rn4:** *žieň-a*.

ab) Verbá⁷⁵

Zv + -kať: *hmat-kať, cupit-kať, ston-kať, zob-kať, kriv-kať, jedz-kať, hryz-kať, bež-kať*; **Zv + -inkať:** *buv-inkať, sp-inkať, haj-inkať*; **Zv + -ičkať:** *buv-ičkať*.

b) Intenzifikácia vlastnosti

ba) Adjektíva

Zadj + -učký: *biel-učký, bled-učký, blíz-učký, cel-učký, čerstv-učký, čist-učký, dobr-učký, drah-učký, drobn-učký, drob-učký, hlad-učký, hlúp-učký, hol-učký, chlpat-učký, chud-učký, chutn-učký, jemn-učký, krat-učký, kreh-učký, okružl-učký, ľah-učký, mäk-učký, mil-učký, mlad-učký, modr-učký, nah-učký, niz-učký, nov-učký, pekn-učký, ried-učký, rovn-učký, skromn-učký, slab-učký, slad-učký, sprost-učký, star-učký, such-učký, svetl-učký, syp-učký, štíhl-učký, štúpl-učký, ten-učký, tepl-učký, tich-učký, tlst-učký, tučn-učký, útl-učký, uz-učký, nevinn-učký, zlat-učký, žlt-učký*; **Zadj + -ulinký:** *biel-ulinký, bled-ulinký, blíz-ulinký, cel-ulinký, čerstv-ulinký, čist-ulinký, dobr-ulinký, drah-ulinký, drobn-ulinký, drob-ulinký, hlad-ulinký, hol-ulinký, chud-ulinký, chutn-ulinký, jemn-ulinký, krat-ulinký, kreh-ulinký, ľah-ulinký, maľ-ulinký, mäk-ulinký, mil-ulinký, mlad-ulinký, modr-ulinký, niz-ulinký, nov-ulinký, pekn-ulinký, ried-ulinký, rovn-ulinký, skromn-ulinký, slab-ulinký, slad-ulinký, sprost-ulinký, star-ulinký, such-ulinký, svetl-ulinký, ten-ulinký, tepl-ulinký, tich-ulinký, tlst-ulinký, tučn-*

⁷⁵ K charakteristike verbálnej deminutívnosti z kognitívningvistickej perspektívy porov. oddiel VII. kap. 1.3.2.2.

-ulinký, uz-ulinký, zlat-ulinký, žlt-ulinký; **Zadj + -unký:** biel-unký, bled-unký, blíz-unký, cel-unký, čerstv-unký, čist-unký, drah-unký, drob-unký, hlad-unký, hol-unký, chud-unký, jemn-unký, krat-unký, kreh-unký, ľah-unký, mal-unký, mäk-unký, mil-unký, mlad-unký, modr-unký, niz-unký, nov-unký, pekn-unký, ried-unký, rovn-unký, skromn-unký, slab-unký, slad-unký, sprost-unký, star-unký, such-unký, svetl-unký, syp-unký, štúpl-unký, ten-unký, tepl-unký, tich-unký, tlst-unký, tučn-unký, útl-unký, uz-unký, zlat-unký, žlt-unký; **Zadj + -ušký:** bled-ušký, čerstv-ušký, dobr-ušký, drah-ušký, hlad-ušký, jemn-ušký, mäk-ušký, mlad-ušký, rovn-ušký, skromn-ušký, slab-ušký, slad-ušký, štúpl-ušký, ten-ušký, útl-ušký, zlat-ušký, žlt-ušký; **Zadj + -učičký:** biel-učičký, cel-učičký, dobr-učičký, hol-učičký, nah-učičký, nov-učičký, star-učičký; **Zadj + -ilinký:** pomal-ilinký, mal-ilinký; **Zadj + -inký:** mal-inký, pomal-inký; **Zadj + -ulinký:** drobn-ulinký; **Zadj + -ičký:** mal-ičký.

V niektorých hniezdach s východiskovými motivantmi z centra lexiky sa vyskytuje pomerne rozsiahla variantnosť a slovotvorná synonymia, medzi ktorými nie je vždy jednoznačná hranica, porov. *mam-ka – mam-uľa – mam-uľka – mam-enka – mam-ička – mam-ičienka, dcér-ka – dcér-enka – dcér-uška, oc-ko – oc-ino – oc-inko – ocin-ko, žlt-ulinký – žlt-ušký – žlt-unký, biel-učický – biel-ulinký – biel-unký – biel-učičký, bled-učický – bled-ulinký – bled-unký – bled-ušký, blíz-učický – blíz-ulinký – blíz-unký, cel-učický – cel-ulinký – cel-unký – cel-učičký, čerstv-učický – čerstv-ulinký – čerstv-unký – čerstv-ušký.*

3.5 Tvorenie vulgarizmov

Vulgarizmy⁷⁶ sa tradične považujú za par excellence expresívne lexikálne jednotky vyjadrujúce krajne negatívny emočno-evaluatívny pól. Z hľadiska nominácie pomenúvajú najmä denotáty zo sexuálnej oblasti a z oblasti vylučovania. Problematika vulgárnosti, hrubosti, resp. obscénosti je široká, presahuje hranice lingvistiky (zasahuje do oblastí ako napr. psychológia, sociológia, kulturológia, etika) a ponúka širokospektrálne možnosti interdisciplinárneho výskumu.

Čiastkové pohľady do tejto problematiky priniesli aj slovenskí lingvisti, napr. B. Hochel (1988), V. Patráš (1997), D. Maričová – D. Slančová (2000), Z. Sedláčková (2010), Z. Popovičová Sedláčková (2013, s. 126 – 130), Z. Sedláčková – J. Sokolová (2012). Lexikograficky sa vulgarizmy spracúvajú napríklad v *Najkratšom slovníku slovenského jazyka* (Zelený a kol., 1991)⁷⁷, v *Slovníku slovenského slangu* (Hochel, 1993), v *Slovníku slangu a hovorovej slovenčiny* (Oravec, 2014), v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (1991 – 2008), ako aj v ďalších prácach (porov. Rajčanová, 1997).

V nasledujúcej časti stručne predstavíme tvorenie vulgarizmov prostredníctvom lexikálnej motivácie, najprv prostredníctvom ilustračnej charakteristiky všetkých nominačných postupov (3.5.1), potom na základe charakteristiky slovotvornej motivácie (3.5.2).

⁷⁶ Používajú sa aj termíny tabuizovaná lexika, tabuizmy, obscénne slová, profánna lexika, hrubé slová a i. K terminológii porov. ďalej citované práce. V ďalšom texte budeme kvôli zjednodušeniu používať termín vulgarizmus.

⁷⁷ V elektronickej podobe je dostupný *Najkratší utajovaný slovník slovenského jazyka* (prepísal J. Janoštiak; dostupný na webovom rozhraní: http://www.qch.fns.uniba.sk/GroupPage/kraus/blbosti/Slovník_u.htm). Hlavným zdrojom „prepísovania“ bol práve *Najkratší slovník slovenského jazyka*.

3.5.1 Vulgarizmy a spôsoby nominácie

Vulgarizmy sa tvoria týmito nominačnými spôsobmi (porov. oddiel II. kap. 5; slovotvornú motiváciu si všimneme zvlášť v nasledujúcej kapitole 3.5.2):

a) **Sémantická motivácia** – utváranie sekundárnych významov v rámci jednej lexémy: napr. *kokot*, *chuj* „mužský pohlavný orgán“ → „hanlivé označenie osoby mužského pohlavia“; *piča* „ženský pohlavný orgán“ → „hanlivé označenie osoby ženského pohlavia“, *hovno* „výkal“ → „bezvýznamný človek“, *kurva* „pobehlica, prostitútka“ → „podliak, naničhodník“; *jebať* (niekoho) „súložiť s niekým“ → „ostro kritizovať niekoho“, *kokotina* „nepodstatná vec“ → „nerozumný čin“, *kurviť sa* „mať sexuálny styk s niekým“ → „kaziť sa“.

b) **Morfologická motivácia** – utváranie nových lexém pomocou prostej zmeny slovného druhu bez zmeny morfematickej štruktúry: napr. *hovno* (substantívum: *Rovno pod nosom mi smrdí hovno.*) → *hovno* „nič“ (pronomen: *Hovno si pamätám.*)⁷⁸, *kurva* (substantívum: *Na ulici postávala kurva.*) → *kurva* (interjekcia: *Načo som sem šla? Kurva! revala*), *do riti* (substantívny pád: *Kopol som ho do riti.*) → *do riti* / *doriti* (interjekcia: *Doriti! Však ma už toľko nenapínaj!*), *vyjebaný* (verbálne participium: *Bol som vyjebaný z roboty.*) → *vyjebaný* (adjektívum: *Všetkému je na vine tá vyjebaná chyba.*).

c) **Interlingválna motivácia** – preberanie lexém z cudzích jazykov: maď. *lófasz* → slov. *lófas*; maď. *bazsd meg* → slov. *bazmeg*; angl. *shit* → slov. *shit*; angl. *fuck* → slov. *fuck*, *fak*; nem. *Scheisse* → slov. *šajze*; WTF (angl. What the fuck!) → WTF (tu sa prejavuje aj spolupráca s abreviačnou motiváciou).

d) **Abreviačná motivácia** – skracovanie lexém, resp. lexikálnych a syntaktických komplexov: *po piči front* → PPF, *mať v piči* → MFP, *kurva prezlečená za kamaráta* → *kuprezak*, *vyjebaný košícký vietor* → VKV, *hovno si pamätám* → HOSIP (o pragmatickom statuse a oslabovaní vulgárnosti prostredníctvom abreviácie porov. Gavurová, 2013, s. 185, 189, 201; Ološtiak, 2011, s. 178).

3.5.2 Vulgarizmy, slovotvorná motivácia a nominácia

Vulgarizmy sa najčastejšie tvoria prostredníctvom slovotvornej motivácie. Pokiaľ je nám známe, zo slovotvorného hľadiska sa vulgarizmy v slovakistike doposiaľ komplexnejšie neanalyzovali. V nasledujúcej podkapitole skicovito predstavíme slovotvorné a nominačné aspekty slovenských vulgarizmov na príklade motivačných hniezd s východiskovými šiestimi substantívami (*hovno*, *chuj*, *kokot*, *kurva*, *piča*, *rit*) a šiestimi verbami (*drbať*, *jebať*, *mrdať*, *srať*, *šťať*, *trtkat*).⁷⁹

3.5.2.1 Slovotvorné prostriedky a procesy

Pokiaľ ide o slovotvorné prostriedky a procesy, pri vulgarizmoch je zastúpená najmä derivácia (*pri-jebať*, *jeb-ák*, *jeb-R*), kompozitá sa tvoria pomerne zriedkavo (*honibrk*).

V rámci derivácie pri substantívach, adjektívach a adverbiách dominuje sufixácia (*hovn-isko*, *kokot-ina*, *kurev-stvo*, *kurev-ník*, *podjebáva-č*, *kurv-ička*, *pič-ung*, *čur-ák*; *kokot-ský*,

⁷⁸ V SSSJ-1 sa lexia *hovno* vo význame „nič“ uvádza ako 4. význam substantíva *hovno* (sémantizácia: „nižšie množstvo vecí al. deja, nič“), teda ako prejav sémantickej motivácie.

⁷⁹ Na rozdiel od V. Patrása (1997) a D. Maričovej – D. Slančovej (2000), ktorí vulgarizmy vo svojich prácach zachytávajú v podobe KO-, PI-, JE- atď. elementov, vzhľadom na potreby presného derivatologického opisu uvádzame analyzované lexémy v plnom znení.

kokot-ov, kurev-ský, kurv-in, jebnut-e, kokotsk-y, prijeban-e) a transflexia (v drvinej väčšine maskulína: *drb-R, odrb-R, ojeb-R, grc-R, jeb-R, zjeb-R*), ojedinele konfixácia (*pod-pič-ník*).

Pri verbách je to prefixácia (*do-jebať, na-jebať, o-jebať, ob-jebať, od-jebať, pod-jebať, pre-jebať, pri-jebať, u-jebať, v-jebať, vy-jebať, z-jebať, za-jebať*), v menšej miere sufixácia (*pič-ovať, odrb-ávať, prejeb-ávať, jeb-núť, drb-núť*), reflexivizácia (*vygrcať sa, zjebať sa, zdrbať sa, pojebať sa*), konfixácia (*vy-pič-iť*), zriedkavo transflexia (*kurv-iť*).

3.5.2.2 Slovo tvorné (motivačné) útvary

ba) Desubstantívne hniezda

Desubstantívne hniezda sú charakteristické prvostupňovým tvorením modifikačných substantív – deminutív (*hovienko, chujko, chujík, kokotko, kokotík, kurvička, pička; koka-tinka*), augmentatív (*hovnisko, chujisko, kokotisko, kurvisko, pičisko*), ojedinele prechýlených mien (maskulinatívum *pičiak*). Zriedkavejšie sú mutačné substantíva (*podpičník, hovniak, kurevník, kurváč*) a verbá (*pičovať, kurviť*). Od verb sa ďalej tvoria prefixálne modifikačné verbá (*dopičovať, napičovať, popičovať, prepíčovovať, vypíčovovať*) a zriedkavejšie reflexívne verbá (*kurviť sa, popičovať si*) a transpozičné substantíva (*pičung*).

Ďalej sa tvoria prvo- aj druhostupňové relačné adjektíva (*chujový, chujovský, kokotský, kurevský, pičný, pičovský*), od ktorých sa tvoria adverbiá (*chujovo, chujovsky, kokotsky, kurevsky, pičovsky, skurvene*). Od personálnych lexém a lexíí je možné potenciálne tvoriť privlastňovacie adjektíva (*kokotov, pičin, kurvin, jebákov, vyjebancov*). Na druhom a treťom stupni sa nachádzajú deadjektívne, resp. desubstantívne abstraktá (*chujovina, kokotina, pičovina, kurevstvo, kokotizmus*). Desubstantívne hniezda v našom výbere majú v priemere 16,5 lexémy.

bb) Deverbatívne hniezda

Pre deverbatívnu nomináciu je charakteristická prefixálna modifikácia (*dodrbať, nadrbať, odrbať, podrbať, predrbať, vydrbať, zdrbať, zadrbať, premrdať, vymrdať, presrať, nasrať, posrať*), v menšej miere sufixálna a konfixálna modifikácia (*uprdnúť si, posrať sa, nasrať sa, prdúškať, jebávať, trtkávať, trtnúť*), transpozičné substantíva (*výttry, mrdačka, odrb, jebačka*), mutačné substantíva (*jeba, jebačka, sráč, sraľo, štiny*). Deverbatívne hniezda majú v našom výbere v priemere 42,2 lexémy.

Na ukážku uvádzame najväčšie desubstantívne hniezdo (s východiskovou lexémou *piča*; porov. [17]) a najväčšie deverbatívne hniezdo (s východiskovou lexémou *jebať*; porov. [18]), ktoré sú spracované podľa metodiky Slovníka koreňových morfém slovenčiny (2012).

[17] Slovo tvorné hniezdo s východiskovým substantívom *piča*

PIČ	0 > pič-in-ø	0 >>(>) po- pič-ov-a:ť si
0 pič-a	0 > pič-n-y	0 >> pre- pič-ov-a:ť
0 > pič-a«	0 > pič-ov:sk-y	0 >> vy- pič-ov-a:ť
0 >> pič-a«	0 >> pič-ov:sk-y«	0 >> vy- pič-i:ť
0 > pič-u«	0 > pič-ov-a:ť	0 >>> vy- pič-e:n-y
0 >> pič-u«	0 >> pič-ov-in-a	0 > pod- pič-ník-ø
0 > pič-k-a	0 >> pič-ung-ø	0 > po pič-i«
0 >> pič-k-in-ø	0 >> do- pič-ov-a:ť	0 > na- pič-u« / na pič-u«
0 > pič-isk-o	0 >> na- pič-ov-a:ť	0 > do pič-e« / do pič-i«
0 > pič-iak-ø	0 >> po- pič-ov-a:ť	0 >> do pič-e« / do pič-i«
0 >> pič-iak-ov-ø		

[18] Slovo tvorné hniezdo s východiskovým verbom *jebať*

JEB	0 >>>> o-jeb-áv-a:č-ov-ø	0 >>> po-roz-jeb-áv-a:ť
0 jeb-a:ť	0 >> o-jeb-a:ť sa	0 >> roz-jeb-n-ú:ť
0 > jeb-ø	0 > ob-jeb-a:ť	0 >>> roz-jeb-n-ú:ť sa
0 >> jeb«	0 >> ob-jeb-áv-a:ť	0 >> roz-jeb-a:ť sa
0 > jeb-o	0 >>> ob-jeb-áv-a:č-ø	0 > u-jeb-a:ť
0 >> jeb-k-o	0 >>>> ob-jeb-áv-a:č-ov-ø	0 >> u-jeb-áv-a:ť
0 >>> jeb-k-ov-ø	0 >>>> po-ob-jeb-áv-a:ť	0 >>> u-jeb-áv-a:ť sa
0 >> jeb-ov-ø	0 > od-jeb-a:ť	0 >>>> po-u-jeb-áv-a:ť sa
0 > jeb-a:č:k-a	0 >> od-jeb-áv-a:ť	0 >> u-jeb-n-ú:ť
0 >> jeb-a:č:k-in-ø	0 >>> od-jeb-áv-a:č-ø	0 >> u-jeb-a:ť si
0 > jeb-ák-ø	0 >>>> od-jeb-áv-a:č-ov-ø	0 > v-jeb-a:ť
0 >> jeb-ák-ov-ø	0 >> od-jeb-ok-ø	0 >> v-jeb-áv-a:ť
0 >> za-jeb-ák-ov-a:ť	0 >> od-jeb-n-ú:ť	0 >>> po-v-jeb-áv-a:ť
0 >>> za-jeb-ák-ov-a:n-ý	0 >> po-od-jeb-áv-a:ť	0 >> v-jeb-n-ú:ť
0 > jeb-l:in-a	0 > po-jeb-a:ť	0 >>> v-jeb-n-ú:ť sa
0 > jeb-ár:eñ-ø	0 >> po-jeb-ø	0 > vy-jeb-a:ť
0 > jeb-n-ú:ť	0 >> po-jeb-a:n-ý	0 >> vý-jeb-ok-ø
0 >> jeb-n-ú:ť sa	0 >>> po-jeb-a:n-ec-ø	0 >>> vý-jeb-k-ov-ø
0 >> jeb-n-ú:ť si	0 >>>> po-jeb-a:n-c-ov-ø	0 >> vy-jeb-a:n-ý
0 > jeb-a:ť sa	0 >> po-jeb-a:ť sa	0 >>> vy-jeb-a:n-ec-ø
0 > do-jeb-a:ť	0 > pod-jeb-a:ť	0 >>>> vy-jeb-a:n-c-ov-ø
0 >> do-jeb-n-ú:ť	0 >> pod-jeb-ok-ø	0 >> vy-jeb-áv-a:ť
0 >> do-jeb-n-ú:ť sa	0 >> pod-jeb-áv-a:ť	0 >>> po-vy-jeb-áv-a:ť
0 >> do-jeb-a:ť sa	0 >>> pod-jeb-áv-a:č-ø	0 >> vy-jeb-a:ť sa
0 > na-jeb-a:ť	0 >>>> pod-jeb-áv-a:č-ov-ø	0 > z-jeb-a:ť
0 >> na-jeb-a:n-ý	0 >>> po-pod-jeb-áv-a:ť	0 >> z-jeb-ø
0 >>> na-jeb-a:n-ec-ø	0 >> pod-jeb-n-ú:ť	0 >> z-jeb-áv-a:ť
0 >>>> na-jeb-a:n-c-ov-ø	0 > pre-jeb-a:ť	0 >>> po-z-jeb-áv-a:ť
0 >> na-jeb-áv-a:ť	0 >> pre-jeb-áv-a:ť	0 >> z-jeb-a:ť sa
0 >>> po-na-jeb-áv-a:ť	0 >>> po-pre-jeb-áv-a:ť	0 > za-jeb-a:ť
0 >>>> po-na-jeb-áv-a:ť sa	0 > pri-jeb-a:ť	0 >> za-jeb-a:n-ý
0 >> na-jeb-n-ú:ť	0 >> pri-jeb-a:n-ý	0 >>> za-jeb-a:n-ec-ø
0 >> na-jeb-a:ť sa	0 >>> pri-jeb-a:n-ec-ø	0 >>>> za-jeb-a:n-c-ov-ø
0 >>> na-jeb-áv-a:ť sa	0 >>>> pri-jeb-a:n-c-ov-ø	0 >> za-jeb-áv-a:ť
0 > o-jeb-a:ť	0 >> pri-jeb-áv-a:ť	0 >>> po-za-jeb-áv-a:ť
0 >> o-jeb-ø	0 >>> po-pri-jeb-áv-a:ť	0 >>> za-jeb-áv-a:ť sa
0 >> o-jeb-áv-a:ť	0 > roz-jeb-a:ť	0 > za-jeb-a:ť sa
0 >>> o-jeb-áv-a:č-ø	0 >> roz-jeb-áv-a:ť	0 > za-jeb-a:ť si

3.5.3.3 Dynamika expresívnosti a slovotvorná motivácia

Ako konštatujú D. Maričová a D. Slančová (2000, s. 196), vulgarizmy „menej často môžu, paradoxne, v rámci kontextovej expresivity, nadobúdať aj kladný príznak“. K tomu môže prispievať aj slovotvorná motivácia prostredníctvom tvorenia deminutív. Pravda, tu nejde o čistú kontextovú expresivitu, ale o inherentnú slovotvornú expresivitu prelínajúcu sa s kontextovou expresivitou; porov. nasledujúce dva príklady: (1) *Aj básnik človek je, aj jemu kokot stáva, / aj básnik uznáva, že v pičke len je sláva.* (úryvok z anonymnej básnickej skladby Eva ave; Cavaliere senza Nome, Elán 2006, s. 9; pôvodne vyšlo v piatich exemplároch v r. 1942); (2) *Ako ty nič na svete neexistuje, telíčko pekné, sväté, tajomné, piču-lienka, osamelá, v košielke ako svet. Boh ťa urobil takto.* (P. Bombíková, Domino fórum, 1999, s. 18). Do tejto skupiny možno zaradiť aj deminutíva odvodené od pomenovaní s negatívnou konotáciou v reči orientovanej na dieťa: napr. *grckať, hajzlík, hubenka, hubka, ritka, ritulienka* (Ondráčková, 2015, s. 256).

3.6 Zhrnutie

Expresívne motivované pomenovania, ktoré vo svojom lexikálnom význame majú inkorporované emočno-vôľové a emocionálne komponenty, sa tvoria všetkými nominačnými spôsobmi (fónická, sémantická, morfológická, slovotvorná, syntaktická, interlingválna, abreviačná motivácia), spomedzi ktorých má aj v tomto type pomenovaní výrazné postavenie slovotvorná motivácia. Prejavy slovotvornej expresivity sú rôznorodé, napr. na úrovni slovotvorných prostriedkov (rôzne konfigurácie slovotvorných základov a formantov v dvoch základných typoch motivačných dvojíc: expresívny motivant → expresívny motivát, neexpresívny motivant → expresívny motivát), slovotvorných útvarov (slovotvorný typ, onomaziologická kategória, slovotvorné hniezdo). V takto načrtnutom kontexte expresivity sa osobitná pozornosť venovala skupine lexikálnych jednotiek, ktoré sa význačujú vyhrtenou a krajne negatívnou expresivitou – vulgarizmom.

Literatúra

BALÁŽOVÁ, Ľubica: O deminutívnej lexike v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe. (Paralelný bulhar. názov.) Zborník z medzinárodnej konferencie venovanej pamiatke prof. Vesy Kiuvlievovej-Mišajkovovej, DrSc. Ed. M. Košková – M. Čoroleeva. Bratislava – Veliko Tŕnovo: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied – Ústav bulharského jazyka prof. Ľubomíra Andrejčína BAV 2009, s. 142 – 151.

BALÁŽOVÁ, Ľubica: Osobné (depersonálne) deminutíva: špecifická polysémia a jej lexikografické spracovanie. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010, s. 209 – 223.

BÖHMEROVÁ, Ada: Some notes on language-specific and cross-linguistic features of derivational feminization, with focus on English and Slovak, in search of universals in word-formation. In: Universals and typology in word-formation (CD ROM). Košice: Slovak association for the study of English, 2009.

BÖHMEROVÁ, Ada: Suffixal diminutives and augmentatives in Slovak a systematic view with some cross-linguistic considerations. In: Lexis, e-journal in English lexicology, 2011, č. 6, s. 59 – 84. Dostupné na: <lexis.univ-lyon3.fr/IMG/pdf/Lexis_6_-_Bohmerova.pdf>

DOLNÍK, Juraj: Slovný význam a jeho explikácia. In: Jazykovedný časopis, 1978, roč. 29, č. 2, s. 112 – 122.

DOLNÍK, Juraj: Obsah, pojem a lexikálny význam. In: Jazykovedný časopis, 1982, roč. 33, č. 1, s. 11 – 20.

DOLNÍK, Juraj: Expresívna zložka slovnej zásoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1988, s. 106 – 125.

DOLNÍK, Juraj: Lexikálne vyjadrenie citového hodnotenia. In: *Slovenská reč*, 1989, roč. 54, č. 1, s. 30 – 39.

FURDÍK, Juraj: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 81 + 2 s. V rozšírenej podobe publikované in: *Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005, s. 39 – 186.

FURDÍK, Juraj: Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova. In: *Jazykovedný časopis*, 1987, roč. 38, č. 1, s. 25 – 31.

FURDÍK, Juraj: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

GAVUROVÁ, Miroslava: Skratka ako lexéma (abreviačná motivácia v lexike). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 312 s.

HOCHÉL, Braňo: Tabuizované slová v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1988, s. 179 – 187.

HOCHÉL, Braňo: Slovník slovenského slangu. Bratislava: Hevi 1993. 186 s.

HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA. Bratislava: Veda 1991 – 2008. 7 zväzkov. (I. A – J. 1991. 536 s.; II. K – N. 1992. 616 s.; III. O – P (pochytka). 1994. 656 s.; IV. P (poihrat' sa) – P (pytlovať). 1995. 583 s.; V. R – Š (švrkotať). 2000. 692 s.; VI. T – V. 2005. 700 s.; VII. Z – Ž. Dodatky. 2008. 542 s.)

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA. 4., doplnené a upravené vydanie. Hl. red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Slovotvorná stránka derivátov od prenesených zvieracích pomenovaní. In: *Slovo o slove*, 2000, roč. 6, s. 16 – 20.

MARIČOVÁ, Dana – SLANČOVÁ, Daniela: Vulgarizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii. In: *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca*. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 194 – 202.

MLACEK, Jozef: K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie. In: Dolník, J. et al.: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Stimul 1999, s. 111 – 143.

MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. 2., uprav. vyd. Bratislava: Stimul 2007. 160 s.

NÁBĚLKOVÁ, Mira (2010b): Domiská, knižiská, psiská a iné modifikačné substantívne deriváty v slovensko-českom pohľade. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Ed. M. Šimková. Bratislava: Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010, s. 396 – 425.

NĚMEC, Igor: Slovotvorný význam a expresivita. In: *Slovo a slovesnosť*, 1972, roč. 33, č. 2, s. 116 – 121.

OLOŠTIAK, Martin: Slovotvorná motivácia a morfológická motivácia (o vzťahu slovotvorných a morfológických kategórií). In: *Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung*. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Eds. H. Burkhardt – A. Nagórko. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007, s. 287 – 306.

OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.

ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: Detské slová v slovenčine a ich charakteristika. In: *Štúdie o detskej reči*. Ed. D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2015, s. 251 – 305. [Elektronické vydanie: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova3/subor/Ondrackova.pdf>]

ORAVEC, Peter: Slovník slangu a hovorovej slovenčiny. Praha: Maxdorf 2014. 328 s.

PATRÁŠ, Vladimír: Obscénosť a jej sociolingvistické parametre (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov). In: *Studia Academica Slovaca*, 26, 1997. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1997, s. 127 – 136.

- PECIAR, Štefan: K diskusii o slovenských deminutívach. In: Slovenská reč, 1959, roč. 24, č. 3, s. 161 – 178.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária (1981a): Sémantická analýza slovies s príznakmi deminutívnosti. In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice 14. – 17. januára 1980). Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1981, s. 221 – 223.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária (1981b): Slovesá s príznakom zdobenosti a ich synonymické vzťahy. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 2, s. 33 – 38.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Slang v mládežníckom diskurze. Bratislava: Univerzita Komenského 2013. 183 s.
- RAJČANOVÁ, Alexandra: Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní. In: Varia. VI. Zost. M. Nábělková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1997, s. 208 – 217.
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: "Vôbec nie som vulgárny, to len používam slang". In: Varia 19. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2010, s. 327 – 334. [Elektronický zdroj. CD-ROM.]
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana – SOKOLOVÁ, Jana: Frekvencia vulgarizmov na stredných školách v Bratislavskom kraji. In: Fíatal szlavisták Budapesti nemzetközi konferenciája 1. Budapest: ELTE BTK 2012, s. 54 – 56. [Online: Dostupné na: <http://szlavintezet.elte.hu/conf/youngslav/anyagok/1st%20Conference%20for%20Young%20Slavists%20in%20Budapest.pdf>.]
- SEDLÁČKOVÁ, Marianna: Artikulačne a akusticky motivované slová v slovenčine z vývinového hľadiska. In: Studia Academica Slovaca. 41. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2012, s. 233 – 245.
- SISÁK, Ladislav: Slovtvorba expresívnej nominácie. Nemecké a ukrajinské názvy osôb. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2002. 205 s.
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. [SSSJ-1]
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s. [SSSJ-2]
- SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina et al.: Slovník koreňových morfém slovenčiny. 3., uprav. a dopl. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2012. 690 s.
- ŠTEKAUER, Pavol – FRANKO, Štefan – SLANČOVÁ, Daniela – SUTHERLAND-SMITH, James: Komparatívny výskum prenosu zvieracích pomenovaní na ľudí. In: Človek a jeho jazyk I. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. Klára Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 52 – 68.
- ŠTEKAUER, Pavol – FRANKO, Štefan – SLANČOVÁ, Daniela – LIPTÁKOVÁ, Ľudmila – SUTHERLAND-SMITH, James: A comparative research into the transfer of animal names to human beings. In: View[z]: Vienna English Working Papers, 2001, roč. 10, č. 2, s. 69 – 75.
- ŠTOLC, Jozef: K morfológii deminutív v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958, s. 19 – 81.
- TRNKOVÁ, Jana: O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine. In: Slovenská reč, 1991, roč. 56, č. 2, s. 87 – 95.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Štylisticko-expresívna funkcia slovtvornej motivácie a slangové slová. In: Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. 10. Red. Ľ. Sičáková. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2004, s. 42 – 50.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Problémy lexikografického zachytenia slovtvorného systému slovenčiny. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2006. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Vuznakova1>
- ZELENÝ, Anton a kol.: Najkratší slovník slovenského jazyka. Bratislava: Archa 1991. 78 s.
- ZELINKOVÁ, Kristína: Sústava slovenských deminutív. In: Zborník k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Red. F. Miko. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1993, s. 28 – 43.
- ZIMA, Jaroslav: Expresivita slova v súčasnej češtině. Studie lexikologická a stylistická. Praha: ČSAV 1961. 139 s.

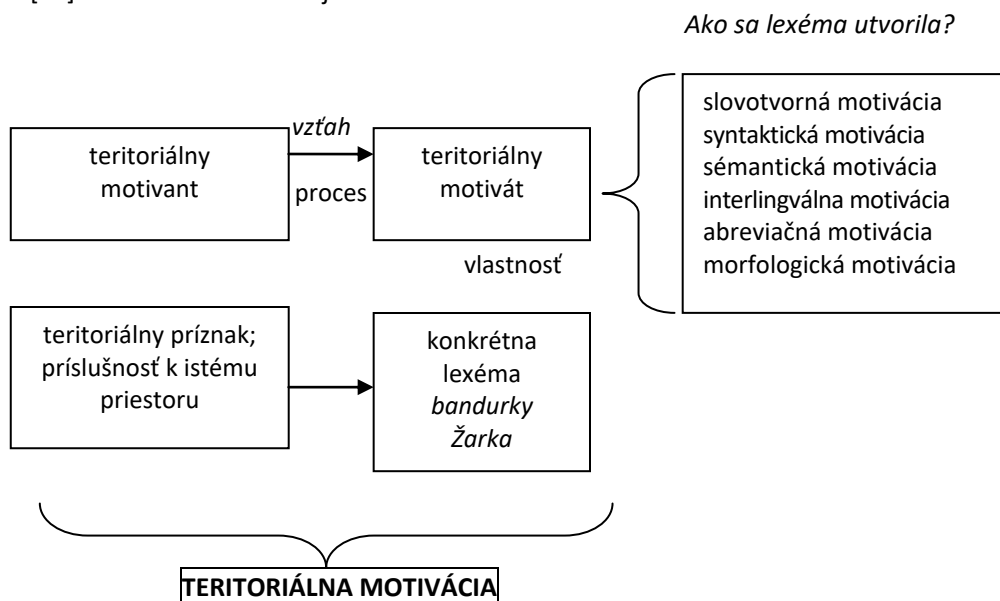
4 Slovotvorná motivácia a teritoriálna motivácia

Peter Karpinský – Martin Ološtiak

4.1 Podstata teritoriálnej motivácie

Teritoriálne motivované sú lexémy charakteristické pre isté územie, teritórium. V slovenčine sú to teritoriálne diferencované **nárečové lexémy** a **regionalizmy**. Teritoriálne motivované nemusia byť nevyhnutne nárečové lexémy, podľa čoho teritoriálne motivovaných lexiká možno rozdeliť na nárečovú a nenárečovú (porov. ďalej). Lexika nárečí je prototypovým predstaviteľom teritoriálnej motivácie. Z tohto dôvodu sa ďalej budeme venovať práve tvoreniu slov v nárečiach (kap. 4.2). Teritoriálnosť znamená prítomnosť priestorových faktorov pri vnímaní charakteru lexikálnej jednotky. Teritoriálnym motívom je priestorový príznak „väzba na priestor“ ako mimojazykový (extralingválny) činiteľ, teritoriálnym motívom je priestorovo determinovaná lexikálna jednotka; porov. schému [19].

[19] Dimenzie teritoriálnej motivácie

Podľa stratifikačnej teórie slovenčiny ako národného jazyka (porov. napr. Horecký, 1979a, 1979b; Bosák, 1990; Slančová – Sokolová, 1994, 2011; tam aj prehľad ďalšej literatúry) sa nárečia považujú za osobitnú varietu (termín používame v súlade s J. Bosákom a D. Slančovou a M. Sokolovou) a charakterizujú sa ako územne diferencované, normované a používané prevažne v hovorenej podobe v bežnej a súkromnej komunikácii (Slančová – Sokolová, 2011, s. 350)

Možno uvažovať o vertikálnej a horizontálnej línii stratifikácie. Vertikálnu líniu tvorí postupnosť variet od spisovnej variety cez štandard, subštandard až k teritoriálnym nárečiam. Horizontálnu líniu vytvárajú varianty štandardu a subštandardu (západoslovenský, stredoslovenský, východoslovenský), ktoré sa vyčleňujú pod vplyvom troch súvzťažných nárečových makroareálov (Slančová – Sokolová, 1994). Tým sa manifestuje prelínanie nárečí so subštandardom (resp. variantmi subštandardu) až štandardom (resp. variantmi štandardu). Z uvedeného vyplýva, že nárečová teritoriálnosť (a teda aj teritoriálna motivácia) „presakuje“ aj do subštandardnej variety a stopovo aj do štandardnej variety. Možno tiež uvažovať o samostatnej stratifikácii nárečí, porov. klasické členenie nárečí na makroareál – regionálny areál – areál – rajón (tu by sme mohli uvažovať o vertikálnom aspekte) a základný areál – pomedzný areál; centrálny – okrajový rajón (horizontálny aspekt) (Krajčovič, 1988).

Teritoriálna príslušnosť sa teda môže manifestovať rozličnými spôsobmi, môže ísť o príslušnosť v rámci nárečovej variety (diferencovanú vo vzťahu k makroareálu, regionálnemu areálu, areálu, rajónu) a v rámci subštandardu a štandardu (trichotómické členenie: východoslovenský – stredoslovenský – západoslovenský variant). Platí, že teritoriálna diferencovanosť na úrovni subštandardu a štandardu má svoj najmä pôvod v nárečovej diferencovanosti.

Čím väčším počtom teritoriálnych príznakov sa jazyková jednotka odlišuje od iných jazykových jednotiek, tým je teritoriálnosť silnejšia. Preto sa teritoriálna motivovanosť najsilnejšie uvedomuje v rámci dialektu na úrovni areálu a rajónu, v menšej miere na úrovni interdialektu a potom subštandardu a štandardu.

Teritoriálnosť sa jazykovo môže vyjadriť na úrovni zvukovej (*dzeci – deti, kark – krk, taňir/taňer – tanier, žima – zima*), morfolologickej (lok. pl. *ženoch – ženách*, l. pl. *chlapami – chlapmi*), slovotvornej (*školár – školák*) a lexikálnej (*bobaľki – opekance, dakus – trochu, sabol – krajčír*). Nositeľom teritoriálnosti je v konečnom dôsledku lexéma. Podľa toho, akými prvkami sa teritoriálnosť vyjadruje, možno uvažovať o vlastnej teritoriálnej lexikálnej motivovanosti (ak ide o slovotvorné a lexikálne prvky) a nevlastnej, transponovanej teritoriálnosti (ak ide o fónické a morfologické prostriedky).

Využitie pôvodného nárečového prvku v spisovnej variete, ktorá je teritoriálne nediferencovaná, značí stratu príslušnosti k istému teritóriu, t. j. teritoriálnu demotiváciu. Z toho vyplýva, že nie každý jazykový prvok, ktorý je súčasťou nárečia, je teritoriálne motivovaný; napr.:

- *kameň* (zsl., vsl.), *skala* (stsl.) → spis. *kameň, skala* (obe lexémy sa teritoriálne demotivovali);
- *ňechať* (zsl., stsl.), *zochabic* (vsl.) → spis. *nechať* (lexéma *zochabic* je teritoriálne motivovaná, lexéma *nechať* sa teritoriálne demotivovala).

Problematika slovotvornej motivácie⁸⁰ v konkrétnych slovenských nárečiach, nárečových areáloch, je v rámci slovenskej dialektológie rozpracovaná vo viacerých štúdiách

⁸⁰ F. Buffa pod slovotvorným výskumom v slovenských nárečiach rozumie predovšetkým skúmanie slovotvornej štruktúry a opis slovotvornej sústavy nárečí, pričom slovotvornou štruktúru chápe ako vzájomný vzťah slovotvorného základu a slovotvorného formantu, resp. vzájomný vzťah dvoch slovotvorných základov v zložených slovách, a to z hľadiska formálneho aj významového (Buffa, 1967).

zverejnených predovšetkým v monografiách jednotlivých nárečí. V porovnaní s vymedzením základných znakov slovotvornej motivácie v spisovnom jazyku sú však znaky nárečovej slovotvornej motivácie z teoretického a všeobecného hľadiska vymedzované len veľmi zriedkavo a monografické teoretické práce venované tejto téme viac-menej absentujú. Ferdinand Buffa v roku 1987 uvádza, že v súčasnej dialektológii chýbajú monografické opisy, ktoré by ukázali, aké kategórie a ktoré slovotvorné typy sa vyskytujú v našich nárečiach a ako početne sú v nich jednotlivé odvodeniny zastúpené (Buffa, 1987a). Táto situácia v nezmenenej podobe pretrváva až do súčasnosti.

4.2 Slovotvorná motivácia v lexike slovenských nárečí

4.2.1 Vymedzenie základných znakov slovotvornej motivácie v slovenských nárečiach

Informácie o charaktere a frekvencii jednotlivých slovotvorných typov, resp. o ich teritoriálnej diferenciacii získavame predovšetkým z málopočetných nárečových slovníkov, monografií opisujúcich nárečia jednotlivých nárečových areálov či z tretieho (slovotvorného) zväzku *Atlasu slovenského jazyka*, prípadne z početných štúdií Ferdinanda Buffu. V tejto kapitole monografie sa pokúsime zmapovať parciálne opisy slovotvornej motivácie vyskytujúce sa v dostupnej relevantnej odbornej literatúre a na základe to vymedziť základné znaky slovotvornej motivácie v slovenských nárečiach.

Najvýraznejšie sa slovotvornej motivácii v slovenských nárečiach, ako sme už spomínali, venoval Ferdinand Buffa.

Autor v štúdií *O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach* vymedzuje požiadavky dôležité pre systematický a vedecký výskum slovotvorby v slovenských nárečiach. Podľa neho je rovnako dôležitý výskum formálnej i významovej zložky slovotvornej štruktúry, a preto je vždy nutné nahliadať na slovotvornú štruktúru ako na celok. (Buffa, 1967). Pri hodnotení jednotlivých odvodenín treba prihliadať na zreteľnosť slovotvornej štruktúry a produktivitu slovotvorného typu (je rozdiel, či je daná odvodenina zastúpená v konkrétnom nárečí len niekoľkými slovami, alebo či je slovotvorný typ v nárečí vysoko produktívny).

Výskum slovotvornej motivácie v nárečiach je možné realizovať z diachronického hľadiska (do popredia sa dostáva slovotvorný proces), no z dôvodu lepšieho pochopenia vzťahu slovotvornej motivácie v nárečiach a v spisovnom jazyku je dôležité aj skúmanie slovotvornej stránky nárečí z hľadiska synchrónneho (pozornosť sa sústreďuje na skúmanie slovotvornej štruktúry slov v konkrétnom nárečí).

Pri spracovaní výsledkov výskumu nárečovej slovotvornej motivácie možno, podľa Buffu, postupovať na základe niekoľkých kritérií:

1. kritérium spôsobu tvorenia slov (či ide o odvodzovanie alebo skladanie, resp. či ide o odvodzovanie sufixálne a pod.);
2. kritérium slovných druhov ako základných lexikálno-morfologických tried slov, ktoré sú takto prirodzeným rámcom pre slovotvorné kategórie;
3. kritérium onomaziologickej štruktúry slova, podľa ktorej sa pri podstatnom mene vyčleňujú napr. názvy osôb podľa činnosti, názvy prostriedkov činnosti, názvy výsledkov činnosti, názvy nositeľov vlastností, názvy podľa príslušnosti, názvy podľa podobnosti, názvy miest, hromadné mená, zdrobené mená, názvy ženských bytostí, názvy dejov a názvy vlastností;
4. kritérium slovotvorného formantu ako najšpecifickejšieho znaku slovotvorného typu;

5. kritérium lexikálno-gramatickej kategórie základného slova, teda či ide o odvodeniny desubstantívne, deverbálne a pod., vecná (tematická alebo sémantická) príslušnosť odvodeného slova, teda jeho všeobecnej sémantiky (či ide o názvy osôb, zvierat, rastlín, vecí, abstrákt atď.) (Buffa, 1967).

Úspech analýzy slovotvorby v jednotlivých nárečiach je podmienený množstvom zhromaždeného materiálu, a preto snahou spracovateľa by malo byť získať čo najbohatší, pomerne vyčerpávajúci počet slovotvorne motivovaných slov zo skúmaného nárečia.⁸¹

V roku 1965 v súvislosti s prípravou tvorby *Atlasu slovenského jazyka* v štúdiu *K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí* Ferdinand Buffa spomína, že je nutné prehĺbiť výskumy týkajúce slovotvorby v nárečiach a pristúpiť k materiálovým prácam, pretože len na konkrétnom materiáli si možno overiť teoretické závery, najmä ak tieto závery boli urobené iba na kusom, nie kompletnom materiáli (Buffa, 1965).

Nedostatky predchádzajúcich výskumov Buffa vidí v tom, že dialektológovia nemali k dispozícii vhodné nárečové slovníky, ktoré by komplexne zachytávali slovnú zásobu daného nárečia vrátane slovotvorne motivovaných slov.⁸² Ďalším problémom bolo, že sa vo väčšine dobových opisoch slovotvornej stránky nárečí ignorovala otázka produktivnosti slovotvorných typov, takže na tej istej rovine sa traktovali typy zastúpené niekoľkými deriváciami, ako aj typy s neobmedzenou alebo veľkou produktivitou (Buffa, 1967).

Potrebu výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí vidí F. Buffa v predovšetkom v tom, že takýmto výskumom sa doplní, skompletizuje poznanie konkrétneho nárečia. „Okrem toho dôkladnejšie poznanie slovotvornej štruktúry našich nárečí má veľký význam pre pochopenie istých slovotvorných pomerov aj v spisovnom jazyku, najmä v jeho dávnejšom vývinovom období; popritom bohatý nárečový materiál z oblasti slovotvornej môže byť nevyčerpatelným zdrojom pre nové pomenovacie potreby spisovného jazyka najmä v odbornom slovníku a pre štylizračné potreby krásnej literatúry.“ (Buffa, 1967, s. 233). Výskum nárečovej slovotvorby môže poskytnúť i materiál pre riešenie všeobecnójazykovedných otázok (napríklad pôsobenie analógie v jazyku, výskum samotného pomenovacieho aktu u človeka, jeho vzťahu k vonkajšiemu svetu, výberu istého typu pomenovania pod vplyvom vonkajších faktov, napr. sociálnych alebo zviazaných s istým prostredím atď.).

Za základ slovotvornej analýzy slovenských nárečí Ferdinand Buffa považuje vymedzenie slovotvornej diferenciácie v slovenských nárečiach. Touto problematikou sa zaoberá už v štúdiu z roku 1965 a neskôr ju podrobnejšie rozpracúva v prácach napríklad z rokov 1971, 1973, 1976, 1978, 1980 a 1986.

Tieto slovotvorné diferencie v nárečiach môžu mať rôzny charakter a môžu sa týkať:

1. nerovnakého výskytu odvodených slov (proti odvodeným slovám v jedných nárečiach stoja nemotivovane slová alebo viacslovné pomenovania v iných nárečiach);

⁸¹ „Prameňom pre to môžu byť texty (najmä bohaté na pomenovacie jednotky), doplnené priamym výskumom najmä z oblasti, ako je tvorenie deminutív, augmentatív, obyvateľských mien patronymík ap. (najmä pokiaľ ide o ich produktivnosť, čo z hľadiska lexikologického nie je závažné).“ (Buffa, 1967, s. 231).

⁸² „... bežné, väčšinou tzv. diferenčné slovníky, aké sa u nás robia najmä na školách, obyčajne materiál pre slovotvornú charakteristiku nárečia obsahujú len v nepatrnom množstve.“ (Buffa, 1967, s. 231).

2. rozličného spôsobu odvodzovania slov (proti sufixálnym odvodeninám v jedných nárečiach stoja v iných nárečiach zložené názvy alebo názvy utvorené konverziou, kontamináciou a pod.);

3. nerovnakého výskytu istých slovotvorných typov (niektoré slovotvorné typy sa vyskytujú iba na istých oblastiach);

4. rozličného rozsahu zastúpenia jednotlivých slovotvorných typov v istých nárečových jednotkách (Buffa, 1978).

V štúdii *O rozličných stupňoch nárečovej slovotvornej diferenciácie* Buffa uvádza, že najčastejší spôsob slovotvornej diferenciácie sa prejavuje v tom, že v nárečiach sú nerovnako zastúpené isté slovotvorné typy, pričom toto zastúpenie sa môže týkať rozsahu jednotlivých odvodenín v istom type (keď ten istý typ je v jednotlivých nárečiach zastúpený rozličným počtom odvodenín), ako aj inventára odvodenín istého typu (keď isté slovotvorné typy sú v jednotlivých nárečiach zastúpené rozličnými lexémami) (Buffa, 1978). „Z jazykovo-zemepisného hľadiska sú veľmi závažné prípady, keď pre istý pojem sú v slovenských nárečiach iba dve, tri slovotvorné variantné podoby (pomenovania s rozličnými afixmi pri totožných slovotvorných základoch). Takéto varianty vytvárajú na území slovenských nárečí isté areály alebo sa vyskytujú premiešané popri sebe (prípadne v kombinácii obidvoch týchto prípadov).“ (Buffa, 1978, s. 74 – 75). Okrem slovotvornej opozície dvoch či troch slov sa v slovenských nárečiach často objavujú i slovotvorné rady s viacerými variantmi, napr. pre zhrabané zvyšky obilia na strnisku: *hrabaňice* – *hrabance* – *hrabaňina* – *hrabanki* – *zhrapki* – *pohrapki* – *záhrapki* a iné, resp. pre ľadom pokrytý povrch cesty: *ľadovica* – *poľadovica* – *ľadovič* – *poľadoveň* – *ľadovka* a i. (Buffa, 1978a).

Z menej častých rozdielov sú dôležité tie, ktoré sa vyskytujú na území väčších oblastí a de facto charakterizujú tri základné slovenské nárečové makroareály, napr. opozície západo- a stredoslovenskej podoby oproti východoslovenskej podobe: *sviatok* – *šveto*, *plechoví* – *blášeni*.

Zriedkavejšia sa v slovenských nárečiach objavujú také slovotvorné rozdiely, keď dva či tri slovotvorné varianty nevytvárajú samostatné areály, ale premiešané sa vyskytujú na istom alebo aj celom území slovenského jazyka (často s prevahou jedného variantu na istej oblasti). Napr. v slovenských nárečiach sa premiešané používajú výrazy *dojnica* i *dojka* (pričom v západo a stredoslovenských nárečiach je častejšie *dojnica* a vo východoslovenských *dojka*) (Buffa, 1978).

Z hľadiska slovotvornej diferenciácie však treba pripomenúť, že v nárečiach sa vyskytujú i také slová, ktoré nie sú slovotvorne diferencované (touto problematikou sa Buffa zaoberal v neskorších prácach). Pre takéto slovotvorne nediferencované odvodeniny je typické, že sa postupne prestávajú pociťovať ako odvodené slová, lebo ich významová súvislosť so slovotvorným základom slabne alebo je dnes už úplne oslabená, resp. sú tieto odvodeniny utvorené neproduktívnym sufixom.

Na základe existencie dvoch základných typov slovotvornej diferenciácie, ktoré môžu výrazne ovplyvniť spracovanie lexikálnej zásoby slovenských nárečí, autor postuluje niektoré metodologické návrhy pre tvorbu *Atlasu slovenského jazyka*: „Hlavnou úlohou atlasového zobrazenia slovotvorných pomerov v našich nárečiach bude predstaviť na viacerých reprezentantoch (podľa možnosti na jednej syntetickej mape) také produktívne slovotvorné typy, ktoré sa v jednotlivých našich nárečiach slovotvorne diferencujú medzi

sebou v celom (alebo skoro celom) rozsahu, nielen v niektorých ich nositeľoch. Inými slovami to znamená, že istá skupina slov v istom význame a s jednotným slovotvorným základom (napr. slovesným) v istom nárečí sa tvorí istým sufixom, v inom nárečí však iným sufixom.“ (Buffa, 1965, s. 82). Na záver štúdie *K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí* ponúka niekoľko základných bodov, ktorými by sa derivatológia zaoberajúca sa nárečovou slovnou zásobou mala v budúcnosti riadiť:

1. V niekoľkých vybraných bodoch (aby boli zachytené všetky hlavné nárečové skupiny) by sa mal urobiť dôkladný monografický výskum slovotvornej stránky tamojšieho nárečia.⁸³

2. Na základe takto získaného materiálu (podľa jednotného postupu) by bolo možné urobiť výber javov pre slovotvornú časť atlasu, pre ktorú by sa materiál získal dotazníkovou metódou rovnomerne na území celého Slovenska.

Metodológiu spracúvania slovotvorby v slovenských nárečiach Ferdinand Buffa opisuje aj v štúdii *O výskume a atlasovom spracovaní slovotvornej stránky slovenských nárečí*. Vymedzuje tu presné kritériá a východiská, ktorými sa autori riadili pri koncepcii III. zväzku *Atlasu slovenského jazyka*: „Pre atlasové spracovanie tohto materiálu sme použili ako hlavné klasifikačné kritérium onomaziologické hľadisko (dôkladne prepracované najmä M. Dokulilom), ktoré sme doplnili – predovšetkým vzhľadom na kvantitatívnu obmedzenosť nášho materiálu – hľadiskom sémantickým.“ (Buffa, 1971, s. 4).

Takýmto spôsobom autori získali niekoľko sémanticky blízkych slovotvorných skupín:

1. názvy motivované činnosťou a dejom (najmä činiteľské mená, mená nástrojov a názvy výsledkov činnosti),
2. názvy motivované vlastnosťou pomenovanej veci,
3. názvy miesta a pomenovania hromadnín, množstva a názvy číselného významu,
4. názvy podľa príslušnosti a podobnosti a prechýlené názvy mláďat,
5. deminutíva a augmentatíva,
6. maznavé a hypokoristické názvy,
7. abstraktá (názvy dejov a vlastností),
8. odvodeniny s nejasným slovotvorným základom, odvodeniny tautologického charakteru (ktorých význam sa rovná významu základu), slovotvorné adaptácie prevzatých slov a rodové varianty.

Autor v danej štúdii ďalej ponúka charakteristiku zozbieraného a publikovaného slovotvorného materiálu. Opisuje rôzne typy slovotvornej diferenciácie a uvádza, že najčastejšie sa táto diferenciácia prejavuje na úrovni sufixálneho zakončenia a oveľa zriedkavejšia je pri tvorbe pomocou prefixov. Menej časté sú aj diferencie v spôsobe odvodzovania, keď napr. oproti sufixom stoja zloženiny, resp. opozícia sufixálnej a sufixálno-prefixálnej odvodeniny, opozície jednoduchého a zloženého/rozšíreného sufixu alebo sufixálne a bezpríponové tvorenie.

V štúdii *O slovotvornej diferenciácii v slovenských nárečiach* (1973) F. Buffa, rovnako ako iných prácch, pokladá z jazykovozemepisného aspektu za najdôležitejšie slovotvorné areálové opozície. Ako najjednoduchšie formy opozície vymedzuje typ $A : B$, resp. $A : B : C$

⁸³ Na vznik monografických prác mapujúcich slovotvorbu slovenských nárečí apeluje F. Buffa aj v prípevku *O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach* (1967).

a pod. K týmto dominantným opozíciám sa často pridružujú opozície foriem rozšírených na menších oblastiach, čím sa štruktúra opozícií mierne komplikuje $Ab : Be$, resp. $A : Ba : Cb$ a pod. Väčšinou sa však tento areálový protiklad kombinuje s konkurenciou ďalších slovotvorných foriem, pričom výskyt týchto konkurujúcich si foriem môže byť pomerne vyrovnaný alebo môže jedna z foriem, prevažovať a druhá sa vyskytuje roztratené alebo len sporadicky, a tak vzniká napríklad štruktúra A/b , resp. $B/c/d$ a pod.⁸⁴ Nazdáva sa, že takto získaný a spracovaný slovotvorný materiál bude prínosom predovšetkým pre hlbšie poznanie slovenských nárečí najmä tým, že k ich tradičnej hláskoslovno-tvaroslovnej charakteristike pribudnú nové znaky z oblasti tvorenia slov.

V nadväznosti na túto prácu Buffa publikuje ďalšie štúdie venované danej problematike: *O rozličných druhoch nárečovej slovotvornej diferenciacie* (1980) a *Svojskosti nárečovej derivácie a nárečový slovník* (1986). Autor v nich, ako to už vyplýva z názvu, poukazuje na rozličnosti a svojskosti nárečovej derivácie v súvislosti s geografickou diferenciáciou nárečí. Táto diferenciacia je základným znakom zemepisných nárečí a týka sa všetkých jazykových plánov, pričom v hláskoslovnom a tvaroslovnom pláne, ako uvádza Buffa, má diferenciacia prevažne systémový charakter (týka sa celých javov), kým v lexike ide spravidla o diferenciaciu prejavujúcu sa na jednotlivých slovách (Buffa, 1986a). V derivatológii sa prejavuje aj spomínaný „systémový“ i „lexikálny“ typ diferenciacie.

Z hľadiska systémového charakteru slovotvornej nárečovej diferenciacie ide o rozdiely medzi jednotlivými nárečovými mikrosystémami, ktoré súvisia s výskytom konkrétneho slovotvorného typu iba v istom nárečí, kým v inom/v iných nárečiach sa tento slovotvorný typ nevyskytuje (jeho funkciu plní odlišný slovotvorný typ). V štúdii z roku 1980 uvažuje z hľadiska diferenciacie slovotvorby už len o troch typoch diferenciacie:

1. o synonymných afixoch,⁸⁵
2. o rozdieloch v slovotvornom základe pri spoločných afixoch,
3. o neprotikladnej slovotvornej diferenciacii.⁸⁶

Medzi systémové slovotvorné diferencie možno zaradiť i prípady, keď sa istý slovotvorný typ vyskytuje iba v niektorých nárečiach, kým v iných sa vyskytuje sporadicky, najčastejšie len ako lexikálna výpožička.

⁸⁴ „... popri jednoduchých prípadoch so základnou opozíciou typu *kosec* (zápsl. a strsl. nárečia): *košač* (výchl. nárečia), teda typu $A : B$, máme (a to väčšinou) komplikované mapy typu *mlatec* [A] (prevažuje v zápsl. a strsl. nárečiach), *mlatiač* [b], *mlacek* [c], *mlacko* [d], *mlatiar* [e], *mlátňik* [f] (roztratené po zápsl. a strsl. nárečovej oblasti), *mlacač* [B] (prevažuje vo výchl. nárečiach), *mlacek* [c], *mlacko* [d], *mlatňik* [f], *mlackar* [g], *mlackos* [h] (roztratené po výchl. oblasti), čo by sme schematicky mohli znázorniť ako $A(b/c/d/e/f) : B(c/d/f/g/h)$ “ (Buffa, 1973, s. 61).

⁸⁵ „Ide spravidla o to, že jednotlivé nárečia spája pri takýchto názvoch spoločný motivačný znak (zafixovaný v spoločnom slovotvornom základe), ale odlišuje ich samostatná afixálna morféma. Obyčajne tu ide o samostatný výber jedného zo synonymných afixov, v čom sa prejavuje originálnosť jednotlivých nárečí.“ (Buffa, 1980b, s. 54).

⁸⁶ „... neprotikladné slovotvorné diferencie, t. j. také, keď proti istému slovotvornému typu v jednom nárečí nestojí v inom nárečí iný slovotvorný typ. Ide teda o výskyt istého slovotvorného typu iba na určitej oblasti, len v niektorých nárečiach a ten je pre ne dôležitým charakterizačným znakom. Tak napr. názvy koláčov typu *lekvárnik*, *jablčník*, *makovník* nie sú známe vo všetkých nárečiach; v niektorých sú za ne dvojslovné pomenovania typu *lekvárový koláč*, resp. *koláč s lekvárom*. Podobne odvodeniny typu *ovsienka*, *jačmienka*, *pšeničianka* na pomenovanie druhov slamy sú známe iba v niektorých nárečiach, kým inde prevláda dvojslovné pomenovanie typu *ovsená* (*jačmenná*...) *slama*“ (Buffa, 1980b, s. 55).

Medzi nesystémové slovotvorné nárečové diferenciácie zas možno priradiť tie diferenciácie, ktoré vznikli ako dôsledok rozličnej, nerovnakej produktivnosti istých slovotvorných typov v jednotlivých nárečiach. Najčastejšie sa to prejavuje tým, že niektorý slovotvorný typ je v istom nárečí produktívnejší než v inom nárečí. V oboch týchto nárečiach sa tento slovotvorný typ vyskytuje, ale distribúcia vzniká na základe odlišnej produktivnosti a množstva odvodenín.

F. Buffa v závere štúdie upozorňuje, že tzv. nesystémové slovotvorné diferenciácie môžu z celoslovenského hľadiska spôsobiť chyby v lexikografickom spracovaní nárečovej lexiky. Vedľa seba sú totiž v slovníku zaradené viaceré tautonymné názvy s rovnakými slovotvornými základmi, ale s odlišnými sufíxmi i s odlišným areálom výskytu a často aj s nerovnakou významovou štruktúrou. Autor odporúča, aby sa, z dôvodu odstránenia nepresností v slovníku, upustilo od spájania slovotvorných variantov do jednej heslovej state a ako samostatné heslá spracovávať nezávisle utvorené názvy, resp. dvojice, ktoré tvoria základné pomenovanie a od nich odvodené deriváty tautologického charakteru, keďže ide o slová patriace k rozličným slovotvorným typom, majúce spravidla rozličné zemepisné areálové rozšírenia a popri spoločných významoch často aj niektoré odlišné významy – ide teda z lexikálneho hľadiska o samostatné lexikálne jednotky.

Okrem slovotvornej diferenciácie, ktorá sa prejavuje na úrovni afíxov, je nutné z hľadiska výskumu nárečovej slovotvorby uvažovať aj o problematike slovotvorného základu.

Podobne ako v spisovnom jazyku, aj v nárečových odvodených slovách môžu byť slovotvorné základy prvotné, neodvodené (napr. *kon-iar*, *bab-ský*, *mal-inký*), odvodené (napr. *sklepár-ka*, *murár-sky*) a v menšej miere aj zložené pomenovania (napr. *dolnoz-em-ec*, *svätójánsky*), predložkové spojenia (napr. *ná-nos-ník*, *pri-pec-ok*), ojedinelé aj dve samostatné lexikálne jednotky (napr. *kolomast*, *vidrigroš*, *sedmispáč*). Rozdiel medzi spisovným jazykom a nárečím je však v distribúcii a frekvencii týchto typov slovotvorného základu, kým v spisovnom jazyku sú všetky uvedené druhy slovotvorných základov zastúpené pomerne často, v nárečiach sú niektoré typy zriedkavé (Buffa, 1981a).

Medzi jednotlivými nárečiami sa v rámci slovotvorných základov pri paralelných slovách nevyskytujú výraznejšie rozdiely, oveľa častejšie sú rozdiely v afíxoch pri spoločných slovotvorných základoch, hoci na druhej strane sa pri paralelných názvoch v jednotlivých nárečiach môžu vyskytovať isté diferenciácie spôsobené tým, že pri tvorení slov je, pokiaľ ide o voľbu slovotvorného základu, značná voľnosť. V zásade hociktorá vlastnosť predmetu môže byť podkladom pre jeho názov, a tak v jednotlivých nárečiach ide o úplne samostatné tvorenie názvov pre tú istú vec, pričom sa takéto názvy motivačne viažu na rôzne vlastnosti pomenovanej veci.

Z toho dôvodu sa v nárečiach môžu vyskytovať i také odvodeniny, ku ktorým v iných nárečiach (alebo v spisovnom jazyku) ako významovo ekvivalentné sú odvodeniny s významovo odlišným slovotvorným základom a s iným/resp. rovnakým afíxom (Príčiny týchto rozdielov budeme spomínať v časti o motivácii). Prípady, keď sú paralelné názvy tvorené síce rôznym slovotvorným základom, ale rovnakým afíxom, možno vysvetliť tým, že ide o slová z nárečí s blízkymi slovotvornými systémami, ktoré vlastne disponujú skoro totožnými slovotvornými prostriedkami.

Iná situácia nastáva pri paralelných nárečových odvodeninách so slovotvornými základmi lexematicky síce odlišnými, ale významovo veľmi blízkymi, až totožnými, ktoré vnímame ako synonymá. Motivačne sú takéto názvy veľmi blízke a často sú utvorené aj tým istým afixom. V zásade ide o to, že ten istý designát sa v jednotlivých nárečiach pomenúva rozlične a od takýchto slov ako slovotvorných základov sa potom tvoria analogické názvy (Buffa, 1981a).

Menšinovo sa medzi nárečiami vyskytuje aj opozícia:

1. Jednoslovného a viacslovného pomenovania, napr. *zimník* – *zimný kabát*, *diviak* – *divá sviňa*, *spodnica* – *spodná sukňa*, *ovsienka* – *ovsená slama*. „Medzi dvojicami tohto druhu býva spravidla taký vzťah, že slovotvorný základ odvodeného slova sa vyskytuje ako určujúci prívlastok paralelného dvojslovného pomenovania.“ (Buffa, 1981a, s. 266).

2. Odvodeného názvu a neodvodeného názvu, často cudzieho pôvodu, napr. *parádnik* – *fičúr*, *strašiak* – *bakus*, *pobočky* – *štrangy*, *opäťok* – *opces*. To svedčí o tom, že nie každý nárečový útvar je rovnako bohato rozvinutý, a že niektoré nárečia si pomerne ľahko a pohotovo vytvorili domáci odvodený názov, kým iné použili prevzaté slovo.

3. Na pomenovanie tej istej veci stojí proti istému slovu v jednom nárečí v inom nárečí to isté slovo, ale obmenené sufixom (často takým, ktorého základná funkcia je zdrobňujúca), napr. *zať* – *zatko*, *čmeľ* – *čmeliak*, *kan* – *kanec*, *smotana* – *smotánka*, *škrupa* – *škrupina*.

Medzi jednotlivými nárečiami, pokiaľ ide o slovotvorný základ odvodených slov, sa môžu realizovať aj iné ako lexikálne rozdiely, spôsobené tým, že mnohé slová v jednotlivých nárečiach boli síce odvodené od etymologicky totožnej lexémy, ale rozlične obmenenej, či už z hľadiska slovnodruhového, slovotvorného, hláskoslovného a pod., napr. *jedlina*, *dubina* – *jedľovina*, *dubovina*; *myšacinec* – *myšinec*, *kuracinec* – *kurinec*; *krtica* – *krčica*, *horkota* – *horčota*.

Z hľadiska špecifikácie slovotvornej problematiky v nárečiach sa Ferdinand Buffa zaujíma aj o slová s viazaným slovotvorným základom. V prípade tohto typu ide o tvary so slovotvorným základom, ktorý sa ako samostatné slovo (samostatná lexikálna jednotka) nevyskytuje, v prípade odvodenín teda nejde o plnohodnotné odvodené slová s istým slovotvorným významom. Z dnešného hľadiska sú to iba formálne (alebo historicky) odvodené slová. Takéto názvy často predstavujú pomenovania zvierat (*veverica* – *veverka*) alebo názvy predmetov, ktoré používa človek (*čapica* – *čiapka*).

F. Buffa tvrdí, že v takýchto prípadoch ide o celý rad analogicky utvorených dvojíc slov, z ktorých formy na *-ica* sú typické pre stredoslovenské a západoslovenské nárečia a podoby s *-ka* sú charakteristické pre východoslovenské nárečia.

Ako sa ukazuje, je to dôležitý charakterizačný znak slovenských nárečí a to najmä preto, že ide o pomerne starobylý jav (Buffa, 1981b). Okrem spomínaných dvoch dominantných opozičných sufixov *-ica* :: *-ka* sa v nárečiach môžu vyskytovať aj iné dvojice: *-ec* :: *-eľ*, *-ec* :: *-ík*, *-ec* :: *-ek*, *-aľ* :: *-ar* atď.

Za slová s viazaným slovotvorným základom Buffa z celoslovenského hľadiska pokladá aj prípady, ako je východoslovenské *krák*, *pňak* oproti stredoslovenskému a západoslovenskému *ker*, *peň*.

Teórie o slovotvornej diferenciacii slovenských nárečí Buffa rozvíja v štúdiu *O rozličnej motivovanosti nárečových odvodených slov*, v tomto prípade sa pokúša nájsť vysvetlenia,

prečo v jednotlivých slovenských nárečiach dochádza k preferencii istého slovotvorného typu, zatiaľ čo v inom nárečí na pomenovanie podobného javu/reálie je využitý odlišný slovotvorný typ.⁸⁷ Dôvody týchto rozdielov autor vidí vo viacerých príčinách:

1. produktívnosť istých slovotvorných typov,
2. bezprostredná významová súvislosť s obdobným pomenovaním nejakej inej veci,
3. formálna stránka slovotvorného základu.

Buffa uvádza, že „výber“ spôsobu slovotvorného typu v jednotlivých nárečiach odzrkadľuje aj vzťah pomenúvajúceho k pomenovanej skutočnosti, a to v tom, že voľba afixu závisí od zaradenia pomenovanej veci do istej významovej kategórie,⁸⁸ resp. sa do úvahy berie aj rozličná motivovanosť (pomenovanie sa vzťahuje na rozličné vlastnosti pomenovanej veci a badateľný je tu odraz mimojazykovej reality)⁸⁹ (Buffa, 1976). Z uvedeného teda vyplýva, že názvy odvodené od toho istého slovotvorného základu nevyjadrujú formálne vo všetkých slovenských nárečiach tú istú vlastnosť, čím vznikajú medzi jednotlivými nárečiami pozoruhodné rozdiely.

Autor sa venuje aj druhej skupine, ktorá z hľadiska slovotvorby diferencuje slovenské nárečia, a to sú prípady, keď názvy pre tú istú vec sú v jednotlivých nárečiach utvorené totožnými afixmi, ale od rozličných slovotvorných základov, pričom slovotvornými základmi sú slová toho istého významu (napr. *čvachtanica* – *čaptanica* – *čľapkanica* – *špliechanica* – *šlopkanica* – *flačkanica*; *šmýkavica* – *klzavica* – *slizkavica*), no formálne odlišné v jednotlivých nárečiach, resp. slová, ktoré sú nielen formálne, ale aj významovo odlišné, napr. *kamenec* (podľa vnútornej vlastnosti) – *krupovec* (podľa podobnosti) – *ľadovec* (podľa stavu); *rebriniak* (podľa zloženia) – *seniak* (podľa určenia). Diferencie v slovotvorných základoch pri takýchto názvoch teda súvisia s ich rozličnou motivovanosťou.

Rozličná motivovanosť pri odvodených pomenovaniach sa najvýraznejšie prejavila v tretej skupine, pri pomenovaniach s odlišnými slovotvornými základmi i slovotvornými afixmi (napr. *zástera* – *kucharnica* – *záponka* – *predpasnica* – *šuchava*; *spodník* – *škrobenica* – *barchetka* – *bielota* – *opaskuľa*; *vlniak* – *štrikovanec* – *odievačka* – *zavrháč*). Takéto pomenovania sa zväčša vzťahujú na charakteristické, obvyčajne základné znaky pomenovaných predmetov.

Vo väčšine svojich štúdií sa F. Buffa venuje slovotvorným diferenciáciám a rozdielom v slovenských nárečiach, ale štúdie z rokov 1980 a 1981 sú orientované aj na podobnosti v týchto jazykových útvaroch.

V práci *O vzájomných zhodách i rozdieloch slovenských nárečí v oblasti tvorenia slov* autor konštatuje, že jeho najvážnejším zistením v oblasti nárečového tvorenia slov je to:

⁸⁷ „Ako dôsledok toho bývajú v jednotlivých nárečiach na pomenovanie tej istej veci názvy s tým istým slovotvorným základom, ale líšiace sa afixmi, ďalej názvy s rozličnými slovotvornými základmi, ale s tými istými afixmi a nakoniec aj kombinácia obidvoch uvedených možností: v jednotlivých nárečiach sa na pomenovanie tej istej veci vyskytujú názvy s rozličnými (sémanticky odlišnými) slovotvornými základmi i s nejednakými afixmi.“ (Buffa, 1976, s. 213).

⁸⁸ „Pri niektorých názvoch živočíchov sa sufixom v istých nárečiach aj formálne vyjadrila ich „životnosť“, napr. *čmel* – *čmeliak* – *čmeliar*; *kliešť* – *klieštiar* – *klieštoš* – *kliešťak*; *motýľ* – *motýľak* a pod.“ (Buffa, 1976, s. 215).

⁸⁹ „Tak napr. pri názve *prepadisko* vystupuje do popredia skôr miesto (prepadnutie sa zeme), kým pri slove *prepadlina* sa zdôrazňuje viac matéria (ktorá sa prepadla).“ (Buffa, 1976, s. 215).

„že medzi nárečiami je skoro úplná zhoda pokiaľ ide o existenciu slovotvorných typov. To znamená, že výskyt slovotvorných typov je v jednotlivých nárečiach skoro totožný.“ (Buffa, 1980d, s. 17). Je len málo takých slovotvorných typov, ktoré sú známe iba v niektorých nárečiach. Táto zhoda je, podľa Buffu, záležitosťou počiatočného spoločného vývinu nárečí, no v neskoršej dobe sa už jednotlivé zemepisné dialekty vyvíjali samostatne, a táto samostatnosť sa prejavila v nerovnakej produktivite jednotlivých slovotvorných typov v príslušnom nárečí. Na základe množstva podobností na rovine slovotvorby Buffa potvrdzuje fakt, že slovenské nárečia zdedili a udržali si v zásade rovnaké slovotvorné možnosti, prostriedky a s tým spojené vývinové tendencie, ktoré sa však ďalej, najmä v období čiastočnej izolácie jednotlivých nárečových celkov, už rozvíjali pomerne samostatne. S týmto vývinom súvisia rozdiely medzi nárečiami, ktoré sa týkajú najmä nerovnakého využívania vlastných (v základe rovnakých) slovotvorných možností, čoho dôsledkom je nerovnaká produktivita príslušného slovotvorného typu v jednotlivých nárečiach (Buffa, 1980d). Naopak vyskytujúce sa derivatologické diferenciacie v nárečiach môžu byť dvojakého druhu:

1. môžu signalizovať konkurenciu jednotlivých slovotvorných typov v jednotlivých nárečiach,
2. sú dôsledkom rozličných kontaktov s inými nárečiami, resp. jazykmi.

Podobnosť v nárečových slovotvorných postupoch Buffa analyzuje aj v štúdiu *O analógií pri odvodených nárečových slovách*. Zhody v tomto prípade, okrem spomínaného vývinového vysvetlenia, odôvodňuje aj existenciou slovotvorných analógií v slovenských nárečiach. Podobne ako Juraj Furdík v štúdiu *Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba*, aj Ferdinand Buffa v nárečovej lexike vymedzuje horizontálnu, syntagmatickú slovotvornú analógiu s rovnakým vzťahom medzi fundujúcim a fundovaným slovom a vertikálnu, paradigmatickú slovotvornú analógiu, založenú na rovnakej morfeomaticko-slovotvornej štruktúre derivátov toho istého slovotvorného typu (Furdík, 1970).

F. Buffa (1980d) uvádza, že podmienkou pre uplatnenie analógie v spisovnom jazyku i v nárečí je súvislosť medzi istými javmi. Analógia v oblasti tvorenia slov sa teda môže prejavíť pri pomenovaniach takých denotátov, medzi ktorými je blízka, spravidla situačná súvislosť (napr. *blatovky* (pri *Kremnici*) – podľa *snehovky* (ide o veľmi podobný druh obuvi), *múranica* a *murovanica* „murovaný dom“ – podľa *drevenica*), resp. geografická blízkosť názvu, podľa ktorého sa analogické pomenovania utvára (napr. názvy *živica*, *priskyrica*, *súkrovica* a podľa nich sa utvorila z pôvodného názvu *smola* forma *smolica*). Ako druh analógie autor vníma aj kontamináciu, skríženie dvoch odvodenín s tým istým významom; napr. z názvov *ucholaz* a *uchár* vznikla (na Záhorí) podoba *ucholár* a obdobne stretnutie názvov *ucholaz* a *ucháč* dalo (v Tekove a Honte) novú podobu *ucholáč*. Zriedkavejším druhom analógie sú prípady, keď nové názvy vznikajú napodobnením istým spôsobom vzájomne zviazaných slov; napr. na základe dvojíc *kmotra* – *kmotor*, *svokra* – *svokor*, *suseda* – *sused* vznikla k ženskej forme *macocha* mužská podoba *macoch* „otčím“. Občas sa v nárečovej slovotvorbe uplatňuje aj taká analógia, pri ktorej je medzi napodobňujúcim a napodobňovaným názvom sémantická blízkosť; napr. názov *mláďava* (= mladina, mladý porast) vznikol analógiou k významovo blízkemu slovu *húšťava*. Táto slovotvorná analógia sa najčastejšie využíva pri tvorení nových systémových odvodenín.

Dôležitým znakom nárečovej slootovorby je aj variantnosť,⁹⁰ ktorá sa tiež prejavuje v ostatných jazykových rovinách. Vznik takýchto slootovorných variantov umožňuje najmä to, že na vyjadrenie istého významu sa pri derivácii využíva niekoľko slootovorných prostriedkov (afixov). Najčastejšie vznikajú deriváty (od toho istého slootovorného základu, s rovnakým významom, ale pomocou rozličných afixov) v rozličných nárečiach, no za daných podmienok je výskyt takýchto pomenovaní možný aj v tom istom nárečí, podľa čoho je možné vymedziť niekoľko typov a druhov slootovorných variantov:

1. Nárečové slootovorné varianty, ktoré sa vyskytujú v rozličných, územne diferencovaných nárečiach (teritoriálne slootovorné varianty):

1. Varianty rozprestierajúce sa na väčších kompaktných oblastiach a vytvárajúce dôležité areálové protiklady (napr. stredo- a západoslovenské *pijan* oproti východoslovenskému *pijak*).

2. Varianty rozprestierajúce sa na menších kompaktných oblastiach, pričom iné ododeniny sa v ostatných oblastiach nemusia vyskytovať kompaktné (napr. novohradsko-gemerské *pierce*, *pierco* oproti *pierko*, *perečko*).

3. Slootovorné varianty vyskytujúce sa roztrúsené medzi inými variantmi, takže zo širšieho (makrosystémového) hľadiska môžeme hovoriť o ich konkurencii. Tieto varianty sú azda najčastejšie (v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach si konkurujú napr. varianty *jedlo* – *jedenia*, *závistlivec* – *závistník*).

4. Slootovorné varianty, ktoré sa vyskytujú sporadicky, len kde-tu v slovenských nárečiach (napr. *odran* = zdierač, *vandrár* = vandrák).

2. Slootovorné varianty, ktoré sa vyskytujú v tom istom nárečí – sú to spravidla dve formy (iba ojedinelé aj viac foriem) s totožným významom, štylistickým zaradením a slootovorným základom, ale utvorené odlišnými slootovornými morfémi, afixmi:

1. Dubletné varianty vyskytujúce sa v istom nárečí často a vystupujúce ako také teritoriálne varianty, ktoré sa vyskytujú premiešané vedľa seba na väčšej oblasti (napr. *travička* – *trafka*).

2. Dubletné varianty utvárajúce teritoriálne varianty vyskytujúce sa zriedkavo alebo len sporadicky (napr. *babisko* – *babizňa*).

3. Dubletné varianty vyskytujúce sa v oblastiach, kde sa stretávajú areály teritoriálnych variantov, na styku takýchto areálov sú časté prípady, že v jednotlivých nárečiach vystupujú ako dublety varianty z oboch areálov (Buffa, 1974).

Buffa upozorňuje, že pri určovaní a analýze slootovorných variantov treba rozlišovať varianty, ktoré vznikli variabilitou (hláskoslovnou alebo tvaroslovnou) jedného sufixu (napr. *muš-iňec*, *muš-iňec*, *muš-ieňec*, *muš-eňec*, *muš-aňec*) alebo variabilitou slootovorného základu (napr. *mušac-iňec*, *mušač-iňec*, *muchac-iňec*, *muchač-iňec*). V takýchto prípadoch ide o hláskoslovné varianty jednej ododeniny, ktoré majú charakter teritoriálnych variantov. Z mnohých takýchto variantných sufixov sa neskôr vyvíjajú samostatné sufixy a tak sa z nich postupne stávajú teritoriálne varianty (Buffa, 1974).

⁹⁰ Ako varianty F. Buffa chápe také jazykové elementy, ktoré sú formálne odlišné, ale funkčne identické. Slootovorné varianty sú teda také ododené slová, ktoré sa zhodujú významom i štylovým určením, majú identické slootovorné základy (koreňové morfémy), no utvorené sú rozličnými afixálnymi morfémi (Buffa, 1974).

Teóriu slovotvorných variantov a synonym Buffa rozpracúva aj v roku 1988 a vymedzuje rozdiel medzi slovotvorným variantom a synonymom.

Ako slovotvorný variant chápe nárečové paralely typu *mlatec* – *mlatiač* – *mlacek*, v tom prípade, ak sa jednotlivé členy takéhoto radu vyskytujú v rozličných nárečiach jedného národného jazyka (nie sú teda zameniteľné ako synonymá) a naopak ako synonymá vníma paralely (najčastejšie ako dvojice) vyskytujúce sa v tom istom nárečí, ktoré sú zameniteľné (Buffa, 1988). V tejto štúdii autor na základe jazykovozemepisného hľadiska delí slovotvorné varianty na:

1. Slovotvorné varianty, ktoré sa na väčších zemepisných oblastiach vyskytujú sporadicky, čiže nevytvárajú kompaktné oblasti. Takéto varianty môžu vystupovať aj ako synonymá.

2. Prípady, keď dva (alebo aj viaceré) nárečové slovotvorné varianty utvárajú na danom území uzavreté areály. V takomto prípade sa uvedené varianty často vyskytujú ako synonymné na styku, teda pri hraniciach takýchto areálov.

3. Prípady nárečovej slovotvornej variantnosti, keď v areáli, v ktorom prevažuje istá podoba, sa vyskytuje nie na okraji tohto areálu, ale v jeho vnútri, a to roztratené v jednotlivých bodoch, v niektorých aj ako synonymná podoba, ktorá sa v inej časti Slovenska vyskytuje v rámci iného areálu ako jediná alebo ako prevažujúca.

4. Slovotvorne synonymné dvojice, ktoré utvárajú variantné podoby iba sporadicky sa vyskytujúce v istej oblasti (nemajú teda oporu vo vlastnom areáli) (Buffa, 1988).

F. Buffa tvrdí, že slovotvorné synonymá a varianty sú v slovenských nárečiach pomerne častým javom. Pri nárečových slovotvorných synonymách všeobecne platí, že do uvedených synonymických vzťahov vstupujú iba také podoby, ktoré sú známe aj v iných lokalitách, a to ako jediný reprezentant. Pritom je príznačné, že okrem ojedinelých prípadov jedna zo synonymných foriem má spravidla menšie areálové, resp. menšie početné zastúpenie ako druhý synonymný variant. Z toho možno usudzovať, že aj tieto podoby boli v minulosti na príslušnom území rozšírenejšie, ale postupne ustúpili formám prevládajúcim na širšej oblasti (Buffa, 1988).

Na spomínané práce F. Buffu vo svojej učebnici dialektológie *Slovenské nárečia* nadväzuje Konštantín Palkovič, ktorý zjednodušene z hľadiska charakteristiky nárečovej slovnej zásoby delí nárečové slová primárne na prvotné a druhotné, pričom prvotné slová vníma ako lexémy tvoriace jadrom slovnej zásoby, staré slová, spoločné všetkým slovenským nárečiam a známe aj v ostatných slovanských jazykoch, tieto slová majú viac významov a neodvodené od iných slov, naopak druhotné slová sú rozličnými spôsobmi odvodené od prvotných slov.

Podľa Palkoviča je v nárečiach najčastejší typ príponového odvodzovania a každý slovotvorný druh má osobitné prípony, resp. osobitné prípony majú aj isté významové skupiny. Napr. názvy koláčov s plnou sú tvorené príponou **(-ov)ník** (*makovník*, *orechovník*, *gruľovník*...) alebo jedlá varené z múky príponou **-ce** (*rezance*, *šúľance*...) (Palkovič, 1981). Slová toho istého významu môžu mať v jednotlivých dialektoch odlišné prípony, napr. človek, ktorý mlátil cepmi sa na rôznych miestach môže nazývať: *mlatec*, *mlacač*, *mlacek*, *mlacko*, *mlackoš*, *mlacar*, *mlaco*. V opačnom prípade majú niekedy slová toho istého významu rovnakú príponu **-isko**, ale líšia sa podobou slovotvorného základu, napr. miesto poludňajšieho odpočinku statku: *valisko*, *ležisko*, *stádlisko*, *úložisko*.

Autor uvádza, že mnohé slovotvorné prípony sú spoločné pre nárečia i pre spisovný jazyk, iné sú však špecifické iba pre nárečie, napr. **-lko** (*zubalko, masťilko*), **-úch** (*škrľúch, prašuch*), **-aj** (*taraj, bumbaj*), **-uľa** (*gambuľa, strakuľa*), **-da** (*drnda, frnda*). Na druhej strane sa zas v spisovnom jazyku vyskytujú sufixy v nárečiach neznáme alebo len zriedkavé (novšie): **-teľ**, **-ca**, **-teľný**, **-ovity**.

Z ďalších slovotvorných typov Palkovič uvádza predponové odvodeniny, ktoré sú v nárečí zriedkavejšie než príponový typ, a obvyklé sú pri tvorení slovies, napr. *otopiť – vytopiť – rostopiť – stopiť*. Príponovo-predponovo sú tvorené zväčša podstatné mená (*odzemok, podhrdlina, potplameňík*), zriedkavo prídavné mená (*nahluchavi, prihluchasti*). Transflexné (bezpríponové) slová utvorené pádovou koncovkou označujú v nárečiach isté konkrétne veci (*rumeg, meridza, žvach*).

Rozdiel medzi nárečiami sa môže prejavovať preferenciou istého slovotvorného typu.

K. Palkovič sa čiastočne venuje aj vzniku kompozít v nárečiach a uvádza, že takéto pomenovania boli vytvorené z rôznych slovných druhov – menných aj slovesných. Zložené slová, podľa autora, v nárečí najčastejšie pomenúvajú rozprávkové postavy (*Loktibrada, Lomidrevo, svetlonos*), zvieratá (*svetlopejko, čiernohlávka*), rastliny (*sinokvet, babinduch*), resp. ľudí podľa ich vlastností (*potrimiskár, kolohnát, sedmosľukár*). Jednotlivé slovenské nárečia sa môžu od seba odlišovať tým, že v jednom nárečí môže byť konkrétne slovo zložené a v druhom odvodené pomocou sufixu (*samokíška – kíška, pecivál – pecúch*) (Palkovič, 1981).

Podobne ako F. Buffa aj K. Palkovič sa parciálne venuje vzťahu motivácie a slovotvorby a tvrdí, že na základe vzťahu k mimojazykovej skutočnosti sa pri motivovaných slovách prejavuje a využíva ten nápadný znak predmetu/javu, ktorý hovoriaceho upútal.

Palkovič vymedzuje niekoľko druhov motívov:

1. Motív pôvodu, ktorého základom názvu je slovo označujúce prostredie, odkiaľ predmet pochádza, pôvodcu, látku, materiál, z ktorého je predmet vyrobený, z ktorej sa skladá a pod.
2. Motív vlastnosť: základ názvu je slovo označujúce vnútornú alebo vonkajšiu vlastnosť, vonkajší vzhľad, vlastnosti vnímané hmatom, zrakom, tepelné vlastnosti, vek, časové trvanie, vonkajší znak a pod.
3. Motív farba: farba ako vonkajšia vlastnosť je častá pri názvoch zvierat či rastlín.
4. Motív podobnosti má v základe názvu označenie reality, ktorej sa pomenúvaná vec podobá.
5. Motív miesta sa viaže k miestu, ku ktorému má pomenovaná vec vzťah, na ktorom sa nachádza, na ktorom vykonáva činnosť, na ktorom vzniká a pod.
6. Motív čas odráža časové obdobie, kedy pomenúvaná vec vzniká, kedy slúži, ako dlho pôsobí, jestvuje a pod.
7. Motív činnosti – v názve sa vyjadruje druh činnosti, spôsob zhotovenia, úpravy, prípravy, resp. výsledok činnosti a pod.
8. Motív objekt činnosti – pri týchto názvoch nie je vyjadrená samotná činnosť, ale objekt, na ktorý činnosť prechádza, ktorý je činnosťou zasahovaný.
9. Motív cieľ (účel) vyjadruje zacielenie činnosti alebo objekt činnosti.
10. Motív dôvodu vyjadruje dôvod činnosti a nepriamo sa označí iba časť alebo sprievodný jav (Palkovič, 1981).

Jednotlivé nárečia sa navzájom odlišujú nielen spôsobom pomenovania, ale aj druhom motivácie, ktorá môže ovplyvňovať aj rozdiely v nárečovej slovotvorbe. Napr. v prípade pomenovania sukne možno v teritoriálnych dialektoch nájsť jednotky, ktoré sa vďaka rozdielnej motivácii líšia podobou slovotvorného základu, podobou sufixu, resp. súčasne aj podobou slovotvorného základu, aj podobou sufixu: *spodňica* (motív miesto) – *letňica* (motív čas) – *škrobeňica* (motív spôsob prípravy) – *barchaňica* (motív pôvodu – látka, materiál) – *bielota* (motív farba) – *opaskuľa* (motív spôsob činnosti – nosenia).

Okrem spomínaných štúdií orientovaných predovšetkým na slovotvorbu slovenských nárečí publikoval Ferdinand Buffa v roku 1968 aj štúdiu *Slovotvorná stránka nárečí a spisovného jazyka*, v ktorej komparuje inventár slovotvorných prostriedkov, ako aj rozsah ich využitia v jednotlivých slovotvorných typoch v slovenských nárečiach a spisovnom jazyku, pričom konštatuje, že tieto rozdiely sú pomerne malé, lebo „celkový slovotvorný systém v spisovnom jazyku i v jeho nárečiach sa zdá byť zásadne rovnaký (funkcia i forma slovotvorných prostriedkov je v zásade tá istá v spisovnom jazyku i v jeho nárečiach, čo je pri štruktúre takých blízkych jazykových foriem pochopiteľné). Uvedené rozdiely medzi spisovným jazykom a jeho nárečiami vyplývajú najmä z toho, že spisovný jazyk plní iné a najmä zložitejšie funkcie ako nárečia.“ (Buffa, 1968, s. 200).

Možno však konštatovať aj zriedkavý výskyt istého slovotvorného prostriedku typického len pre jeden z uvedených foriem národného jazyka. Zároveň sú pomerne časté prípady prenikania niektorého produktívneho slovotvorného typu zo spisovného jazyka do nárečia.⁹¹ Medzi takýto typ patria napríklad názvy tvorené sufixom **-teľ**, resp. **-ca**.

Niektoré slovotvorné prostriedky sa vyskytujú len v spisovnom jazyku preto, lebo v nárečiach nebola potreba na odvodeniny, ktoré sa nimi vytvárajú (ide napr. o pomenovania typické pre tzv. intelektuálnu oblasť života), medzi také patria odvodeniny pomocou sufixov: **-ita**, **-ik**, **-ér**, **-ant** a pod. V nárečiach sa však tiež vyskytuje niekoľko slovotvorných prostriedkov, ktoré chýbajú spisovnému jazyku alebo sa v ňom len postupne udomácňujú – patria sem napríklad expresívne slová tvorené sufixom **-aj**, **-da**, **-ula**, **-sko** a mnohé iné. Buffa na záver štúdie uvádza, že je charakteristické, keď spisovný jazyk má viac slovotvorných prostriedkov pre tvorenie slov z oblasti intelektuálneho jazyka, kým nárečia majú bohatšie slovotvorné možnosti v oblasti expresívnych pomenovaní, čo súvisí s hlavnými funkciami, aké plnia tieto dve formy národného jazyka (Buffa, 1968).

Slovotvornej motivácii v nárečiach a spisovnom jazyku sa z teoretického hľadiska v nadväznosti na predchádzajúcu Buffovu štúdiu venuje aj Juraj Furdík v kapitole *Slovotvorná motivácia v spisovnom jazyku a v nárečí* uverejnenej v monografii *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*.⁹² Furdík reaguje na spomínané Buffovo tvrdenie, že v oblasti tvorenia slov sú medzi spisovným jazykom a nárečiami rozdiely, a to v inventári, aj v rozsahu využitia slovotvorných typov (Furdík, 1993). Furdík uvádza, že zo vzťahu medzi frekvenciou slov a ich slovotvornou motivovanosťou vyplýva, že slovotvorne motivované

⁹¹ „... z hľadiska nárečia sú to spravidla tiež motivované slová, ale nové nárečové slová sa obyčajne podľa ich vzoru netvorí, preto ich ťažko možno pokladať za produktívny slovotvorný typ toho-ktorého nárečia.“ (Buffa, 1968, s. 200).

⁹² Pôvodne táto štúdia vyšla v roku 1980 v *Dialektologickom zborníku I.*, my však vychádzame z poslednej redakcie z roku 1993.

slová sú v prevahe medzi slovami s nízkou frekvenciou.⁹³ Podobné pravidlo pravdepodobne funguje aj v rámci nárečí, hoci podiel slovotvorne motivovaných slov je v nárečí v porovnaní so spisovným jazykom nižší. Nižšia frekvencia je pravdepodobne spôsobená tým, že nárečia sú funkčne obmedzenejšie ako spisovný jazyk, a teda nemajú taký rozsiahly inventár „nastavbových“ prvkov, ktoré by vyžadovali prieťažnú slovotvornú štruktúru na identifikáciu lexikálneho významu (Furdík, 1993). Autor si v štúdiu kladie základnú metodologickú otázku, či možno v nárečí hovoriť o slovotvorných procesoch v takom zmysle ako v spisovnom jazyku. Ak totiž v rámci derivatológie je v modernom spisovnom jazyku tvorenie slov a utvorenosť slov približne v rovnováhe, v nárečí je dôraz na utvorenosti slov. Vplyvom toho, že nárečia majú síce pevnú normu, no zároveň sú živelné a dominantne majú ústnu podobu, častejšie v nich dochádza k zotretiu hraníc medzi slovotvorne relevantnými morfémi v motivovanom slove – tým sa oslabuje povedomie formálnej členitosti, prieťažnosti slovotvornej štruktúry, slovo prechádza z motivovanej časti slovnej zásoby do nemotivovanej. Podľa Juraja Furdíka sú prípady presunutia morfematického švíka medzi slovotvorným základom a formantom, nezreteľnosť a nepravidelnosť slovotvornej štruktúry a podobných sprievodných javov oslabovania motivácie častejšie v nárečovej slovnej zásobe než v spisovnom jazyku (Furdík, 1993). Napriek tomu však väčšia časť nárečovej lexiky vykazuje znaky slovotvornej motivácie. Väčšina slovotvorne motivovaných slov v nárečiach je utvorená podľa slovotvorných typov z modifikačných a transpozičných kategórií.⁹⁴

Na základe parciálnych výskumov v jednotlivých nárečiach vyplýva, že najproduktívnejšie je tvorenie dejových substantív, názvov vlastností, vzťahových adjektív a desubstantívnych slovies. Najviac slovotvorne motivovaných slov teda predstavujú tie, v ktorých nie je v popredí sám pomenovací akt, ale sémantická alebo slovnodruhovú úprava pomenovania.

J. Furdík vo svojej práci vymedzuje aj okruhy slov patriacich k mutačným slovotvorným typom:

1. Pri názvoch osôb sú to najmä pomenovania hodnotiaceho charakteru, teda deadjektívne názvy nositeľa vlastnosti a z deverbatív a desubstantív tie, ktorým možno pripísať sémantický príznak názvu vlastnosti.
2. Názvy miesta, predovšetkým názvy otvorených priestranstiev.
3. Názvy používané v jednotlivých tematických okruhoch, teda také, ktoré nepoužíva celé nárečové spoločenstvo, ale len jeho časť, napr. podľa pracovného zaradenia. Sem možno zaradiť slová z oblasti ľudovej terminológie (Furdík, 1993).

⁹³ Pri menej používaných lexikálnych jednotkách je potrebné „naznačiť ich význam aj formálnou slovotvornou štruktúrou, kým všeobecne známe, často používané, do jadra slovnej zásoby patriace slová túto oporu nepotrebujú, môžu byť priamo späté s označovanou skutočnosťou bez sprostredkujúcej úlohy slovotvornej formy.“ (Furdík, 1993, s. 103 – 104).

⁹⁴ Najčastejšie ide o slovotvorné expresíva, deminutíva, augmentatíva, prechýlené substantíva (predovšetkým pri tvorení ženských podôb priezvisk a živých mien), hromadné názvy, predponové slovesá, deadjektívne adjektíva vyjadrujúce mieru vlastností. Tieto slovotvorne motivované slová si stále zachovávajú prieťažnú formálnu a sémantickú štruktúru (Furdík, 1993).

V nárečiach sa, na rozdiel od spisovného jazyka, častejšie vyskytujú pomenovania motivované iba čiastočne, t. j. také, v ktorých sa dá jednoznačne formálne alebo sémanticky vyčleniť iba jeden slovotvorný prvok: slovotvorný základ alebo slovotvorný formant.⁹⁵

J. Furdík upozorňuje, že pri výskume slovotvornej motivácie v nárečiach nemožno zabudnúť na jav, ktorý v slovenskej dialektológii nie je dostatočne preskúmaný, teda na ľudovú etymológiu.⁹⁶

V závere autor zdôrazňuje, že „výskum slovotvornej motivácie môže priniesť aj v nárečovej lexikológii pozitívne výsledky, ktoré pomôžu hlbšie poznať lexikálny systém aj v týchto dôležitých útvaroch národného jazyka“ (Furdík, 1993, s. 108).

4.2.2 Vymedzenie typov slovotvornej motivácie v konkrétnych slovenských nárečiach

Popri spomínaných, prevažne, všeobecnejšie zameraných štúdiách orientovaných na výskum nárečovej slovotvornej motivácie sa v rámci slovenskej dialektológie sporadicky objavujú i práce zamerané na opis a analýzu slovotvorného inventára konkrétnych slovenských nárečí.

Typy slovotvornej motivácie v slovenských nárečiach vo svojej monografii *Odvođené abstraktá v slovenských nárečiach* uvádza napríklad spomínaný F. Buffa.

Na základe nárečového materiálu sa autor pokúša o čo najúplnejší opis derivačného systému substantív (abstrakt) v slovenských nárečiach, pričom sa zameriava na charakteristiku inventára substantív slovotvorných formantov, ktoré možno vydeliť na základe synchronnej analýzy lexiky slovenských nárečí, ďalej poukazuje na funkciu jednotlivých formantov, ako aj na stupeň ich pôvodnej produktívnosti, t. j. na stupeň početného zastúpenia jednotlivých derivátov. Z dôvodu presnejšieho opisu štruktúry skúmaného systému autor poukazuje aj na vzájomné vzťahy medzi rozličnými slovotvornými typmi v oblasti funkčnej (sémantickej) i formálnej.⁹⁷ Keďže podľa F. Buffu sa v súčasnom období v slovenských nárečiach nové slová tvoria len zriedkavo,⁹⁸ predstavuje nárečový slovotvorný materiál uzavretý celok.

V jadre svojej práce sa autor venuje slovotvornej charakteristike odvodených abstrakt – názvov dejov a názvov vlastností.⁹⁹ V rámci názvov deja sa osobitne venuje tvoreniu slovesných podstatných mien.

Na základe doloženého materiálu Buffa dokazuje, že slovotvorný typ deverbatívnych substantív na **-nie**, **-enie** a **-tie**¹⁰⁰ je podobne ako v spisovnom jazyku aj v slovenských nárečiach bohato zastúpený. Odvođeniny sú utvorené od všetkých typov slovíes a to aj od

⁹⁵ Uvádza napr. tvary *agnušček* (medajlónik), *bebeľak*, *bortak*, *rempuxačka*, pri ktorých sa dá vyčleniť slovotvorná prípona, ale slovotvorný základ sám neexistuje (Furdík, 1993).

⁹⁶ Ide o intuitívne úsilie hovoriaceho o reinterpretáciu, remotiváciu pomenovania, v ktorom je kauzálny vzťah medzi dezinátom a dezinátom nejasný (Furdík, 1993).

⁹⁷ Za slovotvorne rozložiteľne Buffa pokladá také slová, v ktorých aspoň jedna zložka je doložená v identickej funkcii aj v iných slovách. Takéto slová patria spravidla do dvoch radov – podľa identického slovotvorného základu ako aj podľa identického slovotvorného formantu (Buffa, 1987a).

⁹⁸ Nové slová sa v súčasných slovenských nárečiach tvoria len veľmi zriedkavo a lexika slovenských nárečí sa viac obohacuje zo zdrojov spisovného jazyka.

⁹⁹ Ide o predmetnenie deja a vlastností, t. j. o pomenovania abstraktných pojmov, ktoré ako také spravidla nemajú plurálovú podobu.

¹⁰⁰ V náležitých nárečových podobách.

ich dokonavých i nedokonavých foriem – aspekt deja tak ovplyvňuje, či odvodenina zachytáva priebeh deja, alebo akt deja. Zvratnosť fundujúceho slovesa sa v slovesných podstatných menách neutralizuje, čím sa nárečové odvodeniny líšia od podobných tvarov v spisovnom jazyku, kde sa zvrätne sa/si môže vyskytovať aj pri slovesnom podstatnom mene. Z lexikálneho hľadiska predstavujú tieto nárečové odvodeniny nocionalne, zriedkavejšie i expresívne pomenovania trvalej alebo jednorazovej činnosti, resp. stavu (ich význam závisí od charakteru fundujúceho slovesa, či ide o dokonavé, alebo nedokonavé, prípadne či je stavové, resp. činnostné sloveso). Význam týchto odvodenín spravidla korešponduje s významom ich fundujúceho slovesa, či už s ich základným alebo s vedľajším, resp. preneseným významom. Ani po formálnej stránke sa odvodeniny nevyznačujú ničím podstatným od pôvodných fundujúcich slovies – len v niektorých nárečiach sa vyskytujú isté kvantitatívne alternácie.¹⁰¹

Niekoľko odvodenín tohto typu sa vyznačujú tým, že v slovotvornom základe majú dve lexémy (napr. *krupobitie*, *šlaktrafenie*, *hlavybolenie*)¹⁰² – ide väčšinou o zriedkavé prípady, ktoré v kontexte pôsobia príznakovo. Celkovo pre slovesné podstatné mená je charakteristické, že sú odvodené od pôvodných (prvotných) slovies a iba štvrtina prípadov z doloženého nárečového materiálu je odvodená od nepôvodných (druhotných) slov.

Zo štylistického hľadiska fungujú tieto verbálne substantíva ako neutrálne pomenovania, a len malá časť (cca 10 %) má expresívny príznak v závislosti od pôvodného slovesa s expresívnym významom.

Z nárečového hľadiska sú takéto slovotvorne motivované slová známe a používané vo všetkých slovenských nárečiach – rozdiely môžu byť len v stupni, v rozsahu využívania týchto odvodenín v jednotlivých nárečiach.¹⁰³

Pri niektorých deverbatívnych substantívach sú v jednotlivých nárečiach i rozdiely v prípade sufixu *-n-* a *-t-*, a tak vznikajú nárečové dvojice: *hranie* – *hratie*, *mlenie* – *mletie*, *stanie* – *státie*, *žranie* – *žratie*.¹⁰⁴ Rozdiely medzi nárečiami sa prejavili aj v podobe slovotvorného základu, napr. *páranie* – *driapenie peria*, *lámanie* – *lúpanie v kostiach*, *oblievanie* – *kúpanie na Veľkú noc*.

Po slovesných podstatných menách, ktoré v nárečí predstavujú najčastejšie názvy deja, druhým frekventovaným typom dejových substantív sú deverbatívne odvodeniny bez prípony. Najčastejšie sa tento typ vyskytuje v stredoslovenských nárečiach, značne menej sú zastúpené vo východoslovenských nárečiach a najmenej sa objavujú v západoslovenských nárečiach. Z hľadiska geografického rozšírenia sú v jednotlivých nárečiach v distribúcii týchto tvarov isté rozdiely, napr. forma *omyl* sa najčastejšie vyskytuje na strednom

¹⁰¹ V niektorých západoslovenských nárečiach je napr. alternácia *a/á* (*strihat* – *striháň*), *ie/e* (*posedieť* – *posedenie*), *ú/u* (*uschnúť* – *uschnutie*) (Buffa, 1987a).

¹⁰² Buffa vo svojej monografii exemplifikácie odvodenín uvádza v „pospisovnenej“ podobe, v našej kapitole v prípade analýzy danej Buffovej monografie budeme akceptovať tento druh zápisu.

¹⁰³ Najviac doložených tvarov pochádzalo zo stredného Slovenska, menej z východného a najmenej zo západného. Pre východoslovenské nárečia sú slovesné podstatné mená zvlášť typické, prevažujú tu totiž i také tvary ako *zapaľene pľúc*, *lamane v nohe*, kým v ostatných nárečiach je to skôr *zápal* a *lámka/lámanina*. Podobne sú pre východné Slovensko typické tvary *oraňe*, *hrabane*, *parane*, kým inde je to častejšie *oračka*, *hrabačka*, *páračka/drapačky* (Buffa, 1987a).

¹⁰⁴ Najviac dokladov na *-tie* pochádzalo zo stredného Slovenska, menej zo západného a najmenej z východného Slovenska.

Slovensku a čiastočne na západnom Slovensku (tu popri tvaroch *mýlka*, *pomýlenie*). Na východnom Slovensku sa tento tvar čiastočne vyskytuje len na Spiši a juhovýchode Zemplína, inde je *zmýlka*, resp. *pomýlenie* (Buffa, 1987a).

Bezpríponové názvy deja sú často obmedzené len na makroareál stredoslovenských nárečí, kde označujú rozličné deje, najmä prírodné (*mrk*, *svit*, *škreč*, *brech*), inde sa namiesto nich používajú tvary slovesného podstatného mena (*mrkanie*, *svitanie*, *škriekanie*, *brechanie*). Podobne tieto formy na strednom Slovensku pomenúvajúce názvy dejov týkajúcich sa človeka (*vývoz*, *zvoz*, *podpaľ*, *nárek*, *úmor*), sú v nestredoslovenských nárečiach obvyklejšie v podobe deverbatív (*vyvážanie*, *zvážanie*, *podpalenie*, *nariekanie*, *umretie*). Rovnako aj viaceré ženské názvy deja (*chôdza*, *trápa*, *poľaha*, *balamuta*, *čara*) sa napr. vo východoslovenských nárečiach vyskytujú v podobe rovnakokoreňových slovesných podstatných mien (*chodenie*, *trápenie*, *poľahčenie*, *balamútenie*, *čaranie*).

V nárečiach tieto bezpríponové formy najčastejšie označujú činnosti, stavy a procesy a predstavujú nociónálne i expresívne slová, ktoré spravidla vznikajú z nedokonavých slovík. Často sú to odvodeniny známe aj v spisovnom jazyku, hoci až jedna tretina sa v spisovnom jazyku nevyskytuje alebo je hodnotená ako štylisticky príznaková.

Medzi početné slovotvorné typy derivatívnych názvov deja patria v slovenských nárečiach aj substantíva so sufixom **-ka**, prípadne s jeho rozšírenými variantmi **-ačka**, **-anka** a pod. F. Buffa vo svojej monografii poukazuje na isté špecifiká tohto typu derivátov: „Celkove pre názvy deja zakončené na **-ka** alebo na rozšírený sufix **-ačka**, **-anka** a i. je typické, že sú – najmä odvodeniny s rozšíreným sufixom – odvodené skoro úplne iba od nedokonavých slovík, pričom pri odvodeninách s **-ka** sú fundujúcimi väčšinou predponové slovesá, pri odvodeninách s rozšíreným sufixom prevládajú nepredponové slovesá.“ (Buffa, 1987a, s. 79). Autor upozorňuje, že nárečové odvodeniny so sufixom **-ka** sa v spisovnom jazyku takmer vôbec nevyskytujú, resp. sú hodnotené ako štylisticky príznakové. Podobne aj nárečové odvodeniny s rozšíreným sufixom sú v spisovnom jazyku, ak sa v ňom vyskytujú, hodnotené ako nárečové alebo hovorové.

V skúmanom materiáli odvodeniny so sufixom **-ka** i s rozšírenými sufixmi zväčša pomenúvajú činnosti a stavy. Zo štylistického hľadiska v nárečí tieto deriváty predstavujú väčšinou neutrálne slová, len desatina z nich má charakter expresívnosti.

Distribúcia sufixu **-ka** a rozšírených variantov je v jednotlivých nárečiach rôzna. V niektorých nárečiach, napr. v stredoslovenských, je typickejšia forma s rozšíreným sufixom (*košтоваčka*, *poľоваčka*, *рабоваčka*, *одпытávačky*), inde je to skôr tvar so sufixom **-ka** alebo slovesné podstatné meno (*košтовка*/*koštovanie*, *полювка*, *рабовка*/*rabovanie*, *одпытávky*/*одпытывание*). Aj v samotných stredoslovenských nárečiach sa však tvoria dvojice: *здávky* – *здávanky*, *договарьки* – *договараčky*. V niektorých prípadoch sa pomocou variantu sufixu vyjadrujú aj sémantické diferenciácie: východoslovenské *odbierka* (na svadbu) – stredoslovenské *odberačka* (k vojsku).

K väčšine takto vytvorených odvodenín je možné vytvoriť aj formu slovesného podstatného mena (*babračka* – *babranie*, *sadenka* – *sadenie*), pričom ide o tvary prislúchajúce rôznym nárečiam a väčšinou ide o pomenovanie rozličných príležitostných, prípadne pracovných činností. V niektorých prípadoch je medzi oboma tvarmi výrazný významový rozdiel: *klanie* (svine) – *koľka* (pichanie v boku), *konačka* (pred svadbou) – *konanie* (zomierajúceho).

Zriedkavé sú zhody medzi derivátmi vytvorenými sufixom **-ka** a jeho rozšírenými variantmi a bezpríponovými odvodeninami vyskytujúcimi sa v rozličných nárečiach (*boľačka* – *bôľ*, *hanka* – *hana*, *omylka* – *omyl*, *vandrovačka* – *vandry*). Časté sú však aj významové rozdiely pri takýchto dvojiciach: *huk* – *hukanka* (u kravy), *ohlas* – *ohlasky* (pred svadbou), *výžin* – *výžinky* (dožinky).

Pomocou sufixu **-stvo** sa v slovenských nárečia, ale aj v spisovnom jazyku tvoria viaceré názvy ľudskej činnosti pomenúvajúcej dej, resp. činnosť neaktualizovane, nezávisle od priebehu deja v čase, a občas sa takéto tvary pokladajú aj za názvy vlastností, ktoré sú založené na nejakej činnosti. Tento typ názvov deja je známy vo všetkých slovenských nárečiach, najviac je však doložený v stredoslovenských dialektoch.

Sufixom **-ina** sa väčšinou od slovíes nepredponových a nedokonavých vytvárajú v slovenských nárečiach názvy deja rozličného typu.¹⁰⁵ V spisovnom jazyku je tento typ veľmi zriedkavý a takto vytvorené názvy dejov majú obvykle charakter štylistickej príznakovosti. Rozšírený sufix **-anina** sa často vyskytuje v odvodeninách vytvorených z nedokonavých nepredponových slovíes s tematickou morféomou **-a-** a vyjadruje rozličné deje s príznakom expresívnosti. Zo zemepisného hľadiska sú názvy tohto typu známe vo všetkých slovenských nárečiach.

Názvy deja so sufixmi **-avica**, **-anica** sú väčšinou tvorené od nedokonavých nepredponových slovíes na **-a-**, pomenúvajúcich rozličné prírodné javy, resp. chorobné stavy. Takéto názvy sú doložené vo všetkých nárečiach, no najviac v stredoslovenských, menej v západoslovenských a najmenej vo východoslovenských.

Charakteristickú skupinu deja tvoria substantíva so sufixom **-ot**, odvodené od slovíes najčastejšie s kmeňom zakončeným na **-a-** a pomenúvajúce obyčajne akustické javy. Pri týchto odvodeninách sa v nárečiach objavujú spoluhláskové alternácie typu č/k, prípadne alternácie iného, príbuzného druhu. Distribúcia takýchto názvov v slovenských nárečiach nie je rovnomerná. Najväčšie množstvo sa nachádza v stredoslovenských nárečiach, ale vo východoslovenských nárečiach sa takmer nevyskytujú.

Sufixom **-ba** sú vytvorené viaceré názvy deja od nedokonavých a bezpredponových slovíes rozličného typu, vyjadrujúcich rozličné činnosti. Takto vytvorené názvy pomenúvajú rozličné príležitostné činnosti, zriedkavejšie aj pracovné činnosti, no nechýbajú ani názvy dejov, často hodnotených ako negatívne. Rozšíreným variantom **-oba** sa tvorili odvodeniny pomenúvajúce deje zasahujúce (často nepríjemne) isté objekty. Takéto dejové názvy sú doložené hlavne v stredoslovenských nárečiach.

Pomocou sufixu **-ok** (na západe a východe Slovenska **-ek**) a jeho rozšírených variantov (napr. **-tok**) sa tvoria názvy dejov odvodených od predponových, dokonavých slovíes, spravidla vyjadrujúcich rozličné akty deja, často s rezultatívnym významovým odtienkom. Takéto názvy sú rovnomerne doložené vo všetkých slovenských nárečiach.

Názvy deja so sufixom **-osť** (resp. **-nosť**) sú typické pre názvy vlastností a v slovenských nárečiach sa vyskytujú vo viacerých fonetických variantoch. Sufixom **-osť** sú napríklad vytvárané pomenovania označujúce rozličné duševné stavy.

¹⁰⁵ Názvy deja tohto typu vyjadrujú rozličné činnosti, často spojené s istými obradmi, pričom vtedy obyčajne majú formu plurálie tantum. Možno sem zaradiť aj pomenovania istých zamestnaneckých a iných podobných činností, ku ktorým ako motivujúce sú obyčajne slovesá so substantívnymi základmi.

Sufixom **-ota** je utvorených niekoľko názvov deja od slovies rozličného typu a spravidla nedokonavého vidu. Odvodeniny na **-ota** zvyčajne pomenúvajú isté chorobné stavy, ale aj pomenovania atmosférických dejov. Takéto pomenovania sú rozšírené vo všetkých nárečiach, no najvyššiu frekvenciu majú vo východoslovenských nárečiach.

Niekoľko názvov dejov je utvorených aj pomocou sufixov **-isko**, **-ovisko**. Motivujúcimi slovami sú väčšinou nedokonavé slovesá, vyjadrujúce rozličné situačné činnosti alebo stavy. Buffa dokladuje takéto typy len v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach (1987a).

Sufix **-únok** (pôvodne z nemeckých slov zakončených na **-ung**) možno vyčleniť hlavne vo východoslovenských slovách, ktoré pochádzajú často z tvarov cudzieho pôvodu obvykle už v súčasnosti zakončených na **-ova**.

Názvy deja so sufixmi **-ava**, **-ňava** pochádzajú tiež väčšinou z územia východoslovenských nárečí, no vyskytujú sa ja na strednom Slovensku. Pomenúvajú sa nimi obyčajne isté prírodné javy.

Sufix **-ácia** (z latinských slov zakončených na **-atio**) a rozšírený sufix **-ancia** je doložený predovšetkým v stredoslovenských nárečiach väčšinou pri slovách cudzieho, ale aj domáceho pôvodu.

Sufix **-ák** možno vydeliť v niektorých názvoch deja utvorených od slovies rozličného typu a významov, pomenúvajúcich niektoré atmosférické javy.

Sufix **-ňa** sa nachádza v niektorých východoslovenských názvoch deja rozličného významu. Variantným je k nemu sufix **-eň**.

Posledne spomínané odvodeniny predstavujú len menej početnú skupinu slovotvorne motivovaných pomenovaní deja. Väčšina z týchto tvarov predstavuje zo štylistického hľadiska neutrálne slová, no ako uvádza F. Buffa, skoro pätina z nich má expresívne zafarbenie a zvláštnosťou je, že viac než štvrtina takýchto odvodenín sú slová onomatopoického pôvodu (Buffa, 1987a).

Viaceré deriváty tohto druhu sú v jednotlivých nárečiach utvorené od toho istého slovesa, ale pomocou rozličných sufixov (napr. *hryzovisko* – *hryzota* – *hryzoba*; *dujava* – *dujavica* – *dujaba*; *fujak* – *fujavica*; *lámanina* – *lámanica* – *lámanisko* – *lámavica*). V niektorých prípadoch medzi jednotlivými tvarmi nie je len geografický, ale aj významový rozdiel (napr. *prskavica* „nádcha“ – *prskanie*; *ťahanica* „vyjednávanie“ – *ťahanie*; *popravinny* „stretnutie hostí po svadbe“ – *popravenie*).

F. Buffa sa vo svojej monografii *Odvodené abstraktá v slovenských nárečiach* osobitne venuje aj pomenovaniu vlastností.¹⁰⁶ Ide väčšinou o pomenovania, ktoré sú deadjektívneho pôvodu, a v porovnaní s deverbatívnymi názvami deja je takýchto tvarov v slovenských nárečiach pomerne málo. Autor tento rozdiel v počestnosti vysvetľuje tým, že „nárečia sa používajú na vyjadrenie menej zložitých skutočností prostého vidieckeho života, v ktorom ‚dejovosť‘ hrá asi dôležitejšie úlohu ako označovanie vlastností okolitých javov.“ (Buffa, 1987a, s. 116).

Najpočetnejšie zastúpeným slovotvorným typom názvov vlastností sú v slovenských nárečiach, podobne ako v spisovnom jazyku, deadjektívne odvodeniny utvorené sufixom

¹⁰⁶ Ako vlastnosť chápe istú nemeniacu sa skutočnosť, prejavujúcu sa na nejakom fakte tak, že je preň typická. Občas sa vlastnosť môže prekrývať s názvom stavu, a tak napr. *mladosť* je vlastnosť niečoho mladého i stav, keď je niečo mladé (Buffa, 1987a).

-ost'. Tieto odvodeniny označujú napríklad vnútorné vlastnosti, vonkajšie vlastnosti, význam miery, vlastnosti s významovým odtienkom stavu, vlastnosti ako abstraktné faktory. Pri viacerých takýchto deadjektívnych názvoch možno pozorovať príklon ku konkrétam, čo sa prejavuje tým, že takéto tvary môžu tvoriť i plurálovú podobu.

Z formálneho hľadiska je pre takéto tvary charakteristické, že prípona **-ost'** sa pripája k nezmenenému slovotvornému základu a alternácie predchádzajúcej hlásky sú len sporadické.

Zo štylistického hľadiska je pre takéto názvy typické, že pri odvodeninách od prvotných adjektív ide o štylisticky neutrálne pomenovania, kým pri odvodeninách s neprvotným adjektívnym základom sú časté aj expresívne pomenovania.

Z geografického hľadiska je tento typ známy vo všetkých slovenských nárečiach, hoci niektoré názvy zreteľne prevažujú v jednotlivých makroareáloch.

K početne zastúpeným slovotvorným typom pri názvoch vlastností patria predovšetkým denominatívne odvodeniny so sufixom **-stvo (-tvo)**. Tieto pomenovania sú väčšinou motivované adjektívami na **-ský/-ký**, ktoré sú odvodené od názvu človeka, resp. od inej bytosti či zvieratá s istou typickou vlastnosťou (v prípade, že fundujúce adjektívum má expresívny charakter, odvodenina potom často pomenúva takú štylistickú príznakovú vlastnosť, ktorá sa obvykle hodnotí negatívne). Mnohé názvy tohto typu sú fundované pomenovaniami istého vzťahu medzi ľuďmi a vyjadrujú okrem vlastnosti aj stav.

Väčší počet názvov tohto typu je známy všeobecne vo všetkých nárečiach a často sú takéto názvy doložené hlavne v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach.

Medzi početne zastúpené slovotvorné typy patria aj deadjektívne pomenovania vytvorené pomocou sufixu **-ota** – v spisovnom jazyku tento typ už nepatrí k veľmi produktívnym. V nárečiach ide hlavne o pomenovania niektorých, obyčajne vnútorných vlastností človeka, vlastností s významovým odtienkom stavu, vlastnosti ako abstraktného faktu. Niektoré z názvov vlastností na **-ota** sa používajú aj na pomenovanie konkrétnych predmetov, obyčajne osôb (napr. *hnusota, krasota*).

Pri odvodeninách tohto typu sa sufix pripája k slovotvornému základu väčšinou bez alternácie predchádzajúcej hlásky.

Zo štylistického hľadiska ide najčastejšie o nociónálne, štylisticky neutrálne názvy.

Z hľadiska geografickej distribúcie sú tieto názvy doložené predovšetkým v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach, zriedkavé sú na území západného Slovenska.

Bezpríponové názvy vlastností rovnako predstavujú v nárečiach relatívne produktívny typ tvorenia deadjektívnych názvov vlastností. Názvy tohto typu sú odvodené spravidla od prvotných adjektív a charakterizuje ich príznak intenzity, resp. vyjadrujú rozmery.

Ide väčšinou o odvodeniny ženského rodu zakončené na mäkkú spoluhlásku, ktorá vystriedala tvrdú spoluhlásku fundujúceho slova. V menšej miere sa vyskytujú tvary zakončené na tvrdú spoluhlásku (tie sú mužského rodu) a tvary zakončené na **-a** (ženský rod) a **-o** (stredný rod).

Aj tieto názvy sú rozšírené hlavne na strednom a východnom Slovensku a len veľmi málo z nich sú všeobecne rozšírené vo všetkých slovenských nárečiach.

Pomerne málo početným typom názvov vlastností sú pomenovania so sufixom **-ina**, pred ktorým nastáva alternácia typu k/č. Tieto názvy často pomenúvajú vlastnosť pokladanú za negatívnu. Tento slovotvorný typ je doložený len v stredoslovenských nárečiach, menej v západoslovenských a vo východoslovenských sa nevyskytuje.

Názvy vlastností vytvorených sufixom **-oba** sú v nárečiach doložené len sporadicky. Pred týmto sufixom sa kráti dlhý vokál fundujúceho slova a ojedinele nastáva aj spoluhlásková alternácia typu k/č. Názvy tohto typu vyjadrujú obyčajne trvalejšie, často nepriaznivé vlastnosti. Zo zemepisného hľadiska je tento typ viac-menej zastúpený vo všetkých slovenských nárečiach.

Z menej doložených názvov Buffa uvádza typ so sufixom **-ka**, **-ačka**, pre ktorý sú typické rôzne alternácie kmeňových hlások. Pre takéto pomenovanie je charakteristický význam rozmeru a dané názvy sa vyskytujú spravidla v tvare genitívu, resp. v spojení s predložkou, z čoho vznikli zmeravené formy. Iné názvy tohto typu sa pomenovania týkajúce sa zdravotného stavu človeka alebo zvierat. Tieto odvodeniny sú doložené hlavne v stredoslovenských nárečiach, inde sa vyskytujú len sporadicky.

Menší počet názvov vlastností je tiež utvorených sufixom **-ava**, pred ktorým rovnako nastávajú rôzne typy alternácií. Pomenovania tohto typu majú obvykle význam intenzívnosti a vyskytujú sa hlavne na území stredoslovenských nárečí.

Suffixom **-ica** je utvorených len niekoľko pomenovaní vlastností a tieto názvy obvykle označujú chorobné vlastnosti človeka alebo prírodné úkazy. Aj tento typ je známy hlavne zo stredoslovenských nárečí, v ostatných nárečiach je ojedinelý.

Názvy vlastností so sufixom **-ok** predstavujú len niekoľko prípadov a slová tohto typu sú zriedkavé vo všetkých slovenských nárečiach.

Ako sa ukazuje aj na analýze konkrétneho nárečového materiálu (hoci sa autor zameriaval len na istú časť slovotvorne motivovaných slov), predchádzajúce tvrdenia F. Buffu sa ukazujú ako správne, keďže slovenské nárečia na jednej strane spájajú isté podobné slovotvorné typy, ktoré sú rozšírené na celom území Slovenska a prítomné sú aj v rámci spisovného jazyka, no zároveň sú jednotlivé nárečové makroareály a areály diferencované osobitnými slovotvornými typmi, resp. preferovanými slovotvornými typmi v opozícii k makroareálom a areálom, v ktorých sú tieto typy marginálne. Rovnako sa potvrdzujú i podobnosti a rozdiely medzi nárečiami a spisovným jazykom.

Charakteristiku niektorých slovotvorných postupov realizovaných v jednotlivých nárečových areáloch možno nájsť aj v niektorých monografiách venovaných konkrétnym nárečiam.

Jednou z najstarších dialektologických prác, v ktorých sa objavujú zmienky o nárečovej slovotvorbe, je monografia Václava Vážneho *Čakavské nářečí v slovenském podunají*¹⁰⁷ z roku 1927. Autor tu vymedzuje základné typy tvorby podstatných mien, prídavných mien a prísloviek.

V rámci substantív vymedzuje:

1. Tvorbu ženských mien, ktoré sa tvoria od príslušných mien mužského rodu príponami: **-a**, **-ja**, **-ica**, **-ka**, **-na**, **-iňa**.
2. Deminutíva sa v mužskom rode, podľa autora, vytvárajú sufixmi: **-ac**, **-ak**, **-it'/-ít'**, **-íc**, v ženskom rode: **-ica**, **-ka**, **-ička**, **-ca**, v strednom rode: **-ce**, **-e**, **-če**, **-ko**.
3. Hypokoristiká sú v mužskom rode tvorené pomocou: **-o**, **-ko**, **-ečko**, **-e**, **-i**, **-iš**, v ženskom rode: **-ka**, **-ča**.
4. Názvy zamestnania sú podľa Vážneho tvorené hlavne príponou **-ár**.
5. Názvy miesta: **-ak/-ňák**, **-nica**, **-ište**.

¹⁰⁷ Ide o tri obce v okolí Bratislavy, ktorých nárečie V. Vážný hodnotí ako chorvátske.

6. Názvy pôvodu a príslušnosti: **-ac, -an/-'an/-čan.**
  7. Názvy nositeľa vlastností: **-ac/-ác, -ák, -'ák/-ňák, -ník/-ňik, -ica/-nica, -níca/-ňica, -ka, -ača.**
  8. Abstraktá: **-ína, -bína, -ost, -ota, -stvo.**
  9. Hromadné podstatné mená: **-je/-'e.**
- V rámci deverbatív vydeľuje:
1. Nomina agentis: **-ac, -áč, ár/-ar, -tel/-tiel', -tel, -ica.**
  2. Slová označujúce prostriedok alebo nástroj: **-lo, -slo, -ača.**
  3. Nomina actionis: **-ac, -ež, -ívo/-ivo, -ja/-'a, -je/-'e, -ka, -tva.**
- Zo slovotvorného hľadiska prídavné mená delí do siedmich kategórií:
- a. „Jména prídavná bez nejakej zvláštní hranice významové“: **-ak, -an.**
  - b. „Jména prídavná s určitou významovou hranicou“: **-ski/-cki/-ški.**
  - c. „Prídavná jména, označující náklonnost k tomu, co vyjadřuje určité jméno podstatné, ať je to věc nebo činnost“: **-iv, -liv.**
  - d. „Jména prídavná znamenající: opatřen tím, co vyjadřuje slovo základní“: **-át, -nat, -ast, -av, -it.**
  - e. „Prídavná jména významu přivlastňovacího“: **-ov, -in, -ji/-i, -iňi.**
  - f. „Adjektiva, označující původ z látky, kterou vyjadřuje příslušné substantivum“: **-en/-ien, -ni, -ov/-uov.**
  - g. „Prídavná jména, utvořená od podstatných jmen anebo příslovčí, označujících místo anebo čas“: **-ňi, -šňi, -jši** (Vážný, 1927, s. 61 – 63).

Z novších prác zaoberajúcich sa aj charakterom slovotvorby v nárečiach možno spomenúť napríklad monografiu *Oravské nárečia* Antona Habovštiaka. V kapitole IV. *Tvorenie slov* sa na viac než 50 stranách autor venuje problematike slovotvorby a osobitne sa zaoberá postupmi pri tvorení podstatných mien, prídavných mien, prísloviak.

V rámci slovotvorby substantív vymedzuje a charakterizuje tvorenie obyvateľských mien, mien rodín, ženských familiárnych priezvisk, mien detí, hypokoristik, mien činiteľského významu, mien zamestnania, mien nositeľov vlastností, mien zhoršujúceho významu, zveličených mien, názvov vlastností, názvov nástrojov, názvov vecí, názvov miest, zdobnenín, hromadných názvov, názvov deja, prechýľovaní, podstatných mien zložených z dvoch kmeňov. Pri tvorbe adjektív sa venuje prídavným menám utvoreným od podstatných mien, prídavným menám utvoreným zo slovesného základu, prídavným menám utvoreným od prísloviak, zloženým prídavným menám a stupňovaniu prídavných mien. V prípade prísloviak sa venuje tvoreniu prísloviak všeobecne a osobitne partikulám pri príslovkách a stupňovaniu príslovie. V rámci sloviak je to tvorba sloviak odvodených od podstatných mien, sloviak odvodených od prídavných mien, sloviak odvodených od slov so základom expresívneho a onomatopoického charakteru, sloviak odvodených od prísloviak a zámen a sloviak odvodených od sloviak.

Autor v kapitole deskriptívne vymedzuje sufixy a prefixy, pomocou ktorých sú vytvorené jednotlivé tvary a dokladuje ich príkladmi z nárečia.

Mená obyvateľov obcí sa podľa autora v oravských nárečiach tvoria pomocou sufixov **-än (-an, -en)**¹⁰⁸ a **-ec**.

Mená príslušníkov rodín sa najčastejšie tvoria príponou **-ouci/-ofci**, výnimočne aj **-oví, -ové, -ovja/-ovia**.

Ženské familiárne priezviská sú tvorené od mužských priezvisku príponou **-ka**, resp. **-uľa** (pri priezviskách zakončených na samohlásku), hoci tieto podoby majú aj pejoratívny charakter.

Mená detí, ktorými sa určuje príslušnosť k rodine sa tvoria deminutívnymi príponami **-čä/-ča**, resp. **-ťä/-ťa**.

Hypokoristiká sa v mužskom rode obvykle končia na **-o, -ko, -ík, -ičko, -ek, -úš, -uš, -oš**, ženskom rode na **-a, -ka, -ička, -uočka, -uša, -iša**. Distribúcia jednotlivých tvarov hypokoristik nie je identická a niektoré z nich sú pomerne zriedkavé.

Mená činiteľského významu sa tvoria od slovies sufixmi **-ťel'/l, -č, -~ač**¹⁰⁹/**-áč, -cä/a, -~ar/-ár, -ák, -ňík, -ec, -úň** a ženské činiteľské mená sa tvoria sufixmi **-áčka, -ka, -iňä/a, -čica**.

Mená zamestnania sa tvoria od substantív najčastejšie príponami **-ár, -~ar, -ér, -ar** (odvodené sú od pomenovaní vecí, ktoré zhotovujú, od mien vecí, ktorými sa zaoberajú, od mien zvierat, ktoré pasú, od slov cudzieho pôvodu) a **-ňík, -ik**.

Mená nositeľov vlastností sa tvoria od adjektív a trpných prídavných mení obvykle príponami: **-(ň)ík, -ec, -~ak/-ák, -ár, -uoň, -och** a ženské mená nositeľiek vlastností sa tvoria pomocou sufixu **-ka, -ica, -ucha**.

Tvorenie mien so zhoršujúcim významom je veľmi bohaté. Od podstatným mien sa tvoria príponami: **-áň, -áč, -ák, -ár/-~ar, -aj, -oš, -uoň, -och, -úch, -ňík**, v ženskom rode **-aňä/a, -uľä/a, -uša, -na, -ena**. Od prídavných mien sa tieto tvary tvoria pomocou sufixov: **-ec, -áň, -áč, -ák, -oš, -úch, -ina, -áš**, v ženskom rode: **-aňä/a, -ačka**. V prípade tvorenia od slovies sú to prípony: **-áň, -an, -áč, -ák, -~ar/-ár, -aj, -oš, -oň, -úň, -el', -ťel', -ňík, -o, -lo/-dlo**, v ženskom rode: **-a, uľa, -ačka, -aňa, -anda**. Od prísloviek príponami **-ár, -ina** a od citoslovieč a slov expresívneho charakteru: **-ák, -än/-án, -aj, -as, -es, -oš, -oň, -úch, -o**.

Zveličené mená sa podľa Habovštiaka v oravských nárečiach tvoria pomocou prípon: **-isko, -sko, -ina, -ál'/l** pričom tvary na **-isko** môžu mať aj zhoršujúci význam.

Názvy vlastností sa tvoria od prídavných mien sufixmi: **-ost', -ota** (pomocou tohto sufixu sa názvy vlastností tvoria aj od substantív), **-oba, -stvo, -ina, -ka, -ava**.

Názvy nástrojov sa zas tvoria zo slovies príponami: **-lo/-dlo, -ik, -ák/-~ak, -~ar/-ár, -as, -ec, -čka, -ľica, -ica, -ka, -č/-áč, -ník**.

Názvy vecí sa tvoria sufixmi: **-(ň)ík, -ouník, -~ak/-ák, -ár, -ec, -ieñec/-iñec, -áč, -ok/-ek, -eň, -úch, -úr, -or, -el'/l**. V ženskom rode sa názvy vecí tvoria príponami: **-ka, -ačka, -ina, -uľa, -ňicä/a, -a**, v strednom rode je to: **-ivo, -isko, -ä/-á**.

Názvy miest sa vytvárajú od substantív príponami: **-isko, -~areň/-áreň/-areň, -eň, -ňä/a, -oveň/-ovňa, -ien/-ín, -ieñec/-iñec, -(ň)ík, -ina, -ňica, -ica, -ec, -ka, -lo/-dlo, -a**, a od verb: **-~a/-é, -á, -no**.

¹⁰⁸ Týmto sufixom sa tvoria nie len mená obyvateľov obcí a miest, ale názvy označujúce príslušnosť obyvateľov k istému kraju (*Šärišän*).

¹⁰⁹ Znakom "a" v texte označujeme dlhú hlásku ä.

Zdrobneniny v mužskom rode sa tvoria pomocou: **-ik/-ík, -ok/-ek, -ec, -ček, -ťel', -íček**, v ženskom rode: **-ka, -ká, -uočka, -ička, -ica, -ienka, -ietka**, v strednom rode: **-ko, -"ačko/-éčko/-iačko, -ečko**.

Hromadné názvy sa tvoria príponami: **-"a/-á/-ä/-e/-a, -č"a/-čä,-čá,-ča, -ina, -stvo, -ež, -ač**.

Názvy deja sa od slovesného podstatného mena tvoria príponami: **-"a/-á/-a**, slovesné podstatné mená sú tvorené pomocou: **-a, -ka, -ačka, -anka, -ina, -ba, -tba, -tva, -ota, -ok/-ek, -izeň, -ňa/-ica, -únok/-únek, -cija, -ot**. Časté je aj bezpríponové tvorenie deverbatív.

Ženské podstatné mená sa od mužských substantív tvoria prechyľovaním pomocou sufixov: **-a, -aňa, -ka, -icä/-ica, -iňa, -uša, -ina, -ovná**.

A. Habovštiak sa v kapitole o tvorení slov venuje aj kompozitám a uvádza, že sú zriedkavejšie než v spisovnom jazyku, väčšina z nich sa do nárečia dostala prostredníctvom kultúrnych štýlov a teda sú mladšie (1965).

Pri tvorení adjektív autor delí jednotlivé odvodeniny podľa slovnodruhovej charakteristiky fundujúceho slova, ale aj podľa významu danej odvodeniny. Pri prídavných menách odvodených od podstatných mien vymedzuje kategóriu adjektív vyjadrujúcich vlastnícke vzťahy (**-ou, -ova/-ovo, -ovi/-ove, -ovie, -é, -in, -ina, -ino/-ine, -ini, -í/-i, -áci/-ecí/-ací**) a vzťahy príslušnosti k niekomu/niečomu (**-skí/-ckí, "anski/-ánski**), pôvod a látku (**-oví, -ní, -ení**), vlastnosť vyjadrenú substantívom, od ktorého bolo adjektívom odvodené (**-atí, -natí, -ovatí, -ití, -ovití, -istí, -iví, -aví, -eční, -edelní**).

V prípade prídavných mien vytvorených od prídavných mien má autor na mysli tvorenie augmentatív (**-ánski, -izní**) a deminutív (**-kí, -učkí, -uškí, -unkí, -inkí, -uľinkí, -učičkí, -uľíľinkí**). Viac alebo menej zveličený význam majú aj tvary vytvorené príponami (**-astí, -kastí, -aví, -kaví**) či predponami (**pri-, pre-, na-, po-, ob-**).

Prídavné mená odvodené od sloves vyjadrujú činnosť, stav, náchylnosť k činnosti vyjadrenej slovesným kmeňom, resp. vlastnosť nadobudnutého stavu a tvoria sa príponami: **-"aci/-áci/-äcí/-ací, -lí, -ní, -aní, -ení, -aví, ľaví/-ľaví, -ľiví, -čiví, -kí, -ační, -čí, -teľní**.

Od prísloviek sa adjektíva v oravskom nárečí tvoria hlavne príponami: **-äjší/-ajší**.

Príslovky sa v analyzovanom nárečí podľa A. Habovštiaka tvoria od prídavných mien (**-o, -e, -skí/-ckí** a ustrnutím predložkových pádov), od podstatných mien (ustrnutím jednoduchých pádov, ustrnutím predložkových pádov), od sloves (ustrnutím prechodníka a činného prídavia po slovesách pohybu, ustrnutím participiálnych tvarov, príponou **-mo**, zmeravením niektorých slovesných tvarov vo funkcii ustálených spojení) atď.

Pri tvorení sloves autor vymedzuje slovesá odvodené od podstatných mien a prídavných mien a slovesá odvodené od slov so základom expresívneho a onomatopoického charakteru, slovesá odvodené od prísloviek a zámen (ide o veľmi zriedkavý typ tvorenia) a slovesá utvorené od sloves (**-a, -va, -úva, -ova**). Venuje sa aj tvoreniu sloves pomocou predpôn, ktoré dodávajú slovesám miestny, časový a spôsobový význam (**do-, na-, nad-, o-, ob-, odo-, po-, pod-, pre-, pred-, pri-, roz-, s-/z-, zo-, vi-, vz-**).

Slovotvorbe v stredogemerských nárečiach sa vo svojej nárečovej monografii venoval Jozef Orlovský. Aj on sa na takmer 30 stranách, podobne ako Habovštiak, venuje tvoreniu podstatných mien, prídavných mien, čísloviek, sloves a prísloviek. Najväčšiu pozornosť venuje substantívam, v rámci ktorých charakterizuje niekoľko konkrétnych typov.

Mená pôvodu a príslušnosti sa v stredogemerských nárečiach tvoria najčastejšie príponami: **-(š)an, -añec, -anec, -(š)än, -änec, -(š)en, -enec, -ec, -ovän/-oven, -án** (toto tvorenie je ojedinelé), **-ák/-äk/-ňák/-nák, -išan/-išän/-išen, -ník/-ník**. Z obyvateľských mužských mien sa ženské mená tvoria prechýľovaním príponou **-ka** a kolektívne rodné mená sú tvorené príponami **-ovci/-óci**.

Hypokoristiká v mužskom rode sa tvoria príponami: **-o, -a, ík/-ik, -iš, -išok, -ko, -ulík, -ulko, -uško, -ok**, v ženskom rode: **-a, -ča, -da, -ela, -éna, -ik, -išä/-iša/-íše, -ina, -inda, -iška, -ka, -ula, -uška**.

Mená zamestnanie, teda názvy označujúce, čím/ako sa niekto zamestnáva sa tvoria príponami: **-ar/-ár/-är/-ér, -ák, -ant, -áš, -ca, -ec, -ír, -(ň)ík/-(n)ík, -ista, -šík, -ťel'/-ťel/-tel, -oš, -stvo**.

Mená označujúce nositeľa vlastnosti sú v mužskom rode tvorené sufixmi: **-(l')ák/- (l)ák/-"ak, -ál/-"al, an/-än, -(l)ant, -án/-an, -ár, -"ar, -áš, -ašäník, -c, -ec, -el'/-el, -eñec/-enec, -en, -eš, -gan, -chtoš, -ík, -iñec, -iš, -(ň)ík/-(n)ík, -ko, -ok, -oš, -rñec/-rñec, -šan/šän/-šen, -ťel'/-ťel/-tel, -uš"ak, resp. bez prípony, v ženskom rode: **-a, -ic(a)/-ic(ä), -ina, -ava, -aňica, -aška/-äška/-eška, -aťelka/-atelka, -ánka/-"anka, -énka, -arka, -eveť, -ava/-äva/-eva, -iva, -izeň/-izen, -ka, -la, -oba, -ojka, -oha, -ola, -onka, -orka, -oska, -ost'/-ost/-ošč, -ota, -óka, -urina, -ucha, -ula, -unica, v strednom rode: -o, -(ovi)dlo, -ia/-vo/-va/-iä/-ie, -ko, -stvo/-ctvo, -va**.**

Jednotky so zhoršujúcim významom sa tvoria pomocou prípon **-a, -an/-añ/-án, -ák/-"ak, -ál, -anda, -ár/-"ar/-iar/-ier, -aš/-áš, -(ovi)dlo, -ec, -iganec, -(n)ík, -ina, -isko, -ište, -izeň/-izen, -(l)oš, -chtoš, -och, -uch/-úch, -ula, -ún, -úr, -uša, -ťel'/-ťel/-tel, -rák**.

Jednotky so zveličeným významom sa tvoria príponami **-ák, -ál/-"al, -an/-án, -áš, -ava/-äva/-eva, -isko, -l'ák/-l"ak, -im, -ina, -sko**.

Názvy nástrojov a prostriedkov sa tvoria sufixmi: **-a, -(a)dlo, -aja, -ák/-"ak, -ál, -án, -aňic(a)/-äňic(a)/-enic(a), -áš/-ač, -ár/-"ar/-ér, -ánka/-énka, -áreň/-"aren, -aška/-äška/-eška, -co, -dlen, -dliška/-dliška, -ec, -eľnica/-elnica, -elník, -el/-el', -eso, -eň/-en, -ic(a)/-ic(ä), -ik/-(š)ík, -isko/-iščo, -(n)iška, -ina, -ivo, -ka, -l'a/-la, -(ä)lka, -l'e/-le, -(l)ňík/-(l)ník, -lo, -ovka/óka, -(š)ka, -to, -ovidlo, -ok, -š, -uhi, -uho, -va, -zeľ**.

Mena miesta sa tvoria príponami: **-(ár)eň/-(ar)en, -an, -ňava/-näva/-neva, -dlo, -aťina, -ec, -ina, -ica/-ic, -ík, -iñec/-inec, -aška, -íciä/-ícia, -ská, -sko, -(ov)isko/-(ov)iščo, -o**.

Zdrobnené podstatné mená sa vytvárajú pomocou prípon: **-(š)a/-(š)ä/-(š)e, -"aško/-éško, -ce, -co, -ec, -elka, -ík/-ik, -iška, -iško/-iško, -išok, -iščok/-išt'ok/-išt'ok, -ka, -ko, -ok, -št'ok/-št'ok/-ščok/-šok, -oška, -(ť/t/č)učik, -uch, -ulka, -úr**.

Hromadné mená sa tvoria príponami: **-ä/-ia/-iä/-ie, -aš, -eš, -ín, -iš, -ina, -inia, -isko, -izg, -ňák/-n"ak, -šä/-šia/-šiä/-šie, -stvo/-ctvo, -sko, -urina, -vaki, -o**.

Dejové mená, Orlovský uvádza, že k tomuto typu patria všetky slovesné podstatné mená typu *mušená, varenia, povolenia, trápenia* (1975) a tvorené sú príponami: **-a/-ä, -an, -ák, -anka/-ánka, -ant, -ár, -ajk, -aška/-äška/-eška, -avica, -"ak, -ba, -ca, -dlo, -dlina, -lo, -la, -ec, -eň/-en, -eš/-est/-ešč, -eta, -eš, -iä/-ia, -ík, -inok, -ír, -éj, -eš', -eťika, -isko, -ka, -ko, -lini, -mo, -o, -ok, -oš, -ot, -ota, -stvo, -unka, -vážel, resp. sa tvoria bez prípony**.

Prechýľovanie, podobne ako u Habovštiaka, sa deje pomocou sufixov: **-a, -ica/-icä, -ina/-inä, -ka, -ovna/-óka**.

Autor podobným spôsobom charakterizuje aj slovtvorbu adjektív a odvodeniny delí do viacerých kategórií.

Privlastňovacie prídavné mená sa najčastejšie tvoria od mužských osobných a ženských mien, ojedinele aj od zvieracích mien príponami: **-ov/-ova/-ovo, -ín/-iná/-ino, -änský/-enský, -áci/-ácá/-acvo/-äcí/-äc“a/-äcva/-ecí/-ecá/-ecia, skí/-ckí/-kí/-ská/-skvo/-skia, -inskí.**

Časové prídavné mená sa tvoria príponami: **-ajší, éjší, -(n)äšní, -ní/-ní, -oví, -skí.**

Prídavné mená pôvodu a látky sú tvorené sufixmi: **-äní/-eňí/-ení, -oví/-ová/-ovo/-óva/-vuo, -ňi/-ni, -aví, -kení.**

Prídavné mená akosti, vlastnosti a náchylnosti: **-(n)atí/--(n)atí/-tí/-tí, -aví/-äví/-eví, -ašní, -edľní, -enení, -enistí, -enský, -esní, -ešní, -iví, -istí/-istí, -ovatí/-ovatí, -ovití/-ovití, -ošňí/-ošňí, -(ovi)tí/--(ovi)tí, -šiví, -kí, -ezliví, -áci/-“ací, -úci, -l'aví/-l'äví/-leví, -l'iví/-liví, -nliví, -zliví/-zliví, -orl'aví/-orl'äví/-orleví, -okí, -ekí, -(k)astí/--(k)astí, -ovastí, -(k)aví, -ánský, -ulki, -ul'inkí/-ulinkí, -uški, -ušní, -inkí, -ilinkí, -iščiški, -inkí, -ulilinkí, okrem toho sa tento typ adjektív môže tvoriť aj pomocou predpôn: **prí-, pre-, po-, od-, op-**.**

Tvorením slov v dolnotrenčianskych nárečiach sa v monografii Dolnotrenčianske nárečia (1975) zaoberá I. Ripka, ktorý uvádza, že slovtvorná štruktúra dolnotrenčianskych nárečí sa principiálne neodlišuje od slovtvornej štruktúry iných západoslovenských nárečí a väčšina zistených slovtvorných typov je známa aj v spisovnom jazyku. Pri slovtvorbe sa uplatňuje najmä sufixácia, zriedkavejšie prefixácia a kompozícia.

I. Ripka pri klasifikácii odvodenín postupuje rovnako ako predchádzajúci autori, pričom najširšie sa venuje podstatným menám, následne prídavným menám, zámenám, slovesám a príslovkám.

Podstatné mená sa v dolnotrenčianskom nárečí tvoria najčastejšie pomocou odvodzovacích sufixálnych prípon. „Jednotlivé prípony môžu mať viac významov a tvoria sa nimi slová s rozličnou onomaziologickou štruktúrou a naopak, jeden významový okruh slov pozná viac slovtvorných typov.“ (Ripka, 1975, s. 83).

Mená obyvateľov sa podľa autora v analyzovanom nárečí najčastejšie tvoria pomocou prípony **-an** pričom predchádzajúca koreňová spoluhláska alternuje.

Mená rodín, t. j. názov pre príslušníkov celej rodiny, sú najčastejšie tvorené pomocou sufixu **-ovci**, resp. tvarom N pl., príznakový, no častý je slovtvorný model **-éch/-ích**.

Ženské (neoficiálne) familiárne priezviská sa utvárajú od priezviska alebo od tzv. živého mužského mena príponami: **-ová, -ka** (pri mužských priezviskách na **-k** tu pravidelne nastáva alternácia **k/č**), **-ula**.

Hypokoristiká v mužskom rode sa tvoria sufixmi: **-o, -ko, -ino, -inko, -ičko**, v ženskom rode: **-a, -ka, -ička, -iša/-uša, -ička/-uška**.

Činiteľské mená označujúce osobu, ktorá koná činnosť vyjadrenú v slovtvornom základe, sú v danom nárečí tvorené pomocou prípon: **-ák, -ár, -č/-áč, -ec, -ňík, -ca, -ťel'/-tel**. Suffixy **-ca** a **-ťel'** pôvodne v dolnotrenčianskom nárečí neexistovali a prenikli sem z kultúrneho jazyka (z kultúrno-osvetovej, náboženskej sféry).

Zamestnanecké mená označujú osoby, ktoré sa predmetom vyjadreným v mennom základe trvalo zaoberajú a činnosť s ním súvisiacu vykonávajú ako svoje povolanie. Od podstatných mien sa tieto názvy tvoria príponami: **-ár a -ník**. Vplyvom zmien v spoločnosti do nárečia prenikajú aj novšie, nepôvodné sufixy: **-ista, -ant, -áš**.

Mená nositeľov vlastností sa najčastejšie tvoria od prídavných mien, prípadne trpných prídavných príponami: **-ák, -ec, -ňík/-ník**, zriedkavo aj **-och**.

Mená zhoršujúceho významu sa v mužskom rode tvoria príponami: **-áč, -ák, -an, -áň/-án, -el, -oš, -úch**, v ženskom rode: **-ena, -ňa/-na, -ula**.

Názvy vecí sa v dolnotrenčianskych nárečiach tvoria príponami od podstatných mien, prídavných mien, sloviess a trpných prídavných. V mužskom rode sú to sufixy: **-ák, -ek, -eň/-en, -iňec/-inec, -ňík/-ník**, v ženskom rode: **-ica, -ina, -ka, -ňica/-nica, -ivo, -isko, -ie/-ié**.

Názvy nástrojov označujú nástroj, prípadne prostriedok, pomocou ktorého sa koná činnosť vyjadrená v slovesnom odvodzovacom základe alebo zariadenie, ktoré slúži na prípravu predmetu vyjadreného v odvodzovacom základe. V skúmaných nárečiach majú tieto odvodeniny najčastejšie prípony: **-llo (< dlo), -ák, -č/-áč, -ňík/-ník**, v ženskom rode **-ačka/-čka, -ňica/-nica**.

Názvy miesta sa v odvodzujú od menného alebo slovesného základu príponami: **-áreň/-áren, -ica, -ina, -ín/-íne, -isko/-iščo, -llo (< dlo), -ňica/-nica, -ňík/-ník, -oveň/-ovňa**.

Názvy deja sú odvodené od sloviess a najčastejšie sú vyjadrené slovesnými podstatnými menami príponami: **-ačka, -ie/-ié, -ka, -čina, -ot, -ba**.

Názvy vlastností bývajú tvorené od prídavných mien pomocou sufixov: **-osť/-ost, -oba, -ota, -stvo/ctvo**.

Hromadné podstatné mená sú tvorené príponami: **-ie/-ié, -stvo/-ctvo, -ina**.

Zdrobneniny, ktoré neoznačujú len malú vec, ale aj predmet, ku ktorému má hovoriaci citový, dôverný vzťah sú v mužskom rode najčastejšie tvorené príponami: **-ček, -ec, -ek, -ik/-ík**, v ženskom rode: **-ička, -ka**, v strednom rode: **-ko, -ečko, -iečko/-ičko, átko/-áčko**. Zveličené slová sa zas tvoria príponou **-isko**.

Prídavné mená sa tvoria zo substantív a často vyjadrujú vlastnicke vzťahy (**-ov/-óv, -ová, -ové, -oví, -éč, -in, -ina, -ine, -ini**) a vzťahy príslušnosti (**-í, -á, -é/-ie/-ié, -ací, -skí/-kí/-ckí**). Adjektíva odvodené od názvov obcí sa tvoria príponami: **-anskí, -skí/-kí/-ckí**.

Prídavné mená označujúce pôvod nejakej veci alebo látky sú tvorené pomocou: **-ení/-enní, -ní, -oví**. Vlastnosť základného podstatného mena vyjadrujú prídavné mená utvorené príponami: **-atí, -aví, -istí, -ití, -iví, -natí, -uvatí (< -ovatí), -ovití**.

Prídavné mená od slovesného základu vyjadrujú vlastnosť osoby alebo veci, stav alebo činnosť vyjadrenú slovesným kmeňom pomocou prípon: **-áci/-ací, -lí, -ní, -aní, -ení**. Význam schopnosti konať činnosť vyjadrenú základným slovesom majú adjektíva utvorené pomocou prípon: **-ační, -aví, -čiví, -laví, -liví, -telní, -ví**.

Slovotvorbu v šarišských nárečiach veľmi podrobne analyzuje F. Buffa v monografii *Šarišské nárečia* (1995).¹¹⁰ Autor uvádza, že niektoré šarišské odvodené slová sú často zhodné s paralelnými slovami v spisovnom jazyku, ale nezriedka sa vyznačujú svojským afixom alebo odlišným slovotvorným základom, čo často súvisí s odlišnou motivovanosťou (Buffa, 1995).

Buffa sa osobitne venuje slovotvorbe podstatných mien, prídavných mien, prísloviess, sloviess, čísloviess a v minimálnej miere aj ostatných slovných druhov.

Tvorbu substantív delí do niekoľkých kategórií:

¹¹⁰ Parciálne sa s touto problematikou môžeme stretnúť aj v Buffovom diele *Nárečie Dlhej Lúky v Brdejovskom okrese* (1953), resp. v štúdiách publikovaných v zborníkoch *Nové obzory*.

1. Názvy podľa deja, kam zahrňuje názvy osôb alebo vecí pomenovaných podľa deja alebo činnosti, na ktorej sa nejako zúčastňujú či už ako aktor alebo prostriedok, výsledok, resp. miesto deja. Ich slovotvorné základy sú prevažne slovesného, zriedkavejšie aj substantívneho pôvodu. V rámci tejto kategórie autor vymedzuje:

a. Deverbatívne názvy osôb podľa činnosti vyplývajúcej z významu slovotvorného základu sú pri podstatných menách mužského rodu tvorené príponami: **-č/-ač, -ec/-eňec, -ar/-kar/-čar/-nar, -ňik, -ak, -teľ, -oš, -ko**, v ženskom rode: **-ka/-ačka/-anka, -ica/-ňica, -kiňa**.

b. Desubstantívne názvy osôb podľa činnosti súvisiacej s tým, čo pomenúva slovotvorný základ sa v mužskom rode tvoria pomocou: **-ar** (s prípadnými alternáciami typu **I/I', k-č, c-č**), **-ik/-ňik/-ovňik** (s prípadnými alternáciami typu **I/I', c/č, ch/š**), **-ak, -oš, -aš, -ant, -ista**, ojedinele **-iš, -arč**.

c. Názvy vecí ako prostriedkov, zásahov alebo výsledkov deja vyjadreného slovesným, zriedkavo aj substantívnym slovotvorným základom: **-ka, -ačka/-anka/-arka/-alka, -ek, -ak, -ik/-ňik/-čik/-ľik, -ica/-ňica/-ľica, -č/-ač, -ko/-enko/-tko, -isko, -ňa/-arňa/-areň, -ňe/-eňe/-ce, -dľina**.

d. Názvy zvierat sú odvodené sufixmi: **-ka/-afka/-ačka/-anka, -ak**, zriedkavo **-ek, -uch, -ňica**.

e. Názvy miesta podľa činnosti pomenovanej slovotvorným základom a vykonávanej na istom mieste: **-isko/-ňisko/-ovisko, -ňa, -areň**.

f. Názvy deja sú často vo forme slovesných podstatných mien odvodené od nedokonavých slovesných základov a pomenúvajú rozličné gazdovské práce a zvyklosti: **-ňe/-aňe/-eňe/-ce, -ka/-ačka/-anka/-afka, -ina/-ovina/-aňina, -ba/-oba**.

g. Názvy výsledkov deja sú utvorené pomocou sufixov: **-ka, -aňe/-eňe/-ce, -ek/-tek/-unek**, zriedkavo **-ľa, -da, -ovisko, -aj**.

h. Názvy stavov, ktoré súvisia s istou dejovosťou: **-osc/-nosc/-losc, -ota, -ka, -aňe/-eňe/-ce**, zriedkavejšie **-avina, -oba, -avica, -ňa, -ovisko/-eňisko, -ak**.

2. Názvy podľa vlastností sú predovšetkým názvy osôb a vecí pomenované podľa vlastností vyplývajúcej z významu slovotvorného základu alebo inak súvisiacej s tým, čo vyjadruje slovotvorný základ. Ich slovotvorným základom sú adjektíva a substantíva, menej verbá. Autor ich delí do niekoľkých kategórií:

a. Názvy osôb podľa vlastností: **-ak/-tak/-čak/-ňak, -ik/-ňik/-čik, -ec/-eňec, -ač, -ar/-čar/-ľar, -och/-uch, -aľ, -oš/-toš**, ojedinele **-an, -aň, -eš, -us, -ko, -ot, -aš**, v ženskom rode: **-ica/-ňica, -ota, -uľa**, zriedkavo **-ka, -ička, -arka**, v strednom rode: **-e, -atko**.

b. Názvy vecí podľa vlastností: **-ak, -ik/-ňik/-ovňik, -ek/-tek/-enek, -ec/-iňec**, ojedinele **-iš, -uš, -uch, -of, -ač, -oš**, v ženskom rode: **-ka, -ačka/-ička, -anka, -arka/-erka, -ufka, -ina, -izna, -ica/-ňica**, zriedkavo **-ef, -va, -eň, -ava, -uha, -aj**, v strednom rode: **-ko, -dlo, -vo**.

c. Názvy miest – zväčša desubstantívne a deadjektívne názvy: **-isko/-ňisko/-ovisko, -ňa/-arňa/-ovňa, -eň/-areň, -ica/-ňica, -ina, -ka/-inka/-arka/-anka, -aň, -ava, -ik/-ňik, -ec/-iňec/-aňec, -ek, -ur, -ak**.

d. Názvy číselného významu sú odvodené od názvov číslíc sufixmi: **-ka/-ufka**, v zlomkových pomenovaniach je to **-ina**. Ďalej sú to názvy hromadných substantív, ktoré sa tvoria pomocou: **-ina, -e/-če, -ač, -ava**.

e. Deminutíva mužského rodu sa tvoria príponami: **-ek/-ok** (s príslušnou alternáciou), **-ček, -ik, -eček, -iček**, v ženskom rode: **-ka, -ička, -ečka, -ulka, -inka**, v strednom rode: **-ko, -ečko, -atko, -ičko, -uško**.

- f. Augmentatíva: **-isko, -aľ, -iščo**.
- g. Názvy stavov súvisiace s vlastnosťou vyjadrenou obyčajne adjektívnym slovtvorným základom sú najčastejšie tvorené sufixmi: **-osc, -ota, -ka/-ačka, -ina/-ovina, -ba/-oba, -ica, -ava, -stvo/-ctvo/-ofstvo**.
- h. Názvy vlastností: **-osc, -ota, -ka, -ina**.
- 3. Názvy podľa vzťahu. Autor sem zaraďuje pomenovania osôb podľa vzťahu k miestu (obyvateľské názvy) a k rodine (mená manželiek a detí):
  - a. Názvy podľa príslušnosti k miestu bývania, narodenia atď.: **-an/-čan/-eňčan, -ec/-añec**. Mená manželiek sa tvoria najmä príponou **-ka** (s alternáciou **k/č**), **-aňa** (pri priezviskách zakončených na spoluhlásku), **-ova**, silne expresívna je prípona **-icha** (s alternáciami). Mená synov sa tvoria pomocou: **-ov/-uf/-uch/-u**, zriedkavejšie **-ko, -ik, -ak, -ek**.
  - b. Prechýlené názvy pomenovania žien sa tvoria od paralelných mužských mien sufixmi: **-ka, -ufka**. Ojedinele môžu vznikať aj mužské prechýlené názvy pomocou prípon: **-ur, -ak, -in, -ej, -ec, -etník, -oš**.
  - c. Názvy mláďat sú obvykle zakončené na: **-e/-če/-inče**.
  - d. Názvy podľa podobnosti – autor sem zaraďuje názvy podľa podobnosti (výzorovej alebo funkčnej) s tým, čo pomenúva slovtvorný základ. Sú to názvy so sufixmi: **-ek/-ček/-ušek, -ik, -ec, -ak/-ňak**, v ženskom rode: **-ka/-ička/-ufka/-alka, -ica/-ňica, -ina, -iňa, -añ, -ocha**, v strednom rode: **-ko, -co, -eňe**.
  - e. Maznavé názvy, sú to názvy vyjadrujúce istý expresívny vzťah (autor sem zahŕňa aj slová z detskej reči). Obvykle sa tvoria pomocou: **-ina, -ota, -ak, -uś, -ek**, v ženskom rode: **-uśa, -uha, -ina/-čina, -izňa**, v strednom rode: **-ička, -uśa/-iśa**.
  - f. Hypokoristiká v mužskom rode: **-ko, -co, -čo, -ek, -ečko, -uś, -uśko**, v ženskom rode: **-a, -ka, -ička, -ča, -uśa/-uśa, -ečka/-očka, -inka/-enka**. Hypokoristiká od krstných mien sú často skrátenými podobami úradných podôb a v mužskom rode mávajú prípony: **-o, -a, -i, -ko, -čo, -ičko**, zriedkavo **-ik, -ek, -uś, -uśko, -iśko, -inko, -ečko, -uľik**, v ženskom rode: **-a, -ča, -ka, -ička, -ečka, -uśa/-čuśa**, zriedkavo **-uśka, -inka, -duľka, -iśa/-iśa, -iśka, -ena**.

V rámci tvorby adjektív sa F. Buffa osobitne venuje slovtvornej motivácii:

- 1. Privlastňovacích adjektív, ktoré vymedzuje ako adjektíva vyjadrujúce vzťahy, t. j. príslušnosť k tomu, čo vyjadruje substantívny slovtvorný základ. Takéto tvary sú tvorené sufixmi: **-ov/-of/-uf, -uch/-u, -ova, -ovo, in, -ina, ino, -ski/-cki, -ki, -i, -či, -eci, -ni, -eni/-ani, -ovi**.
  - 2. Látkových adjektív, t. j. vzťahových adjektív vyjadrujúcich pôvod z látky menovanej v slovtvornom základe: **-ni, -eni/-ani, -ovi**.
  - 3. Miestnych a časových adjektív – vzťahové adjektíva odvodené od základov s miestnym a časovým významom: **-ni, -ňi/-šni/-uśni, -ši/-ejši/-ajši, -ovi, -ski**.
  - 4. Činnostných adjektív – vyhranená skupina vzťahových adjektív významovo nejako súvisiaca s činnosťou vyjadrenou slovesným slovtvorným základom: **-ani, -eni, -ni, -ati, -eti, -ti, -aci**.
  - 5. Vlastnostných adjektív – vyjadrujú vlastnosť, ktorá vyplýva alebo súvisí s tým, čo pomenúva slovtvorný základ: **-ski, -ki, -ofski, -ni, -ňi, -ovi**.
  - 6. Akostných adjektív – vyjadrujú také vlastnosti, ktoré môžu mať rozličné stupne intenzity: **-ski, -ki, -cki, -ni, -ňi, -ovani, -ačni, -ati, -ovati, -avi, -ivi, -ľivi, -asti, -isti, -iti, -oviti**.
- Parciálne sa slovtvorbou v slovníku *Lexika Novohradu* (1975) zaoberá aj J. Matejčík, pričom na úvod konštatuje: „V spôsobe tvorenia slov niet nápadnejších rozdielov okrem

niekoľkých slov, pri ktorých sa vybočuje z obvyklých derivačných postupov. Väčšina slovnej zásoby nárečia sa tvorí pravidelnými prostriedkami – rovnako ako v spisovnom jazyku –, a to predovšetkým príponami a predponami. Menej sa tvoria slová skladaním a skracovaním“ (Matejčík, 1975, s. 25). Následne deskriptívnym spôsobom uvádza slovotvorné prípony a predpony jednotlivých typov.

Tvorenie podstatných mien:

1. Názvy osôb:
  - a. činiteľské mená (tvorené od slovesných kmeňov): **-ec, -ák, -č,**
  - b. mená zamestnania: **-ár, -er, -ník, -ista, -áš, -č, -iš,**
  - c. mená nositeľov vlastností: **-š, -oš, -ňa, -ica, -ák, -án, -č, -áč, -teľ, -loš, -ik, -ík/-ník, -áš, -eik, -ár, -úch, -n, -ec, -ún, -j, -ľ, -en,**
  - d. obyvateľské mená: **-an, -čan, -ec, -ťan, -ér, -ník,**
  - e. názvy osôb ženského rodu, ktoré vznikli prechýľovaním zo substantív mužského rodu: **-ka, -ica/-ňica, -čka, -ovka, -iňa, -ička, -iňe.**
2. Názvy vecí a nástrojov: **-ok, -ník, -eik, -ár, -an, -ica, -ina, -iňec, -dlo, -čka, -ka, -áč, -šte, -sko, -ák.**
3. Názvy miest: **-ja, -ňa, -ín.**
4. Názvy vlastností a dejov: **-ina, -ei, -os(ť), -as(ť), -čina, -ba, -ica, -ina, -da, -ta.**
5. Hromadné podstatné mená: **-a, -iňa, -ťa, -ina, -ava.**
6. Deminutíva: **-ok, -ik, -ík, -ičok, -iška, -uška, -inko, -ťok, -ička, -anka.**
7. Augmentatíva: **-sko/-isko, -ľe.**

Tvorenie prídavných mien:

1. Akostné a vzťahové prídavné mená sa najčastejšie tvoria z prídavných a podstatných mien a zo sloves príponami: **-ei, -vei, -nie/-anei, -avei, -ľavei, -ivei/-ňivei, -istei, -i/-í, -ašní, -jší, -ne, -te, skí.**
2. Privlastňovacie prídavné mená majú rovnaké prípony ako v spisovnom jazyku: **-ov, -in.**
3. Druhovité prídavné mená: **-í, -cá/-cei.**

Z prác venovaných slovotvorbe v konkrétnom nárečí možno spomenúť ešte aspoň monografiu Jána Romana *Kokavské nárečia*, ktoré ponúka veľmi stručný náčrt niektorých slovotvorných postupov v danom nárečovom areáli. Na úvod kapitoly autor uvádza, ako sa tvoria ženské mená prechýľovaním od mužských priezvisk (**-á, -iš'ka, -ka, -uľä, -uka**). Hypokoristiká sa v tomto nárečí tvoria pomocou prípon: **-ina, -ka, -ko, -ík, -ä/-a**. Expresívne slová, ktoré autor presnejšie nešpecifikuje, ale tvrdí, že sa v nárečí vyskytujú vo veľkom množstvo sú tvorené sufixmi: **-aš', -áš', -aj, -ák, -ár, -oš.**

4.3 Analýza slovotvorby v konkrétnom nárečovom texte

V tejto časti sa pokúsime zo slovotvorného hľadiska analyzovať a a charakterizovať rukopisnú zbierku zemplínskych piesní evanjelického kantora a učiteľa Karola Seredaiho¹¹¹ *Zpejvanky zemplínskych slovanů v okolj Michalovském.*

¹¹¹ Karol (Karel) Samuel Seredai (Szerday, Szereday, Serday) sa narodil 30. januára 1812 v Sabinove a zomrel 19. novembra 1894 v Pozdišovciach. Vyštudoval filozofiu a teológiu v Prešove a v Levoči a ako učiteľ a kantor evanjelickej cirkvi a. v. pôsobil v Pozdišovciach a v Liptovskom Mikuláši – Vrbici. Počas svojho života bol kultúrne a spoločensky činný napríklad v rámci študentského spolku Spoločnosť v Prešove a spolku Tatrín v Liptovskom Mikuláši. Na východnom Slovensku sa v čase svojho pôsobenia

Zbierka je uložená v Zemplínskom múzeu pod katalogizačným číslom ZM 97/1970 a ZM 90/1970. Samotným autorom je zbierka rozdelená dve časti. Prvá časť písaná tmavým (čiernym alebo hnedým) atramentom sa začína nárečovým variantom piesne Kopala studienku (*Kopala studzinku*) a na konci zbierky, po enumerácii všetkých v spevníku zaznačených piesní, sa nachádza krátky slovník *Vysvětlenj některých slov uživaných od slováků v Šaryšsko-Zemplinsk. nářečí* obsahujúci české, prípadne stredoslovenské (celoslovenské) ekvivalenty nárečových slov (*bym = gá bych; studzinka = studnice; popaď = pozri, pohľad*), resp. širšie vysvetlenie pre prípadného recipienta neznámeho slova (*Pup = knez ruského nab. – pleban kat. nab. farar evang. nab. tiszteletcs kal nab*). Prvá časť zbierky zachytáva 258 textov.

Druhá časť zbierky je napísaná svetlým (modrým alebo fialovým) a v druhej polovici čiernym atramentom. Táto časť oproti prvej časti obsahuje pomerne veľké množstvo úprav a dodatočných prepisov, pričom v nej chýbajú prvé a posledné strany – zbierka sa začína piesňou označenou číslom 8 a končí piesňou 244.

Rok vzniku spevníka nie je uvedený ani v žiadnej z častí, možno sa však domnievať, že spevník vznikol niekedy v druhej polovici 19. storočia, pravdepodobne v rokoch 1879 – 1885, keď Karol Seredai pobýval na odpočinku v Pozdišovciach.

Pri niektorých textoch je uvedené meno informátora, podľa ktorého autor pieseň zachytil do zbierky. Mená sú ťažšie čitateľné, no domnievame sa, že išlo o Máriu Tóth, Julianu Urban (alebo Urbem), Vilhelmínu Urban (alebo Urbem), J. Kalmaníka, Máriu Poláško, Amáliu Súmerakovú, Máriu Očkay, Annu Lakatoš, M. Hreška, Michala Dzurowscika atď.¹¹²

Spevník predstavuje špecifický typ textu, preto výsledky, ktoré budú z danej slovo- tvornej analýzy vyplývať nie sú reprezentatívne pre typ slovo- tvorby zemplínskeho, resp. pozdišovského nárečia. Na druhej strane však text svojou „uzavretosťou“ a osobitosťou môže poskytnúť aspoň parciálny pohľad na využívanie rôznych slovo- tvorných postupov v konkrétnom žánri vyskytujúcom sa v istom nárečovom teritóriu.

Pri klasifikácii slovo- tvorných typov vychádzame z delenia, ktoré použil F. Buffa v monografii Šarišské nárečia (1995), a pri analýze sa zameriame výlučne na substantíva.

Z hľadiska distribúcie onomaziologických kategórií sa ukazuje, že v analyzovanom zborníku sa najčastejšie vyskytovali deminutíva.

V mužskom rode boli tvorené formantmi: **-ičok** (*konjčok*)¹¹³ – v rámci flexie dochádza v sufixe k vokalickej alternácii **o/o** (*konjčku, konjčka*), pri konsonantoch v slovo- tvornom základe pred sufixom dochádza k alternácii napr. **k/č** (*ptačičok*); **-iček** (*konjček*) – v rámci flexie dochádza v sufixe k vokalickej alternácii **e/o** (*konjčku, konjčka*); **-ičko** (*šuhagičko*) – nazdávame sa, že tento tvar nie je pre dané nárečie typický a redaktor/zapisovateľ ho do textu preniesol zo stredoslovenských nárečí, typickejším sufixom by v tomto prípade bol sufix **-ičok/-iček**; **-ek** – pričom v slovo- tvornom základe pri príslušných konsonantoch dochádza k alternácii, napr. **k/č** (*rok – roček, bok – boček*), **ch/č** (*hagduček*) a v rámci flexie, resp. v pluráli sa v sufixe realizuje vokalickej alternácia **e/o** (*ročky*); **-ok** (*listok*) – pričom

v Pozdišovciach zaslúžil o rozšírenie školy, vybudovanie knižnice, propagáciu slovenských kníh a časopisov, čím z Pozdišoviec vytvoril slovenské kultúrne centrum Zemplína. Rovnako aj jeho dialektologická zberateľská činnosť bola orientovaná na Zemplín. Venoval sa zbieraniu šarišských a zemplínskych piesní (resp. ako on uvádza, piesní v šarišsko-zemplínskom nárečí). Medzi jeho diela patrí napríklad spevník *Nápevy starých slovenských zpívaniek od Anny Szirmaiovej* a rukopisná zbierka *Zpjevanky zemplínských slovanů v okolí Michalovském*.

¹¹² Mená uvádzame v takom tvare, ako ich vo svojom texte uvádza K. Seredai.

¹¹³ Pri uvádzaní príkladov používame pôvodný historický pravopis K. Seredaiho.

v slovotvornom základe pri príslušných konsonantoch dochádza k alternácii, napr. **k/č** (zamok – *zamčok*, pešník – *pešnjčok*, ptak – *ptačok*, oblak – *oblačok*, buk – *bučok*, drik – *dričok*, haj – *hagičok*, krik – *kričok*), **ch/š** (werch – *weršok*), **c/č** (wenec – *wenčok*), v rámci flexie v singulári a v pluráli sa v sufixe realizuje vokalizká alternácia **o/o** (*weršky*); **-ik** (*stoljk*), týmto sufixom autor tvorí aj pre nárečie nie celkom typické tvary, napr. *wečerik*; **-aček** (*milaček*) – predstavuje pre zemplínske nárečie netypickú deminutívnu odvodeninu od pôvodne adjektívneho tvaru; **-ky** (*wolky*, *wlasky*) – tento sufix je zachovaný len v plurálovom tvare substantív.

Zaujímavé sú prípady, keď sa v tej istej lexéme v textoch vyskytujú hláskoslovné varianty toho istého sufixu, napríklad *mešaček* – *mešačok*, *ročok* – *roček*, resp. sa hláskoslovné rozdiely objavujú v slovotvornom základe, napr. *garočok* – *garečok/gareček*. Pre zemplínske nárečia je typickejší sufix **-ok**. Sufix **-ek**, ktorý sa v menšej miere vyskytuje v analyzovaných textoch sem pravdepodobne preniká zo šarišského nárečia vďaka samotnému zapisovateľovi a redaktorovi piesní, ktorý zo Šariša pochádzal.

V ženskom rode boli deminutíva tvorené sufixmi: **-inka** (*kalinka*, *drinka*) – pričom konsonant v koreni podlieha alternácii **d/d'** a následnej asibilácii **d'/dz** (*studzinka*), v rámci flexie (L sg.) sa hláska **k** v sufixe alternuje na **c** (*studzince*); **-ička** (*gedlička*, *ružička*, *galowička*, *palička*, *podkowička*, *dušička*, *hlavička*, *šablička*, *deščička*, *Latorička*) – pričom v G pl. dochádza k alternácii **o/o** (*ručok*), v slovotvornom základe dochádza v prípade hlások **d**, **t**, **n**, **l** k alternácii s mäkkým pendantom (*ženička*, *wognička*) a následnej možnej asibilácii (*wodzička*), resp. k alternácii **h/ž** (*noha* – *nožička*); **-ečka** (*čipečka*, *stodolečka*, *pipečka*, *hustečka*); **-očka** (*rybočka*, *košuločka*, *haluzočka*, *husočka*, *gambočka*); **-ka** (*zahradka*) – pričom konsonant v koreni pred sufixom alternuje, napr. **k/č** (*lučka*, *ručka*), **c/č** (*holubica* – *holubička*, *palica* – *palička*, *pšenica* – *pšenička*, *ulica* – *ulička*), resp. podlieha asibilácii **t'/c** (*poscilka*), v iných prípadoch k alternácii nedochádza (*rybka*, *gamka*); **-inočka** (*brezinočka*) – tento sufix sa v textoch vyskytuje len výnimočne pri hromadných substantívach ženského rodu. Podobne ako v mužskom rode aj v ženskom rode sa objavujú varianty toho istého sufixu v rámci tej istej lexémy, napr. *fragjrečka* – *fragjročka*. Aj v tomto prípade je dominantnejšou príponou pre zemplínske nárečie prípona **-očka** a sufix **-ečka** v tomto prípade skôr vnímame ako kontamináciu šarišským nárečím.

V strednom rode boli deminutíva tvorené sufixmi: **-ko** (*ljčko*, *očko*) – pričom konsonant v koreni pred sufixom alternuje, napr. **k/č**, **c/č**; **-ičko** (*očičko*, *slowjčko*); **-ečko** (*serdečko*, *Slunečko*, *winečko*).

Pomocou pôvodnej deminutívnej formy môže dochádzať aj k tvorbe nového významu, ktorý je odlišný od významu pôvodného nedeminutíva. Napríklad *pjrko*, *pjrečko*, ktoré sú utvorené sufixmi **-ko**, **-ečko** (typickými pre tvorbu deminutív) od hromadného substantíva *pire* (perie, teda vonkajšia pokrývka tela vtákov), už označujú aj ozdobnú kytíčku vytvorenú z pier alebo kvetov, ktorá sa nosila za klobúkom, resp. sa používala na svadbe. Dochádza teda k špecifikácii pôvodného významu.

Názvy podľa deja, t. j. názvy osôb alebo vecí pomenovaných podľa deja (deverbatívne názvy osôb podľa činnosti vyplývajúcej z významu slovotvorného základu) sa v texte vyskytujú len v mužskom rode a tvorené sú príponami: **-anec** (*werbowanec*) – od slovesa *verbovať/c*, v spisovnej slovenčine je v tomto prípade použité sufixálno-prefixálne tvorenie pomenovania (zverbovanec); **-al** (*kowal*) – od slovesa *kovať/c*; **-ar** (*maľar*) – od slovesa *maľovať/c*; **-ak** (*žobrák*) – od slovesa *žobrať/c*; **-nik** (*hagnik*) – teda človek poverený hájením poľa alebo lesa – od slovesa *hájiť/hajic*.

Desubstantívne názvy osôb podľa činnosti súvisiacej s tým, čo pomenúva slovotvorný základ, sú v mužskom rode v analyzovanom texte tvorené pomocou sufixov: **-ar** (*čjpkar*; kto vyrába alebo predáva čipky – od substantíva *čipka*; *bednar* – kto vyrába drevené sudy, od východoslovenského tvaru *bedňa*; *hospodar* – má na starosti hospodárske veci, hospodársku správu niečoho, správca); **-nik/-ik** (*urednjik* – kto vykonáva úrad, od substantíva *úrad*, *falešnjik* – falošný človek – od slova *faloš*, *katolik* – človek vyznávajúci katolícku vieru – pravdepodobne z latinského *Catholicus*); **-kaš/-aš** (*večerkaš* – od substantíva *večer/večar*¹¹⁴).

Názvy vecí ako prostriedkov, zásahov alebo výsledkov deja vyjadreného slovesným, zriedkavo aj substantívnym slovotvorným základom: **-ka** (*zpjevanka* – pesnička, od slovesného základu *spievať/špivac*; *sečka*, správne *šečka* – nadrobno narezaný krm pre dobytok, od slovesného základu *sekať/šekac*); **-ňe** (*chodzeňe* – chodenie, od slovesného základu *chodiť/chodzie*; *oraňe* – od slovesného základu *orať*; *lubeňe* – láska i milovanie, od slovesného základu *ľubiť/ľubic*; *parobčeňe* – mládenčenie, od slovesného základu *parobčiť/c*; *winobraňe* – od slovesného základu *vinobrať/c* – oberať víno); **-dlo** (*močidlo* – miesto na máčanie konopí a ľanu, od slovesného základu *močiť/c*); **-osc** (*ľubosc* – láska, od slovesného základu *ľubiť/ľubic*; *wešelosc* – od adjektívneho základu *veselý*); **-ost** (*falečnost* – falošnosť, od základu *falošný*, sufix však nie je pôvodný, adekvátna prípona by mala byť **-osc** ako pri predchádzajúcom type, pretože **ť** v danom nárečí podlieha asibilácii na **c**); **-ka** (*hadka* – vo význame hádanka, od slovesného základu *hádať/hadac*); **-ta** (*robota*) – od slovesného základu *robiť/c*); **-eň** (*hrebeň* – od slovesného základu *hrabať/hrebat/c*); **-ec** (*čepec* – od slovesa *čepiť/c*); **-ica/-nica** (*wratnica* – odvodené od *vráta* a označujúce vráta do dvora).

V prípade nárečového pomenovania pre lásku sa v nárečí vyskytuje synonymné pomenovanie *ľubeňe* i *ľubosc*, vytvorené dvoma odlišnými sufixmi, pričom *ľubeňe* môže označovať aj slovesné podstatné meno *milovanie*.

Hromadné podstatné mená označujúce:

1. typy porastu sú v analyzovanom texte najčastejšie tvorené sufixom **-ina** (*orešina*, *brežina*) – odvodené od pôvodného pomenovania stromu orech, breza s následnou konsonantickou alternáciou v koreni pred hláskou **i** (napr. **ch/š, z/ž**);
2. istý typ matérie **-če** (*kaminče*), resp. **-ec** (*kamenec*) – odvodené do substantíva *kameň* a označujúce štrk.

Názvy stromov, resp. krov odvodené od názvu plodu môžu byť vytvorené sufixom **-ar** (*šipar* – ker ruže šípovej).

Zaujímavé je z hľadiska slovotvorby synonymné pomenovanie rastliny rozmarín (*Rosmarinus*) v tvare *rozmarin* („*Lewendu obecal, a rozmarin ňeše*“ – pieseň č. 39) alebo *rozmarija* („*Či še tota prigme sucha Rozmariga*“ – pieseň č. 4).

Prechýlené názvy pomenovania žien sa tvoria od paralelných mužských mien sufixmi: **-ova** (*Hančo Polaškova*, *Marča Mažurowa*); **-ka** (*Magjirka*) – od mužského mena Majir „*Od Magjra ku Magjirky / Ma Magjirka šumné dzifky*“ (pieseň č. 70); **-ina** (*šwegerina*) – švagriná; **-ka** (*fragirka*) – frajerka.

Hypokoristiká sú v mužskom rode tvorené príponami: **-ko** (*Janko*); **-ičko** (*Janičko*); **-ik** (*Janjk*); **-či** (*Janči*).

¹¹⁴ „*Lem nám takých Wečerkašow treba / Co prinešu po falace drewa.*“ – pieseň č. 28. Seredai v slovníčku za textami slovo večerkaš vysvetľuje ako „noční túlaví mládenci, teda tí, ktorí prišli na návštevu večer“.

Hypokoristiká v ženskom rode sú tvorené formantmi: **-ička** (*Hanička, Haničko*) – druhý tvar má vokatívnu podobu; **-ča** (*Hanča, Hančo*) – druhý tvar má vokatívnu podobu; **-a** (*Mara*); **-uška/-čuška** (*Marčuška, Marčuško*) – druhý tvar má vokatívnu podobu; pri substantíve *mať* sa vyskytujú tvary bez prípony i s príponou (*mac, macir, mamko*).

Analýzovaný materiál nepredstavuje dostatočne reprezentatívnu vzorku, na základe ktorej by bolo možné charakterizovať zemplínske alebo aspoň pozdišovské nárečie (počet analyzovaných jednotiek nie je dostatočný a v texte sa z hľadiska slovtvorby neobjavujú všetky slovtvorné typy). Napriek tomu sa aj na takomto skromnom materiáli dajú dokladovať niektoré poznatky, ktoré vo svojich prácach formuloval F. Buffa. Pomerne výrazná je slovtvorná diferenciácia jednotlivých slovenských nárečí, resp. nárečových areálov, ktorá sa tu paradoxne prejavuje istou kontamináciou adakválnych zemplínskych slovtvorných sufixov s neadekvátnymi šariškými sufixmi (*mešaček – mešačok, ročok – roček, fragjrečka – fragjročka*), resp. sufixmi, ktoré sem zberateľ/redaktor zanáša zo strednej slovenčiny (*šuhagičko*). Takáto kontaminácia a prelínanie nárečových znakov sa v texte realizuje i na rovine hláskoslovnej a morfolologickej (porov. Karpinský, 2011, 2013), zberateľ/redaktor do zemplínskych piesní vnáša prvky svojho rodného šariškého nárečia, prípadne kultivovaného jazyka. Rozdiely medzi pôvodnými a nepôvodnými sufixmi i tendencie vnášať do textu „vlastné“ sufixy dokazujú, že aj slovtvorná rovina je charakteristickou, pevnou a stabilnou súčasťou toho-ktorého nárečového areálu a zároveň je súčasťou jazykového vedomia nositeľa daného nárečia a, ako sme spomínali, spolu s ostatnými jazykovými javmi vytvára hranicu medzi nárečovými teritóriami.

Rovnako je v analyzovanom texte prítomná i slovtvorná synonymia a variantnosť prejavujúca sa vo využívaní odlišných sufixov na pomenovanie identického alebo takmer identického pomenovania (*ľubeňe – ľubosc*).

Ponúkaná analýza má len ilustrovať pestrosť a bohatstvo slovtvorby slovenských nárečí a zároveň si uvedomujeme, že pre dôsledný opis nárečovej slovtvorby je potrebné vykonať podrobný a precízny výskum daného nárečového areálu.

4.4 Zhrnutie

V kapitole sumarizujeme doterajšie informácie týkajúce sa výskumu slovtvorby v slovenských nárečiach, pričom dominantne sme sa venovali štúdiám F. Buffu, ktorý sa tejto problematike venoval najviac. Následne čiastočne mapujeme spracovanie slovtvorby v jednotlivých monografiách zaoberajúcich sa konkrétnymi slovenskými nárečiami. Ako sa ukázalo, málokteré dialektologické práce sa slovtvorbe venujú systematickejšie, resp. neponúkajú len deskripciu slovtvorných typov.

Na základe uvádzaných a zistených faktov možno konštatovať, že medzi spisovným jazykom a teritoriálnymi dialektmi sa vyskytujú rozdiely vo výskyte niektorých slovtvorných typov (objavujú sa slovtvorné typy, ktoré sú typické len pre nárečia, resp. len pre spisovný jazyk), prípadne v preferencii istého slovtvorného typu v tom ktorom útvare národného jazyka. Ukazuje sa, že koexistenciou spisovného jazyka a nárečí dochádza aj k vzájomnému preberaniu niektorých slovtvorných typov. Už od obdobia kultúrneho jazyka sa do nárečia dostávajú (hoci často len okrajovo) typy slovtvornej motivácie, ktoré tu pôvodne neexistovali. Zmena spoločenskej situácie spôsobuje preberanie „nepôvodných“ slov do

nárečovej slovnej zásoby, na základe čoho sa pomocou analógie môžu na základe prebrať slovtvorného typu marginálne tvoriť nové pomenovania.

V rámci nárečí zasa slovtvorná motivácia môže fungovať aj ako diferenciálny princíp, ktorý spolu s osobitosťami v hláskosloví, morfológii a lexike predstavuje izoglosnú hranicu medzi jednotlivými nárečovými makroareálmi a areálmi.

Najčastejším spôsobom diferenciácie je distribúcia niektorého slovtvorného typu, ktorý je v niektorých nárečiach preferovanejší než v iných, prípadne aj absencia istého typu v opozícii k inému nárečiu, kde sa ten typ vyskytuje. Diferenciáciu predstavuje aj opozícia výberu typu sufixu, prefixu, bezpríponového tvorenia alebo slovtvorného základu (resp. motivácie) pri tvorbe sémanticky identického názvu v jednotlivých teritoriálnych dialektoch. Aj v tomto prípade z hľadiska motivácie možno predpokladať vplyv mimojazykovej skutočnosti (voľba dominantného znaku) či produktivitu istých slovtvorných typov. Rozdiely vo výbere sufixu však môžu signalizovať aj isté sémantické zmeny či špecifikácie.

Okrem diferenčných znakov slovenské nárečia spájajú aj isté spoločné slovtvorné typy, čo je logické z hľadiska ich spoločného genetického východiska a čiastočne spoločného historického vývinu.

Na záver možno zopakovať tvrdenia viacerých jazykovedcov z predchádzajúceho obdobia, že na presné a komplexné spracovanie slovtvorby slovenských nárečí by bol potrebný systematický a dlhodobý výskum a dostupné nárečové monografie, ktoré, žiaľ, z mnohých nárečových areálov na Slovensku stále chýbajú.

Literatúra

BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Horecký. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BUFFA, Ferdinand: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953. 246 s.

BUFFA, Ferdinand: Sufixy -(č)ina a -(č)eta s pejoratívnym významom v dlholúckom nárečí. In: Jazykovedný časopis, 1962, roč. 13, č. 1, s. 88 – 94.

BUFFA, Ferdinand: K otázke výskumu slovtvornej stránky slovenských nárečí. In: Jazykovedný časopis, 1965, roč. 16, č. 1, s. 79 – 85.

BUFFA, Ferdinand: O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 4, s. 229 – 233.

BUFFA, Ferdinand: Slovtvorná stránka nárečí a spisovného jazyka. In: Jazykovedný časopis, 1968, roč. 19, č. 1 – 2, s. 200 – 204.

BUFFA, Ferdinand: O niektorých slovách zakončených na -ica v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969, s. 140 – 146.

BUFFA, Ferdinand: O výskume a atlasovom spracovaní slovtvornej stránky slovenských nárečí. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 1, s. 3 – 12.

BUFFA, Ferdinand: Šarišské nárečia. II. Tvorenie slov. In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 14. Red. M. Chmelárová. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 169 – 289.

BUFFA, Ferdinand: O slovtvornej diferenciácii v slovenských nárečiach. In: Jazykovedný časopis, 1973, roč. 24, č. 1, s. 60 – 62.

BUFFA, Ferdinand: O slovtvorných variantoch v slovenských nárečiach. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 2, s. 75 – 80.

BUFFA, Ferdinand: O rozličnej motivovanosti nárečových odvodených slov. In: Slovenská reč, 1976, roč. 41, č. 4, s. 212 – 220.

BUFFA, Ferdinand: O druhoch a príčinách slovotvornej diferenciácie v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 53 – 59.

BUFFA, Ferdinand (1978a): O rozličných stupňoch nárečovej slovotvornej diferenciácie. In: Jazykovedný časopis, 1978, roč. 29, č. 1, s. 74 – 78.

BUFFA, Ferdinand (1978b): Atlas slovenského jazyka. Zv. 3. Tvorenie slov. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Bratislava: Veda 1978. 248 s.

BUFFA, Ferdinand (1980a): Derivácia ako prameň obohacovania nárečovej lexiky. In: Jazykovedné štúdie. 5. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 47 – 50.

BUFFA, Ferdinand (1980b): O rozličných druhoch nárečovej slovotvornej diferenciácie. In: Jazykovedný časopis, 1980, roč. 31, č. 1, s. 54 – 57.

BUFFA, Ferdinand (1980c): O analógii pri odvodených nárečových slovách. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 3, s. 154 – 158.

BUFFA, Ferdinand (1980d): O vzájomných zhodách i rozdieloch slovenských nárečí v oblasti tvorenia slov. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 1, s. 17 – 20.

BUFFA, Ferdinand (1980e): O zložených sufikoch v nárečových substantívach. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 6, s. 341 – 345.

BUFFA, Ferdinand (1980f): Slová so sufikom -ák v slovenských nárečiach. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 15. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 103 – 117.

BUFFA, Ferdinand (1981a): O slovotvornom základe v nárečových odvodených slovách. In: Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 5, s. 262 – 269.

BUFFA, Ferdinand (1981b): Slová s viazaným slovotvorným základom v slovenských nárečiach. In: Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 3, s. 146 – 149.

BUFFA, Ferdinand (1981c): Atlas slovenského jazyka. Zv. 3. Tvorenie slov. Časť prvá: Mapy. Bratislava: Veda 1981. 422 s.

BUFFA, Ferdinand (1985a): O derivačno-lexikálnej diferenciácii v slovenských nárečiach. In: Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 1, s. 44 – 49.

BUFFA, Ferdinand (1985b): Systémová a nesystémová slovotvorná diferenciácia nárečí. In: Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 5, s. 275 – 279.

BUFFA, Ferdinand (1986a): Svojskosti nárečovej derivácie a nárečový slovník. In: Dialektologický zborník II. Materiály z II. slovenskej dialektologickej konferencie (Zemplínska Šírava 30. 9. – 3. 10. 1981). Red. L. Bartko. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ 1986, s. 117 – 127.

BUFFA, Ferdinand (1986b): O slovotvorných svojskostiach východoslovenských nárečí. In: Nové obzory. 28. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1986, s. 177 – 185.

BUFFA, Ferdinand (1987a): Odvodené abstraktá v slovenských nárečiach. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 1987. 152 s.

BUFFA, Ferdinand (1987b): Z názvov deja v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987, s. 21 – 45.

BUFFA, Ferdinand: O nárečových slovotvorných variantoch a synonymách. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 1, s. 26 – 34.

BUFFA, Ferdinand: Šarišské nárečia. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1995. 400 s.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.

FURDÍK, Juraj: Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba. Jazykovedný časopis, 1970, roč. 27, č. 1, s. 54 – 59.

FURDÍK, Juraj: Slovotvorná motivácia v spisovnom jazyku a v nárečí. In: Dialektologický zborník. 1. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Red. L. Bartko et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 33 – 37.

- FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.
- HABOVŠTIK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 543 s.
- HORECKÝ, Ján (1979a): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1979, s. 13 – 22.
- HORECKÝ, Ján (1979b): Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: Slovenská reč, 1979, roč. 44, č. 4, s. 221 – 227.
- KARPINSKÝ, Peter: Historicko-jazyková analýza rukopisného spevníka Karola S. Seredaiho. In: Kresťanstvo v dejinách Zemplína : zborník z rovnomennej celoslovenskej vedeckej konferencie, konanej 17. – 18. septembra 2010 v Michalovciach. Michalovce: Zemplínske múzeum v Michalovciach 2011, s. 316 – 331.
- KARPINSKÝ, Peter: Historicko-jazyková analýza rukopisného spevníka Karola S. Seradaiho. In: Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy: zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea. Red. M. Imrichová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 248 – 262.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta 1975. 308 s.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Stredogemerské nárečia. Martin: Osveta 1975. 266 s.
- PALKOVIČ, Konštantín: Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko 1981. 144 s.
- RIPKA, Ivor: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1975. 276 s.
- ROMAN, Ján: Kokavské nárečia. Martin: Osveta 1974. 88 s.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1994, s. 225 – 240.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Eds. M. Ološtiak – D. Slančová – M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 341 – 357.
- SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. 1. A – K. Red. I. Ripka et al. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ 2. L – P (povchádzať). Red. A. Ferenčíková – I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.
- VÁŽNÝ, Václav: Čakavské nárečie v slovenskom podunají. Bratislava: Zemedelské múzeum v Bratislave 1927. 216 s.

5 Slovotvorná motivácia a temporálna motivácia

Lucia Gianitsová-Ološtiaková – Martin Ološtiak – Soňa Rešovská

5.1 Neologická lexika a temporálna motivácia

V súčasnej dobe, keď sa každé jazykové spoločenstvo stretáva s veľkým množstvom nových podnetov, logicky je potrebné vytvárať stále nové lexémy, prípadne modifikovať či dopĺňať významy už existujúcich lexém, ktoré by tieto potreby pokryli. Vznik každej novej lexémy je podmienený potrebou komunikantov vyjadriť nový obsah (porov. Savič, 1990, s. 8). Technické inovácie, médiá, publicistika, životný štýl sú len niektorými z oblastí, v ktorých dochádza k neustálemu obohacovaniu lexikálnej zásoby. Podnety z mimojazykových oblastí teda vytvárajú v jazyku tlak na tvorbu celkom nových lexém alebo na ich základe dochádza k modifikácii už existujúcich lexém, keď sa k už známym významom existujúcich lexém pridávajú nové významy. V oboch spomínaných prípadoch dochádza k procesu tzv. neologizácie lexiky, teda k vytváraniu nových jednotiek v lexikálnom systéme – neologizmov.

5.1.1 Podstata temporálnej motivácie

Nové možnosti systémovo uchopiť časovo príznakové jednotky ponúka teória lexikálnej motivácie J. Furdíka (2005, 2008; ďalej TLM). Neologické jednotky podľa tejto teórie vznikajú kooperáciou rôznych druhov motivácií s temporálnou motiváciou (ďalej aj TempM), ktorá je extralingválnym motivačným typom. To značí, že na vznik temporálnej motivovanej lexémy vplyvajú mimojazykové faktory.

Temporálnosť značí prítomnosť časovej príznakovosti pri vnímaní charakteru lexikálnej jednotky. Temporálnym motivantom je časový príznak „väzba na čas“ ako mimojazykový (extralingválny) činiteľ, temporálnym motivátom je temporalizmus, časovo determinovaná lexikálna jednotka; porov. schému [20].

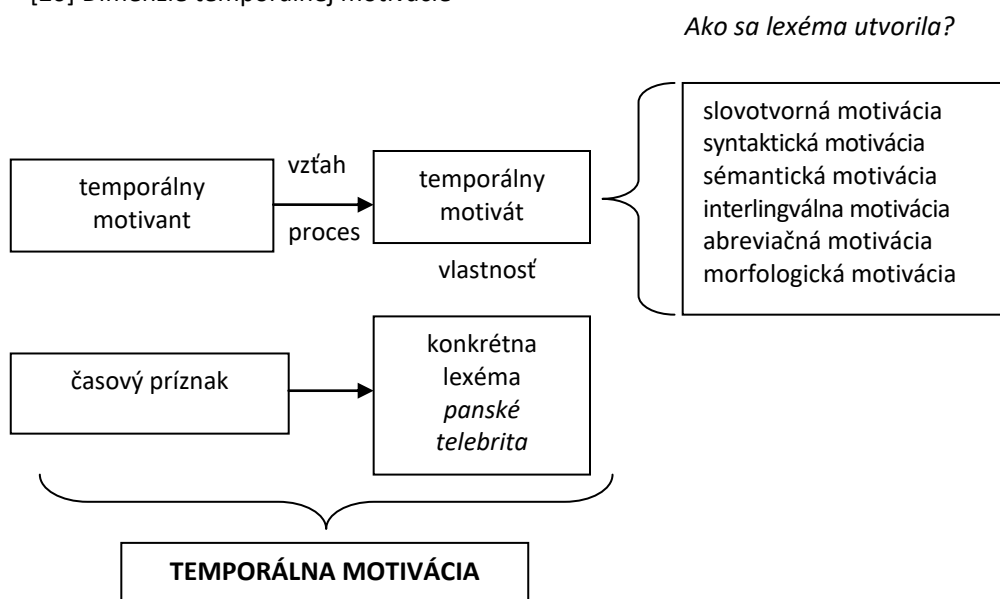
TempM sa teda netýka vlastného významu lexikálnych jednotiek, za temporálne motivované nepokladáme lexémy, ktoré vo svojom význame obsahujú temporálne prvky (napr. *včera, zajtra, dlho, trvať, sekunda, hodiny*). TempM je zviazaná so suprasémantickou dimenziou (o suprasémantike porov. Dolník, 2003) – prostredníctvom príznaku temporálnosti používateľa jazyka vnímajú isté lexikálne jednotky ako nové, resp. novšie, iné zasa ako zastarávajúce, staršie či staré.

Podľa prítomnosti alebo neprítomnosti časového príznaku možno vymedziť dve skupiny lexém: **a) atemporalizmy** – temporálne nemotivované, časovo bezpríznakové lexémy, napr. *voda, jar, byť, vládnuť, ona, štyri, včera*; **b) temporalizmy** – temporálne motivované, časovo príznakové lexémy, ktoré podľa charakteru temporálneho príznaku možno členiť na: **ba) antikvarizmy**¹, lexikálni „dôchodcovia“ (archaizmy, historizmy, napr. *slúžny* „v býv. Uhorsku vyšší správny úradník“, *ablegát* „poslanec krajinského snemu v Rakúsko-Uhor-

¹ Tento termín použil J. Dolník (2003).

sku“, *pobočník* „dôverník vys. hodnostára“); **bb) neologizmy** (lexikálne „deti“ a „adolescenti“, napr. *bluetooth*, *MP3-ka*, *retrosexuál*).

[20] Dimenzie temporálnej motivácie

Na základe TempM sa neologizmy vymedzujú ako temporálne príznakové lexikálne jednotky. Každá jednotka v momente svojho vstupu do lexikálnej zásoby je **temporálne motivovaná**, teda každé novovytvorené pomenovanie sa istý čas pociťuje ako neologizmus (špecifické sú okazionalizmy, ktoré sú produktom individualizačnej motivácie).² Dôležité je však poznamenať, že neologizmom je slovo len na nejaký čas, niektoré neologické jednotky postupne zanikajú, resp. pomerne rýchlo sa zaradia medzi historizmy³, väčšina z nich však po istom čase prestane byť používateľmi jazyka vnímaná ako nová a stáva sa plnohodnotnou súčasťou slovnej zásoby (Furdík, 2008, s. 64), ktorej temporálny príznak sa už nepociťuje ako výrazný. Možno tu uvažovať o **temporálnej demotivácii**, teda o oslabovaní až strate temporálnosti. Otázna je pritom jednak časová hranica, odkedy (od akého momentu) možno uvažovať o neologickosti, a jednak okolnosť, dokedy sa neologizmus považuje za neologizmus.

² O. Martincová (1998, s. 13) upozorňuje, že za neologizmus možno považovať aj takú lexému, ktorá už existovala predtým ako odborný termín, resp. jej použitie bolo pôvodne úzko späté so špecifickým sociálnym či pracovným prostredím, ale v súčasnosti už pôvodnú príznakovosť stratila a dnes sa objavuje ako nová lexéma v bežnom, celospoločenskom kontexte. Napr. v pripravovanom *Slovníku slovenských neologizmov* (pozri 5.1.3) zachytávame viacslovné pomenovanie *minimálna mzda*, ktoré bolo pôvodne administratívno-právnym termínom, ale dnes sa začalo často využívať v publicistike.

³ Možno spomenúť napr. kedysi nové lexémy *walkman/volkmen*, *discman/diskmen*, ktoré sa následkom postupu technologického vývoja relatívne rýchlo zaradili medzi zastaralé lexikálne jednotky, tzn. temporálne sa transmotivovali na historizmy (o termíne temporálna transmotivácia porov. aj ďalej), namiesto nich sú v centre záujmu nové technologické produkty, a teda vznikli aj ich nové pomenovania ako *MP3 prehrávač*, *MP3man*, *iPod*.

Časové hranice, od ktorých sa zvykne uvažovať o novej lexike z globálneho, celolexikálneho hľadiska, zväčša závisia od mimojazykových okolností. V súčasnosti možno o novej lexike uvažovať v nadväznosti na rok 1989, v ktorom sa v stredoeurópskom priestore udiali zásadné spoločensko-politické zmeny. O najsúčasnejšej neologickej lexike by sme mohli uvažovať napr. aj v nadväznosti na vstup Slovenska do Európskej únie (1. 5. 2004) či čiastočne mechanicky aj v nadväznosti na prelom tisícročí. Avšak prvá časová hranica uvádza aj J. Dolníkom je z hľadiska skúmania zmien v slovnej zásobe odrážajúcich spoločensko-politické zmeny po Novembri 1989 najvýraznejšia. Navyše, táto hranica sa prekrýva aj s vydaním zásadného diela mapujúceho dynamiku v slovnej zásobe v období od začiatku 50. rokov 20. storočia do polovice 80. rokov (Horecký – Buzássyová – Bosák et al.: *Dynamika slovnej zásoby v súčasnej slovenčine*, 1989; ďalej DSZ) a s druhým vydaním Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ, 1989), ktoré reflektujú lexiku pred rokom 1989 (KSSJ, 1989, s. 7 – 8).

K vymedzeniu uvedenej časovej hranice nás vedie aj existencia špecifického prípadu vzniku neologizmov, za ktorý považujeme „znovuzrodenie“ lexém ako prejav **temporálnej transmotivácie**. Jeho podstatou v našom súčasnom jazykovom kontexte je, že lexémy, ktoré boli pôvodne považované za historizmy, sa práve vplyvom politických a spoločenských zmien po roku 1989 do lexikálnej zásoby vrátili, a teda je (resp. bolo) možné ich považovať za neologizmy, napr. *župan*, *primátor*, *starosta*, *mestská rada*, *mestský úrad* a pod. (porov. aj Martincová, 1998, s. 13; Dolník, 2003, s. 191).

Na otázku *Dokedy sa neologizmus považuje za neologizmus?* neexistuje presná a jednoznačná odpoveď, pretože na proces oslabovania časovej príznakovosti neologizmov (temporálnej demotivácie) vplyvajú viaceré činitele v rozličných konfiguráciách.⁴ Pri hľadaní odpovede na dynamiku príznaku neologickosti možno konštatovať, že proces **temporálnej demotivácie** neologizmov je plynulý a nie je možné stanoviť presnú hranicu, kedy sa neologizmus prestane pociťovať ako neologizmus. Ak by sme sa však priklonili k „maximalistickej“ koncepcii, mohli by sme konštatovať, že neologizmus je dovtedy neologizmom, kým žije aspoň jeden používateľ jazyka, ktorý si pamätá a vníma dobu pred vznikom daného neologizmu. Aj tu platí zákonitosť jednotlivého (Furdík, 1995) – vývin každého neologizmu je individuálny, spája sa aj s frekvenciou jeho výskytu, ale závisí aj od toho, či je jeho používanie bežné v celom jazykovom spoločenstve, alebo je spojené výhradne s istou viac alebo menej špecifickou komunikačnou sférou (odborná komunikácia, komunikácia v rámci istých societ a pod.).

⁴ Ide najmä o tieto činitele: **1)** dĺžka lexikálneho života neologizmu (čas, ktorý uplynul od vzniku lexémy po súčasnosť): čím dlhší lexikálny život, tým väčšia prevdepodobnosť zániku neologickosti; **2)** denotát s dvoma aspektmi: a) používanie denotátu a potenciál k zovšedneniu (čím viac sa denotát používa, čím je všednejší, tým rýchlejšie sa neologický príznak stráca); b) pôvod denotátu (čím exotickjší denotát, tým pomalšie sa stráca neologický príznak); **3)** frekvencia v komunikátoch (odráža potrebnosť denotátu v ľudskom živote) a súvisí aj s bodom 2: čím vyššia frekvencia v komunikátoch, tým rýchlejšie sa stráca neologický príznak; **4)** používatelia jazyka (so svojimi sociálnymi premennými: vek, vzdelanie, profesia ap.), napr. čím starší používateľ jazyka, tým pomalšie sa v jeho vedomí stráca príznak neologickosti; **5)** pôvod neologizmu (domáce – prevzaté pomenovanie): pomenovanie domáceho pôvodu zovšednieva skôr než pomenovanie cudzieho pôvodu; **6)** spôsob utvorenia: uzuálny – neuzuálny (pri neuzuálnom tvorení sa neologickosť pociťuje dlhšie než pri uzuálnej nominácii).

5.1.2 Prehľad názorov na neologické jednotky v slovenskej a českej lingvistike

Vzhľadom na uvedené otázky je prirodzené, že neologická oblasť slovnej zásoby sa dostala do pozornosti českých a slovenských jazykovedcov už v minulosti. Po prvých prácach o neologizačných procesoch v slovenskom jazyku (porov. Horecký, 1974; Buzássyová, 1976) nasledovali v priebehu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia viaceré čiastkové štúdie o neologizačných procesoch (Málek, 1979; Buzássyová, 1983; Buzássyová – Bosák, 1984), ale aj prvé syntetizujúce pohľady na problematiku neologizmov (Martincová, 1983). V nich sa podstata neologizmov „nejčastejši vidí buď v tom, že neologismy pojmenovávajú nový predmet, jev skutočnosti, že obohacujú vyjadrovací prostriedky jazyka, alebo se její určení přenáší do roviny stylistické, kde se neologismy stavějí do protikladu k archaismům. Na tomto základě se také pojímal rys novosti, jenž neologismy jakožto specifický lexikální jev vymezuje“ (Martincová, 1983, s. 10 – 11).

Neologizmy teda nevznikajú len v prípade potreby pomenovať nový denotát (*mobil*⁵ – vo význame „mobilný telefón“), ale aj z komunikačno-pragmatických dôvodov, keď sa staršie pomenovanie nahrádza novým s cieľom aktualizácie (*obchod* – *market*, *návod* – *manuál*), alebo v prípade, že sa pôvodný názov ukáže ako nepresný alebo príliš úzky (*ovsené vločky* – *müsli*, tzn. ovsené vločky miešané s ovocím, orechmi, čokoládou; porov. Rešovská, 2015, s. 334).

V slovenskom kontexte sa problému neologizácie systematickejšie venovali na konci 80. rokov J. Horecký, K. Buzássyová, J. Bosák et al. (DSZ, s. 309 – 313). Za neologizmy nepovažujú len novovzniknuté jednoslovné jednotky, lebo „neologizmus nie je len nové slovo, ale vlastne nový jazykový znak, ktorý môže byť reprezentovaný slovom, významom slova alebo spojením slov“ (DSZ, s. 309).⁶

Na neologizmy v lexike sa pritom podobne ako O. Martincová (1983, s. 35) aj v DSZ (s. 309 – 313) sa autori pozerajú z onomaziologického pohľadu. Preto podľa nich k vzniku neologizmu dochádza, keď sa:

1. pomenuje nový myšlienkový obsah úplne novou formou, avšak upozorňujú na fakt, že v jazyku je možné nájsť len málo takých neologizmov, ktorých forma je úplne nová a nie je možné ju dokladovať v žiadnom zo známych jazykov (s. 309), zaradiť sem teda môžeme prevzaté lexikálne prostriedky s upozornením, že ide o novú formu v danom jazyku, napr. *modem*, *miss*, *metal*, *mantinel* (porov. kap. 5.2.4 a 5.3.4.1);

2. a) pomenuje nový obsah formou, ktorá je odvodená od existujúcej domácej alebo prevzatej formy pomocou mutácie, vznikajú tak najmä názvy osôb a miesta (*aikidista*, *daniar*, *drogár*; *bananáreň*), názvy vzťahových (*abstákový*, *databázový*, *dealerský*) a privlastňovacích adjektív (*dealerov*, *daniarov*, *drogárov*);

b) doplní obsah existujúceho slova o nový príznak, tzn. modifikuje sa (feminatívum – *daniarka*; determinatívne kompozitá – *ekoterorista*);

c) transponuje, tzn. zmení sa kategoriálne zaradenie pomenovaného javu napr. spredmetnením vlastnosti či deja (*ekologickosť*, *ekologizácia*).⁷

⁵ V texte využívame príklady z databázy neologizmov vytváranej pre pripravovaný *Slovník slovenských neologizmov* (ďalej SSNe; bližšie pozri v kap. 5.1.3).

⁶ V spomenutej kolektívnej monografii autori naznačili aj problematiku okazionalizmov a ich odlišenia od neologizmov (s. 313 – 315), viac však táto problematika nebola v tom čase u nás rozpracovaná.

⁷ Tento pohľad sme sa rozhodli uplatniť aj v našej analýze slovotvorby neologizmov a tvorí základ kapitoly 5.3.

Po vydaní DSZ sa v slovenskom lingvistickom prostredí neologickej lexike venoval priestor prevažne v podobe kratších článkov v odborných časopisoch či príspevkov na vedeckých konferenciách (napr. Horecký, 1986; Habovštiaková, 1987; Jacko, 1992, 1998; Šimková, 1999; Balážová, 1999, 2000; Mislovičová, 2000; Bosák, 2001; Buzássyová, 2003; Orgoňová, 2005, 2007; Bakošová-Kišová, 2008, 2009).

Niektorým parciálnym problémom týkajúcim sa neologickej lexiky sa od 90. rokov 20. stor. venujú rubriky *Rozličnosti* a *Spytovali ste sa* v časopise *Kultúra slova* (napr. Považaj, 2011, 2012, 2013; Kálmánová, 2012; Vančová, 2014), v časopise *Slovenská reč* je to tiež rubrika *Rozličnosti* (napr. Kálmánová, 2006; Wacharczyková, 2009). V posledných rokoch sa v časopise *Kultúra slova* neologizmy pravidelne objavujú v rubrike *Z nových výrazov* v sériách článkov *Nové výrazy* (Duchková, 1995 – 2010) a *Slová, ktoré nenájdete v KSSJ* (Považaj, 2013 – dodnes), ktoré majú skôr lexikografický charakter.⁸

Neologizácii sa tiež venuje pozornosť ako sprievodnému javu pri výskume preberania cudzojazyčných lexém do slovenského jazyka (napr. Orgoňová, 1998; Orgoňová – Bakošová, 2005; Dobrík, 2007). Z porovnávacieho aspektu sa slovenským neologizmom na pozadí ukrajinčiny venovala J. Kredátusová (2013).

K problematike neologizmov sa vo svojej vysokoškolskej učebnici vracia aj J. Dolník (2003, s. 192 – 197) sumarizujúc aspekty, z ktorých sa lexikálna jednotka môže javiť ako nová:

- Z hľadiska synchrónneho opisu lexiky s ohľadom aj na mimojazykové okolnosti, ktoré vplývajú na pomenovacie potreby jazykového spoločenstva, je medzníkom v našom jazykovom priestore spoločensko-politická zmena v roku 1989 a udalosti po ňom nasledujúce, ktoré priniesli aj reštruktúraciu v lexikálnom systéme (vznik nových lexikálnych jednotiek ako *eurokrat*, *europesimizmus*, revitalizáciu lexém ako *disident*, *editor*, *bezdomovec* a pod.
- Z hľadiska vnímania lexém jazykovým spoločenstvom sa za nové považujú tie jednotky, ktoré tak vníma signifikantná väčšina používateľov jazyka. Samozrejme, tento aspekt nie je pri jednotlivých neologizmoch rovnako dôležitý, je najvýraznejší pri tých neologizmoch, ktoré by sme zaradili do centra neologickeho poľa (porov. Dolník, 2003, s. 193; z nášho súboru sú to lexémy ako *etnocentrizmus*, *ekologista*, *eurooptimista*).
- Za skutočne nové možno považovať len tie jednotky, ktoré z lexikálnosémantického aspektu obohacujú systém, napr. kompozitá s komponentom *mega-* vplývajú na kompozitá s komponentom *super-* tak, že ich neutralizujú a preberajú na seba význam „najvyšší (stupeň)“, napr. v rade lexém *hviezda* – *superhviezda* – *megahviezda*.
- Z hľadiska výskytu v reči sa za neologizmus považuje to, čo sa v reči registruje ako nové, dosiaľ ešte nepoužívané alebo používané len málo.

⁸ Žiada sa poznamenať, že na rozdiel od archaizmov a historizmov kvalifikátor pre neologické lexémy vo výkladových slovníkoch chýba. Je to pochopiteľné, lebo príznak neologickej je dynamickejší, rýchlo sa stráca na rozdiel od príznaku antikvárnosti. Okrem toho J. Dolník (2003, s. 196) považuje za dôležité pripomenúť, že oveľa závažnejším aspektom je odlišné vnímanie nových a zastaraných slov používateľmi jazyka: Čoová príznakovosť zastaraných slov je veľmi výrazná, sú vnímané ako deaktualizované, nepotrebné. Neologizmy naopak sú vnímané ako funkčné, potrebné, motivované vyjadrovacími potrebami spoločenstva. Preto je pri nich príznak novosti len „sprievodným príznakom funkčnosti“ (Dolník, 2003, s. 196) a z toho plynie fakt, že jazykové spoločenstvo necíti potrebu takéto jednotky v slovníkoch zvlášť označovať.

K poslednému aspektu J. Dolník (2003, s. 194) poznamenáva, že základnou úlohou lingvistiky by mala byť registrácia takýchto jednotiek. S týmto názorom sa stotožňujeme, keď vnímame ako potrebné slovenskú neologickú lexiku zachytiť v podobe špeciálneho slovníka. Avšak okrem systematickej deskripcie neologizmov (prítomných v slovenčine od začiatku 90. rokov 20. storočia) pociťujeme v slovenskej jazykovede aj deficit systémovej explanácie ich jazykovoštruktúrnych a komunikačno-pragmatických vlastností, ako aj analýzy s použitím konzistentných teoreticko-metodologických východísk.

Na rozdiel od slovistiky česká jazykoveda sa od 90. rokov 20. storočia venovala systematicky excerpcii neologizmov pre databázu neologizmov, ktorá je dnes známa pod názvom *Neomat*. Na jej podklade zostavil autorský kolektív pod vedením O. Martincovej aj dva zväzky slovníka neologizmov (*Nová slova v češtině 1*, 1998, ďalej NSČ 1; *Nová slova v češtině 2*, 2004, ďalej NSČ 2).

Na základné lexikografické práce a staršiu monografiu O. Martincovej (1983, porov. vyššie) nadviazali autori slovníka ďalším výskumom fungovania neologizmov, výsledkom čoho sú početné štúdie publikované vo viacerých monotematických zborníkoch (napr. *Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách*, 2000; *Internacionalizmy v nové slovní zásobe*, 2003; *Neologizmy v dnešní češtině*, 2005; *Lexikografie v kontextu informační společnosti*, 2008), ale aj inde.

Na základe vyššie spomenutých analýz sa za neologizmy teda zvyčajne považujú (porov. NSČ 1, 1998, s. 13):

1. jednoslovné lexémy vytvorené:

a) prevzatím (napr. *mainframe* – poč. „výkonný riadiaci počítač“),

b) slovotvorne (*multieffekt* – „mnohonásobný, viacnásobný efekt“); pri niektorých z nich sa zdôrazňuje uplatnenie **univerbizácie** (*absták* – „abstinenčný príznak“, *akciovka* – „akciová spoločnosť“, *antivirá* – „antivírusový program“, *bývalka* – „bývalá priateľka, manželka“, *mimoriadka* – „mimoriadna porada, akcia“), resp. pri iných ich **akronymický charakter** (*eštébé/ŠTB* – skr. zo *Štátna bezpečnosť*; *metadon* – z angl. *methadone* – skr. z *methyl + amino + diphenyl + -one*, odb. „syntetický liek užívaný pri liečení narkomanov ako náhrada drogy“; *dobro* – z angl. *dobro* – skr. z *dopyera brothers*, „strunový hudobný nástroj podobný gitare, rezofonická, rezonátorová alebo rezonančná gitara“);

2. viacslovné lexémy nefrazeologické, napr. *alternatívna medicína* – „súbor metód liečby prírodnými a prirodzenými prostriedkami (bylinami, diétami, masážami)“; *memo pole* – poč. „pamäťový údaj v databáze“; *permanentný make-up* – kozmet. „kozmetická úprava tváre vpichovaním farebných pigmentov pod pokožku s dlhodobým účinkom“;

3. viacslovné lexémy frazeologické – napr. *byť mimo misu* – „(o človeku) byť mimo, vedľa (nechápať podstatu problému)“; *byť nedôležitý, nepodstatný*“; *mydlová opera* – „televízny seriál zobrazujúci v mnohých pokračovaniach idealizovaný každodenný život skupiny ľudí, predovšetkým rodiny; soap opera“;

4. neosémantizmy, tzn. pomenovania s novým obsahom a starou formou, nové významy už existujúcich lexikálnych jednotiek, kde sa k významu lexémy, ktorý označuje už známy denotát, pridáva jeden alebo viacero významov označujúcich nové denotáty, napr. *myš* – 1. „malý hlodavec“, 2. „prídavné zariadenie počítača, ktoré slúži na posun kurzora po obrazovke“.

Tento stručný pohľad na vývoj chápania neologizmov v slovenskom a českom lingvistickom priestore teda naznačuje, že v súčasnosti sa v slovakistike pociťuje aktuálna až akútna potreba systematického skúmania neologickej lexiky.

5.1.3 Slovník slovenských neologizmov

V slovenskej jazykovede, ako už bolo vyššie spomenuté, doteraz absentuje dielo väčšieho, slovníkového charakteru, ktoré by dôslednejšie mapovalo nové lexémy, ktoré sa v jazyku objavili za posledných dvadsaťpäť rokov. Z tohto dôvodu začal od roku 2012 vznikáť (zatiaľ vo forme záverečných prác na Inštitúte slovakistiky a mediálnych štúdií FF PU v Prešove) *Slovník slovenských neologizmov* (ďalej aj SSNe), ktorého cieľom je ponúknuť ucelenejší pohľad na neologizmy v slovenskom jazyku a zároveň byť podkladom pre ďalší výskum neologickej lexiky.

Práca na budovaní slovníka sa zatiaľ realizovala v troch etapách:

1. Na základe českej databázy neologizmov uverejnenej v NSČ 1 a NSČ 2 skúmame prítomnosť ekvivalentných neologizmov v slovenskom jazyku v databáze Slovenského národného korpusu a na internete. Pre potreby slovníka a ďalšieho výskumu za neologické považujeme lexikálne jednotky, ktoré sa v slovenskej lexike objavili po roku 1989 (porov. zdôvodnenie v kap. 5.1.1). Na základe nášho prieskumu formou bakalárskych prác M. Černickej (2013), K. Faltinovej (2013) a S. Rešovskej (2013) sme zostavili základný heslár pozostávajúci z približne 1 200 neologických lexíí,⁹ začínajúcich sa na písmená A, B, D, E, M.¹⁰

2. Po overení výskytu jednotlivých neologizmov v slovenských písaných textoch v prvej fáze sme zostavenú časť slovníka v druhej etape analyzovali s uplatnením TLM¹¹, najmä z pohľadu spolupráce nominačných motivácií pri vzniku neologických lexíí (Černická, 2015; Faltinová, 2015; Rešovská, 2015; porov. aj Gianitsová-Ološtiaková – Rešovská, v tlači b). Zároveň na základe týchto analýz a pomocou rekonštrukcie slovotvorných hniezd nových lexikálnych jednotiek dopĺňame chýbajúce slovotvorne motivované lexémy (porov. kap. 5.3.3). Spracovaná časť databázy v súčasnosti obsahuje 1 800 neologických lexíí, ktoré analyzujeme v kap. 5.2 a 5.3.

3. Od roku 2015 naďalej pracuje na získavaní neologizmov viac ako 20 študentov, ktorých zásluhou sa heslár doteraz rozšíril o ďalších približne 4 000 neologizmov¹². Tieto lexikálne jednotky však je potrebné postupne analyzovať s uplatnením TLM. Výsledky výskumu, ako aj elektronická databáza slovenských neologizmov by mala byť verejnosti dostupná v roku 2020 (porov. Gianitsová-Ološtiaková – Rešovská, v tlači a).

⁹ Za základnú jednotku v pracovnej fáze prípravy slovníka považujeme lexíu preto, že ide o elementárnu jednotku na úrovni pomenovania, spojenie jednej formy s jedným obsahom. Práve lexia je nositeľom lexikálnych motivácií a teda určovanie motivačných typov sa musí viazať primárne na ňu, nie na lexému (porov. aj Ološtiak, 2011, s. 26 – 27).

¹⁰ Podrobnejšie o príprave SSNe v tejto fáze porov. Rešovská, 2015, s. 336 – 344.

¹¹ Autorský tím pracuje aj s najnovšími výskumami v rámci TLM obsiahnutými v prácach žiakov J. Furdíka (najmä Liptáková, 2000; Ološtiak, 2011, 2013; Vužňáková, 2012; Ološtiak – Ivanová, 2013; Gavurová, 2013 a i.), ktoré rozpracúvajú jednotlivé typy motivácií.

¹² Táto časť databázy obsahuje slovníkové heslá pripravované študentmi B. Benešovou, M. Fedičom, K. Ficeriovou, P. Hriceňákovou, L. Horňákovou, A. Kampovou, Z. Muchálovou, L. Oborilom, L. Pavučkovou a E. Zozulákovou v rámci bakalárskych a diplomových prác.

5.2 Tvorenie neologizmov

Neologizmy sa tvoria prostredníctvom týchto nominačných typov lexikálnej motivácie (porov. oddiel II. kap. 5): sémantická, morfológická, interlingválna, abreviačná, syntaktická motivácia. Nomináciu prostredníctvom slovotvornej motivácie analyzujeme samostatne v nasledujúcej kapitole 5.3; aspekty motivačnej relačnosti temporálnej a slovotvornej motivácie s ďalšími nominačnými motivačnými typmi si všímame v kapitole 5.3.5.

V skúmanom súbore neologizmov sme posúdili zastúpenie jednotlivých nominačných typov motivácie. Na rozdiel od SKMS-4 (porov. oddiel II. kap. 6 tab. [12]) sme do úvahy zobrali nielen intralingválne motivačné typy s nominačnou funkciou, ale aj interlingválny nominačný typ. Navyše, pracovali sme s jednotlivými neologickými lexiami, nie lexémami.

Z údajov získaných z oboch súborov vyplýva, že zatiaľ čo celková miera motivovanosti v SKMS-4 dosahuje 86 % a celková miera slovotvornej motivovanosti dosahuje takmer 84 %, v súbore neologizmov je motivovaných 100 % neologických lexíí, ale slovotvorne motivovaných je len 64 % lexíí. Dôvodom je, že v databáze neologizmov je vyššie zastúpenie syntakticky motivovaných lexém a skutočnosť, že v neologickom súbore sme zohľadnili aj sémanticky motivované sekundárne lexie.

[21] Zastúpenie nominačných typov lexikálnej motivácie v SSNe a SKMS-4

typ motivácie	SSNe		SKMS-4	
	počet	% z celk. počtu	% z celk. počtu	% z mot.
nominačne nemotivované	0	0	13,9	---
slovotvorná motivácia	1 152	64	83,6	97,1
interlingválna motivácia	87	4,8	---	---
syntaktická motivácia	236	13,1	0,049	0,057
morfológická motivácia	56	3,1	2,6	3,0
abreviačná motivácia	7	0,4	0,036	0,042
sémantická motivácia	262	14,6	0,019	0,022
spolu – všetky lexémy	1 800	100	100,0	---
spolu – motivované lexémy	1 800	100	86,1	100,0

Na základe doteraz analyzovaných 1 800 neologických lexíí z pripravovaného SSNe sa potvrdzuje, že neologizmy sa v slovenčine tvoria prostredníctvom všetkých nominačných typov motivácie, najmä však prostredníctvom slovotvornej motivácie. Postavenie SM v skúmanom súbore neologizmov je zo statického aspektu ešte výraznejšie, plní totiž aj pomocnú úlohu pri interlingválnom prechode lexikálnych jednotiek (kap. 5.3.5.1) či abreviácii (kap. 5.3.4.3). Slovotvorne motivované jednotky sú tiež často súčasťou syntakticky motivovaných lexém (kap. 5.3.5.2). Navyše, až 35 % sémanticky motivovaných slov je aj slovotvorne motivovaných.

5.2.1 Neologizmy a sémantická motivácia

Pôsobením sémantickej motivácie vznikajú **neosémantizmy**, t. j. nových významov v rámci existujúcej lexikálnej jednotky, napr. *nektár* „zriedená ochutená ovocná šťava“, *dinosaur* „kto alebo čo dlho pôsobí v istej oblasti“, *inkubátor* „zariadenie pomáhajúce začínajúcim podnikateľom presadiť sa na trhu“. Viaceré nové významy sú determinované kolokačne (v spojení s príslušným slovom) a lexikalizujú sa do podoby viacslovných pomenovaní (do spolupráce sa zapája aj syntaktická motivácia), porov.: *permanentný* – nové

v spojení *permanentný mejkap* „kozmetická úprava tváre vpichovaním farebných pigmentov pod pokožku s dlhodobým účinkom“; *umelý* – nové v spojení *umelý spánok* „stav utlmenia navodený utišujúcimi liekmi zmierňujúcimi bolesť pacientom v stave ohrozujúcom život“, *myši* – nové v spojení *myši syndróm* „syndróm karpálneho tunela, bolestivý zápal svalov a kĺbov zápästia, ktorý vzniká pri nesprávnom umiestnení ruky pri používaní počítačovej myši“. Nové významy môžu vznikať aj vplyvom cudzieho jazyka (aktivizuje sa aj vzťah s interlingválou motiváciou), napr. *myš* „súčasť počítača“, ktorý sa utvoril na báze anglickej lexémy *mouse*, podobne *pamäť* (počítača) – angl. *memory*, (počítačový) *vírus* – angl. *virus*. O ďalších aspektoch relačnosti temporálnej, slovotvornej a sémantickej motivácie porov. kap. 5.3.5.4 v tomto oddiele.

5.2.2 Neologizmy a morfológická motivácia

Ide o lexémy utvorené pomocou slovnodruhového prechodu bez zmeny morfematickej štruktúry (porov. aj oddiel II. kap. 1.1). V skúmanom súbore neologizmov prevláda deverbatívna (departicipiálna) adjektivizácia, kde motivantom je prevažne pasívne participium (napr. *agregovaný*, *dematerializovaný*, *digitalizovaný*, *draftovaný*, *medializovaný*, *moderovaný*, *monitorovaný*), menej často aktívne participium (*dozorujúci*, *drogujúci*, *ekologizujúci*, *e-mailujúci*), ktoré sú zároveň príkladom na deadjektívnu substantivizáciu (*dozorujúci*, *drogujúci*, *e-mailujúci*); porov. oddiel VII. kap. 2.1.1 ods. aa.

Ojedinele sa vyskytujú aj iné príklady na deadjektívnu substantivizáciu (*alko*, *audio*, *demo*). Za morfológicky motivované považujeme aj interlingválne a/alebo abreviačne motivované substantíva v adjektívnej funkcii, napr. ***au pair*** pobyt/agentúra, ***first moment*** ponuka, ***last minute*** zájazd, ***MMS*** správa, ***múšli*** tyčinka.

5.2.3 Neologizmy a syntaktická motivácia

Viacslovné neologizmy, ktorých komponenty sú na seba naviazané na základe morfo-syntaktických princípov a sú zároveň lexikalizované: napr. *akrobatické lyžovanie*, *holandská dražba*, *kupónová privatizácia*, *počítačová kriminalita*, *ľahká droga*. Osobitnú skupinu predstavujú frazémy, napr. *Sedím na konári a je mi dobre*,¹³ *Díky, Broňa*.¹⁴ *Na Slovensku je to tak, O tom potom*.¹⁵ O ďalších aspektoch relačnosti temporálnej, slovotvornej a syntaktickej motivácie porov. kap. 5.3.5.2 v tomto oddiele.

5.2.4 Neologizmy a interlingválna motivácia

Interlingválne motivované sú neologizmy prevzaté z cudzích jazykov, v súčasnosti najmä z angličtiny a jej variet (najmä americkej angličtiny), napr. *cash*, *bluetooth*, *default*, *home-banking*, *e-banking*, *m-banking*, *shareware*, *freeware*, *skener*, *browser*, *spam*, *shop*, *shopping centrum*, *call centrum*, *sítkom*, *daily*, *inzin*, *fanzin*, *face-lifting*, *peeling*.¹⁶ O ďalších as-

¹³ Tu možno uvažovať o špecifickom procese deonymickej frazeologizácie (štruktúrnym motivantom je chrématonymum – konkrétne názov umeleckého artefaktu, filmu J. Jakubiska z roku 1989).

¹⁴ Podľa reklamy na produkt *Všeobecnej úverovej banky*.

¹⁵ Ide o frazeologizované výroky politikov, prvý z nich sa pripisuje V. Móricaovi, autorom druhého je B. Bugár.

¹⁶ Príklady sme uviedli striktné výberovo a bez ambície bližšej, čo i len extralingválnej, tematickej klasifikácie. V tomto kontexte je prekvapujúce, že nateraz nemáme k dispozícii vedeckú monografiu, v ktorej by sa anglicizmom (vrátane neologizmov) venovala komplexná pozornosť (k dispozícii je viacero

pektoch relačnosti temporálnej, slovotvornej a interlingválnej motivácie porov. kap. 5.3.5.1 v tomto oddiele.

5.2.5 Neologizmy a abreviačná motivácia

Prejavom spolupráce týchto motivačných typov je existencia časovo príznakových skratiek, ktoré sú z hľadiska temporality labilnejšie než neskratky. Skratky neustále vznikajú a taktiež môžu rýchlo zaniknúť, často sa používajú ako ekonomizačné pendanty lexikálnych jednotiek s relatívne krátkou trvanlivosťou, najmä chrématonym, ale aj toponým (porov. napr. pomenovania štátnych útvarov). Používanie plných názvov a ich skratiek tu plne odráža dianie v mimojazykovej realite (existencia príslušného onymického objektu), napr. *Strana občianskeho porozumenia* → *SOP* → *SOP-ka* (existencia v rokoch 1998 – 2003).¹⁷ Zmena názvu môže súvisieť aj so zmenou chápania príslušného denotátu (snaha o adekvátnejšie vyjadrenie pojmu, zmeny vo funkciách, náplni práce, poslaní inštitúcií, fúzia/rozdelenie firiem a pod.), napr. zlúčením inštitúcií *Slovenská televízia* (STV) a *Slovenský rozhlas* (SRO) vznikla 1. 1. 2011 inštitúcia *Rozhlas a televízia Slovenska* (RTVS), *Ministerstvo školstva Slovenskej republiky* (MŠ SR) sa od 1. 7. 2010 premenovalo na *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky* (MŠVVaŠ SR).

Abreviačné neologizmy, ktoré vznikajú v rôznych komunikačných situáciách, sú dnes viditeľne napríklad v internetovom registri, a to pod veľkým vplyvom angličtiny, ale aj v skupine vlastných mien, napr. *FAQ* (*frequently asked questions* „často kladené otázky“), *NP* (*no problem* „žiadny problém“), *ASAP* (*as soon as possible* „tak skoro, ako je to možné“), *GMO* (geneticky modifikovaný organizmus), *WWW* (*world wide web* „celosvetová sieť, internet“), *SaS* (*Sloboda a Solidarita*). O ďalších aspektoch relačnosti temporálnej, slovotvornej a abreviačnej motivácie porov. kap. 5.3.5.3 v tomto oddiele.

5.3 Neologizmy a slovotvorná motivácia

Slovotvorne motivované (ďalej aj SM) neologizmy sme podrobili analýze z formálnej a obsahovej stránky na základe teórie tvorenia slov J. Furdíka (2004, s. 23 – 100). V tejto kapitole sa venujeme onomatologickej štruktúre SM neologizmov. Všímame si: a) jednotlivé slovotvorné spôsoby a postupy, ich zastúpenie a inventár produktívnych slovotvorných prostriedkov, pomocou ktorých sa neologizmy tvoria (5.3.1); b) pomocné slovotvorné prostriedky a sprievodné javy SM (5.3.2); c) postavenie slovotvorných hniezd pri budovaní Slovníka slovenských neologizmov (5.3.3); d) onomaziologická charakteristika neologizmov (5.3.4); e) relačnosť slovotvornej a temporálnej motivácie s ďalšími nominačnými typmi motivácie (5.3.5).

štúdií i knižných prác, ktorým však podľa našej mienky chýba práve komplexný a minuciózny ponor do tejto problematiky).

¹⁷ Prehľad o časovej existencii politických strán možno získať na webovej adrese *Organizácie pre informatiku verejnej správy* (IVeS), sekcia *Register strán* (<http://portal.ives.sk/registre/startps.do>). Na dokreslenie situácie uvádzame, že zo 140 strán, ktoré sú uvedené v sekcii *Abecedný zoznam – aktuálny*, je pri 85 stranách poznámka „v likvidácii“ (údaj z 1. 4. 2011).

5.3.1 Slovotvorné spôsoby, postupy a prostriedky

Zastúpenie derivácie a kompozície v skúmanom súbore neologických jednotiek je v prospech derivácie, z celkového počtu 1 237¹⁸ neologizmov deriváciou je utvorených 923 jednotiek, kompozíciou je utvorených 332 jednotiek; porov. [22]. Súčet derivačne a kompozične utvorených neologických jednotiek v tabuľke je vyšší ako celkový počet SMS slov vzhľadom na výskyt 18 prípadov polymotivácie, pri ktorej možno nové lexikálne jednotky analyzovať raz ako deriváty a raz ako kompozitá (porov. aj kap. 5.3.1.4), napr. *biopolnohospodárstvo* → *biopolnohospodár-R* vz. *biologický poľnohospodár* → *bio-poľnohospodár*, *ekoteroristický* → *ekoteror-izmus* vz. *ekologický terorizmus* → *eko-terorizmus*, *europocentrizmus* → *europocentr-ický* vz. *Európa + centrum* → *europ-o-centr-ický*. Derivačno-kompozičné polymotiváty tvoria 1,5 % všetkých SM neologizmov a zarátali sme ich aj do skupiny derivátov (74,6 % z celkového počtu slovotvorných motivátov), aj do skupiny kompozít (26,8 % z celkového počtu slovotvorných motivátov).

[22] Zastúpenie slovotvorných spôsobov v SSNe a v SKMS-4

slovotvorný spôsob	SSNe		SKMS-4 %	Furdík (1993, s. 24) %
	počet	%		
derivácia	923	74,6	94,4	84,15
kompozícia	332	26,8	5,8	15,85
derivácia / kompozícia	18	1,5	0,2	---

Z prieskumu vyplýva predpoklad, že v SSNe bude zastúpenie kompozít vyššie (26,8 %) než v SKMS-4 (5,8 %), ba vyššie aj v porovnaní s údajmi J. Furdíka (15,85 %, porov. oddiel IV. kap. 0). Primerane tomu klesá zastúpenie derivátov (74,6 %). Vyplýva to pravdepodobne z faktu, že SSNe ako špeciálny typ slovníka je viac závislý od textov z korpusu a internetu, kde je vyšší výskyt tzv. textových kompozít (porov. výklad K. Buzássyovej, oddiel IV. kap. 0). Vzhľadom na to, že ide o tendenciu, ktorá je pre novú lexiku symptomatická, potreba zaradiť tieto kompozitá do slovníka neologizmov je úplne prirodzená.

Bližšie sa slovotvornými postupmi zaoberáme v ďalších kapitolách. Derivácii (podobne ako v oddiele IV.) sa venujeme spolu s výkladom o slovotvorných formantoch (kap. 5.3.1.2), poznatky o kompozícii sumarizujeme v samostatnej kapitole 5.3.1.3. V nadväznosti na analýzu materiálu zo SKMS-4 sa zameriavame aj na kvalitatívnu a kvantitatívnu charakteristiku výskytu základov a formantov v súbore neologizmov pre pripravovaný SSNe (porov. 5.1.3).

5.3.1.1 Slovotvorný základ

V skúmanom súbore neologizmov je 1 237 SMS. Vzhľadom na existenciu polymotivovanosti (porov. oddiel VI. kap. 3) a kompozície pripadá na tieto lexikálne jednotky 1 531 motivačných vzťahov, čo je 1,24 motivačného vzťahu na jednu lexému. Z tohto dôvodu je celkový počet slovotvorných základov vyšší ako počet SMS. Z toho najvyššie je zastúpený

¹⁸ Do počtu SMS sme zarátali aj slová, v ktorých je SM prítomná ako statická vlastnosť, hoci ich nominálnou motiváciou je sémantická motivácia (*aktivita*, *dáždnik*, porov. kap. 5.3.5.4). Naopak, nezaráтали sme osem prípadov, kde je SM len prostriedkom flektivizácie prevzatých lexém a skratiek, napr. *barb-ina*/*barb-ina*, *miss-ka*/*mis-ka*; *bé-čko*, *DPH-čka*, *eseró-čko*/*esero-čka*/*eseró-čka*; *el-ko*, *em-ko*, *es-ko*).

substantívny typ základu (65,3 %). Ďalšie v poradí početnosti zastúpenia sú adjektívne (22,4 %), verbálne (11,4 %) a numerálne základy (0,9 %).

[23] Zastúpenie typov slovtvorných základov v SSNe a v SKMS-4

typ základu	SSNe		SKMS-4	Furdík (2004)
	počet	%	%	%
substantívny	1 000	65,3	49,8	40
verbálny	175	11,4	24,2	45
adjektívny	343	22,4	21,8	10
numerálny	13	0,9	1,8	---
spolu vzťahy	1 531		97,6	95

V porovnaní s výsledkami získanými analýzou SKMS-4 (oddiel IV. kap. 1.3) aj s údajmi J. Furdíka (2004, s. 37) je počet substantívnych základov v neologických jednotkách oveľa vyšší, naopak verbálnych základov je približne o 34 % menej v porovnaní s údajmi J. Furdíka a o polovicu menej než v SKMS-4 (podobné je to aj s numeráliami). Približne rovnaké zastúpenie ako v SKMS-4 majú len adjektíva.

Pri kvantitatívnej analýze databázy neologizmov sme sa zamerali aj na porovnanie typov základov lexikálnych jednotiek utvorených jednotlivými slovtvornými spôsobmi [24].

Ukazuje sa, že zatiaľ čo substantívne základy sú najčastejšie v oboch súboroch, v prípade derivátov je podiel substantívnych základov vyšší (69,1 %) než pri kompozitách (59 %). Výskyt adjektívnych základov je však výrazne vyšší pri kompozitách (38,2 %), iné základy sa v kompozitách vyskytujú minimálne (verbálne tvoria 0,5 % všetkých základov kompozít, numerálne 2,3 %). Súvisí to pravdepodobne s faktom, že v neologickej lexike badať výraznejšiu tendenciu tvoriť modifikačné substantíva typu *autoalarm*, *biofarma*, *eurokvalifikácia* (porov. kap. 5.3.4.5 A2)). Naopak, pri derivátoch je okrem prevažujúcich substantívnych základov (najmä v závislosti od vysokej produktivity desubstantívnych relačných a posesívnych adjektív, ďalej aj feminatív a mutačných desubstantívnych názvov osôb) mierne viac derivátov s verbálnym základom (18,1 % všetkých základov derivátov) než s adjektívnym základom (12,8 %).

[24] Zastúpenie typov slovtvorných základov pri derivácii a kompozícii

typ základu	derivácia		kompozícia	
	počet	% z der.	počet	% z komp.
substantívny	658	69,1	342	59,0
verbálny	172	18,1	3	0,5
adjektívny	122	12,8	221	38,2
numerálny	0	0,0	13	2,3
spolu vzťahy	952		579	

Do uvedených štatistík sme nezapočítali ďalších 87 radixoidov polomotivovaných lexém, napr. *aero-show*, *aqua-/akva-centrum*, *art-kino*, *erg-o-terapia*, *makr-o-ekonomika*, *mon-o-lyža*, *mult-i-kino*, *my-o-lifting*, *disk-o-grafia*, *dojm-o-lógia*, *dv-oj-dek*, *etn-o-kracia*. Tieto prípady možno považovať za viazané slovtvorné základy a bližšie sa im venujeme vo výklade o polokompozitách (porov. kap. 5.3.1.3).

Medzi základmi v skúmanom súbore sa nachádzajú fonologicky a morfológicky determinované varianty (porov. oddiel IV. kap. 1.2).

a) Fonologické varianty

aa) Alternačné varianty základu vznikajú v dôsledku toho, že v niektorých základoch alternácie prebiehajú, kým v iných neprebiehajú ([25]; porov. aj kap. 5.2.2.2).

[25] Typy alternačných fonologických variantov slootovného základu

Typ	Podtyp	Príklady
vokálne	striedanie korelovaných vokálov	<i>dáta</i> → <i>dát-ový</i> :: <i>dat-ár</i> ; <i>dojmológ</i> → <i>dojmológ-ov</i> :: <i>dojmolog-ička</i> ; <i>dovyrobit</i> → <i>dovyrobenie</i> :: <i>dovýrob-a</i> ; <i>mafián</i> → <i>mafián-ka</i> :: <i>mafian-izovať</i> ; <i>multimédium</i> → <i>multimédi-ový</i> :: <i>multimedi-álny</i>
	striedanie vokálov s fonem. nulou	<i>ekominister</i> → <i>ekominister-ka</i> :: <i>ekoministr-ov</i> ; <i>exminister</i> → <i>exminister-ka</i> :: <i>exministr-ov</i>
konsonantické	striedanie korelovaných konsonantov	<i>deklaratívny</i> → <i>deklaratívnosť</i> :: <i>deklaratívne</i> ¹⁹ ; <i>mafián</i> → <i>mafián-sky</i> :: <i>mafián-ik</i> ; <i>manipulatívny</i> → <i>manipulatívnosť</i> :: <i>manipulatívne</i> ; <i>multikultúrny</i> → <i>multikultúrnosť</i> :: <i>multikultúrne</i>
	striedanie nekorelovaných konsonantov	<i>europolitik</i> → <i>europolitik-ov</i> :: <i>europolitic-ký</i> :: <i>europolitič-ka</i> ; <i>makrobiotika</i> → <i>makrobiotic-ký</i> :: <i>makrobiotik-R</i>
zmiešané	rozličné typy alternantov	<i>dialkoplavec</i> → <i>dialkoplavec-ký</i> :: <i>dialkoplavc-ov</i> :: <i>dialkoplavk-yňa</i> ; <i>exzamestnanec</i> → <i>exzamestnanec-ký</i> :: <i>exzamestnanc-ov</i> :: <i>exzamestnank-yňa</i>

ab) Trunkačné varianty základu vznikajú v dôsledku toho, že v niektorých variantoch prebieha trunkácia (bližšie porov. kap. 5.2.2.3). V skúmanom súbore za takto variantné považujeme:

– **verbálne základy (Zv):** *dealovať* → *dealova-nie* :: *deal-er*, *deanonymizovať* → *deanonymizova-nie* :: *deanonymiz-ácia*, *digitalizovať* → *digitalizova-nie* :: *digitaliz-átor*, *draftovať* → *draftova-nie* :: *draft-R*, *monitorovať* → *monitorova-nie* :: *monitor-ing*;

– **adjektívne základy (Zadj):** *dealerský* → *dealersk-y* :: *dealer-stvo*, *disidentský* → *disidentsk-y* :: *disident-stvo*, *ekologický* → *ekologick-osť* :: *ekolog-izovať*, *etnocentrický* → *etnocentrick-y* :: *etnocentr-izmus*.

ac) Alternačno-trunkačné varianty základu sa odlišujú prítomnosťou rôznych alternantov a zároveň výskytom trunkácie v jednom z nich: *perspirácia* → *anti-perspirač-ný* :: *anti-perspir-ant*; *asertívny* → *asertívň-e* :: *asertiv-ita*, *digitálny* → *digitálň-e* :: *digital-izovať*.

b) Morfematicky determinované varianty, pri ktorých jeden z variantných základov obsahuje infix: napr. *abilympiáda* → *abilympi-onik* :: *abilympij-ský*.

5.3.1.2 Slootovný formant a derivačné slootovné postupy

V skúmanom súbore je 941 derivátov, v ktorých sme identifikovali všetky typy slootovných formantov a derivačných slootovných postupov²⁰: **a)** prefix (napr. *do-privatizovať*, *medzi-sklad*); **b)** sufix (napr. *daniar-ka*, *databáz-ový*); **c)** transflex – súbor gramatických morféov (napr. *etnokrat-R*, *dan-iť*); **d)** reflexívne formanty *sa/si* (napr. *deklarovať sa*, *anglizovať sa*); **e)** konfix (iba prefix + sufix, napr. *bez-domov-ec*, *anti-reform-ný*, *de-tabu-izovať*).

¹⁹ Uvádzame výslovnostnú podobu základu.

²⁰ Keďže typy formantov sú priamo naviazané na derivačné slootovné postupy, tieto dva slootovné aspekty analyzujeme spoločne (porov. oddiel IV. kap. 2).

[26] Zastúpenie derivačných postupov a typov formantov v SSNe, SKMS-4 a podľa J. Furdíka (1993)²¹

derivačný postup	formant	počet SSNe	% z derivátov / zo SMS		
			SSNe	SKMS-4	Furdík (1993)
prefixácia	prefix	68	7,2 / 5,5	9,6 / 9,1	28,52 / 24,01
sufixácia	sufix	810	86,2 / 65,8	76,7 / 72,4	57,09 / 48,03
transflexia	transflex	23	2,4 / 1,9	5,1 / 4,8	11,72 / 9,87
reflexivizácia	sa, si	2	0,2 / 0,16	4,4 / 3,9	---
konfixácia	prefix+sufix	37	3,9 / 3,0	2,4 / 2,3	1,84 / 1,54
spolu		940			

V súbore neologizmov dominuje sufixácia (86,2 % z derivátov), a to výraznejšie než v SKMS-4 (76,7 % z derivátov). Naopak, prefixálne utvorených je iba 7,2 % z derivátov (5,52 % zo SMS), čo je údaj porovnateľný, resp. nižší ako v SKMS-4 (9,6 % derivátov; 9,1 % SMS). Získané údaje sa odlišujú od zistení J. Furdíka, ktorý sufixáciu ako spôsob utvorenia uvádza iba v 57,09 % derivátov, resp. 48,03 % SMS, a prefixáciu až v približne štvornásobne viac prípadoch (28,52 % derivátov; 24,01 % SMS). V skúmanom súbore je v porovnaní so SKMS-4 oveľa menej výskytov transflexie (2,4 % derivátov; 1,9 % SMS v SSNe vz. 5,1 %, resp. 4,8 % v SKMS-4). Údaje J. Furdíka sa odlišujú ešte viac, autor uvádza transflexiu ako postup, ktorým vzniká až 11,72 % derivátov a 9,87 % SMS. Aj reflexivizácie je v našom súbore veľmi málo (0,2 % v SSNe vz. 4,4 % v SKMS-4), čo je spôsobené celkovo malým zastúpením verb. Prefixálno-sufixálnej konfixácie je v súbore neologizmov naopak dvojnásobne viac (3,9 % derivátov, 3 % SMS) ako u J. Furdíka (1,84 %, resp. 1,54 %).

Pravdaže, ako sme konštatovali v 5.3.1, databáza slovenských neologizmov nie je skompletizovaná, čo má vplyv aj na proporciu slovotvorných parametrov v tomto súbore. Výrazne sa to prejavuje aj na zastúpení typov formantov a derivačných postupov napr. v tom smere, že keďže v súbore zatiaľ nie sú zastúpené jednotky začínajúce sa na „prefixálne silné“ písmeno P (porov. prefixy *po-*, *pod-/podo-*, *pre-*, *pred-/predo-*, *pri-*), ktoré sa viaže najmä na zastúpenie verb (porov. aj [27]), frekvencia prefixov a prefixácie je nižšia než v SKMS-4 či u J. Furdíka (1993). Distribúciu formantov a derivačných postupov podľa slovných druhov sumarizuje tab. [27].

[27] Slovnodruhovú zastúpenie formantov a derivačných postupov

slovný druh	formant a slovotvorný postup				
	prefix prefixácia	sufix sufixácia	transflex transflexia	sa, si reflexivizácia	konfixy konfixácia
substantíva	38	355	21	---	2
adjektíva	7	358	1	---	33
verbá	23	38	1	2	2
adverbiá	0	59	0	---	0
spolu	68	810	23	2	37

²¹ Celkový počet SMS v súbore SSNe je 1 231. Do počtu 940 derivačne utvorených lexém sme započítali aj 18 polymotívátov, ktoré sa odlišujú formantom (napr. *antirasizmus* → *antiras-istický* aj *antirasista* → *antirasist-ický*, *deklarovať* → *deklar-atívny* aj *deklarácia* → *deklarat-ívny*, *mediovať* → *medi-átor* aj *mediácia* → *mediát-or*, prípadne aj slovotvorným postupom (napr. *antireforma* → *antireform-átor* aj *reformátor* → *anti-reformátor*, *tabuizovať* → *de-tabuizovať* aj *tabu* → *de-tabu-izovať* atď. Ostatné prípady, kde odlišná interpretácia neovplyvňuje identitu formantu, sme počítali len raz (napr. *dirigovať* aj *dirigizmus* → *dirig-ista*).

Najviac prefixálnych derivátov patrí k substantívam (38, čiže 56 %; v SKMS-4 iba 6,5 %, porov. tab. [9] v oddiele IV. kap. 2), verb je v SSNe zatiaľ iba 23 (34 %; v SKMS-4 až 80,3 %). Najviac sufixálnych derivátov je rovnako ako v SKMS-4 medzi adjektívami (viac ako 44 %) a substantívami (43,8 %). Skoro všetky transflexne utvorené lexémy sú substantíva (91,3 %; v SKMS-4 len 72,5 %). Pri konfixácii sú v SKMS-4 najfrekvencovanejšie verbá (75,6 %), a to najmä vďaka kombinácii s reflexivizáciou (oddiel IV. kap. 2). Takéto deriváty sa v našom súbore nevyskytujú vôbec, najviac konfixálnych derivátov tvoria adjektíva (89 % z konfixálne utvorených derivátov). Slovnodruhovú analýzu výskytu slovotvorných postupov ukazuje, že príčinou nižšieho výskytu prefixácie, reflexivizácie a konfixácie medzi neologizmami je veľmi nízky počet SM verb (o príčinách tohto javu porov. vyššie).

V nasledujúcej časti sa venujeme inventáru slovotvorných formantov, resp. hyperformantov (o termíne hyperformant porov. oddiel IV. kap. 2.2 pozn. 11).

a) Prefixácia

Prefixy vnímame ako polyfunkčné, t. j. jeden prefix môže fungovať ako prostriedok tvorenia viacerých slovných druhov a mať pritom rozličné frekvenčné, sémantické a funkčné zaťaženie, napr. *de-* (*de-kompresia* – *de-komprimovať*), *ex-* (*ex-disident*, *ex-komunistický*); porov. oddiel IV. kap. 2.1.

V skúmanom súbore sa nachádza 68 prefixálnych derivátov, pri ktorých prevláda prefix *ex-*. Ďalší početný substantívny prefix je *anti-*. Najfrekvencovanejší verbálny prefix je *de-*, na druhom mieste *do-*. Pri adjektívach je najfrekvencovanejší prefix *ex-*. Ostatné prefixy majú menej ako tri výskyty.

Ako ukazujú výsledky, v nových SMS nemá prefixácia také významné postavenie, ako jej pripisoval J. Furdík (1993), ba je jej menej aj ako v SKMS-4. Ako sme spomínali, súvisí to predovšetkým s absenciou neologických verb začínajúcich sa na písmeno P.

Navyše, rozdiel medzi údajmi získanými zo SKMS-4 (oddiel IV. kap. 2.1.1) a skúmaným súborom je aj v tom, že v prípade neologickej lexiky sa uprednostňujú najmä prevzaté prefixy (*anti-*, *de-/dez-*, *ex-*). Početnosť výskytu týchto prefixov v SKMS-4 je porovnateľná. Napr. prefix *anti-* sa v substantívach v SKMS-4 vyskytuje 14-krát, prefix *ex-* 5-krát, v databáze SSNe sme zaznamenali 10 výskytov prefixu *anti-* a až 22 výskytov prefixu *ex-*.²² Z domácich prefixov sa výraznejšie uplatňuje len prefix *do-*, ktorým sa tvoria perfektívne verbá. Prefixy *medzi-*, *miesto-*, *mimo-* sú raritné.

Inventár prefixov v motivátoch patriacich do jednotlivých slovných druhov uvádzame zostupne podľa frekvencie v tab. [28].

²² Prefix *de-* sa v SKMS-4 vyskytuje pri verbách 16-krát, v našom súbore 13-krát a počet môže ešte pri dopĺňaní databázy na základe rekonštrukcie slovotvorných hniezd narásť. Rovnako je prínosný aj korpusový prieskum slovotvornej produktivity niektorých komponentov, ktorý sme pri kompletizovaní databázy už uplatnili (napr. pri prefixe *ex-*).

[28] Prefixálne slovotvorné formanty

SD	počet	%	formanty	počet	príklady
SUB	38	55,9	ex-	22	<i>ex-disident, ex-komunista, ex-manžel, ex-minister</i>
			anti-	10	<i>anti-futbal, anti-hokej, anti-radar, anti-reforma</i>
			medzi-	2	<i>medzi-sklad, medzi-úver</i>
			de-/dez-	2	<i>de-kompresia; dez-inflácia</i>
			miesto-	1	<i>miesto-starosta</i>
			mimo-	1	<i>mimo-priestor</i>
VER	23	33,8	de-/dez-	14	<i>de-regulovať, de-tabuizovať; dez-integrovať</i>
			do-	9	<i>do-definovať, do-financovať, do-privatizovať</i>
ADJ	7	10,3	ex-	6	<i>ex-disidentský, ex-komunistický, ex-sovietsky</i>
			anti-	1	<i>anti-sexy</i>
spolu	68				

b) Sufixácia

V súbore neologických jednotiek je sufixácia ako dominantný slovotvorný postup uplatnená v 810 derivátoch, najčastejšie v adjektívach a substantívach.

Z adjektívnych sufixov sú najfrekvencovanejšie posesívne sufixy *-ov*, *-in* (tvorí sa nimi spolu 42,6 % sufixálnych adjektív a 18,9 % všetkých sufixálnych derivátov v skúmanom súbore), čo je prirodzeným dôsledkom sily SM aj v novej lexike, navyše to dokazuje tvrdenie J. Furdíka, že slovotvorná produktivita desubstantívnych posesívnych adjektív je v podstate neobmedzená (Furdík, 2004, s. 109).²³ Zo sufixov relačných adjektív sa podobne ako v SKMS-4 najčastejšie vyskytuje hyperformant *-ový*, ostatné (*-ský*, *-ný*, *-ický*) sú tiež relatívne frekvencované. Tieto sufixy tvoria 55,7 % všetkých sufixálnych adjektív. Obmedzene produktívny je sufix *-cí*. V tabuľke [29] uvádzame zastúpenie sufixov v neologických derivátoch podľa slovných druhov (porov. oddiel IV. kap. 2.2):

[29] Sufixálne slovotvorné formanty – adjektíva

formanty	počet	príklady
-ov	78	<i>aikidist-ov, daniar-ov, dídžej-ov, ekoturist-ov, motorkár-ov</i>
-in	75	<i>aikidistk-in, datárk-in, editork-in, ekoaktivistk-in, exulantk-in</i>
-ový	68	<i>apartmán-ový, baráž-ový, bikros-ový, dát-ový, editor-ový</i>
-ský/-sky/ -ký/-ky/-ovský	54	<i>dealer-ský, mediátor-ský, migrant-ský; daniar-sky, dcér-sky, manažér-sky; agroturistick-ký, biotronic-ký, europolitick-ký; depešác-ky, eštabác-ky; dos-ovský, bond-ovský, missk-ovský</i>
-ný/-ny/-álny/ -atívny/-ívny	50	<i>antireform-ný, blokač-ný; alternatív-ny, digestív-ny, divíz-ny; astromedicin-álny, euroregion-álny, medi-álny, multikultur-álny; deklaratívny/deklaratívny, manipulatívny/manipulatívny</i>
-ický/-istický/ -eutický	28	<i>antirasist-ický/antiras-istický, aromaterapeut-ický/aromaterap-eutický, dirigist-ický/dirig-istický, eurooptimist-ický/eurooptim-istický, monetarist-ický/monetar-istický</i>
-cí	5	<i>dekomprimova-cí, depilova-cí, mailova-cí, monitorova-cí</i>
spolu	358	
podiel zo sufixácie	44,2 %	

²³ Podľa našich očakávaní ich pomer neklesne ani po príprave a analýze kompletného heslára SSNe, lebo v podstate od všetkých osobných substantív v súbore možno odvodiť posesívne adjektíva, čo je aj jedným z cieľov dopĺňania heslára prostredníctvom rekonštrukcie slovotvorných hniezd (porov. kap. 5.3.3).

V substantívnych derivátoch je najčastejší polyfunkčný sufix *-ka*, ktorým sa tvoria najmä feminatíva (*daniar-ka*), názvy nositeľa vlastnosti – neosoby (*akciov-ka*), ojedinele sú zastúpené aj iné onomaziologické kategórie: desubstantívne názvy osôb (*disney-ovka*, *bond-ovka*), deminutíva (*domovin-ka*), názvy nositeľa vlastnosti – osoby (*býval-ka*), názvy nositeľa deja (*blik-avka*). Tieto deriváty tvoria 25,9 % sufixálnych substantív a 11,3 % všetkých sufixálne utvorených derivátov. Ďalšie frekventované sufixy (s frekvenciou viac ako 10), ktorými sa tvorí 46 % substantívnych derivátov utvorených sufixáciou a 20 % všetkých sufixačne utvorených derivátov v skúmanom súbore, sú *-nie/-enie*, *-ácia/-encia*, *-ista*, *-or/-átor*, *-ár/-ar/-iar*, *-izmus*. Na rozdiel od údajov získaných zo SKMS-4 (porov. oddiel IV. kap. 2.2) sa v tomto súbore nevyskytuje toľko substantív zakončených na *-osť* a *-stvo/-tvo*.

[30] Sufixálne slovotvorné formanty – substantíva

inventár	počet	príklady
-ka/-ovka/-avka	92	<i>akciov-ka</i> , <i>beachvolejbalist-ka</i> , <i>databázist-ka</i> , <i>mikrovl-ka</i> , <i>moderátor-ka</i> ; <i>bond-ovka</i> , <i>disney-ovka</i> ; <i>blik-avka</i>
-nie/-enie	56	<i>bootova-nie</i> , <i>depilova-nie</i> ; <i>dan-enie</i> , <i>došetr-enie</i>
-ácia/-encia	35	<i>edit-ácia</i> , <i>medi-ácia</i> , <i>medializ-ácia</i> ; <i>asist-encia</i>
-ista	29	<i>aikid-ista</i> , <i>databáz-ista</i> , <i>mobil-ista</i> , <i>multimedial-ista</i>
-or/-átor	19	<i>audít-or</i> , <i>dekompres-or</i> ; <i>depil-átor</i> <i>mediát-or/medi-átor</i>
-ár/-ar/-iar	13	<i>autičk-ár</i> , <i>batôžk-ár/batôžk-ar</i> , <i>biofarm-ár</i> , <i>dan-iar</i>
-izmus	11	<i>dirig-izmus</i> , <i>ekocentr-izmus</i> , <i>europocentr-izmus</i>
-ák/-ak/-iak	9	<i>abst-ák</i> , <i>antivir-ák</i> , <i>elast-áky</i> ; <i>miestň-ak</i> ; <i>dinosauroman-iak</i>
-stvo/-tvo	9	<i>antieuropan-stvo</i> , <i>disident-stvo</i> , <i>manažér-stvo</i> ; <i>eštébac-tvo</i>
-ing	7	<i>bik-ing</i> , <i>manaž-ing</i> , <i>mikrotunel-ing</i> , <i>model-ing</i>
-osť	7	<i>deklaratív-nosť</i> , <i>dokumentovan-osť</i> , <i>ekologick-osť</i>
-ík	6	<i>bal-ík</i> , <i>dôvern-ík</i> , <i>miniobchod-ík</i> , <i>miniškandál-ík</i> , <i>miništát-ík</i>
-ita	5	<i>aktiv-ita</i> , <i>asertiv-ita</i> , <i>asociativ-ita</i> , <i>etnic-ita</i> , <i>mobil-ita</i>
-ník	5	<i>bod-ník</i> , <i>bodov-ník</i> , <i>dážd-ník</i> , <i>dôver-ník</i> , <i>minútov-ník</i>
-yňa	5	<i>diaľkoplavk-yňa</i> , <i>europoslank-yňa</i> , <i>exkoleg-yňa</i>
-er	4	<i>bik-er/bajk-er</i> , <i>deal-er/díl-er</i> , <i>dubl-ér</i> , <i>manag-er/manaž-ér</i>
-áž	3	<i>mas-áž</i> , <i>mikrotunel-áž</i> , <i>model-áž</i>
-ek/-ček	3	<i>minichodnič-ek</i> , <i>minirybnič-ek</i> ; <i>album-ček</i>
-eut	3	<i>arteterap-eut</i> , <i>bioterap-eut</i> , <i>ergoterap-eut</i>
-ik/-onik	3	<i>boľšev-ik</i> , <i>euroskept-ik</i> ; <i>abilympi-onik</i>
iné	31	<i>azyl-ant</i> , <i>doktor-and</i> , <i>dovoľ-ba</i> , <i>mafi-án</i> , <i>zabáva-č</i>
spolu	355	
podiel zo sufixácie	43,8 %	

Frekvenciu 2 a menej má v skúmanom súbore 23 sufixálnych hyperformantov, ktorými sa tvorí iba 8,7 % sufixálne utvorených substantív: *-án* (*mafi-án*), *-and* (*doktor-and*), *-ant* (*azyl-ant*, *migr-ant*), *-áreň* (*banan-áreň*), *-ba* (*dovoľ-ba*), *-č* (*bavi-č*, *zabáva-č*), *-ec* (*exekutív-ec*, *alternatív-ec*), *-ent* (*emit-ent*, *asisit-ent*), *-eta* (*disk-eta*), *-ia* (*dekompres-ia*), *-iáda* (*bond-iáda*), *-ička* (*dojmolog-ička*, *eurokart-ička*), *-ičko/-čko* (*men-ičko*, *menu-čko*), *-ika* (*diagnost-ika*, *ekoturist-ika*), *-istan* (*absurd-istan*), *-ko* (*mafián-ko*), *-mán* (*angaž-mán*), *-ment* (*manaž-ment*), *-ňa* (*diel-ňa*), *-né/-ovné* (*dobierkov-né/dobierk-ovné*), *-níčka* (*expresed-níčka*), *-oso/-ózo* (*mafi-oso/mafi-ózo*), *-úra* (*agent-úra*).

Sufixácia má spomedzi slovotvorných postupov najvyššie zastúpenie aj v adverbiálnych a verbálnych derivátoch. Keďže však tieto slovné druhy sú v skúmanom súbore zastúpené

len v malom množstve, nejde o veľký počet derivátov a tiež inventár sufixov nie je taký početný ako v substantívach a adjektívach. Frekvencia jednotlivých adverbialných sufixov je na rozdiel od SKMS-4, kde prevažuje sufix *-e* (porov. oddiel IV. kap. 2.2), porovnateľná (s miernou prevahou sufixu *-y*) a tvoria 7,3 % všetkých sufixálnych derivátov. Z verbálnych sufixov sa v súbore neologických jednotiek vyskytuje len hyperformant *-ovať* v dvoch variantoch: *-ovať* (26 výskytov), *-izovať* (12). Vzhľadom na nízky počet verb v skúmanom súbore ide len o 4,7 % všetkých sufixálne utvorených derivátov.

[31] Sufixálne slovtvorné formanty – adverbial a verbá

SD	poč.	%	formant	poč.	príklady
ADV	59	7,3	-y	23	<i>dojmologick-y, etnocentrick-y, makrobiotick-y</i>
			-e	18	<i>alternatív-n-e, bulvár-n-e, deregulač-n-e, mediál-n-e</i>
			-o	18	<i>antidrogov-o, bestsellerov-o, databázov-o, dátov-o</i>
VER	38	4,7	-ovať/ -izovať	38	<i>bajk-ovať, bodyček-ovať, dátum-ovať, mejdan-ovať; démon-izovať, digital-izovať, dolar-izovať, marginal-izovať</i>

c) Transflexia

V súbore sa transflexne utvorilo 23 neologizmov, čo je 2,4 % zo všetkých derivátov. Najviac, rovnako ako v SKMS-4 (oddiel IV. kap. 2.4), je substantív mužského rodu utvorených súborom gramatických morfémy deklináčného typu *chlap* (62 % z transflexných substantív, mutačných desubstantív, napr. *biofil, biopoľnohospodár, diskofil, etnokrat, makrobiotik*, len jedno je deverbatívum: *diagnostik*) a *dub* (33,3 %, prevažne súbor transpozíčného spredmetnenia deja, napr. *alarm, dojazd, draft, export, mix*), jeden prípad je z deklináčného typu *žena* (4,7 %, deverbatívne substantívum *dovýroba*). Transflexia adjektív a verb je v skúmanom súbore ojedinelá, zachytili sme len dva prípady utvorené najfrekvencovanejšími transflexmi (konjugačný typ *robiť* a deklináčny typ *pávi*); porov. [32].

[32] Transflexné slovtvorné formanty

SD	poč.	%	inventár	poč.	príklad
SUB	21	91,3	-Rm1	13	<i>biopoľnohospodár-R, eurofil-R, eurokrat-R, makrobiotik-R</i>
			-Rm3	7	<i>alarm-R, draft-R, export-R, mamograf-R, mix-R, mobil-R</i>
			-Rf1	1	<i>dovýrob-a</i>
VER	1	4,4	-Gv _{robiť}	1	<i>dan-iť</i>
ADJ	1	4,4	-Radj3	1	<i>myš-i</i>
spolu	23				

d) Reflexivizácia

Reflexivizácia je v skúmanom súbore veľmi zriedkavá vzhľadom na malý výskyt verb. V súbore sa nachádzajú len dve verbá vytvorené pridaním derivačnej morfémy *sa*: *anglizovať sa, deklarovať sa*.

e) Konfixácia

Konfixálne bolo utvorených 37 derivátov, z nich až 89,2 % je adjektív. Jediným zastúpeným typom konfixácie je prefixálno-sufixálny postup. Okrem konfixov uvedených v tab. [33] sa v skúmanom súbore vyskytuje aj ďalších sedem kombinácií, ktoré sú zastúpené iba raz, tvoria 21,2 % konfixálne utvorených adjektív a 19 % všetkých derivátov utvorených

konfixáciou (*anti-blokova-cí, bez-škrupul-ózny, doprivatizač-ný, do-prevrat-ový, medzi-etnic-ký, medzi-klan-ový, mimo-burz-ový*).

[33] Konfixálne slootovorné formanty

SD	poč.	%	inventár	poč.	príklad
ADJ	33	89,2	anti- + -ový	6	<i>anti-drog-ový, anti-hokej-ový, anti-režim-ový</i>
			bez- + -ový	6	<i>bez-bariér-ový, bez-fosfát-ový</i>
			anti- + -ný	5	<i>anti-monopol-ný, anti-reform-ný</i>
			anti- + -ský/-sky/-ký	3	<i>anti-gay-ský, anti-róm-sky; anti-politic-ký</i>
			anti- + -ický	2	<i>anti-alerg-ický, anti-psychot-ický</i>
			medzi- + -ný/-onálny	2	<i>medzi-mesač-ný, medzi-konfesi-onálny</i>
			mimo- + -ný	2	<i>mimo-hudob-ný, mimo-súťaž-ný</i>
			iné	7	<i>anti-blok-ovací, do-privatizač-ný, medzi-etnic-ký</i>
VER	2	5,4	de- + -ovať/-izovať	2	<i>de-tabu-izovať, de-tron-izovať</i>
SUB	2	5,4	anti- + -ant	1	<i>anti-perspir-ant</i>
			bez- + -ec	1	<i>bez-domov-ec</i>
spolu	37				

Špecifickými formantmi, ktoré sme nezapočítali sme do štatistík, sú:

a) Flektivizačné formanty z bežného inventára sufixov (porov. vyššie), ktoré však v niektorých slovách neprinášajú novú slootovornú informáciu, ale majú primárne gramatickú funkciu, napr. sú prostriedkom flektivizácie (Furdík, 2004). Pritom podľa toho, akým spôsobom sa flektivizačný formant používa, rozlišujeme:

1. formant, ktorý sa pridáva v interlingválnom procese k prevzatej lexikálnej jednotke ako prostriedok slootovornej adaptácie; taká jednotka nemá v slovenčine motivant: napr. (angl. *bobby*) → *bob-ík*; (lat. *assertum*) → *asertív-ny*, (lat. *mobilis*) → *mobil-ný*; (fr. *accréditer*) → *akredit-ovať*, (lat. *articulāre*) → *artikul-ovať*, (angl. *boot*) → *boot-ovať*, (angl. *deal*) → *deal-ovať/díl-ovať*, (lat. *dēclārāre*) → *deklar-ovať*, (lat. *dēpilāre*) → *depil-ovať*, (angl. *double*) → *dubl-ovať*, (lat. *exportāre*) → *export-ovať*, (angl. *manage*) → *manaž-ovať*, (nem. *massieren*) → *masír-ovať*;

2. formant, ktorý sa pridáva k prevzatej alebo k inej jednotke (k iniciálovej skratke) fungujúcej v slovenčine, pričom môže, ale nemusí ísť o zmenu sémantiky, resp. suprasémantiky motivantu (porov. *fajn* – *fajnový* v oddiele IV. kap. 2.7.1), napr. *barbie* → *barb-ina/barb-ína*, *miss* → *miss-ka/mis-ka*; *bé* → *bé-čko*; *DPH* → *DPH-čka*.

b) Redundantný formant, ktorý je vyčleniteľný formálne, avšak nenesie slootovornú informáciu a nemá ani gramatickú funkciu, sme zachytili v jednom prípade: *div-ý* → *div-oký*. Tento jav považujeme v zhode s M. Sokolovou (2007b, s. 185 – 186) za prejav formálnej modifikácie.

5.3.1.3 Kompozícia

Pri členení kompozičných postupov vychádzame z oddielu IV. kap. 3. V rámci kompozície vo vlastnom zmysle rozlišujeme tri kompozičné slootovorné postupy:

a) juxtaopozíciu – v skúmanom súbore sa vyskytuje len jeden prípad: *extraliga*;

b) pravú (čistú) kompozíciu, napr. *mal-o-bankovníctvo, muzik-o-terapia*; sem zaraďujeme aj kompozitá s abreviačným (zväčša prevzatými) komponentmi, porov. napr. *apart-(mánový) hotel* → *apart-hotel*, *bio(logická) farma* → *bi-o-farma*, *demo(nštračná) verzia* →

demo-verzia, *dia(betické) sušienky* → *dia-sušienky*, *eur(ópska) paleta* → *eur-o-paleta*, *mini(atúrna) kamera* → *mini-kamera* atď.;

c) derivačnú kompozíciu, v našom prípade ide iba o kompozično-sufixálne utvorené jednotky, napr. *dial'k-o-plav-ec*, *minul-o-režim-ový*, *mult-i-generač-ný*.

Okrem uvedených prípadov kompozície vo vlastnom zmysle slova sa v skúmanom súbore vyskytuje aj **polokompozícia**, ktorej výsledkom je lexéma (kompozitum) s minimálne jedným základom, ktorý sa v slovenčine nevyskytuje ako samostatne existujúca slovná jednotka (porov. termín *radixoid* v oddiele IV. kap. 3.4; ďalej aj Zx^{24}), napr. **aero* (gr. *āero*) + *show* → *aero-show*, **beach* (angl. *beach*) + *volejbal* → *beach-volejbal*, **ergo* (gr. *ergon*) + *terapia* → *erg-o-terapia*, **mega* (gr. *mega*) → *mega-hit*, *disk* + **grafia* (gr. *grafiā*) → *disk-o-grafia*, *dajem* + **lógia* (gr. *-logiā*) → *dajm-o-lógia*. Ide o prevzaté lexikálne jednotky, pri ktorých možno polomotivovanosť charakterizovať ako jeden zo stupňov slovotvornej adaptácie prevzatých lexém (bližšie porov. kap. 5.3.5.1).

V tabuľke [34] uvádzame zastúpenie jednotlivých kompozičných slovotvorných postupov v skúmanom súbore neologizmov. Zo štatistiky vyplýva, že zatiaľ čo J. Furdík uvádza zastúpenie kompozít vo všetkých SMS v hodnote 15,85 % a údaje zo SKMS-4 hovoria len o 6,1 % (oddiel IV. kap. 3), v skúmanom súbore sme identifikovali 332 kompozične alebo polokompozične utvorených neologizmov, čo predstavuje približne 26,8 % SM neologizmov. Ak neberieme do úvahy polokompozíciu, v databáze pre pripravovaný SSNe je 19,8 % vlastných kompozít (v SKMS-4 ich je len 5,2 %). To potvrdzuje konštatovanie K. Buzássyovej (2003), že v neologickej lexike je zastúpenie kompozične utvorených neologizmov vyššie než v časovo bezpríznačnej lexike, resp. ide o prirodzený dôsledok toho, že heslář SSNe čerpá z oveľa širšieho súboru tzv. textových kompozít (porov. v kap. 5.3.1).

[34] Zastúpenie kompozičných postupov v SSNe, SKMS-4 a podľa J. Furdíka

kompozičný postup	SSNe ²⁵	% z vlast. komp.		% z kompozície			% zo SMS		
		SSNe	SKMS-4	SSNe	SKMS-4	Furdík (1993)	SSNe	SKMS-4	Furdík (1993)
I. vlastná komp. a) + b) + c)	245	100	100	73,8	84,3	100	19,8	5,2	-----
a) juxtapozícia	1	0,4	17,6	0,3	14,8	-----	0,08	0,9	-----
b) pravá komp.	234	95,5	26,3	70,5	22,1	92,5	18,9	1,4	14,65
c) derivačná k.	11	4,5	56,2	3,3	47,3	7,5	0,9	2,9	1,2
<i>ca) sufixálna</i>	11	4,5	42,7	3,3	36,0	-----	0,9	2,2	-----
<i>cb) transflexná</i>	0	0	13,4	0	11,3	-----	0	0,7	-----
<i>cc) prefix.-sufix.</i>	0	0	0,1	0	0,1	-----	0	0,005	-----
II. polokompoz.	87	-----	-----	26,2	11,8	-----	7	0,7	-----
III. kvázikompoz.	0	-----	-----	0	3,8	-----	0	0,2	-----
IV. pravá komp. + kvázikompoz.	0	-----	-----	0	0,1	-----	0	0,005	-----
spolu kompozícia	332	-----	-----	100	100	100	26,8	6,1	15,85

²⁴ Značkou *Zx* označujeme radixoidy naznačujúc, že ide o neúplný SZ, zvyčajne rezíduum lexikálnej jednotky cudzieho pôvodu, ktorá nebola do slovenčiny prevzatá. O. Martincová (1983, s. 73) hovorí v tejto súvislosti o polomorfémach. M. Sokolová, M. Ološtiak, M. Ivanová et al. (2012, s. 43) pracujú s pojmom viazaná koreňová morféma. Kompozitá obsahujúce tento komponent považujeme za polomotivované.

²⁵ V súbore sa nachádza jedno polymotivované substantívum (*dial'k-o-plav-ec*), ktoré bolo zarátané aj do skupiny pravých kompozít (*dial'k-o-plavec*), aj do skupiny derivačných kompozít (*dial'k-o-plav-ec*), ale neboli zarátané do počtu 245 vlastných kompozít ani do počtu všetkých kompozít (332).

Podľa získaných výsledkov o distribúcii jednotlivých kompozičných javov tvorí kompozícia vo vlastnom zmysle prevažnú väčšinu kompozičných javov (73,8 %), čo je menej ako v SKMS-4 (84,3 %). Na druhej strane polomotivovaných kompozít je v databáze SSNe viac (26,2 %) ako v SKMS-4 (11,8 %). Vyššie zastúpenie polokompozít možno tiež vysvetliť ako silnejúcu tendenciu k internacionalizácii lexiky. Tá so sebou prináša aj postupnú adaptáciu, pričom jedným z výrazných prejavov týchto procesov aj aj polomotivovanosť.

Ak sa bližšie zameriame na jednotlivé kompozičné postupy vlastnej kompozície, najviac kompozít (234 lexém, 70,5 % skúmaných neologických kompozít) je utvorených čistou kompozíciou (napr. *auto-alarm*, *muziko-terapia*). Zatiaľ len jedno kompozitum zo skúmaného súboru možno považovať za juxtapozičné (*extra-liga*). Kompozično-derivačným (konkrétne kompozično-sufixálnym) postupom vzniklo len 11 kompozít (4,5 % skúmaných neologických kompozít, napr. *minul-o-režim-ový*, *mult-i-generač-ný*). Tu sa naše pozorovania líšia od analýzy SKMS-4, kde je najproduktívnejším postupom kompozično-sufixálny postup (47,3 % skúmaných kompozít), aj od výskumu K. Vužňákovéj (2012, s. 128 – 129), ktorá prevahu tohto postupu potvrdzuje aj pri tvorbe okazionalnej lexiky dospelých. Podľa jej názoru to korešponduje so zámerom používateľov pomenovať novou lexikálnou jednotkou niečo nové. V súvislosti s našimi výsledkami možno vysloviť poznatok, že pri slovo-tvorbe neologizmov sa uplatňuje tendencia používateľov modifikovať už známe lexikálne jednotky a tak špecifikovať ich význam (porov. aj Mitter, 2003, 2006), preto je pravá (čistá) kompozícia, ktorou sa vytvárajú aj determinatívne modifikačné kompozitá (*arom-a-lampa*, *aut-o-klimatizácia*) medzi neologickými kompozitami frekventovanejšia.

Neologické kompozitá pri jednotlivých slovných druhoch nemajú rovnaké zastúpenie (tab. [35]). Najviac vlastných kompozít (95,1 %) aj polokompozít (75,9 %) je utvorených pravou (čistou) kompozíciou. Pritom ide iba o substantíva (s výnimkou jedného kompozita a polokompozita). Podobne aj v SKMS-4 sú pravou kompozíciou tvorené najmä substantíva (72,4 %, porov. tab. [66] v oddiele IV. kap. 3). Naopak, adjektíva (vrátane polymotivovaných kompozít) sa tvoria v skúmanom súbore takmer výlučne kompozično-derivačne podobne ako v SKMS-4, kde tvoria adjektíva 61,9 % derivačných kompozít. V súbore kompozít je len jedno verbum, ktoré navyše považujeme za polomotivované (*auto-regulovať*).

[35] Zastúpenie kompozičných postupov v slovných druhoch

slovný druh	vlastná kompozícia				polokompozícia		
	spolu	juxtapoz.	pravá kompoz.	sufixálna kompoz.	spolu	pravá kompoz.	sufixálna kompoz.
substantíva	235 ²⁶	1	233	1	66	66	0
adjektíva	11	0	1	10	20	0	20
verbá	0	0	0	0	1	1	0
spolu	245	1	234	11	87	67	20

V nasledujúcej časti sa bližšie venujeme formálnej štruktúre kompozít a polokompozít (obsahujú radixoidy označené Zx) podľa jednotlivých kompozičných postupov:

a) Za kompozitum utvorené **juxtapozičiou** považujeme v skúmanom súbore neologizmov len substantívum s formálnou štruktúrou **Zadj + Zs** a s prvým prevzatým komponentom *extra-* (*extra-liga*). Uvedený komponent hodnotíme ako radix na základe toho, že

²⁶ Celkový počet substantívnych pravých kompozít je o jedno nižší ako súčet jednotlivých podtypov vlastnej kompozície vzhľadom na polymotiváciu kompozita *dial'koplavec* (porov. poznámku č. 44).

v rovnakom význame sa osamostatnil a funguje ako samostatné adjektívne pomenovanie (porov. bod c) v oddiele IV. kap. 3.1.2).

b) V skupine 234 vlastných kompozít a 67 polokompozít utvorených **pravou (čistou) kompozíciou** absolútne prevažujú substantíva (tab. [36]), a to podobne ako v SKMS-4 (oddiel IV. kap. 3.2.1) z adjektívno-substantívnych syntagiem s formálnou štruktúrou **Zadj + (sm) + Zs**²⁷ (90,6 % pravých (čistých) kompozít a 86,5 % vlastných kompozít, napr. *eko-havária*). V skupine polomotivovaných kompozít prevládajú analogicky polokompozitá so štruktúrou **Zx + (sm) + Zs**, kde sa predný základ dá charakterizovať ako atributívny (*mikr-o-port*, *mult-i-kino*). Ostatné formálne štruktúry sú menej časté (**Zs + (sm) + Zs**; *muzik-o-terapia*) až raritné (**Zn + (sm) + Zx**; *dv-oj-dek*).

[36] Právé kompozitá a polokompozitá – substantíva

typ	počet	štruktúra	počet	príklady
pravá kompozícia	233	Zadj + (sm) + Zs	212	<i>aut-o-klimatizácia, bi-o-pekáreň, disk-o-bar</i>
		Zs + (sm) + Zs	14	<i>agent-o-mánia, dat-a-centrum, eur-o-šek</i>
		Zn + (sm) + Zs	7	<i>dv-oj-cédečko, dv-oj-disk, dv-oj-kompakt</i>
polo-kompozícia	66	Zx + (sm) + Zs	57	<i>art-kino, mega-hit, mikr-o-vrtačka</i>
		Zs + (sm) + Zx	2	<i>disk-o-grafia, dojm-o-lógia</i>
		Zadj + (sm) + Zx	6	<i>etn-o-kracia, eur-o-kracia</i>
		Zn + (sm) + Zx	1	<i>dv-oj-dek</i>

V niektorých kompozitách so štruktúrou **Zs + (sm) + Zs** je slovnodruhovú charakteristika prvého komponentu nejednoznačná, okrem substantív, ktoré determinujú nadradený substantívny komponent, môže ísť aj o adjektíva, napr. *aromaterapia* („terapia arómou“ aj „aromatická terapia“), *databáza* („báza dát“ aj „dátová báza“), *datacentrum* („centrum dát“ aj „dátové centrum“), *dinosaurománia* („mánia za dinosaurami“ aj „dinosaurová mánia“), *dominoefekt* („efekt domina“ aj „dominový efekt“), *eurošek* („šek na eurá“ aj „eurový šek“). V takom prípade ide o ďalšie kompozitá najfrekvencovanejšieho typu **Zadj + (sm) + Zs**.

Jediné adjektívum v súbore utvorené týmto postupom zodpovedá schéme **Zadj + (sm) + Zadj** (*eur-o-atlantický*) a jediné (polomotivované) verbum, ktoré vzniklo čistým kompozičným postupom, má schému **Zx + (sm) + Zv** (*aut-o-regulovať*).

c) V skúmanom súbore neologizmov sa v rámci **derivačnej kompozície** nachádza iba 31 kompozično-sufixálnych kompozít a polokompozít, a to takmer výlučne pri adjektívach.

[37] Kompozično-derivačné kompozitá a polokompozitá – adjektíva

typ	počet	štruktúra	počet	príklady
derivačná kompozícia	10	Zn + (sm) + Zs + -ový	4	<i>dv-oj-kazet-ový, mnoh-o-vitamín-ový</i>
		Zs + (sm) + Zs + -ický	3	<i>etn-o-centr-ický, eko-centr-ický</i>
		Zadj + (sm) + Zs + -ný	1	<i>minul-o-režim-ný</i>
		Zadj + (sm) + Zs + -ový	1	<i>minul-o-režim-ový</i>
		Zn + (sm) + Zs + -ný	1	<i>dv-oj-atestova-ný</i>
polo-kompozícia	20	Zx + (sm) + Zs + -ný/-ný/-álny/-árny/-onálny	11	<i>mult-i-funkč-ný, mult-i-medi-álny, mult-i-disciplin-árny, mult-i-naci-onálny</i>
		Zx + (sm) + Zs + -ový	6	<i>mult-i-ras-ový, mult-i-vitamín-ový</i>
		Zx + (sm) + Zs + -ský/-ký/-ický	3	<i>mult-i-užívateľ-ský, mult-i-etnic-ký, mult-i-stran-ický</i>

²⁷ Formálnu štruktúru kompozít uvádzame so všeobecným odkazom **(sm)** namiesto uvedenia variantných interfíxov (spájajúcich submorfém), ktoré môžu, ale nemusia byť prítomné (porov. kap. 5.3.2.1).

Rovnako ako v SKMS-4 (oddiel IV. kap. 3.3.1.1) je pri adjektívnych kompozitách najfrekvencovanejší prvý numerálny základ (50 %; *dv-oj-kazet-ový*, *mnoh-o-vitamín-ový*). Aj radixoid *mult(i)-*, ktorý obsahujú všetky polomotivované kompozitá tohto typu, možno považovať za numerálny vzhľadom na to, že má numerálny význam. Ostatné predné základy sú substantívne a adjektívne. V pozícii zadného slovotvorného základu sa vyskytuje iba substantívny základ, ktorý dominuje aj v SKMS-4.

Z formantov sú podobne ako v SKMS-4 dominantné sufixálne hyperformanty *-ný* (13 lexém) a *-ový* (11 lexém), ktorými je tvorených viac ako 80 % kompozít z tohto typu. Z ďalších sufixov zachytených v SKMS-4 sa vyskytujú iba *-ský* (10 %, 3 lexémy) a *-ický* (10 %, tri lexémy).

Z iných slovných druhov sa v súbore nachádza len jedno polymotivované substantívum *diaľk-o-plav-ec*, ktoré v jednom z dvoch možných výkladov zodpovedá formálnej štruktúre **Zs + (sm) + Zv + -ec**.

Poznámka k polomotivovaným kompozitám

V úvode tejto kapitoly sme okrem prípadov vlastnej kompozície vyčlenili polomotivované kompozitá obsahujúce radixoidy, komponenty podobné slovotvorným základom, ktoré sa v slovenčine nevyskytujú ako samostatne existujúce slová, napr. *aero-show*, *beach-volejbal*, *erg-o-terapia*. V kap. 5.3.1.1 sme ich označili za istý typ viazaných základov. Napriek viazanosti jedného základu tu uvažujeme o istej miere motivovanosti, dotovanej analogickosťou vzťahov, do ktorých sa viazaný základ (radixoid) zapája (oddiel IV. kap. 3.4).

V skúmanom súbore neologizmov sa vyskytuje 87 internacionálnych (morfematických) kompozít (DSZ, s. 231; SKMS-4), ktoré sme vyčlenili na základe dvoch analógií (porov. oddiel IV. kap. 3.4):

1) slovotvorný základ je komponent polomotivovaného kompozita, ktorý sa vyskytuje aj ako samostatné slovo a opakuje sa aj v iných kompozitách, napr. v skúmanom súbore: *arom-a-terapia*, *art-e-terapia*, *bioenerg-o-terapia*, *bi-o-terapia*, *diét-o-terapia*, *erg-o-terapia*, *muzik-o-terapia*, podobne *hydr-o-terapia*, *speleo-terapia*, *canis-terapia*, *kry-o-terapia*, *fyť-o-terapia* a i.;

2) radixoid je komponent, ktorý sa nevyskytuje ako samostatné slovo, ale tiež sa opakuje v iných kompozitách: *mult-i-efekt*, *mult-i-kino*, *mult-i-kultúra*, *mult-i-licencia*, *mult-i-médium*, *mult-i-meter*, *mult-i-muzikant*, *mult-i-recidivista*, *mult-i-sieť*, *mult-i-šampión*, *mult-i-verzia*, *mult-i-vitamín*. Hoci tento komponent nefunguje ako samostatné pomenovanie, jeho lexikálny význam sa uvedomuje (porov. ďalej výklad významu jednotlivých radixoidov).

V skúmanom súbore polomotivovaných neologizmov sme na základe týchto analógií vymedzili 21 radixoidov v zadnej alebo častejšie v prednej pozícii (porov. tab. [38] a [39]). Niektoré z radixoidov sú numerálne, prevzaté najmä z gréčtiny a latinčiny a okrem toho, že slúžia na vyjadrenie násobkov alebo častí pomenovaní jednotiek SI, jednotiek mier a váh, nadobúdajú aj všeobecnejšie sekundárne významy.

[38] Radixoidy v zadnej pozícii a ich význam

radixoid	význam	príklady
-dek	magnetická pásková jednotka	<i>dv-oj-dek</i>
-fília	obľuba, obdiv niekoho, niečoho, záľuba v niečom	<i>disk-o-fíl-ia</i> , <i>eur-o-fíl-ia</i>
-grafia	zapisovanie, opisovanie, kreslenie, tlač	<i>disk-o-grafia</i>
-kracia	vláda; vládnuca vrstva	<i>etn-o-kracia</i> , <i>eur-o-kracia</i>

radixoid	význam	príklady
-land	krajina, zábavný park	disney-land, lego-land, never-land
-lógia	odbor, náuka	dojm-o-lógia
-man	„prenosné zariadenie so slúchadlami“	walk-man, disk-man ²⁸

[39] Radixoidy v prednej pozícii a ich význam

radixoid	význam	príklady
aer(o)-	vzduchový, letecký, lietadlový, súvisiaci s lietaním	aero-show
aqua-/akva-	voda, vodný	aqua-centrum/akva-centrum
art(e)-	umenie, umelecký	art-e-terapia, art-kino
audi(o)-	týkajúci sa zvuku, zaznamenávanie zvuku a jeho reprodukcie, zvukový	audi-o-aparátúra, audi-o-kazeta, audi-o-prehrávač, audi-o-program, audi-o-technika, audi-o-veža
aut(o)-	vlastný, vzťahujúci sa na seba samého, sám	aut-o-korekcia, aut-o-ladenie, aut-o-regulovať
baby-	dieťaťko, bábätko, dojča; detský	baby-boom, baby-vak, baby-šatka, baby-test, baby-monitor, baby-fit, baby-bonus
beach-	pláž, plážová	beach-volejbal
erg(o)-	práca, pracovný, dielo	erg-o-terapia
makr(o)-	veľký, majúci veľké rozmery ²⁹	makr-o-ekonomika, makr-o-projekt
mega-	(nadmerne) veľký	mega-centrum, mega-dávka, mega-diskotéka, mega-hit, mega-hviezda
mikr(o)-	malý, málo	mikr-o-ekonomika, mikro-esej, mikr-o-filter, mikr-o-hra, mikr-o-kazeta
mon(o)-	jeden	mon-o-divadlo, mon-o-lyže, mon-o-verzia
mult(i)-	mnoho, veľa, viac	mult-i-efekt, mult-i-kino, mult-i-kultúra, mult-i-licencia, mult-i-médium
my(o)-	sval, svalový	my-o-lifting, my-o-stimulácia, my-o-stimulátor

5.3.1.4 Polymotivácia

V skúmanom súbore sme identifikovali 54 prípadov polymotivácie (porov. oddiel VI. kap. 3). Polymotivácia sa pritom realizuje na viacerých úrovniach v rámci slovotvorných spôsobov (porov. [40] a [41]), ale aj medzi samotnými slovotvornými spôsobmi (18 prípadov, napr. *ekoteror* → *ekoteror-ista* aj *ekologický terorista* → *eko-terorista*).

[40] Úrovně polymotivácie v rámci derivačného slovotvorného spôsobu

úroveň	počet	príklady
rôzne postupy	sufix./prefix.	2 <i>antireforma</i> → <i>antireform-átor</i> aj <i>reformátor</i> → <i>anti-reformátor</i>
	sufix./prefix.+sufix.	2 <i>tabuizovať</i> → <i>de-tabuizovať</i> aj <i>tabu</i> → <i>de-tabu-izovať</i>
rovnaký postup	rôzne formanty	14 <i>antirasizmus</i> → <i>antiras-istický</i> aj <i>antirasista</i> → <i>antirasist-ický</i>
	rovnaký formant	11 <i>dirigovať</i> aj <i>dirigizmus</i> → <i>dirig-ista</i>

²⁸ Lexémy, ktoré obsahujú dva viazané radixoidy (napr. *air-bag*, *audi-o-vízia*, *bi-kros*, *bill-board*, *mini-market*, *street-ball*), sme zaradili medzi interlingválne motivované, ale napriek tomu na základe analogickosti vzťahov, do ktorých sa tieto radixoidy zapájajú, ich hodnotíme aj v našom jazyku ako sčasti slovotvorne štruktúrované (porov. kap. 5.3.1.1).

²⁹ Vo významoch „makroekonomický“ a „súvisiaci s makrom, makrový“ považujeme tento komponent za plnohodnotný slovotvorný základ.

[41] Úrovne polymotivácie v rámci kompozičného slovotvorného spôsobu

úroveň	počet	príklady
pravá kompozícia / pravá kompozícia	6	<i>dátová báza</i> aj <i>báza dát</i> → <i>databáza</i>
pravá kompozícia / derivačná kompozícia	1	<i>dialľový plavec</i> → <i>dialľ-o-plavec</i> aj <i>dialľka</i> + <i>plávať</i> → <i>dialľ-o-plav-ec</i>
pravá kompozícia / juxtapozícia	0	---

5.3.2 Pomocné slovotvorné prostriedky a sprievodné javy

K pomocným slovotvorným prostriedkom zaraďujeme interfixy, alternácie, trunkácie a infixy. V nasledujúcej časti sa zameriame na stručnú charakteristiku inventára prvých troch javov v skúmanom súbore neologizmov, lebo sa spoločne s J. Furdíkom (2004, s. 110) nazdávame, že pre dôslednú charakteristiku slovotvorne realizovaných nominačných aktov prebiehajúcich v novej lexike je potrebné charakterizovať konkurenciu existujúcu medzi členmi tohto inventára.

5.3.2.1 Interfixy

Kompozične utvorené slová obsahujú fakultatívne aj interfixy (spájacie submorfémy), ktorých funkciou je „odstraňovať prípadné systémové prekážky spájania morfémy pri tvorení slov“ (Furdík, 2004, s. 35). Keďže rozlišujeme medzi plnohodnotnými formantmi, ktoré sú nositeľmi istého obsahu, a sprievodnými formantmi asémantického charakteru plniacimi len isté funkcie, spájacej submorféme na úrovni slovotvorby pripisujeme funkciu sprievodného, doplnkového slovotvorného formantu (porov. oddiel III. kap. 2.4; oddiel IV. kap. 4.1).

Na základe vymedzenia M. Sokolovej, M. Ivanovej a K. Vužňákovéj (2005, s. 105) rozlišujeme medzi monofunkčnou spájacou submorfémou (*dialľ-o-plavec*), pripájajúcou sa k prednému základu bez gramatických ukazovateľov, a morfémy s podvojnou funkciou, keď sa pôvodne gramatická morféma (alebo tematická submorféma) na základe svojej pozície medzi dvomi radixmi prehodnotila na spájaciu. Takáto morféma už nie je viac nositeľom gramatických významov (*aut-o-vrtuľník*) (porov. oddiel IV. kap. 4.1).

Keďže, ako sme uviedli, v prípade interfixov ide o fakultatívny jav, interfixy sa nenačádzajú v každom kompozite. Najčastejšie sa v skúmanom súbore vyskytuje interfix *-o-* (*mot-o-alarm*), skoro rovnako častá je však aj kompozícia bez interfixu (*art-kino*, *biznis-plán*, *dia-sušienky*). Ostatné interfixy *-i-*, *-oj-*, *-a-*, *-e-* sa vyskytujú ojedinele, ba až raritne, ak prihliadneme na to, že napr. interfix *-i-* napriek vyššej frekvencii (37 lexém) sa vyskytuje len v spojení s jedným predným základom (*mult-*). Prehľad inventára interfixov prítomných v skúmanom súbore podľa slovotvorných postupov a slovných druhov uvádzame v tabuľke [42].

[42] Inventár interfixov

interfix	spolu	pravá komp.			polokomp.			príklady
		SUB	ADJ	VER	SUB	ADJ	VER	
-o-	147	104	6	0	36	0	1	<i>domin-o-efekt, mnoh-o-vitámín-ový</i>
bez	133	117	1	0	15	0	0	<i>beach-volejbal, demo-snímka</i>
-i-	32	0	0	0	12	20	0	<i>mult-i-médium, mult-i-funkč-ný</i>
-oj- ³⁰	12	7	4	0	1	0	0	<i>dv-oj-klik, dv-oj-kazetový, dv-oj-dek</i>
-a-	7	6	0	0	1	0	0	<i>arom-a-lampa, bet-a-verzia, dat-a-báza</i>
-e-	1	0	0	0	1	0	0	<i>art-e-terapia</i>

5.3.2.2 Alternácie

Vzhľadom na dynamické vývinové tendencie v novej lexike vedúce k jej internacionalizácii nás zaujímalo, aký majú tieto tendencie vplyv na nekombinačné zmeny foném, ktoré obmieňajú fonologické ustrojenie slovotvorného základu motivátu vzhľadom na motivant.

V skúmanom súbore sme identifikovali 182 neologizmov, ktoré obsahujú minimálne jednu alternáciu, ide o 14,7 % zo SMS. Z tohto počtu 143 lexém obsahuje jednu alternáciu (11,6 % SMS) a 39 lexém obsahuje dve alternácie (3,2 % SMS). Tieto údaje sa výrazne líšia od výsledkov získaných pri analýze lexiky zo SKMS-4, kde alternáciu obsahuje približne 26 % SMS (porov. oddiel V. kap. 1.1). Považujeme to za prirodzený jav v novej lexike, lebo vysoký počet alternácií v derivátoch čiastočne oslabuje uvedomovanie si vzťahu medzi slovotvorným motivantom a motivátom lexikálnych jednotiek. Nižší počet alternácií sprievádza vzťah medzi motivátom a motivantom a zvyšuje šancu cez pochopenie slovotvorného významu odhaliť lexikálny význam nových, málo frekventovaných a často interlingválne motivovaných neologizmov.

K alternáciám dochádza pri oboch slovotvorných spôsoboch, avšak pri derivácii oveľa častejšie. V rámci derivácie najviac slovotvorných alternácií sprevádza sufixálny postup, pri kompozícii je to derivačná kompozícia.

[43] Zastúpenie alternácií v derivačných a kompozičných slovotvorných postupoch

spôsob	počet	%	postup	počet alternácií	%
derivácia	202	91,4	sufixálny	179	88,6
			prefixálno-sufixálny	16	7,9
			transflexný	7	3,5
kompozícia	19	8,6	pravá kompozícia	6	31,6
			sufixálna kompozícia	13	68,4

Spolu sa v skúmanom súbore slovotvorne motivovaných neologizmov nachádza 221 alternácií, z toho je podľa charakteru alternujúcich foném 108 vokálnych a 113 konsonantických. Vokálicko-konsonantické alternácie sa v skúmanom súbore nenachádzajú.

[44] Zastúpenie typov alternácií v SSNe

typ alternácie	počet v SSNe	% v SSNe	príklady
vokálnych	108	49 %	<i>médium → medi-álny</i>
konsonantické	113	51 %	<i>funkcia → mult-i-funkč-ný</i>
spolu	221		

³⁰ Morfému -oj- nasledujúcu po numerálnom základe hodnotíme v zhode s M. Sokolovou, M. Ivanovou a K. Vužňákovou (2005, s. 106) ako segment s podvojnou funkciou – ako rozširujúci a konektívny interfix.

Údaje sme porovnali s poznatkami o alternáciách získanými analýzou SKMS-4 (oddiel V.). Pomer medzi vokalicckými a konsonantickými alternáciami je vyrovnanější ako v SKMS-4 (40,7 % vokalicckých a 59,3 % konsonantických alternácií). Prehľad jednotlivých alternáčnych dvojíc a ich zastúpenie v súbore neologizmov uvádzame v tab. [45] a [46] (k metodike analýzy porov. oddiel V. kap. 1.1, 1.2).

A) Vokaliccké alternácie

Vokaliccké alternácie sa v SMS zo skúmaného súboru vyskytujú buď samostatne, alebo v pozícii prvej alternácie, v čom sa naše zistenia odlišujú od zistení v SKMS-4 (porov. oddiel V. kap. 1.2.1.1).

[45] Inventár vokalicckých alternácií v SSNe

vokaliccké alternácie		počet	príklady
korelovaných vokálov	základné	v/ý	1 <i>dovyrobiť</i> → <i>dovýrob-a</i>
	inverzné	á/a	45 <i>editácia</i> → <i>editáč-ný</i> , <i>multimediálny</i> → <i>multimedial-ista</i>
		ó/o	15 <i>trón</i> → <i>de-tron-izovať</i> , <i>ekológia</i> → <i>ekolog-ický</i> , <i>ekolog-ista</i>
		í/i	15 <i>asertívny</i> → <i>asertív-ita</i> , <i>diskofília</i> → <i>diskofil-ný</i> , <i>diskofil-R</i>
		é/e	9 <i>extrémny</i> → <i>extrém-izovať</i> , <i>médium</i> → <i>medi-álny</i>
		ú/u	3 <i>akupunktúra</i> → <i>akupunktur-ista</i> , <i>kultúra</i> → <i>multikultur-álny</i>
		ia/a	1 <i>mesiac</i> → <i>medzi-mesač-ný</i>
vokálu s nulou	vznikové	0/o	1 <i>hudba</i> → <i>mimo-hudob-ný</i>
	zánikové	a/0	1 <i>metal</i> → <i>metl-ák</i>
		e/0	16 <i>dojem</i> → <i>dojm-o-lógia</i> , <i>exposlanec</i> → <i>exposlanc-ov</i>
		o/0	1 <i>batôžok</i> → <i>batôžk-ár</i> / <i>batôžk-ar</i>

Rovnako ako v SKMS-4 najväčšie zastúpenie v rámci vokalicckých alternácií majú **alternácie korelovaných vokálov** (89 alternácií). Tvoria dokonca až 82,4 % vokalicckých alternácií, zatiaľ čo v SKMS-4 to bolo len 65,5 %. Zdá sa, že alternácie korelovaných vokálov majú v novej lexike aj preto vysokú frekvenciu, že ide o pravidelné zmeny, ktoré neznemožňujú uvedomovanie si motivačných vzťahov a nevyvolávajú problémy pri dekódovaní motivačného významu SMS.

Na rozdiel od údajov zo SKMS-4 sa alternácie korelovaných vokálov realizujú skoro rovnomerne v koreňových aj derivačných morfémech s miernou prevahou derivačných morfémech (41 KM : 48 DM). Najpočetnejšou vokalicckou alternáciou, ale aj alternáciou všeobecne je inverzná alternácia *á/a* (45 SMS), ktorá bola vysoko frekventovaná aj v SKMS-4. V dvoch tretinách prípadov sa táto alternácia realizuje spolu s druhou, konsonantickou alternáciou (najčastejšie *c/č*), pritom ide najmä o adjektíva odvodené od substantív na *-ácia* (porov. *dezinflácia* → *dezinfláčny*).

Aj ostatné vokaliccké alternácie, ktoré boli vysoko frekventované v SKMS-4 (*ó/o*, *í/i*), sa vyskytujú aj v našom súbore viac ako 15-krát (porov. oddiel V. kap. 1.2.1). Alternácia *ó/o* sa realizuje iba ako prvá alternácia, a to takmer vždy v koreňovej morféme (*trón* → *de-tron-izácia*), výnimočne v jednom prípade v sufixálnej derivačnej morféme *-óz-*, kde súčasne prebieha aj konsonantická alternácia *z/t* (*psychóza* → *anti-psychot-ický*). Alternácia *í/i* sa vyskytuje rovnako často v KM aj DM. Aj v skúmanom súbore sa potvrdilo, že absolútne prevládajú alternácie inverzného typu, čo potvrdzuje závery o väčšej funkčnej zaťaženosti týchto typov, ktorá súvisí aj s neutralizáciou kvantity (oddiel V. kap. 1.2.1.1).

Alternácie **vokálu s nulou** obsahuje 19 neologizmov (17,6 % vokalických alternácií), čo je menej ako v SKMS-4 (30,8 %). V tejto skupine prevládajú zánikové alternácie, čo opäť korešponduje so zisteniami L. Palkovej (porov. oddiel V. kap. 1.2.1.3). V SKMS-4 najfrekventovanejšia vokalická alternácia *e/o* sa v skúmanom súbore vyskytuje len 16-krát. Najčastejšie sa realizuje v derivačnej morféme a v prípadoch typu *exposlanec* → *exposlank-yňa* sa kombinuje s konsonantickou alternáciou *c/k*.

Alternácie **nekorelovaných vokálov** sa na rozdiel od SKMS-4 v skúmanom súbore nevyskytujú vôbec, čo korešponduje s ich klesajúcou frekvenciou v synchrónnej lexike, keďže tieto alternácie majú negatívny vplyv na uvedomovanie si vzťahu medzi slovotvorným motivantom a motivátom. Na zhromaždenom materiáli sa teda zatiaľ nepotvrdil predpoklad, že by preberanie alebo utváranie nových lexém malo dochádzať k vzniku takýchto alternácií (oddiel V. kap. 1.2.1.2).

B) Konsonantické alternácie

Konsonantických alternácií je v skúmanom súbore 113, pritom až okrem dvoch prípadov **alternácie konsonantických skupín** *z/st* (*diagnóza* → *diagnost-ika*, *diagnóza* → *diagnost-ický*) ide o **alternácie samostatných konsonantov**.

Približne rovnako frekventované sú v skúmanom súbore neologizmov alternácie velár (37 prípadov; 32,7 %), palatalizovaných konsonantov (33; 29,2 %) a sykaviek (33; 29,2 %). Na rozdiel od SKMS-4 teda zaznamenávame zvýšený výskyt alternácií velár (v SKMS-4 27,5 %) a najmä sykaviek (v SKMS-4 iba 10,6 %). Prevládajú pritom základné typy alternácií nad inverznými s výnimkou alternácií *t, d, ě, d'* so sykavkami, kde sme v skúmanom súbore identifikovali len inverzné typy.

Z jednotlivých konsonantických alternácií sa v skúmanom súbore nachádza najviac prípadov alternácie sykaviek *c/č* (33; 29,2 %), ktoré sa zvyčajne ako v poradí druhá alternácia kombinujú s frekventovaným vokalickým typom *á/a* na prvom mieste v adjektívach (porov. polokompozitum **multi* (viac) + *generácia* → *mult-i-generač-ný*).

[46] Inventár konsonantických alternácií v SSNe

alternácie samostatných konsonantov			počet	príklad
palataliz.	zákl.	n/ň	24	digitálny → digitáln-e, mafán → mafán-ik
		l/l'	1	miniškandál → miniškandál-ik
		t/t'	4	elastický → elast'-áky, eurokarta → eurokart-ička
		d/d'	1	miniobchod → miniobchod-ik
	inverz.	l'/l	1	škrupule → bezškrupul-ózny
		d'/d	2	dážď' → dážď-nik, dojazdíť' → dojazd-ový
sykaviek	zákl.	c/č	33	funkcia → mult-i-funkč-ný, démonizácia → démonizač-ný
velár	zákl.	k/č	11	eštebák → eštebáč-ka, minichodník → minichodnič-ek
		k/c	22	agroturistika → agroturistik-ký, etnikum → medzi-etnic-ký
	inverz.	c/k	4	europoslanec → europoslank-yňa
t, d, t', d' so sykavkami	inverz.	c/t	7	etnokracia → etnokrat-R, manipulácia → manipulat-ívny
		s/t	2	euroskepsa → euroskept-ický, euroskepsa → euroskept-ik
		z/t	1	psychóza → anti-psychot-ický

Na druhom mieste podľa frekvencie výskytu sa nachádzajú alternácie korelovaných konsonantov *n/ň* (24; 21,2 % konsonantických alternácií), ktoré sú v SKMS-4 najfrekvento-

vanejšie (porov. oddiel V. kap. 1.2.3). Prevažne sa vyskytujú samostatne ako jediná alternácia v DM deadjektívnych adverbií, ktorých produktivita v novej lexike stúpa (*mediálny* → *mediáln-e*). Frekventované sú aj alternácie velár *k/c* (22; 19,5 %) v DM adjektív a *k/č* (11; 9,7 % konsonantických alternácií) v DM substantív.

Alternácie konsonantu s nulou sa v skúmanom súbore nevyskytujú.

5.3.2.3 Trunkácie

Pri vymedzení trunkácie ako sprievodného slovotvorného javu vychádzame zo štúdie M. Ivanovej (2004) a z nového spracovania tejto problematiky v oddiele V. kap. 2.³¹

V skúmanom súbore neologizmov sa nachádza 224 SMS, pri ktorých sa uplatnila slovo-tvorná trunkácia. Aj naše zistenia jednoznačne potvrdzujú zistenia zo SKMS-4, že prevládajúci je výskyt trunkácií DM pri derivácii aj kompozícii, pričom sa môžu vyskytnúť rôzne typy zanikajúcich segmentov (porov. oddiel V. kap. 2). Okrem trunkácie jednej DM sme zaznamenali trunkácie infixu/infixov (*i:*), kombinácie dvoch a viacerých derivačných (hyper)morfém (napr. DM-DM), formovej (hyper)morfémy/formových (hyper)morfém (FM) a ich kombinácie.

a) Najfrekventovanejšia je trunkácia DM **-ov-**³² (93), ktorá sa vyskytuje najmä pri de-verbatívnej tvorbe substantív, príp. adjektív.

DM **-ov-** (resp. DM kombinovaná s reziduálnou gramatickou morféomou v prípade *anti-vír-us-ov-ý*) sa trunkuje tiež v deadjektívnych derivátoch, napr. pri tvorbe univerbátov (*bejzbalová palica* → *bejzbal-ka*; *antivírusový program* → *antivir-ák*), a v 11 determinatívnych kompozitách (napr. *bankový automat* → *bank-o-mat*, *makrový príkaz* → *makr-o-príkaz*, aj v kombinácii DM-DM **-or-ov-**: *motorová rikša* → *mot-o-rikša*).

[47] Trunkácia DM **-ov-**

formant	počet	príklady
-ácia/-encia	35	<i>editovať</i> → <i>edit-ácia</i> , <i>etnizovať</i> → <i>etniz-ácia</i> , <i>asistovať</i> → <i>asist-encia</i>
-(át:)-or	16	<i>editovať</i> → <i>edit-or</i> , <i>mýtizovať</i> → <i>mýtiz-átor</i> , <i>depilovať</i> → <i>depil-átor</i>
-ing	7	<i>bikovať</i> → <i>bik-ing</i> , <i>dealovať</i> → <i>deal-ing</i>
-Rm3	4	<i>draftovať</i> → <i>draft-R</i> , <i>mixovať</i> → <i>mix-R</i>
-áž	3	<i>mikrotunelovať</i> → <i>mikrotunel-áž</i> , <i>modelovať</i> → <i>model-áž</i>
-ér	3	<i>dublovať</i> → <i>dubl-ér</i> , <i>manažovať</i> → <i>manaž-ér</i>
-ent	2	<i>asistovať</i> → <i>asist-ent</i> , <i>emitovať</i> → <i>emit-ent</i>
-at:ív:ny	2	<i>manipulovať</i> → <i>manipul-atívny</i>
iné	7	<i>angažovať</i> → <i>angaž-mán</i> , <i>dekompresovať</i> → <i>dekompres-ia</i> , <i>diagnostikovať</i> → <i>diagnostik-R</i> , <i>dirigovať</i> → <i>dirig-ista</i> , <i>dirigovať</i> → <i>dirig-izmus</i> , <i>manažovať</i> → <i>manaž-ment</i> , <i>migrovať</i> → <i>migr-ant</i>

b) V skúmanom súbore je 33-krát prítomná trunkácia infixu **:i**, ktorá je typická najmä pri tvorení pomenovaní od substantív zakončených na hyperformant **-ác:i-a**. Tento typ trunkácie sprevádza tvorenie adjektív sufixom **-ný**, resp. aj konfixálne, a jedného konateľského substantíva zakončeného na **-or**.

³¹ Od trunkácie odlišujeme redukciu ako prejav abreviačnej motivácie (*biologická farma* → *bi-o-farma*, *diabetický kútik* → *dia-kútik*, *diskotekový klub* → *disk-o-klub*, *ekologický výrobok* → *eko-výrobok*).

³² V jednom prípade sme zaznamenali aj trunkáciu hypermorfémy **-ír:ov-**: *masírovať* → *mas-áž*.

[48] Trunkácia infixu *:i*

formant	počet	príklady
-ný/-í(v:)ny	29	<i>démonizácia</i> → <i>démonizač-ný</i> , <i>multilicencia</i> → <i>multilicenč-ný</i> ; <i>deklarácia</i> → <i>deklarát-ívny</i> , <i>manipulácia</i> → <i>manipulat-ívny</i>
do- + -ný	1	<i>privatizácia</i> → <i>do-privatizač-ný</i>
anti- + -ný	2	<i>interupcia</i> → <i>anti-interupč-ný</i> , <i>perspirácia</i> → <i>anti-perspirač-ný</i>
-or	1	<i>mediácia</i> → <i>mediát-or</i>

c) Od trunkácie infixu *:i* nej odlišujeme trunkáciu *-i* ako DM (SKMS-4); porov. [49]. Vyskytuje sa 25-krát, najčastejšie pri sufixálne derivovaných adjektívach s hyperformantom *-ic:ký* a konateľských názvoch tvorených transflexiou od substantív cudzieho pôvodu zakončených na systematizačný formant *-ia* (*alergia* → *alerg-ický*; *dojmológia* → *dojmológ-R*).

[49] Trunkácia DM *-i-*

formant	počet	príklady
-(e:)ic:ký	10	<i>diskografia</i> → <i>diskograf-ický</i> ; <i>aromaterapia</i> → <i>aromaterap-eutický</i>
-Rm1	7	<i>biofília</i> → <i>biofil-R</i> , <i>diskofília</i> → <i>diskofil-R</i> , <i>eurokracia</i> → <i>eurokrat-R</i>
-eut	3	<i>arteterapia</i> → <i>arteterap-eut</i> , <i>bioterapia</i> → <i>bioterap-eut</i>
-ný	2	<i>dekompresia</i> → <i>dekompres-ný</i> , <i>diskofília</i> → <i>diskofil-ný</i>
-ista	1	<i>ekológia</i> → <i>ekolog-ista</i>
-iak	1	<i>dinosaurománia</i> → <i>dinosauroman-ia</i>
-Rm3	1	<i>mamografia</i> → <i>mamograf-R</i>

d) Ďalej sme identifikovali 22 prípadov trunkácie hypermorfémy *-sk-*. V niektorých prípadoch je sprevádzaná aj trunkáciou predchádzajúcej morfémy *-ic-*, t. j. ide o trunkáciu kombinácie dvoch DM (*-ic-k-*). Najčastejšie sa tieto typy trunkácie vyskytujú pri tvorbe deadjektívnych substantívnych derivátov.

[50] Trunkácia DM *-sk-* a *-ic-k-*

trunkácia	formant	počet	príklady
-sk-/k- (DM)	-stvo/-tvo	8	<i>dealerský</i> → <i>dealer-stvo</i> , <i>eštebácky</i> → <i>eštebác-tvo</i>
	-izmus	3	<i>manažérsky</i> → <i>manažér-izmus</i> , <i>etnický</i> → <i>etnic-izmus</i>
	-ita	1	<i>etnický</i> → <i>etnic-ita</i>
-ic-k- (DM-DM)	-ák	1	<i>elastický</i> → <i>elast-áky</i>

Okrem derivácie nachádzame trunkáciu DM *-sk-*, resp. kombinácie (i:)DM-DM *-(et:)ic-k-* aj v ôsmich kompozitách, napr. *európsky centrismus* → *europ-o-centrismus*; *africký účes* → *afr-o-účes*, *elektrický nôž* → *elektr-o-nôž*, *etnický centrismus* → *etn-o-centrismus*; *energetické centrum* → *energ-o-centrum*. Výnimočne sa tiež trunkuje kombinácia DM-DM *-ic-k-* pri vzniku deadjektívnych verb: *erotický* → *erot-izovať*, *etnický* → *etn-izovať*.

e) K trunkácii DM *-n-* dochádza pri tvorení 16 deadjektívnych derivátov. Trunkácia DM *-n-* (resp. i:DM *-ár:n-* alebo kombinácie DM-i:FM *-ov-a:n-*) je sprievodným javom pri tvorení štyroch kompozít: *agrárny salón* → *agr-o-salón*, *agrárna služba* → *agr-o-služba*, *agrárna turistika* → *agr-o-turistika*, *mixovaná zóna* → *mix-zóna*.

[51] Trunkácia DM *-n-*

formant	počet	príklady
-(iz:)ovať	5	<i>marginálny</i> → <i>marginal-izovať</i> , <i>mediálny</i> → <i>medial-izovať</i>
-ita	4	<i>asertívny</i> → <i>asertív-ita</i> , <i>asociatívny</i> → <i>asociatív-ita</i>
-izmus	2	<i>monetárny</i> → <i>monetar-izmus</i> , <i>multikultúrny</i> → <i>kultural-izmus</i>
-ka	2	<i>mikrovlnný</i> → <i>mikrovl-n-ka</i> , <i>mimoriadny</i> → <i>mimoriad-ka</i>
-ista	1	<i>multimediálny</i> → <i>multimedial-ista</i>
-istan	1	<i>absurdný</i> → <i>absurd-istan</i>
-Rm3	1	<i>mobilný</i> → <i>mobil-R</i>

f) Trunkácia DM *-izm-* sa nachádza pri tvorení 15 lexém sufixmi *-ista*, *-ist:ic:ký*, *-ic:ký*, *-ik*.

[52] Trunkácia DM *-izm-*

formant	počet	príklady
-ista	8	<i>antirasizmus</i> → <i>antirasista</i> , <i>euroturizmus</i> → <i>euroturista</i>
-ist:ic:ký	4	<i>dirigizmus</i> → <i>dirig-istický</i> , <i>eurooptimizmus</i> → <i>eurooptim-istický</i>
-ic:ký	2	<i>etnocentrizmus</i> → <i>etnocentr-ický</i> , <i>europocentrizmus</i> → <i>europocentr-ický</i>
-ik	1	<i>bolševizmus</i> → <i>bolšev-ik</i>

g) Zaznamenali sme aj deväť prípadov trunkácie kombinácie DM a infixu (i:DM) *-ic:k-*, ktorú môže sprevádzať aj trunkácia predchádzajúcej DM *-ist-*, t. j. ide o trunkáciu DM-i:DM (*-ist-ic:k-*), a to pri tvorení verb aj substantív.

[53] Trunkácia i:DM *-ic:k-* a DM-i:DM *-ist-ic:k-*

trunkácia	formant	počet	príklady
<i>-ic:k-</i> (i:DM)	-(iz:)ovať	2	<i>biologický</i> → <i>biolog-izovať</i> , <i>erotický</i> → <i>erot-izovať</i>
	-izmus	3	<i>ekocentrický</i> → <i>ekocentr-izmus</i> , <i>etnocentrický</i> → <i>etnocentr-izmus</i> , <i>europocentrický</i> → <i>europocentr-izmus</i>
<i>-ist-ic:k-</i> (DM-i:DM)	-izmus	2	<i>ekoteroristický</i> → <i>ekoteror-izmus</i> , <i>ekoturistický</i> → <i>ekotur-izmus</i>

Pri tvorení kompozít sa v skúmanom súbore nachádza trunkácia uvedenej DM rozšírenej o infix *-at-*; tzn. že ide o trunkovanú časť so štruktúrou i:i:DM (*-at:ic:k-*): *aromatická kozmetika* → *arom-a-kozmetika*, *aromatická lampa* → *arom-a-lampa*.

h) Ďalšie trunkácie DM sa vyskytujú len ojedinele; porov. [54].

[54] Ďalšie typy trunkácií

trunkácia	spôsob	formant	počet	príklady
-ec-	derivácia	-ka	1	<i>exekutívec</i> → <i>exekutív-ka</i>
-ád-		-ský	1	<i>abilympiáda</i> → <i>abilympij-ský</i>
		-on:ik	1	<i>abilympiáda</i> → <i>abilympi-onik</i>
-n-		-cí	1	<i>blokovanie</i> → <i>anti-blokova-cí</i>
-áci-		-ant	1	<i>perspirácia</i> → <i>anti-perspir-ant</i>
-stv-		-Rm1	1	<i>biopoľnohospodárstvo</i> → <i>biopoľnohospodár-R</i>
-ik-	kompozícia	---	1	<i>etnikum</i> → <i>etn-o-centrický</i>

5.3.2.4 Kombinácie pomocných prostriedkov a sprievodných javov pri kompozitách

Ako sa uvádza v oddiele IV. kap. 3, tvorenie kompozít môže byť sprevádzané ďalšími procesmi, a to trunkáciou (porov. kap. 5.3.2.3) alebo redukciou, resp. abreviáciou (porov. kap. 5.3.5.3). Súčasne sa v kompozitách môže a nemusí vyskytovať spájacia submorféma (porov. kap. 5.3.2.1). Ich súčasný výskyt alebo absencia v kompozitách spôsobuje rôzne obmeny ich slovotvornej štruktúry.

V skúmanom súbore neologizmov, ktorý obsahuje spolu 246 kompozít nie je klasická štruktúra kompozita len s interfixom taká častá ako v časovo nepríznakovej lexike, zachytili sme iba 30 prípadov, čo je iba 12 % kompozít. Zo všetkých slovotvorných štruktúr sa najčastejšie vyskytujú také kompozitá, kde sa uplatnila redukcia prvého základu, a to bez interfixu (114 kompozít, napr. *demo(nštračný) program* → *demo-program*, *dia(betické) pečivo* → *dia-pečivo*, *eko(logický) aktivista* → *aktivista*) alebo s interfixom (78 kompozít, napr. *aut(omobilová) mafia* → *aut-o-mafia*, *eur(ópska) paleta* → *eur-o-paleta*, *bi(ologický) produkt* → *bi-o-produkt*).

[55] Kombinácie interfixov, trunkácie a redukcie v neologických kompozitách

interfix	trunkácia	redukcia	počet	príklady
+	-	-	30	<i>malé bankovníctvo</i> → <i>mal-o-bankovníctvo</i>
+	+	-	19	<i>elektrický nôž</i> → <i>elektr-o-nôž</i>
+	-	+	78	<i>eur(ópsky) poslanec</i> → <i>eur-o-poslanec</i>
+	+	+	1	<i>bankový (auto)mat</i> → <i>bank-o-mat</i>
-	-	-	1	<i>Beatles + mánia</i> → <i>beatle-mánia</i>
-	+	-	3	<i>biznisové centrum</i> → <i>biznis-centrum</i>
-	-	+	114	<i>eko(logická) havária</i> → <i>eko-havária</i>

Iné kompozitá bez interfixu sú v súbore zastúpené len ojedinele, zaznamenali sme len štyri prípady, pritom v troch sa uplatňuje trunkácia (*Beatles + mánia* → *beatle-mánia*; *biznisové centrum* → *bizniscentrum*, *biznisový plán* → *biznis-plán*, *mixovaná zóna* → *mixzóna*). V skúmanom súbore sa tiež výnimočne vyskytuje kompozitum s interfixom, v ktorom sa v prvom základe uplatnila trunkácia a v druhom redukcia (*bankový (auto)mat* → *bank-o-mat*).

V súbore 87 polokompozít sa najčastejšie uplatnila klasická štruktúra kompozita s interfixom bez sprievodných javov (64 polokompozít; *mikr-o-kazeta*, *mult-i-vitámín*).

[56] Kombinácie interfixov, trunkácie a redukcie v neologických polokompozitách

interfix	trunkácia	redukcia	počet	príklady
+	-	-	64	<i>„ergo – práca, činnosť“ + terapia</i> → <i>erg-o-terapia</i>
+	+	-	5	<i>etnický + „kracia – vláda“</i> → <i>etn-o-kracia</i>
+	-	+	3	<i>disk(otéková) „fília – náklonnosť“</i> → <i>disk-o-fília</i>
-	-	-	14	<i>„baby – deťi“ + boom</i> → <i>baby-boom</i>
-	+	-	1	<i>diskový „man – prístroj“</i> → <i>disk-man</i>
-	-	+	0	---

V malej miere sa v súbore polokompozít vyskytuje aj štruktúra bez interfixu (14 prípadov; *beach-volejbal*, *mega-úspech*). Sprievodné javy ako trunkácia a redukcia sa pri polokompozitách uplatňujú len výnimočne (napr. „multi“ + *funkcia* → *mult-i-funkč-ný*, „multi“ + *generácia* → *mult-i-generač-ný*, „multi“ + *konfesia* → *mult-i-konfes-ný*, „multi“ + *licencia* → *mult-i-licenč-ný*; *eur(ópska) „fília“* → *eur-o-fília*, *eur(ópska) „kracia“* → *eur-o-kracia*).

5.3.3 Slovotvorné hniezdo a jeho úloha pri budovaní Slovníka slovenských neologizmov

Slovotvorná analýza neologického materiálu nám priniesla nielen poznatky o fungovaní slovotvornej motivácie ako ústredného javu novej lexiky, ale ukázala aj to, že tieto poznatky môžu mať praktické využitie pri príprave SSNe. V oddiele VI. sa poukazuje na dôležitosť výskumu lexikálnoparadigmatických dimenzií slovotvornej motivácie, najmä na prejavy paradigmatickosti slovotvornej motivácie, akými sú motivačné hniezdo, motivačný rad, polymotivácia, motivačná intencia a ich výskyt v SKMS-4. Slovotvorné, resp. motivačné hniezdo je významným organizujúcim prvkom lexikálneho systému, preto sme sa rozhodli poznamkať o jeho stavbe a vzťahoch medzi jeho členmi získané analýzou SKMS-4 využiť pri dopĺňaní heslára SSNe o chýbajúce slovotvorne motivované lexémy, ktoré sme založili na rekonštrukcii slovotvorných hniezd.

Pod rekonštrukciou slovotvorných hniezd v rámci výskumu neologizmov v slovenskom jazyku chápeme dopĺňanie heslára získaného vyhľadáním slovenských ekvivalentov českých neologizmov z NSČ (porov. kap. 5.1.3) o také členy ich slovotvorného hniezda, ktoré sa v pôvodnom heslári nenachádzajú. Pritom využívame znalosti o fungovaní slovotvorných vzťahov v rámci slovotvorných hniezd v SKMS-4 na dopĺňanie nových výrazov do jednotlivých slovotvorných radov a paradigiem v rámci 1) v lexike existujúcich slovotvorných hniezd; 2) nových slovotvorných hniezd, ktoré vytvárajú neologizmy.

1) Príkladom na **dopĺňanie existujúcich slovotvorných hniezd** je substantívum *delegitimizácia*. Tomuto substantívu, ktoré bolo súčasťou pôvodného súboru slovenských neologizmov ekvivalentných s českými neologizmami z NSČ, sme v druhej fáze prípravy SSNe (kap. 5.1.3) na základe zásad slovotvornomotivačných vzťahov priradili motivant *delegitimizovať*, ktorý je modifikačným derivátom neologického verba *legitimizovať*. Samotné substantívum *delegitimizácia* je motivantom relačného adjektíva *delegitimizačný*. Od verba *delegitimizovať* sa tiež tvorí pomenovanie spredmetnenia deja – slovesné podstatné meno *delegitimizovanie* a tiež pomenovanie činiteľa deja *delegitimizátor*. Toto substantívum je motivantom posesívneho adjektíva *delegitimizátorov* a tiež feminatíva *delegitimizátorka*, ktoré je tiež motivantom posesívneho adjektíva (*delegitimizátorkin*). Existenciu doplnených lexikálnych jednotiek sme potvrdili vyhľadáním príkladov použitia v SNK alebo na internete. Z jedného neologizmu z pôvodného súboru sa tak heslári pripravovaného SSNe rozšíril o ďalších osem neologických jednotiek. Tieto nové lexémy sa zapájajú do existujúceho 7-členného slovotvorného hniezda temporálne nemotivovaného adjektíva *legitímny* (SKMS-3, s. 291).³³

legitímny

> legitímnosť

> legitímne

> legitimita

> legitimizovať

>> delegitimizovať

>>> delegitimizovanie

>>> **delegitimizácia**

>>>> delegitimizačný

>>> delegitimizátor

>>>> delegitimizátorka

>>>>> delegitimizátorkin

>>>> delegitimizátorov

> nelegitímny

>> nelegitímnosť

>> nelegitímne

³³ V znázornení slovotvorných hniezd editujeme písmo s touto sémantikou: obyčajné písmo – temporálne nemotivované lexémy nachádzajú sa v SKMS-3; tučné písmo – slovenské neologizmy získané porovnávaním s NSČ, kurzíva + podčiarknutie – slovenské neologizmy doplnené na základe poznatkov o štruktúre slovotvorných hniezd. Znaky > vyjadrujúce stupeň motivovanosti uvádzame podľa metodiky SKMS.

2) V skúmanom súbore však nachádzame aj príklady, keď neologické jednotky vytvárajú **samostatné nové slovotvorné hniezdo**, ktoré je možné na základe rekonštrukcie doplniť o ďalšie neologizmy. Napr. v pôvodnom súbore neologizmov vytvorených na základe NSČ boli prítomné len štyri deriváty: *dealer*, *dealerský*, *dealersky* a *dealerstvo*. Na základe výskytu slovotvorne príbuzných jednotiek v SNK a na internete sme doplnili ďalších sedem neologizmov z rovnakého slovotvorného hniezda, ktoré v pripravovanom SSNe tvorí nové 11-členné slovotvorné hniezdo:

dealovať/dílovať
> dealova-nie/dílova-nie
>> deal-ing/díl-ing
>>> dealing-ový/díling-ový
> deal-er/díl-er
>> dealer-ka/díler-ka

>>> dealerk-in/dílerk-in
>> dealer-ov/díler-ov
>> dealer-ský/díler-ský
>>> dealersk-y/dílersk-y
>>(>) dealer-stvo/díler-stvo

Počet a druh doplnených neologizmov, tzn. veľkosť slovotvorného hniezda, resp. dĺžka slovotvorného radu a jej onomaziologické zloženie je závislé od slovnodruhovej príslušnosti a lexikálno-gramatickej charakteristiky (východiskového) motivantu.

A) Verbá. V rámci slovotvorných hniezd, kde je východiskovým motivantom alebo príslušníkom slovotvorného radu neologické verbum, do súboru neologizmov dopĺňame primárne jeho deriváty patriace do týchto skupín:

- a) pomenovania spredmetnenia deja vytvorené konkurenčnými sufixmi *-ácia* a/alebo *-nie/-tie*, príp. *-ing*: napr. *dealovať* → *dealova-nie* aj *deal-ing*; *depilovať* → *depilova-nie*; *editovať* → *edit-ácia* / *editova-nie*, *dekomprimovať* → *dekomprim-ácia* / *dekomprimova-nie*;
- b) názvy činiteľa deja: *démonizovať* → *démoniz-átor*, *detronizovať* → *detroniz-átor*;
- c) modifikácia deja: *integrovateľ* → *dez-integrovateľ*; *monopolizovať* → *de-monopolizovať*;
- d) deverbatívne relačné adjektíva: *dekomprimovať* → *dekomprimova-cí*, *depilovať* → *depilova-cí*.

V niektorých prípadoch sú naopak v pôvodnom heslári prítomné deriváty (najmä pomenovania spredmetnenia deja) a chýba motivujúce verbum. Preto v rámci rekonštrukcie hniezd do heslára dopĺňame verbálny motivant, ktoré dokladáme príkladom zo SNK alebo internetu, napr. *deal-er/díl-er* ← *dealovať/dílovať*, *depil-átor* ← *depilovať*, *deregul-ácia* ← *deregulovať*, *diétova-nie* ← *diétovať*, *dolariz-ácia* ← *dolarizovať*, *došetr-enie* ← *došetriť*, *extremiz-ácia* ← *extremizovať*; *macdonaldiz-ácia* ← *macdonaldizovať*; *mafianizácia* ← *mafianizovať*; *manaž-ér*, *manaž-ing*, *manaž-ment* ← *manažovať*; *medi-átor*, *medi-ácia* ← *mediovateľ*; *medziskladova-nie* ← *medziskladovať*, *mikrotunelova-nie* ← *mikrotunelovať*, *modelkova-nie* ← *modelkovať*.

B) Substantíva. Dopĺňajú sa substantíva, ktoré sa nachádzajú v pôvodnom súbore neologizmov ako východiskové motivanty alebo ako členy slovotvorného radu, ako aj tie jednotky, ktoré sme do súboru doplnili v rámci rekonštrukcie podľa bodu a). Pri rekonštrukcii slovotvorných hniezd substantíva ako motivanty využívame pre nasledujúce typy pomenovaní:

- a) feminatíva: *daniar* → *daniar-ka*, *detronizátor* → *detronizátor-ka*, *exkolega* → *exkoleg-yňa*;
- b) relačné adjektíva: *daniar* → *daniar-sky*, *dekomprimácia* → *dekomprimač-ný*, *depilátor* → *depilátor-ový*, *doprivatizácia* → *doprivatizač-ný*, *ekopolitika* → *ekopolitic-ký*;

- c) posesívne adjektíva: *dial'koplavkyňa* → *dial'koplavkyn-in*, *ekoterorista* → *ekoterorist-ov*;
 d) konateľské substantíva: *dinosaurománia* → *dinosauroman-iak*, *ekocentrizmus* → *ekocentr-ista*, *euroturizmus* → *eurotur-ista*, *extraliga* → *extralig-ista*.

C) Adjektíva. Adjektívne neologizmy zvyčajne nie sú východiskovými motivantmi. Napr. v SKMS-4 adjektívne slovotvorné hniezda predstavujú 7,4 % všetkých hniezd (porov. oddiel VI. kap. 1.1.3). V databáze SSNe sú to len interlingválne motivované adjektíva *asertívny*, *mobilný*, príp. aj abreviačne motivované nesklonné adjektíva *afro*, *alko*, *bio*, *demo*, *dia*. Ako členy slovotvorných radov sú však frekventované najmä vzťahové adjektíva a sú potenciálnymi motivátmi najmä zreteľových adverbií. Od adjektív, ktoré obsahuje pôvodný súbor neologizmov alebo ktoré sme doplnili ako motiváty verb a substantív (porov. body a) a b)), ďalej odvodzujeme a exemplifikáciou potvrdzujeme nasledujúce typy motivátov:

- a) zreteľové adverbiá: *databázový* → *databázov-o*, *dovozový* → *dovozov-o*, *dezinflačný* → *dezinflačn-e*;
 b) spredmetnenie vlastnosti: *draftovaný* → *draftovan-osť*, *exulantský* → *exulant-stvo*;
 c) relatíva: *disidentský* → *ex-disidentský*, *profesionálny* → *ex-profesionálny*.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že najčastejšie sa v rámci rekonštrukcie hniezd dopĺňajú posesívne adjektíva na *-ov*, *-in* (*daniarov*, *daniarkin*), zreteľové adverbiá (*dezin-tegrálne*, *extraligovo*), desubstantívne relačné adjektíva (*daniarsky*, *ekopolitický*), femina-tíva, konkrétne prechýlené názvy povolání (*daniar* – *daniarka*, *drogista* – *drogistka*) a ver-bálne substantíva vyjadrujúce spredmetnenie deja (*danenie*, *depilovanie*, *ekologizovanie*).

Z hľadiska početnosti sa v skúmanom súbore najviac neologizmov zatiaľ zaraďuje do existujúcich slovotvorných hniezd s východiskovým motivantom *Európa* (77 neologických derivátov a utvorených priamo či sprostredkované od motivantu *európsky*), *ekológia* (od tohto sémanticky motivovaného neologizmu sme zaznamenali 72 priamych aj sprostredkovaných derivátov a kompozít), *minatúra* (od adjektíva *mini/miniatúrny* sa tvorí 66 prevažne kompozít) a *biológia* (od adjektíva *bio/biologický* sa tvorí 45 prevažne kompozít).

Prebiehajúca rekonštrukcia slovotvorných hniezd neologizmov prináša zvýšenie počtu neologizmov v heslári SSNe v priemere o približne 48 % z pôvodného heslára obsahujúceho ekvivalenty českých neologizmov z NSČ. Preto túto metódu rozširovania heslára považujeme popri dopĺňaní ďalších syntakticky motivovaných neologizmov na základe ich frekvencie v korpuse (porov. kap. 5.3.5.2) a popri excerpcii neologizmov zo série článkov *Nové výrazy* (Duchková, 1995 – 2010) a *Slová, ktoré nenájdete v KSSJ* (Považaj, 2013 – dodnes) v časopise *Kultúra slova* (porov. kap. 5.1.2), ktoré plánujeme v ďalšej fáze prípravy SSNe, za jeden z najdôležitejších spôsobov rozširovania databázy neologizmov. Rozširovanie a reštrukturalizácia slovotvorných hniezd, príp. kreovanie nových hniezd sú veľmi výrazné a dynamizujúce typy procesov, ku ktorým dochádza v dôsledku neologizácie.

5.3.4 Onomaziologická charakteristika neologizmov

Príprava SSNe zahŕňa aj analýzu slovotvorne motivovaných neologických jednotiek z pomenovacieho (onomaziologického) hľadiska (k metodologickým východiskám onomaziologickej analýzy porov. oddiel III.). V databáze SSNe je 1 237 neologizmov a neosémantizmov, pri ktorých sa uplatnila slovotvorná motivácia a možno pri nich vyčleniť onomaziologickú štruktúru. Do úvahy neberieme 45 interlingválne motivovaných neologizmov, kde

sa SM uplatňuje len ako sprievodný jav transderivácie (ako prostriedok flektivizácie, systematizácie či ako prejav analógie) a jednotky napriek svojej morfeologickej členitosti nemajú priamy motivant v našom jazyku (porov. 5.3.5.1 A, B), analogicky k tomu ani 18 neosémantizmov utvorených od pôvodne interlingválne motivovaných lexií, ktoré sa do istej miery slovotvorne štrukturujú (porov. 5.3.5.1 B).

Pri analýze onomaziologickej štruktúry neologizmov vychádzame z prehľadu onomaziologických kategórií derivátov a kompozít J. Furdíka (2004, s. 88 – 108). Dopĺňame ju aj o najnovšie poznatky o onomaziologickej štruktúre jednoslovných slovotvorne motivovaných pomenovaní (porov. oddiel III.), ktoré delíme podľa uplatneného slovotvorného spôsobu na deriváty a kompozitá. Následne postupujeme podľa slovných druhov (substantíva, adjektíva, verbá, adverbá), kde pri slovotvorne motivovaných slovách uplatňujeme členenie podľa **typov onomaziologickej kategórie** (ďalej aj TOK; transpozícia, modifikácia, mutácia a integrácia). Opis jednotlivých **onomaziologických kategórií** (OK) okrem analýzy ich onomaziologickej štruktúry zahŕňajúcej aj schémy naznačujúce vzťah onomaziologickej a formálnej štruktúry obsahuje aj tri typy parafráz, prostredníctvom ktorých zachytávame motivačný význam (MV), slovotvorný význam (SV) a onomaziologický význam (OV). Parafráza vo forme vety alebo syntagmy slúži na vyjadrenie významových prvkov koncentrovaných v motivovanom slove, ktoré sú naznačené prvkami slovotvornej formy derivátov a kompozít (Vužňáková, 2012, s. 27). Za ňou nasleduje v tabuľkovej alebo textovej forme prehľad jednotlivých slovotvorných typov s rovnakým slovotvorným významom, ktoré sa v skúmanom súbore vyskytujú.

Slovotvorné typy (ST) sú charakterizované pomocou slovotvorného vzorca obsahujúceho údaje o type slovotvorného základu a konkrétny slovotvorný formant. Tým sa cez postupné uvedenie troch konštituentov (slovotvorného významu, typu základu a rovnakého formantu; porov. Furdík, 2004, s. 83) vyčerpáva opis jednotlivých slovotvorných typov. Tabuľka napokon obsahuje počet a úplné vymenovanie všetkých zástupcov slovotvorného typu zo skúmaného súboru.

5.3.4.1 Substantívne deriváty

V súbore sa nachádza 923 derivačne utvorených neologizmov (resp. aj neosémantizmov so slovotvornou štruktúrou), z toho je 411³⁴ substantív. Nasledujúca analýza ilustruje ich distribúciu v rámci jednotlivých TOK, OK a ST.

A) Transpozícia

V súbore sa nachádza 142³⁵ transpozičných substantívnych derivátov, ktoré vyjadrujú spredmetnenie deja a deadjektívne deriváty vyjadrujúce spredmetnenie vlastnosti. Onomaziologická báza (OB) je tu teda nositeľkou kategoriálneho významu „substančnosť“

³⁴ Do tohto počtu sme zarátali iba raz 6 derivátov, ktoré považujeme za polymotivované, a tiež 10 derivátov, ktoré môžeme interpretovať aj ako kompozitá (porov. kap. 5.3.4.5).

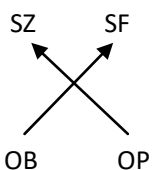
³⁵ Po počtu je zarátaných aj 5 neologizmov, pri ktorých uvažujeme o polymotivácii: *dekompresovať* → *dekompres-ia* alebo *kompresia* → *de-kompresia* (porov. aj pri modifikácii), *ekoteroristický* → *ekoterorizmus* alebo *ekologický terorizmus* → *eko-terorizmus*, *ekoturistický* → *ekoturizmus* alebo *ekologický turizmus* → *eko-turizmus*, *etnocentrický* → *etnocentrizmus* alebo *etnikum* + *centrum* → *etn-o-centr-izmus*, *europocentrický* → *europocentrizmus* alebo *Európa* (vo význame EÚ) + *centrum* → *europ-o-centr-izmus* (porov. pri kompozitách v kap. 5.3.4.5 A2 a A3).

(SUB), ktorý sa formálne prejavuje na slovotvornom formante. Slovotvorný základ je nositeľom onomaziologického príznaku (OP) dejovosti (ACT) alebo kvalitatívnosti (QUAL).

a) Spredmetnenie deja

[57] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *depilovanie*

DEPILOVA - NIE

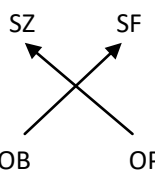

MV: „SUB_{cat}“ „depilovať“
SV: „SUB_{cat}“ „Vmot“
OV: „SUB_{cat}“ „ACT“

b) Spredmetnenie vlastnosti

[58] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *asertivita*

ASERTIV - ITA

MV: „SUB_{cat}“ „asertívny“
SV: „SUB_{cat}“ „Zadj“
OV: „SUB_{cat}“ „QUAL“

[59] Slovotvorné typy v rámci OK spredmetnenie deja

Vzorec	Počet	Príklady (112)
Zv + -nie/ -enie	56	<i>adresova-nie, aktivova-nie^{SémM}, bootova-nie, dátumova-nie, dealova-nie/dílova-nie, deanonymizova-nie, debolševizova-nie, deetatzova-nie, deideologizova-nie, dekompresova-nie, dekomprimova-nie, dekriminalizova-nie, delegitimizova-nie, dematerializova-nie, démonizova-nie, demonopolizova-nie, depilova-nie, deregulova-nie, desocializova-nie, detabuizova-nie, detronizova-nie, dezintegrova-nie, diagnostikova-nie^{SémM}, diétova-nie, digitalizova-nie, dodefinova-nie, dofinancova-nie, dokumentova-nie, doprivatizova-nie, dopýta-nie sa, dotextova-nie, dozorova-nie, draftova-nie, drogová-nie, dublova-nie/dablova-nie^{SémM}, editova-nie, ekologizova-nie, e-mailova-nie, embargova-nie, entrova-nie, erotizova-nie, etnizova-nie, exportova-nie^{SémM}, extremizova-nie, masírova-nie^{SémM}, medziskladova-nie, miestenkova-nie, mikrotunelova-nie, modelkova-nie, modemova-nie, moderova-nie, monitorova-nie; dan-enie, došetr-enie, dovyrob-enie, dozariad-enie</i>
Zv + -ácia/ -encia	35	<i>aktiv-ácia^{SémM}, artikul-ácia^{SémM}, bananiz-ácia, blok-ácia, bolševiz-ácia/bolševiz-ácia^{SémM}, bruseliz-ácia, deanonymiz-ácia, debolševiz-ácia, deetatz-ácia, deideologiz-ácia, dekomprim-ácia, dekriminaliz-ácia, delegitimiz-ácia, dematerializ-ácia, démoniz-ácia, demonopoliz-ácia, deregul-ácia, desocializ-ácia, detabuiz-ácia, detroniz-ácia, dezintegr-ácia, digitaliz-ácia, dokument-ácia, dolariz-ácia, doprivatiz-ácia, edit-ácia, ekologiz-ácia, erotiz-ácia, etniz-ácia, extremiz-ácia/extrémiz-ácia, macdonaldiz-ácia/mcdonaldiz-ácia/mekdonaldiz-ácia, mafianiz-ácia, medi-ácia^{SémM}, medializ-ácia; asist-encia^{SémM}</i>
Zv + -ing	7	<i>bik-ing, deal-ing/díl-ing, manažer-ing/manažér-ing, manaž-ing, mikrotunel-ing, model-ing, monitor-ing</i>
Zv + -Rm3	5	<i>dojazd-R, draft-R, export-R^{SémM}, alarm-R^{SémM}, mix-R</i>
Zv + -áž	3	<i>mas-áž^{SémM}, mikrotunel-áž, model-áž</i>
Zv + -ba	1	<i>dovoľ-ba</i>
Zv + -ia	1	<i>dekompres-ia^{SémM}</i>
Zv + -izmus	1	<i>dirig-izmus</i>
Zv + -mán	1	<i>angaž-mán^{SémM}</i>
Zv + -ment	1	<i>manaž-ment</i>
Zv + -Rf1	1	<i>dovýrob-a</i>

[60] Slovotvorné typy v rámci OK spredmetnenie vlastnosti

Vzorec	Počet	Príklady (30)
Zadj + -izmus	10	<i>ekocentr-izmus, ekoteror-izmus, ekotur-izmus, etnic-izmus, etnocentr-izmus, europocentr-izmus, euroskeptic-izmus, manažer-izmus/manažér-izmus, monetar-izmus, multikultural-izmus</i>
Zadj + -stvo/-tvo	8	<i>antieurópan-stvo, dealer-stvo/díler-stvo, disident-stvo, exulant-stvo, mafián-stvo, manažer-stvo/manažér-stvo, moderátor-stvo; eštbác-tvo/eštebác-tvo</i>
Zadj + -osť	7	<i>deklaratívna-osť^{SémM}, dezintegrovan-osť, dokumentovan-osť, draftovan-osť, ekologická-osť, manipulatívna-osť, multikultúrna-osť</i>
Zadj + -ita	5	<i>aktiv-ita, asertiv-ita, asociatív-ita, etnic-ita, mobil-ita^{SémM}</i>

B) Modifikácia

V súbore sa nachádza 141³⁶ substantívnych modifikačných derivátov. Pri modifikácii je nositeľom OB vždy slovotvorný základ bez ohľadu na slovotvorný postup, ktorým bola lexéma utvorená.

OB sa neviaže na žiadnu špecifickú sémantickú kategóriu, pretože reflektuje lexikálny význam motivantu. Onomaziologický význam, ktorý nesie, označujeme len ako SUB bez bližšej špecifikácie. Nositeľom OP je slovotvorný formant, pričom podľa charakteru OP sa modifikačné deriváty zaraďujú do jednotlivých onomaziologických kategórií. Modifikáciou sa významovo obmieňa motivant s cieľom obohatenia „sémantickej štruktúry existujúceho pomenovania o ďalší sémantický príznak“ (Furdík, 2004, s. 87), preto tento sémantický príznak označujeme ako modifikátor (MOD). V skúmanom súbore sa nachádzajú deriváty s modifikátormi MOD_{dem/expr} (deminutívnosť/expresívnosť), MOD_{fem} (feminatívnosť), MOD_{mas} (maskulinatívnosť), MOD_{col} (kolektívnosť) a MOD_{rel} (relácia).

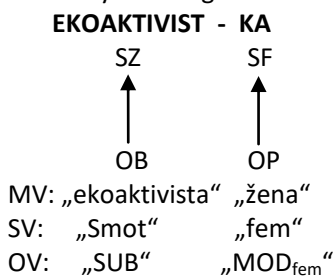
Deminutíva v našej databáze majú kvalitatívny charakter expresívnosti. Napr. v lexéme *miniobchodík* je kvantita obsiahnutá už v motivante (*miniobchod* – malý obchod), preto sa proces deminutivizácie spája aj s kvalitatívnym príznakom expresívnosti. Podobne je to aj s lexémami *miništatik*, *minirybníček*. Expresívnosť je prítomná aj v lexémach *mafianko*, *albumček*, *domovinka*.

Z hľadiska vzťahu poradia OB a OP na jednej strane a SZ a SF na druhej strane sa pri modifikačných derivátoch vyskytuje symetrický alebo asymetrický vzťah. Deriváty patriace do OK deminutív, feminatív, maskulínatív a kolektív sú tvorené sufixálnym alebo transflexným postupom, preto sa medzi obsahovou a formálnou úrovňou realizuje symetrický vzťah; porov. [61] – [64]. Jednotky patriace do OK relatív sú tvorené prefixálnym postupom, čo značí, že z hľadiska poradia sa medzi obsahom a formou realizuje „krížový“, asymetrický vzťah; porov. [65].

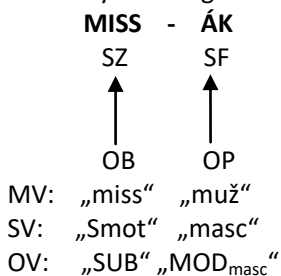
³⁶ Do počtu sú zarátané aj dva modifikačné neologizmy (*de-kompresia*, *anti-reformátor*), ktoré môžeme interpretovať aj ako transpozičné spredmetnenie deja (*dekompres-ia*, porov. kap. 5.3.4.1 A1) a mutačné desubstantívum (*antireform-átor*, porov. 5.3.4.1 C3).

a) Feminatíva

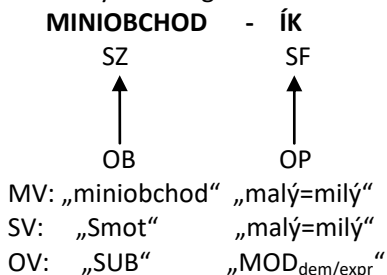
[61] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *ekoaktivistka*

b) Maskulinatíva

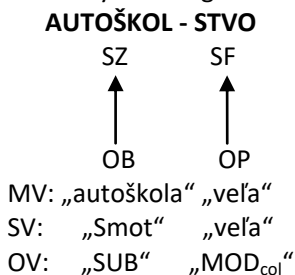
[62] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *missák*

c) Deminutíva/expresíva

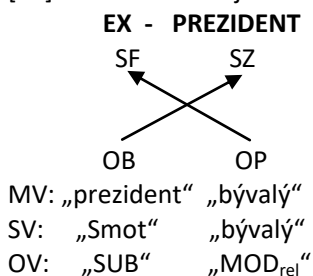
[63] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *miniobchodík*

d) Kolektíva

[64] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *autoškola*

e) Relatíva

[65] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *exprezident*

Najviac zastúpené sú feminatíva, potom relatíva a deminutíva/expresíva. Raritné sú maskulinatíva a kolektíva; porov. nasledujúci prehľad.

Feminatíva (90 lexém)

• **Zs + -ka** (83 lexém): *abilympionič-ka, aikidist-ka, akcionár-ka, akupunkturist-ka, asistent-ka*^{SémM}, *aupair-ka/oper-ka/óper-ka, azylant-ka, babysitter-ka/babysiter-ka/bejbysiter-ka, bavič-ka, beachvolejbalist-ka, biker-ka, bulimič-ka, daniar-ka, databázist-ka, datár-ka, dealer-ka/díler-ka, debolešvizátor-ka, deetatizátor-ka, dekriminalizátor-ka, delegitimizátor-ka, démonizátor-ka, depešáč-ka, detronizátor-ka, diagnostič-ka, dianetič-ka, dídžej-ka, digitalizátor-ka, dinosauromaniač-ka, dirigist-ka, disident-ka, diskdžokej-ka, diskotekár-ka,*

diskofil-ka, dobrist-ka, doktorand-ka, dosist-ka, drogár-ka, drogist-ka^{SémM}, duatlonist-ka, dublér-ka, editor-ka, ekoaktivist-ka, ekologist-ka, ekominister-ka, ekoterorist-ka, ekoturist-ka, emitent-ka, enter-tainer-ka, ergoterapeut-ka, eštecháč-ka, etnocentrist-ka, etnokrat-ka, eurofil-ka, eurokrat-ka, euromanažér-ka, eurooptimist-ka, europocentrist-ka, europolitika, euroskeptika, exdisident-ka, exekutív-ka, exkomunist-ka, exmajster-ka, exmanžel-ka, exminister-ka, expolicajt-ka, expremiér-ka, exprezident-ka, expriateľ-ka, exprimátor-ka, exprofesionál-ka, exrepresentant-ka, exriaditeľ-ka, exstarosta, extraligista, exulanta^{SémM}, exviceguvernér-ka, zabávač-ka, mafián-ka, manager-ka/manažer-ka/manažér-ka, miestostarosta, moderátor-ka, motorkár-ka;

- **Zs + -yňa** (5): *diaľkoplavk-yňa, europoslank-yňa, exkoleg-yňa, exposlank-yňa, exzamestnank-yňa;*

- **Zs + -ička** (1): *dojmolog-ička; Zs + -níčka (1): *expredseda-níčka.**

Deminutíva/expresíva (11 lexém)

- **Zs + -ík/-ik** (4): *mafíán-ik, miniobchod-ík, miniskandál-ik, miništát-ik;*

- **Zs + -ek/-ček** (3): *minichodník-ek, minirybniček-ek; album-ček^{SémM};*

- **Zs + -ička** (1): *eurokart-ička; Zs + -ičko/-čko (1): *men-ičko/menu-čko; Zs + -ka (1): *domovin-ka; Zs + -ko (1) *mafíán-ko.****

Relatíva (38 lexém)

- **ex- + Zs** (22): *ex-disident, ex-kolega, ex-komunista, ex-majster, ex-manžel, ex-minister, ex-miss, ex-misska, ex-papaláš, ex-policajt, ex-poslanec, ex-predseda, ex-premiér, ex-prezident, ex-priateľ, ex-primátor, ex-profesionál, ex-representant, ex-riaditeľ, ex-starosta, ex-viceguvernér, ex-zamestnanec;*

- **anti- + Zs** (10): *anti-establishment/anti-establišment, anti-európan/Anti-európan, anti-radar, anti-rasizmus, anti-reforma, anti-reformátor, anti-vírus; anti-futbal, anti-hokej, anti-manažér;³⁷*

- **de-/dez- + Zs** (2): *de-kompresia^{SémM}, dez-inflácia;*

- **medzi- + Zs** (2): *medzi-sklad, medzi-úver;*

- **miesto- + Zs** (1): *miesto-starosta; mimo- + Zs (1): *mimo-priestor.**

Maskulinatíva

- **Zs + -ák** (1): *miss-ák/mis-ák.*

Kolektíva

- **Zs + -stvo** (1): *autoškol-stvo.*

Ukazuje sa, že lexémy z jednotlivých modifikačných onomaziologických kategórií nestoja na rovnakej úrovni (oddiel III. kap. 2.6.3). Napr. negatíva *anti-futbal, anti-hokej*, relatíva *ex-minister, ex-miss* hodnotíme ako modifikačné („futbal + nekvalitný“; „minister + bývalý“). Na druhej strane lexémy ako *antireforma* „reforma proti [inej reforme]“, *medzisklad* „sklad medzi [inými skladmi]“ obsahujú komponenty so statusom onomaziologického dodatku (porov. oddiel III. kap. 2.5). Pri týchto lexémach môžeme badať posun od čistej modifikácie k modifikačno-mutačnému významu.

³⁷ Lexémy *anti-futbal, anti-hokej, anti-manažér* pokladáme za relatíva s ohľadom na významový komponent „zlý, nekvalitný“.

C) Mutácia

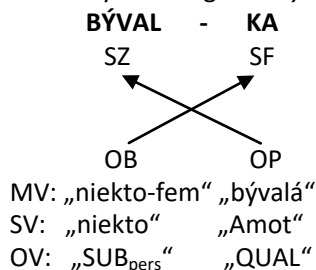
Do mutačného TOK sa z nášho súboru zaraďuje 130³⁸ derivátov. Ich onomaziologická štruktúra môže byť binárna (OB ← OP) – pri deadjektívach a deverbatívach, alebo ternárna (OB ← (OS) ← OP) – pri desubstantívach.

1) Deadjektíva

Tieto jednotky sa vyznačujú binárnou formálnou aj obsahovou štruktúrou (OB ← OP). Keďže s tvoria sufixálne alebo transflexne, medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou sa realizuje lineárny asymetrický vzťah. K OB, ktorá pomenúva substanciu, buď osobu („niekto“, SUB_{pers}), alebo neosobu („niečo“, SUB_{impers}), a jej nositeľom je SF, sa priamo pridáva OP, ktorého nositeľom je slovotvorný základ. V prípade deadjektív ide o kvalitatívny príznak (QUAL), substancii sa pripisuje istá vlastnosť, je bližšie charakterizovaná istou kvalitou, statickým OP; porov. [66], [67].

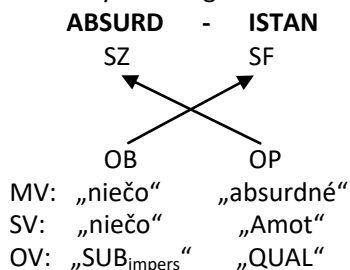
a) Názvy nositeľa vlastnosti – osoby

[66] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *bývalka*

b) Názvy nositeľa vlastnosti – neosoby

[67] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *absurdistan*

Názvy osôb (4 lexémy)

• Zadj + -ák/ak (1): *miestň-ák/miestň-ak*; Zadj + -ík (1): *dôvern-ík^{SémM}*; Zadj + -ista (1): *multimedial-ista*; Zadj + -ka (1) *býval-ka*.

Názvy neosôb (12 lexém)

- Zadj + -ka (4): *akciiov-ka, baseball-ka/bejzbal-ka, mikrovln-ka, mimoriad-ka*;
- Zadj + -ák(y) (3): *abst-ák³⁹, antivir-ák, elast-áky*;
- Zadj + -ník (2): *bodov-ník, minútov-ník*;
- Zadj + -istan (1): *absurd-istan*; Zadj + -né (1): *dobierkov-né*; Zadj + -Rm3 (1): *mobil-R*.

³⁸ Do počtu sú zarátané iba raz štyri neologizmy, pri ktorých uvažujeme o polymotivácii v rámci mutácie: *dirigovať* vz. *dirigizmus* → *dirig-ista*, *dobierkov-ý* → *dobierkov-né* alebo *dobierka* → *dobierk-ovné*, *dôverný* → *dôvern-ík* alebo *dôvera* → *dôver-ník*, *mediovať* → *medi-átor* alebo *mediácia* → *mediát-or*. Uvádzame tu aj polymotivovaný neologizmus *anti-reformátor* (porov. aj pri modifikácii, kap. 5.3.4.1 B) a šesť neologizmov analyzovaných aj ako determinatívne kompozitá: *bi-o-poľnohospodár*, *dinosaur-o-maniak*, *eko-terorista*, *eko-turistika*, *eur-o-optimista*, *eur-o-politik* (porov. kap. 5.3.4.5 A2)).

³⁹ O týchto typoch deadjektív porov. aj v kapitole o syntakticky motivovaných neologizmoch (kap. 5.3.5.2). Onomaziologická báza univerbátu je explicitnejšia než onomaziologická báza neuniverbátu, pretože význam univerbátu sa uvedomuje na pozadí motivujúceho VP, napr. *akciiovka* ← *akciová* (OP) *spoločnosť* (OB), *mikrovlnka* ← *mikrovlnná* (OP) *rúra* (OB) (Palková, 2015 s. 317 – 318).

2) Deverbatíva

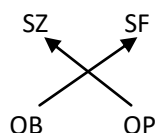
Deverbatívne substantíva majú rovnako binárnu onomaziologickú štruktúru ako deadjektíva, pritom medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou sa realizuje lineárny asymetrický vzťah. Nositeľom substantívnej OB (SUB_{pers} alebo SUB_{impers}) je pravostranný formant. Báza je bližšie určená príznakom, ktorý vyjadruje dynamický príznak (ACT), dej v širšom zmysle (vrátane procesu a stavu), a jeho nositeľom je slovotvorný základ.

Deverbatívne substantíva sa zaraďujú do týchto OK: názvy činiteľa deja (t. j. osoby), názvy nositeľa deja (t. j. neosoby), názvy prostriedku deja, názvy výsledku deja; porov. [68] – [71] s následnou exemplifikáciou.

a) Názvy činiteľa deja (osoby)

[68] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *digitalizátor*

DIGITALIZ - ÁTOR

MV: „ten, kto“ „digitalizuje“

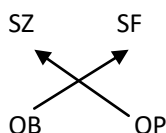
SV: „ten, kto“ „Vmot“

OV: „SUB_{pers}“ „ACT“

b) Názvy nositeľa deja (neosoby)

[69] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *blikavka*

BLIK - AVKA

MV: „to, čo“ „bliká“

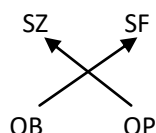
SV: „to, čo“ „Vmot“

OV: „SUB_{impers}“ „ACT“

c) Názvy prostriedku deja

[70] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *depilátor*

DEPIL - ÁTOR

MV: „to, čím“ „sa depiluje“

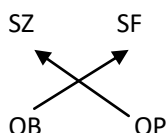
SV: „to, čím“ „Vmot“

OV: „SUB_{pers}“ „ACT“

d) Názvy výsledku deja

[71] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *balík*

BAL - ÍK

MV: „to, čo“ „balíme“

SV: „to, čo“ „Vmot“

OV: „SUB_{impers}“ „ACT“

Názvy činiteľa deja (21 lexém)

• **Zv + -or/-átor** (11): *edit-or*^{1-SémM}, *debolševiz-átor*, *deetatiz-átor*, *dekriminaliz-átor*, *delegitimiz-átor*, *démoniz-átor*, *detroniz-átor*, *digitaliz-átor*, *medi-átor*, *moder-átor*, *mýtiz-átor*.

• **Zv + -ér/-er** (3): *deal-er/díl-er*, *dubl-ér*, *manag-er/manaž-ér*^{SémM};

• **Zv + -č** (2): *bavi-č*, *zabáva-č*^{xSémM}; **Zv + -ent** (2): *asist-ent*^{SémM}, *emit-ent*;

• **Zv + -ant** (1): *migr-ant*; **Zv + -ista** (1): *dirig-ista*; **Zv + -Rm1** (1): *diagnostik-R*^{SémM}.

Názvy nositeľa deja (2 lexémy)

• **Zv + -avka** (1): *blik-avka*; **Zv + -ent** (1): *asist-ent* (neživ.).

Názvy prostriedku deja (5 lexém)

• **Zv + -or/-átor** (5): *dekompres-or*^{SémM}, *edit-or*²; *dekomprim-átor*, *depil-átor*, *deregul-átor*.

Názvy výsledku deja

- **Zv + -ík (1):** *bal-ík*.

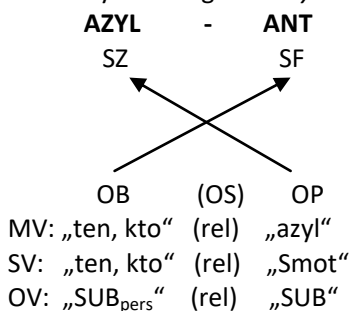
3) Desubstantíva

Ako bolo spomenuté, desubstantívne substantíva majú ternárnu onomaziologickú štruktúru. Tieto deriváty explicitne vyjadrujú dve substancie, substančnú OB s významom osoby alebo neosoby, príp. s lokalizačnou špecifikáciou vyjadruje formant (sufix, transflex, príp. konfix), ktorý je bližšie určený substančným OP vyjadreným v základe (príp. prefixom + základom, porov. ďalej pri *bezdomovec*). Vzťah medzi dvoma substanciami je sprostredkovaný onomaziologickým spojom (OS), ktorý vyjadrujeme všeobecnou formulu (*má nejaký vzťah k*), resp. (*rel*) (= relácia, relátor; porov. oddiel III. kap. 2.4). Realizuje sa tu dvojnásobný asymetrický vzťah, a to z lineárneho hľadiska (OB je vyjadrená pravostranným SF, OP je vyjadrený SZ), ako aj z kvantitatívneho hľadiska (dva členy formálnej štruktúry vz. tri členy významovej štruktúry).

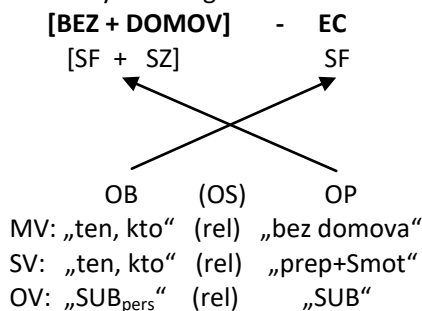
Desubstantívne deriváty sa tvoria sufixálne alebo konfixálne (prefixálno-sufixálne, prefixálno-transflexne). OB v oboch prípadoch vyjadruje pravostranný formant – sufix alebo transflex. Avšak OP pri konfixálnych derivátoch tvorí prefix + základ. Vzťah medzi onomaziologickou a formálnou štruktúrou by sa dal znázorniť takto: OB (sufix) – (OS) – OP (prefix + SZ); porov. [73]. V nadväznosti na výklad v oddiele III. kap. 2.4 vymedzujeme iba skupiny osôb (OB „ten, kto“, SUB_{pers}) a neosôb (OB „to, čo“, SUB_{impers}). V skupine neosôb okrem jednej všeobecnej triedy samostatne vyčleňujeme len názvy podľa miesta (OB „to, kde“, resp. „miesto, ktoré“, SUB_{impers-loc}), pretože táto skupina sa odlišuje aj v špecifikácii OB.

a) Názvy osôb**aa) Názvy osôb – sufixálne**

[72] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *azylant*

ab) Názvy osôb – konfixálne

[73] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *bezdomovec*

Slovotvorné typy – názvy osôb

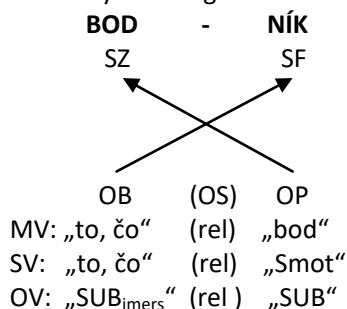
• **Zs + -ista (28):** *aikid-ista, akupunktur-ista, antiras-ista, atar-ista, balon-ista, bazár-ista, beachvolejbal-ista, bestseller-ista/bestseler-ista, databáz-ista, dirig-ista, dobr-ista, dos-ista, drog-ista*^{SémM}, *duatlon-ista, ekolog-ista, ekocentr-ista, ekoteror-ista, etnocentr-ista, eurooptim-ista, europocentr-ista, eurotur-ista, extralig-ista, metal-ista, mobil-ista, modem-ista, monetar-ista, moon-ista, morav-ista*;

- **Zs + -ár/-ar/-iar** (12): *autičk-ár*, *bájk-ar*^{SémM}, *batôžk-ár/batôžk-ar*, *bazen-ár*, *béčk-ar/béčk-ár*, *bikros-ár*, *biofarm-ár*, *butik-ár*, *dat-ár*, *drog-ár*, *motork-ár*; *dan-iar*;
- **Zs + -Rm1** (12): *biofil-R*, *biopolnohospodár-R*, *biotronik-R*, *dianetik-R*, *diskofil-R*, *dojmológ-R*, *etnokrat-R*, *eurofil-R*, *eurokrat-R*, *europolitik-R*, *makrobiotik-R*, *matrimoniológ-R*;
- **Zs + -ák/-iak** (4): *depeš-ák*, *ešteb-ák*, *metal-ák/metl-ák*; *dinosauroman-ia*;
- **Zs + -eut** (3): *arteterap-eut*, *bioterap-eut*, *ergoterap-eut*; **Zs + -ik/-onik** (3): *euro-skept-ik*, *bolšev-ik/bolšev-ik*^{SémM}; *abilympi-onik*; **Zs + -or/-átor** (3): *audit-or*, *mediát-or*; *antireform-átor*;
- **Zs + -ec** (2): *alternatív-ec*, *exekutív-ec*; **bez- + Zs + -ec** (1): *bez-domov-ec*^{SémM}; **Zs + -án** (1): *mafi-án*; **Zs + -and** (1): *doktor-and*; **Zs + -ant** (1): *azyl-ant*; **Zs + -er** (1): *bik-er/bajk-er*; **Zs + -ník** (1): *dôver-ník*^{SémM}; **Zs + -oso/-ózo** (1): *mafi-oso/mafi-ózo*.

b) Názvy neosôb

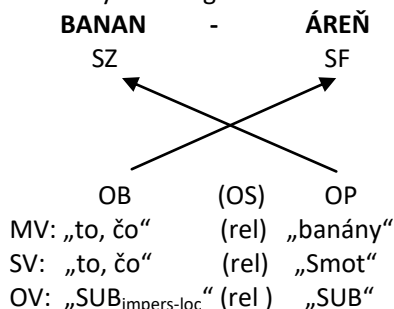
ba) Názvy neosôb – všeobecné

[74] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *bodník*

bb) Názvy miesta

[75] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *bananáreň*

Slovotvorné typy – všeobecné názvy neosôb

- **Zs + -ika** (2): *diagnost-ika*^{SémM}, *ekoturist-ika*; **Zs + -ník/-nik** (2): *bod-ník*, *dážd-ník*^{SémM};
- Zs + -ovka** (2): *bond-ovka*, *disney-ovka*;
- **anti- + Zs + -ant** (1): *anti-perspir-ant*; **Zs + -ár** (1): *adres-ár*^{SémM}; **Zs + -eta** (1): *disk-eta*;
- Zs + -iáda** (1): *bond-iáda*; **Zs + -ovné** (1): *dobierk-ovné*; **Zs + -Rm3** (1): *mamograf-R*.

Slovotvorné typy – názvy miesta

- **Zs + -áreň** (1): *banan-áreň*; **Zs + -ňa** (1): *diel-ňa*^{SémM}; **Zs + -úra** (1): *gent-úra*^{SémM}.

5.3.4.2 Adjektívne deriváty

Skúmaný súbor SSNe obsahuje 388 derivačne utvorených neologických adjektív. Ich zaradenie do TOK, OK a ST, ako aj ich onomaziologickú štruktúru uvádzame v nasledujúcom prehľade.⁴⁰

⁴⁰ Na rozdiel od J. Furdíka (2004, s. 103) a M. Sokolovej (2007, s. 180) za transpozičné nepovažujeme adjektivizované prídavia (rozhodujúci, riadiaci; nečakaný, rozvravený). Tie pokladáme za produkt morfolologickej motivácie (porov. Ološtiak, 2011, s. 73 – 95).

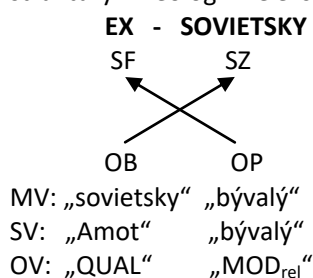
A) Modifikácia

Do modifikačného TOK sa zo skúmaného súboru zaraďuje iba osem neologických adjektív. Ich onomaziologická štruktúra je binárna (OB ← OP). Nositeľom OB je SZ a vyjadruje onomaziologický význam kvalitatívnosti, statického príznaku (QUAL), ktorý je významovo modifikovaný pomocou OP, modifikátora (MOD). Jeho nositeľom je prefix.

V súbore sa nachádzajú modifikačné deriváty patriace do onomaziologických kategórií negatív a relatív (šesť lexém) a negatív (jedna lexéma). V rámci relatív je to slovotvorný typ so štruktúrou **ex- + Zadj** (*ex-disidentský*, *ex-federálny*, *ex-komunistický*, *ex-profesionálny*, *ex-socialistický*, *ex-sovietsky*). V rámci negatív je to slovotvorný typ **anti- + Zadj** (*anti-sexi/anti-sexy*).

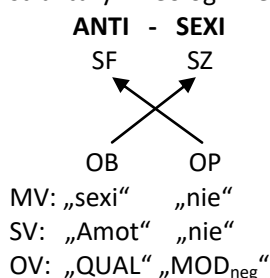
1) Negatíva

[76] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *exsovietsky*

2) Relatíva

[77] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *antisexi*

B) Mutácia

Do mutačných typov onomaziologických kategórií patrí 380⁴¹ neologických adjektívnych derivátov. Ide o najfrekvencovanejšiu skupinu derivátov, čo zapríčiňuje neobmedzená slovotvorná produktivita tvorenia posesívnych adjektív s formantmi *-ov*, *-in* a vysoká produktivita tvorenia desubstantív s formantom *-ový* (porov. kap. 5.3.1.2). Ich onomaziologická štruktúra môže byť buď binárna (OB ← OP, deverbatíva), alebo ternárna (OB ← (OS) ← OP, desubstantíva):

1) Deverbatíva

Vzťahové deverbatívne adjektíva majú binárnu štruktúru (OB ← OP): Nositeľom OB vyjadrujúcej kategoriálnu príslušnosť adjektív (statický príznak, QUAL) je slovotvorný formant (sufix alebo transflex). OB je bližšie určená dynamickým OP (ACT), ktorého nositeľom je slovotvorný základ. J. Furdík (2004, s. 103) uvádza, že v rámci tejto skupiny ide o OK činnostných, účelových, možnosťných a výsledkových adjektív, avšak my jednotlivé skupi-

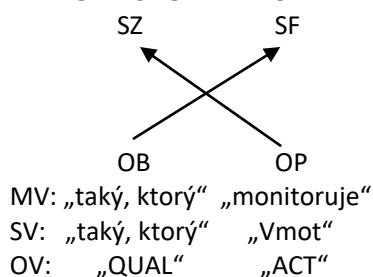
⁴¹ V tejto kapitole uvádzame 8 polymotivovaných adjektív, ktoré možno interpretovať ako mutačné deriváty, ale analyzujeme ich aj ako kompozitá v kap. 5.3.4.5 (*etnocentrický*, *europocentrický*, *multikultúrny*, *multikultúrnny*, *multilicenčný*, *multimediálny*, *multimédiový*, *multivitamínový*). Zároveň 20 ďalších derivátov možno interpretovať dvomi spôsobmi a 11 z nich na základe toho patrí do dvoch odlišných slovotvorných typov v rámci mutácie (napr. *antirasizmus* → *antiras-istický* vz. *antirasista* → *antirasistický*, *reforma* → *anti-reform-ný* vz. *antireforma* → *antireform-ný*, *deklarovať* → *deklar-atívny* vz. *deklarácia* → *deklarát-ívny* a pod.), jeden derivát možno analyzovať až tromi spôsobmi (*diagnostický*), čo ho zaraďuje do dvoch odlišných slovotvorných typov v rámci vzťahových desubstantív (kap. 5.3.4.2).

ny nevyčleňujeme, keďže tieto konkretizácie považujeme za súčasť potenciálneho, kontextuálne či kolokačne viazaného lexikálneho významu, ktorý sa aktivizuje v kolokácii s nadradeným substantívom či substantíviom, a nie za súčasť slovotvorného významu (porov. oddiel III. kap. 3.1.1.2). Všetky adjektíva z tejto skupiny majú slovotvorný význam „taký, ktorý Vmot“. Doložené sú tieto dva slovotvorné typy:

- **Zv + -cí** (5): *dekompresova-cí*, *dekomprimova-cí*, *depilova-cí*, *mailova-cí/mejlova-cí*, *monitorova-cí*;
- **Zv + -atívny** (2): *deklar-atívny*^{SémM}, *manipul-atívny*.

[78] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *monitorovací*

MONITOROVA - CÍ

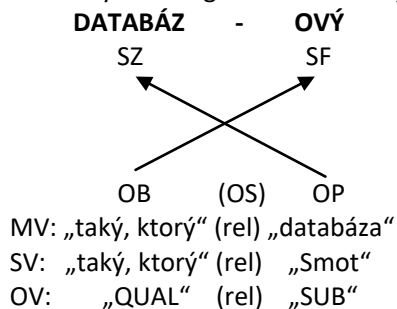
2) Desubstantíva

Podobne ako k mutačným desubstantívnym substantívam (porov. odsek C) v kap. 5.3.4.1) a deverbatívnym adjektívam pristupujeme aj k vzťahovým desubstantívnym adjektívam, keď abstrahujeme od rozdeľovania do OK podľa špecifikácie v oblasti onomaziologickeho spoja (porov. oddiel III. kap. 2.4.1 a 3.1.1.2). Pracujeme teda s ternárnou onomaziologickou štruktúrou OB + (OS) + OP a onomaziologickým významom QUAL + (REL) + SUB. Všetky adjektíva tohto typu zaraďujeme do OK adjektív s významom širokého vzťahu (slovotvorný význam: „taký, ktorý (má nejaký vzťah k) substancii/príznaku/príznaku“).

Uvedené deriváty sa tvoria sufixálnym a konfixálnym postupom (prefixálno-sufixálne alebo prefixálno-transflexne). V oboch prípadoch je OB vyjadrená pravostranným formantom (sufixom alebo transflexom). Odlišujú sa však vyjadrovaním OP: pri sufixácii nositeľom OP je slovotvorný základ, pri konfixácii nositeľom OP je prefix a základ; porov. [79], [80]:

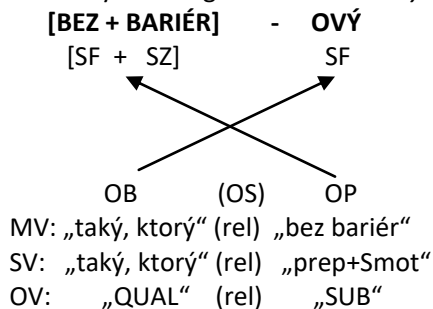
a) Sufixálne

[79] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *databázový*

b) Konfixálne

[80] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *bezbariérový*

[81] Slovo tvorné typy relačných desubstantívnych adjektív

Vzorec	Počet	Príklady (232)
Zs + -ový	68	<i>absták-ový, adresár-ový^{SémM}, adres-ový^{SémM}, aids-ový, akciovk-ový, album-ový^{SémM}, antiestablishment-ový, antivírus-ový, apartmán-ový, avokád-ový, azyl-ový, bankomat-ový, baráž-ový, beachvolejbal-ový, bč-ový, bestseller-ový/bestseler-ový, bik-ový/bajk-ový, bikros-ový, bomb-ový^{SémM}, bubblegum-ový, butik-ový, databáz-ový, dát-ový, dáždňik-ový^{SémM}, dealing-ový/díling-ový, debut-ový, depilátor-ový, desktop-ový, dielň-ový, digestív-ový/digestiv-ový, digest-ový, disket-ový, diskohit-ový, diskoték-ový, disk-ový^{SémM}, dojazd-ový, doktrín-ový, dos-ový, dovoz-ový, dozor-ový, dvojcédečk-ový, dvojdisk-ový, dvojčik-ový^{SémM}, eastern-ový, editor-ový, ekonaf-ový, ekoznačk-ový, elasták-ový, e-mail-ový/email-ový, eseročk-ový, esk-ový, europalet-ový, eurošek-ový, eur-ový, extáz-ový^{SémM}, extralig-ový, mainstream-ový/mejnstrím-ový, management-ový/manažment-ový, markíz-ový, médi-ový, metadon-ový, metal-ový, mix-ový, modem-ový, monitor-ový^{SémM}, multimédi-ový, multivitamín-ový, myš-ový^{SémM}</i>
Zs + -ský/ -sky/-ký/ -ky/-ovský	54	<i>abilympij-ský, antieuropan-ský, audítor-ský, autoškol-ský, azylant-ský, bavič-ský, biker-ský/bajker-ský, broker-ský, daniar-sky, dcér-sky^{SémM}, dealer-ský/díler-ský, debolešvizátor-ský, dekriminalizátor-ský, dídžej-ský, disent-ský, disident-ský^{SémM}, diskážokej-ský, doktorand-ský, exmanžel-ský, exminister-ský, exprezident-ský, exulant-ský^{SémM}, mafián-sky, manager-ský/manažér-sky/manažer-sky^{SémM}, mediátor-ský, migrant-ský, moderátor-ský, motorkár-sky, zabávač-ský; agroturistic-ký, akustic-ký^{SémM}, bioenergetic-ký, biokozmetick-ký, biotronic-ký, depešák-ky, diagnostic-ký^{SémM}, diabetick-ký, dôverníc-ký^{SémM}, dramatic-ký^{SémM}, ekopolitic-ký, ekoturistik-ký, elektronick-ký^{SémM}, erotic-ký^{SémM}, eškebák-ky, europolitic-ký, europoslanec-ký, euroskeptick-ký, exposlanec-ký, makrobiotic-ký, makroekonomick-ký; boh-ovský, bond-ovský, dos-ovský, missk-ovský</i>
Zs + -ný/ -ny/-álny/ -ívny	48	<i>agentáž-ny, agentúr-ny, aktivač-ny^{SémM}, alternatív-ny^{SémM}, antireform-ný, autosanač-ný, blokač-ný, deano-nymizač-ný, debolešvizač-ný, deetatizač-ný, deideologizač-ný, dekompres-ny^{SémM}, dekomprimač-ný, dekriminalizač-ný, delegitimizač-ný, dematerializač-ný, démonizač-ný, demonopolizač-ný, deregulač-ný, desocializač-ný, detabuizač-ný, detronizač-ný, dezinflač-ný, dezintegrač-ný, diét-ny^{SémM}, digestív-ny, digitalizač-ný, diskofil-ný, divíz-ny/diviz-ny^{SémM}, dokumentač-ný, dolarizač-ný, dvojkompakt-ný, editač-ný, ekologizač-ný, erotizač-ný, euroštandard-ný, export-ny^{SémM}, extrém-ny, mafióz-ny, multikultúr-ny, multilicenc-ný; astromedicin-álny, euroregion-álny, medi-álny^{SémM}, multikultur-álny, multimedii-álny; deklarát-ívny^{SémM}, manipulát-ívny</i>
Zs + -ický/ -eutický/ -istický	28	<i>antirasist-ický, aromaterapeut-ický, arteterapeut-ický, diagnost-ický^{SémM}, dirigist-ický, diskograf-ický, dojmolog-ický, ekocentrist-ický, ekolog-ický^{SémM}, ekologist-ický, ekoterorist-ický, ergoterapeut-ický, etnocentr-ický, etnokrat-ický, eurokrat-ický, eurooptimist-ický, europocentr-ický, euroskept-ický, makroekonom-ický, mamograf-ický, matrimoniolog-ický, monetarist-ický; aromaterap-eutický, arteterap-eutický; antiras-istický, dirig-istický, eurooptim-istický, monetar-istický</i>
anti- + Zs + -ový	6	<i>anti-drog-ový, anti-futbal-ový, anti-hokej-ový, anti-kliešť-ový, anti-režim-ový, anti-trh-ový</i>
bez- + Zs + -ový	6	<i>bez-bariér-ový, bez-fosfát-ový, bez-freón-ový/bez-freon-ový, bez-cholesterol-ový, bez-kábl-ový, bez-údržb-ový</i>
anti- + Zs + -ný	5	<i>anti-interupč-ný, anti-monopol-ný, anti-perspirač-ný, anti-reform-ný, anti-režim-ný</i>

Vzorec	Počet	Príklady
anti- + Zs + -ský/ -sky/-ký	3	<i>anti-gay-ský, anti-róm-sky; anti-politic-ký</i>
anti- + Zs + -ický	2	<i>anti-alerg-ický, anti-psychot-ický</i>
medzi- + Zs + -ný/-onálny	2	<i>medzi-mesač-ný; medzi-konfesi-onálny</i>
mimo- + Zs + -ný	2	<i>mimo-hudob-ný, mimo-súťaž-ný</i>
Zs + -Radj3	1	<i>myš-i^{SémM}</i>
anti- + Zs + -cí	1	<i>anti-blokova-cí</i>
bez- + Zs + -ózný	1	<i>bez-škrupul-ózný</i>
do- + Zs + -ný	1	<i>do-privatizač-ný</i>
do- + Zs + -ový	1	<i>do-prevrat-ový</i>
medzi- + Zs + -ký	1	<i>medzi-etnic-ký</i>
medzi- + Zs + -ový	1	<i>medzi-klan-ový</i>
mimo- + Zs + -ový	1	<i>mimo-burz-ový</i>

Posesívne desubstantívne adjektíva

Posesívne adjektíva zaraďujeme do prechodnej transpozíčno-mutačnej kategórie zaraďujeme aj posesívne adjektíva (porov. Sokolová, 2006). Pri tvorbe tohto typu adjektív ide o adjektivizáciu predmetnosti, k čomu sa pridáva príznak posesívnosti (QUAL+POSES); porov. oddiel III. kap. 3.1.1.3. Slovtvorné typy a lexémy pozri v tab. [82].

[82] Slovtvorné typy posesívnych desubstantívnych adjektív

Vzorec	Počet	Príklady (153)
Zs + -ov	78	<i>abilympionik-ov, aikidist-ov, akupunkturist-ov, alternatív-ov, antieúropan-ov, daniar-ov, databázist-ov, datár-ov, dealer-ov/díler-ov, deboleševizátor-ov, deetizátor-ov, dekriminalizátor-ov, delegitimizátor-ov, démonizátor-ov, depešák-ov, detronizátor-ov, diagnostik-ov^{SémM}, diaľkoplavc-ov, dianetik-ov, dídžej-ov, digitalizátor-ov, dirigist-ov, disident-ov^{SémM}, diskdžokej-ov, diskofil-ov, diskotekár-ov, dobrist-ov, dojmológ-ov, doktorand-ov, dosist-ov, drogár-ov, drogist-ov^{SémM}, duatlonist-ov, dublér-ov, editor-ov^{SémM}, ekoaktivist-ov, ekocentrist-ov, ekologist-ov, ekoministr-ov, ekoterorist-ov, ekoturist-ov, emitent-ov, entertainer-ov, ergoterapeut-ov, eštebák-ov, etnocentrist-ov, etnokrat-ov, eurofil-ov, eurokrat-ov, euromanažér-ov, eurooptimist-ov, europocentrist-ov, europolitik-ov, europoslanc-ov, euroskeptik-ov, euroturist-ov, exdisident-ov, exkoleg-ov, exkomunist-ov, exmajstr-ov, exmanžel-ov, exministr-ov, expolicajt-ov, exposlanc-ov, expreds-ov, expremiér-ov, exprezident-ov, expriateľ-ov, exprimátor-ov, exprofesionál-ov, exreprezentant-ov, exriaditeľ-ov, exstarost-ov, extraligist-ov, exulant-ov^{SémM}, exviceguvernér-ov, exzamestnanc-ov, motorkár-ov</i>
Zs + -in	75	<i>abilympioničk-in, aikidistk-in, akcionárk-in, akupunkturistk-in, daniark-in, datárk-in, databázistk-in, dealer-in/dílerk-in, deboleševizátork-in, deetizátork-in, dekriminalizátork-in, delegitimizátork-in, démonizátork-in, depešáčk-in, detronizátork-in, diagnostičk-in, diaľkoplavkyn-in, dianetičk-in, dídžejk-in, digitalizátork-in, dirigistk-in, disidentk-in, diskdžokejk-in, diskofilk-in, diskotekárk-in, dobristk-in, dojmologičk-in, doktorandk-in, dosistk-in, drogárk-in, drogistk-in^{SémM}, duatlonistk-in, dublérk-in, editork-in, ekoaktivistk-in, ekologistk-in, ekom-inisterk-in, ekoteroristk-in, ekoturistk-in, emitentk-in, enterta-ínk-in, ergoterapeutk-in, eštebáčk-in, etnocentristk-in, etnokratk-in, eurofilk-in, eurokrat-in, euromanažérk-in, eurooptimistk-in, europocentristk-in, europolitičk-in, europoslankyn-in, euroskeptičk-in, exdisidentk-in, exkolegyn-in, exkomunistk-in, exmajsterk-in, exmanželk-in, exm-inisterk-in, expolicajtk-in, exposlankyn-in, expredsničk-in, expremiérk-in, exprezidentk-in, expriateľk-in, exprimátork-in, exprofesionálk-in, exreprezentantk-in, exriaditeľk-in, exstarostk-in, extraligistk-in, exulantk-in, exviceguvernérk-in, exzamestnankyn-in, motorkárk-in</i>

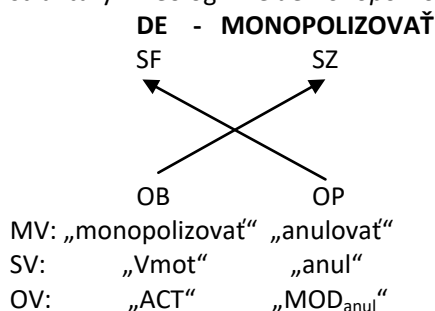
5.3.4.3 Verbálne deriváty

V skúmanom súbore sa nachádza 65⁴² slovotvorne motivovaných verb, ktoré sa vyznačujú binárnou onomaziologickou štruktúrou (OB ← OP). Ani pri verbálnych derivátoch neuvažujeme o samostatnom transpozičnom TOK, lebo prípady verbalizácie predmetnosti, vlastnosti alebo okolnosti (*havranieť*, *modravieť*, *zozimieť sa*) považujeme za transpozično-mutačné, keďže z hľadiska lexikálneho významu medzi motivantom a motivátom nejde o vzťah ekvivalencie (porov. oddiel III. kap. 3.1.1.3).

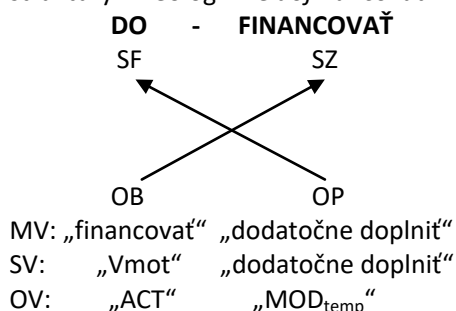
A) Modifikácia

Aj v prípade modifikačne utvorených verb platí, že vzťah medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou môže byť symetrický (v prípade sufixálne, transflexne a reflexívne utvorených derivátov), alebo asymetrický (v prípade prefixálne utvorených derivátov). OB, ktorá vyjadruje dynamický príznak (ACT), koreluje s významom motivujúceho slovesa a jej nositeľom je SZ. Bázu modifikuje príznak, ktorého nositeľom je formant (prefix, reflexívne formanty *sa/si*). V skúmanom súbore sa nachádzajú verbá obohatené o jeden sémantický príznak, perfektivizačný modifikátor anulatívny (MOD_{anul}) a temporálny (MOD_{temp}) a reflexívny modifikátor (MOD_{refl}).

[83] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *demonopolizovať*

[84] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *dofinancovať*

a) Anulatívnosť

Anulatívnosť („anulovanie výsledkov predchádzajúceho deja“; porov. oddiel VII. kap. 1.2.1.1) je najčastejší význam, ktorý sa v skúmanom súbore realizuje, konkrétne ide o 14 verb so štruktúrou **de-/dez- + Zv** (*de-anonymizovať*, *de-boľševizovať*, *de-etatizovať*, *de-ideologizovať*, *de-kompresovať*, *de-komprimovať*, *de-kriminalizovať*, *de-legitimizovať*, *de-materializovať*, *de-monopolizovať*, *de-regulovať*, *de-socializovať*, *de-tabuizovať*; *dez-integrovať*).

b) Temporálnosť

V rámci temporálnosti (deväť lexém so štruktúrou **do- + Zv**) sa uplatňujú významy: „dokončenie poslednej fázy deja“ (finálny spôsob slovesného deja), ktorý je typický pre akčné verbá, napr. *doprivatizovať*, *dotextovať*, ale najmä modalitno-uzuálny význam „do-

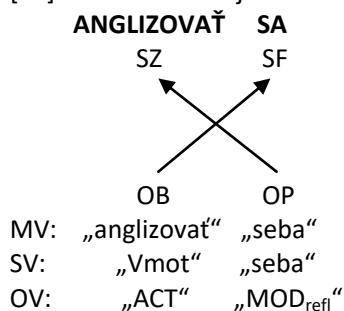
⁴² Jedno z nich je polymotivované, uvádzame ho preto aj v skupine modifikačných (*tabuizovať* → *detabuizovať*; kap. 5.3.4.3 A), aj v skupine mutačných verbálnych derivátov (*tabu* → *detabuizovať*, kap. 5.3.4.3).

datočné doplnenie deja po určitú hranicu“, napr. *dodefinovať*, *dofinancovať*, *dopýtať sa*, *dotextovať*, *došetriť*, *dotextovať*, *dovoliť*, *dovyrobiť*, *dozariadiť* (porov. aj oddiel VII. kap. 1.2.1.1). Oba významy sa kombinujú vo verbách *dotextovať*, *dovyrobiť*, *dozariadiť*.

c) Reflexívnosť

V súbore sa nachádzajú dve reflexívne lexémy s významom sebazasiahnutosti: *anglizovať sa*, *deklarovať sa*.

[85] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *anglizovať sa*

B) Mutácia

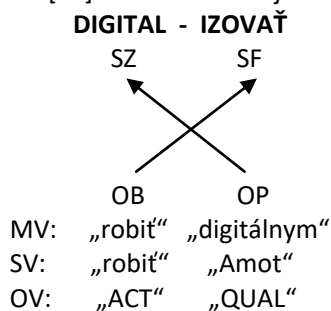
Zo skúmaného súboru patrí do mutačného typu onomaziologickej kategórie 41 verbálnych derivátov, ktoré pomenúvajú dej podľa jeho vzťahu k substancii (desubstantíva) alebo k vlastnosti (deadjektíva). Ich onomaziologická štruktúra je binárna (OB ← OP) a medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou je z hľadiska poradia asymetrický vzťah.

OB sa vo formulácii slovotvorného významu vyjadruje rôznymi akčnými, procesnými a stavovými verbami (*byť*, *mať*, *dať*, *robiť*, *stať/stávať sa*) a jej nositeľom je formant.

a) Deadjektíva

Deadjektívne verbá sa v súbore vyskytujú v kauzatívnom význame „spôsobiť, že niekto/niečo sa stane takým, ako označuje adjektívny motivant“ (porov. oddiel VII. kap. 1.3.1.2 b). Ide o deväť sufixálnych jednotiek so štruktúrou **Zadj + -ovať/-izovať**: *aktiv-ovať*^{SémM}, *biolog-izovať*, *digital-izovať*, *ekolog-izovať*, *erot-izovať*, *etn-izovať*, *extrem-izovať*, *marginal-izovať*, *medial-izovať*. Vzťah ich formálnej a onomaziologickej štruktúry ilustruje tab. [86].

[86] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *digitalizovať*

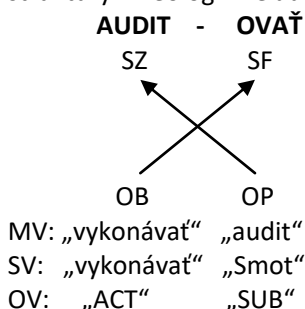

b) Desubstantíva

Desubstantívne verbá sa tvoria najmä sufixálne (29 jednotiek), zriedkavo konfixálne (dve lexémy) a raritne transflexne (jedna lexéma).

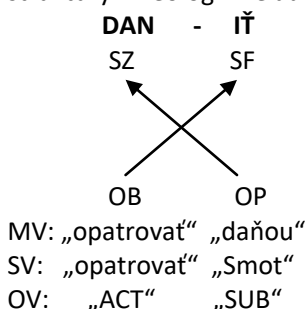
a) Sufixálne desubstantíva

[87] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *auditovať*

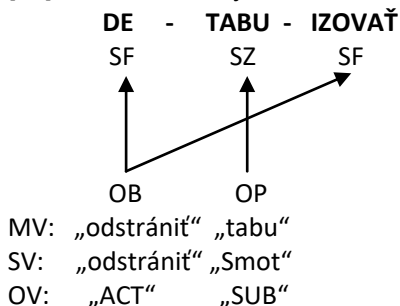
b) Transflexné desubstantíva

[88] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *daníť*

c) Konfixálne desubstantíva

[89] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *detabuizovať*

Desubstantívne verbá zo skúmaného súboru možno zaradiť do týchto onomaziologických kategórií (k triedeniu porov. oddiel VII. kap. 1.3.1.1):

- **verbá obiecti s vnútorným zásahom** so slovotvorným významom „robiť/vykonávať/uskutočňovať Smot“ a so štruktúrou **Zs + -ovať**: *audit-ovať*, *benefit-ovať*, *bodyček-ovať*, *diagnostik-ovať*^{SémM}, *diét-ovať*, *dokument-ovať*, *dozor-ovať*, *draft-ovať*, *drog-ovať*, *embarg-ovať*, *mejdán-ovať*, *monitor-ovať*;

- **inštrumentatívne verbá** so slovotvorným významom „používať ako nástroj Smot“ a so štruktúrou **Zs + -ovať**: *bajk-ovať*, *e-mail-ovať/email-ovať*, *entr-ovať*, *mail-ovať/mejl-ovať*, *myš-ovať*;

- **donatívne verbá** so slovotvorným významom „opatriť tým, čím je Smot“ so štruktúrami **Zs + -(iz)ovať** (*adres-ovať*^{SémM}, *dátum-ovať*, *dolar-izovať*, *miestenka-ovať*) a **Zs + -Gv_{robiť}** (*dan-iť*);

- **kauzatívne verbá** so slovotvorným významom „spôsobiť Smot, (u)robiť tým, čo označuje Smot“, resp. „spôsobiť, že niekto/niečo sa stane Smot“ a so štruktúrou **Zs + -izovať**: *démon-izovať*, *macdonald-izovať*, *mafian-izovať*;

- **verbá sociálneho fungovania** so slovotvorným významom „byť Smot, robiť Smot, správať sa ako Smot“ a so štruktúrou **Zs + -ovať**: *manager-ovať/manažér-ovať, medi-ovať, modelk-ovať*;

- **privatívne verbá** so slovotvorným významom „odstrániť Smot“ a s konfixálnou štruktúrou **de- + Zs + -ovať**: *de-tabu-izovať, de-tron-izovať*;

- **verbá efficiendi** so slovotvorným významom „vytvárať, produkovať, robiť to, čo pomenúva Smot“ a so štruktúrou **Zs + -ovať**: *mikrotunel-ovať*;

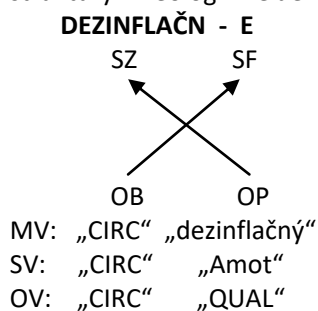
- **manipulačné verbá** so slovotvorným významom „dať/dávať niečo do Smot / na Smot“ a so štruktúrou **Zs + -ovať**: *medzisklad-ovať*.

5.3.4.4 Adverbiálne deriváty

Skúmaný súbor obsahuje 59 slovotvorne motivovaných neologických adverbií, ktoré sa ako deadjektíva zaraďujú do **transpozíčného TOK zokolnostnenie vlastnosti** a ako desubstantíva do mutačného TOK **zreteľových adverbií**. Pri transpozíčných adverbiách báza je nositeľkou okolnostného významu (CIRC) a formálne sa stvárnjuje formantom. Slovotvorný základ je nositeľom OP kvalitatívnosti (QUAL). Pri mutačných zreteľových adverbiách sa okolnosť špecifikuje ako zameranie na to, čo sa vyjadruje motivujúcim substantívom. Mohli by sme uvažovať o intencnej okolnostnosti, konkrétne o **substančnej intencionalite** (CIRC_{int}), ktorá zodpovedá konštrukciám typu „s ohľadom na“, „pokiaľ ide o“, „so zreteľom na“, „čo sa týka“, napr. *dátovo (náročný)* „s ohľadom na dáta“, *dovozovo (náročná ekonomika)* „čo sa týka dovozu“, *diskotékovo (priemerná kapela)* „so zreteľom na diskotéky“. Počet zreteľových adverbií pritom v slovenčine stúpa, ide o dynamicky sa rozvíjajúcu skupinu adverbií (porov. DSZ, s. 222 – 226). V oboch prípadoch (pri transpozícii aj pri mutácii) onomaziologický príznak je vyjadrený slovotvorným základom a medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou sa realizuje asymetrický vzťah; porov. [90], [91].

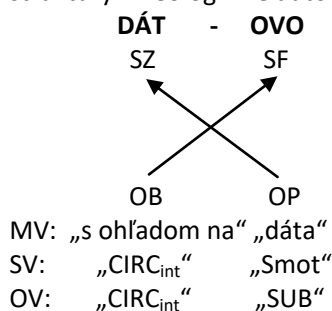
a) Zokolnostnenie vlastnosti

[90] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *dezinflačne*

b) Substančná intencionalita

[91] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *dátovo*

[92] Slovo tvorné typy v rámci OK zokološtenie vlastnosti a substančná intencionalita

Vzorec	Počet	Príklady (59)
Zadj + -y	23	<i>akustick-y</i> ^{SémM} , <i>bohovsk-y</i> , <i>bondovsk-y</i> , <i>dealersk-y/dilersk-y</i> , <i>depešáck-y</i> , <i>dirigistick-y</i> , <i>diagnostick-y</i> ^{SémM} , <i>disidentsk-y</i> , <i>dojmologick-y</i> , <i>doktorandsk-y</i> , <i>dramatick-y</i> ^{SémM} , <i>ekologick-y</i> ^{SémM} , <i>elektronick-y</i> ^{SémM} , <i>etnocentrick-y</i> , <i>etnokratick-y</i> , <i>euroatlantick-y</i> , <i>eurooptimistick-y</i> , <i>europocentrick-y</i> , <i>euroskeptick-y</i> , <i>makrobiotick-y</i> , <i>makroekonomick-y</i> , <i>moderátorsk-y</i> , <i>monetaristick-y</i>
Zadj + -e	18	<i>alternatív-n-e</i> ^{SémM} , <i>asertív-n-e</i> , <i>bulvár-n-e</i> , <i>deklarovan-e</i> , <i>deklaratív-n-e</i> ^{SémM} , <i>deregulač-n-e</i> , <i>dezinflač-n-e</i> , <i>dezintegrač-n-e</i> , <i>diét-n-e</i> ^{SémM} , <i>digitáln-e</i> ^{SémM} , <i>divízn-e</i> , <i>dokumentač-n-e</i> , <i>exportn-e</i> , <i>extrém-n-e</i> , <i>mediáln-e</i> ^{SémM} , <i>množstevn-e</i> , <i>mobiln-e</i> ^{SémM} , <i>multikultúrn-e</i>
Zadj + -o	18	<i>adresárov-o</i> , <i>antidrogov-o</i> , <i>bestsellerov-o</i> , <i> databázov-o</i> , <i>dátov-o</i> , <i>debutov-o</i> , <i>desktopov-o</i> , <i>disketov-o</i> , <i>diskotékov-o</i> , <i>divok-o</i> ^{SémM} , <i>dojazdov-o</i> , <i>dolárov-o</i> , <i>dovozov-o</i> , <i>dvojkrokov-o</i> , <i>e-mailov-o</i> , <i>eseročkov-o</i> , <i>extraligov-o</i> , <i>množstvom-o</i>

5.3.4.5 Kompozitá

V skúmanom súbore sa nachádza 332 kompozične utvorených substantívnych, adjektívnych a verbálnych lexém.

V nasledujúcej kapitole vychádzame z prístupu K. Vužňákovvej (2006, s. 26 – 29), ktorá jednotlivé onomaziologické kategórie vyčleňuje na základe slovo tvorného, signifikatívno-štruktúrneho významu, ukazujúc, že medzi derivátmi a kompozitami sú analógie slovo tvorných významov, a teda aj sémantických tried (Vužňáková, 2006, s. 15 – 16). Tento prístup sa snažíme uplatniť aj v našej analýze. Kompozitá zaraďujeme do onomaziologických kategórií na základe rovnakého slovo tvorného významu a typu slovo tvorného základu (Vužňáková, 2012, s. 131 – 133), pričom kompozitné štruktúry hodnotíme ako derivačné štruktúry zexplicitnené o jeden onomaziologický komponent (porov. oddiel III. kap. 3.1.2).

A) Substantíva

Kompozične utvorených substantív je v súbore 300.⁴³ Majú binárnu (OB + OB, OB – OP) alebo ternárnu onomaziologickú štruktúru (OB – OP – OPP, OB – OS – OP; porov. oddiel III. kap. 2.7.2).⁴⁴ Ich výskyt je viazaný na TOK. V skúmanom súbore sa vyskytuje aspoň jeden príklad na každý z TOK, najviac je modifikačných kompozít.

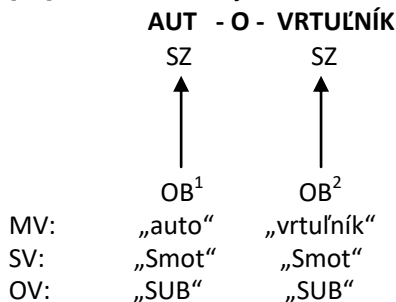
1) Integrácia

V integračnom TOK vymedzujeme OK zlučovania. V kompozitách tohto typu sa spájajú dva rovnocenné základy, ktoré vyjadrujú dve rovnocenné bázy, preto je onomaziologická štruktúra kompozít binárna a medzi OB je koordinatívny vzťah (OB + OB). Takto je v súbore utvorené jedno kompozitum *autovrtuľník*; porov. [93].

⁴³ Za polymotivované pritom považujeme kompozitum *dial'koplavec*, ktoré možno parafrázovať ako „dial'kový plavec“, ale aj „ten, kto pláva na dial'ku“ a na základe toho ho možno zaradiť do modifikačného i mutačného TOK (porov. kap. 5.4.5.1 b) a c)). Podobne na základe odlišných interpretácií prostredníctvom dvoch odlišných slovo tvorných parafráz sme vyčlenili aj 10 polymotivovaných substantívnych neologizmov (*biopoloňohospodár*, *dinosauromaniak*, *ekoterorista*, *ekoterorizmus*, *ekoturistika*, *ekoturizmus*, *etnocentrizmus*, *eurooptimista*, *europocentrizmus*, *europolitik*), pri ktorých kompozícii konkuruje derivácia (porov. aj kap. 5.4.1.3).

⁴⁴ Ternárne štruktúry OB – {OP + OP}, OB – OS – OP a kvadrátne onomaziologická štruktúra OB – (OS) – {OP – OPP} sa v našom súbore nenachádzajú.

[93] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *autovrtuľník*

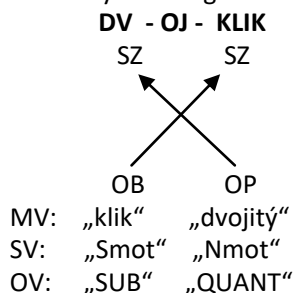

2) Modifikácia

V modifikačných kompozitách, ktorých je v skúmanom súbore najviac, komponent vyjadrujúci OP (najčastejšie prvý základ) modifikuje komponent, ktorý je nositeľom OB (najčastejšie druhý základ), čím dochádza k modifikácii významu druhého základu. Modifikácia je v skúmanom súbore neologizmov zastúpená iba pri substantívnych kompozitách, pričom ide najmä o atributívne substantíva s prvým základom adjektívnym (*mal-o-bankovníctvo*) alebo a substantívnym (*muzik-o-terapia*). V menšej miere je atributívna časť vyjadrená numerálnym (*dv-oj-disk*) alebo kvázipronominálnym základom (*aut-o-ladenie*). K. Vužňáková (2006, s. 26) vymedzuje v rámci mutačných substantívnych kompozít štyri OK; porov. [94] – [97]. Príklady na slovotvorné typy (okrem OK samostatností, kde sa nachádza len jedna lexéma) sa nachádzajú v tab. [98] – [100].

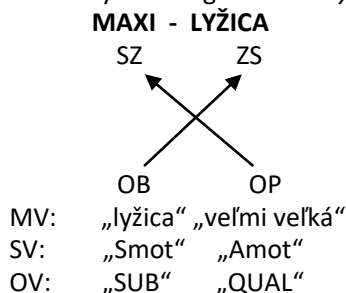
a) Kvantitatívnosť (množstvo)

[94] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *dvojklik*

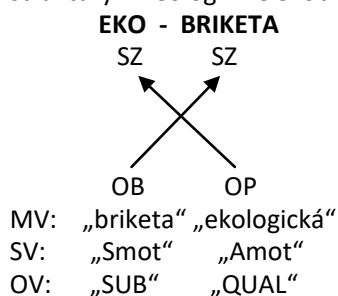
b) Miera

[95] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *maxilyžica*

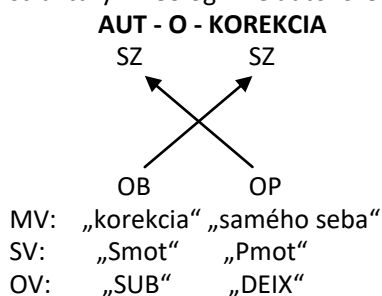
c) Kvalitatívnosť

[96] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *ekobriketa*

d) Samostatnosť

[97] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *autokorekcia*

[98] Slovo tvorné typy v rámci OK kvantitatívnoŝ

Vzorec	Počet	Príklady (23)
Zx + (sm) + Zs	15	<i>mult-i-efekt, mult-i-kino, mult-i-kultúra, mult-i-licencia, mult-i-médium, mult-i-meter, mult-i-muzikant, mult-i-recidivista, mult-i-sieť, mult-i-šampión, mult-i-verzia, mult-i-vitamin; mon-o-divadlo, mon-o-lyža, mon-o-verzia</i>
Zn + (sm) + Zs	7	<i>dv-oj-cédečko, dv-oj-cvak, dv-oj-disk, dv-oj-domček, dv-oj-klik, dv-oj-kompakt, dv-oj-súťaž</i>
Zn + (sm) + Zx	1	<i>dv-oj-dek</i>

[99] Slovo tvorné typy v rámci OK miera

Vzorec	Počet	Príklady (94)
Zadj + (sm) + Zs	70	<i>mal-o-bankovníctvo; extra-liga, maxi-dyňa, maxi-expedícia, maxi-lyžica, maxi-singel, maxi-sveter, maxi-vajce, maxi-verzia, mini-album, mini-anketa, mini-balenie, mini-bar, mini-blok, mini-centrum, mini-človek, mini-demonštrácia, mini-dielňa, mini-farma, mini-hádzaná, mini-hra, mini-chodník, mini-interrupcia, mini-kamera, mini-kasíno, mini-kazeta, mini-kemp, mini-kino, mini-kolektív, mini-konferencia, mini-konkurz, mini-kurz, mini-mikrofón, mini-miska, mini-monológ, mini-mostík, mini-motokros/mini-motocross, mini-obchod, mini-oddelenie, mini-plat, mini-počítač, mini-pódium, mini-postavička, mini-premiéra, mini-prevrat, mini-prieskum, mini-problém, mini-recenzia, mini-recitál, mini-referendum, mini-rekordér, mini-románik, mini-ruža, mini-rybník, mini-seriál, mini-sezóna, mini-skriptum, mini-spor, mini-statív, mini-strana, mini-súprava, mini-škandál, mini-šortky, mini-štát, mini-štúdio, mini-tabuľka, mini-telocvičňa, mini-tester, mini-ventilátor, mini-výstava</i>
Zx + (sm) + Zs	24	<i>makr-o-ekonomika, makr-o-projekt, mikr-o-ekonomika, mikr-o-esej, mikr-o-filter, mikr-o-hra, mikr-o-kazeta, mikr-o-náradie, mikr-o-nástroj, mikr-o-okamih, mikr-o-port, mikr-o-spoločnosť, mikr-o-sústredenie, mikr-o-tunel, mikr-o-vítačka; mega-centrum, mega-dávka, mega-diskotéka, mega-hit, mega-hviezda, mega-podnik, mega-román, mega-star, mega-úspech</i>

[100] Slovo tvorné typy v rámci OK kvalitatívnoŝ

Vzorec	Počet	Príklady (180)
Zadj + (sm) + Zs	149	<i>arom-a-kozmetika, arom-a-lampa; afr-o-účes, agr-o-salón, agr-o-služba, agr-o-turistika, audi-o-aparátúra, audi-o-kazeta, audi-o-prehrávač, audi-o-program, audi-o-technika, audi-o-veža, aut-o-alarm, aut-o-centrum, aut-o-chladnička, aut-o-klimatizácia, aut-o-mafia, aut-o-rádioprehrávač, aut-o-salón^{SémM}, aut-o-telefón, bank-o-mat, bi-o-balzam, bi-o-briketa, bi-o-centrum, bi-o-diagnostika, bi-o-elektárreň, bi-o-energia, bi-o-energoterapia, bi-o-farma, bi-o-filter, bi-o-firma, bi-o-humus, bi-o-koridor, bi-o-kozmetika, bi-o-liečivo, bi-o-market, bi-o-masa, bi-o-nafta, bi-o-odpad, bi-o-pekárreň, bi-o-pestovateľ, bi-o-pole, bi-o-poľnohospodár, bi-o-poľnohospodárstvo, bi-o-poradňa, bi-o-potravina, bi-o-predajňa, bi-o-predpoveď, bi-o-preparát, bi-o-prípravok, bi-o-produkcia, bi-o-produkt, bi-o-sortiment, bi-o-strava, bi-o-terapia, bi-o-záhrada, bi-o-zemiak, dialk-o-plavec, disk-o-bar, disk-o-guľa, disk-o-hit, disk-o-hudba, disk-o-klub, disk-o-maratón, disk-o-móda, disk-o-ples, disk-o-show/disk-o-šou, disk-o-svetlo, disk-o-tanec, disk-o-výlet, disk-o-zábava, elektr-o-nôž, energ-o-centrum, etn-o-centrizmus, eur-o-karta, eur-o-kvalifikácia, eur-o-management/eur-o-manažment, eur-o-manager/eur-o-manažér, eur-o-optimista, eur-o-optimizmus, eur-o-paleta, eur-o-pocentrizmus, eur-o-politik, eur-o-politika, eur-o-poslanec, eur-o-región, eur-o-skepsa, eur-o-štandard, eur-o-tunel, eur-o-turistika, eur-o-turizmus, makr-o-inštrukcia, makr-o-prikaz, makr-o-regulácia, makr-o-úloha,</i>

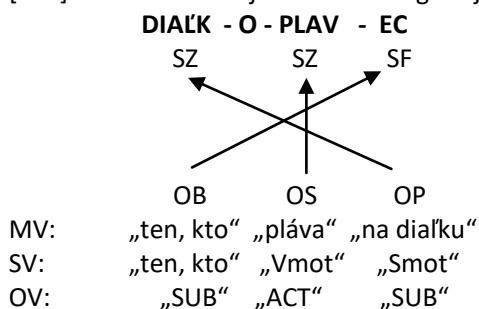

		<i>makr-o-vírus, mete-o-servis, mete-o-situácia, mon-o-displej, mot-o-alarm, mot-o-rikša, sperm-o-banka/spermi-o-banka; apart-hotel, biznis-centrum, biznis-plán, demo-album, demo-kazeta, demo-nahrávka, demo-program, demo-snímka, demo-verzia, dia-džús, dia-kútik, dia-pečivo, dia-potraviny, dia-sušienky, dia-torta, dia-výrobok, eko-aktivista, eko-biznis, eko-briketa, eko-cída, eko-farma, eko-film, eko-fórum, eko-havária, eko-jarmok, eko-katastrofa, eko-miliarda, eko-minister, eko-nafta, eko-plocha, eko-politika, eko-príspevok, eko-taška, eko-technológia, eko-teror, eko-terorista, eko-terorizmus, eko-turista, eko-turistika, eko-turizmus, eko-voz, eko-výrobok, eko-značka, e-magazín, e-mail, e-rosnička, mix-zóna</i>
Zs + (sm) + Zs	13	<i>arom-a-terapia, bet-a-verzia, dat-a-báza, dat-a-centrum; agent-o-mánia, diét-o-terapia/diet-o-terapia, dinosaur-o-mánia, dinosaur-o-maniak, domin-o-efekt, dylan-o-mánia, eur-o-šek, muzik-o-terapia; beatle-mánia</i>
Zx + (sm) + Zs	10	<i>aqua-centrum/akva-centrum; art-e-terapia; erg-o-terapia, my-o-lifting, my-o-stimulácia, my-o-stimulátor; aero-show, art-kino, baby-boom, beach-volejbal</i>
Zadj + (sm) + Zx	6	<i>disk-o-fília, etn-o-kracia, eur-o-fília, eur-o-kracia; disk-man, disney-land</i>
Zs + (sm) + Zx	2	<i>disk-o-grafia, dojm-o-lógia</i>

3) Mutácia

V skúmanom súbore je len jedno mutačného substantívne kompozitum s ternárnou onomaziologickou štruktúrou OB – OS – OP (*dialkoplavec*), kde OB „ten, kto“ vyjadruje sufikálny formant, vyjadrovateľom substanciálneho OP je prvý základ. Dve substancie premoštuje dejový OS, ktorého nositeľom je verbálny základ (porov. oddiel III. kap. 3.1.2.1 časť cc)). J. Furdík (2004, s. 107) označuje tieto kompozitá za kompozično-derivačné determinatívne kompozitá s druhým základom slovesným – adverbálne, kde funkciu adverbálne plní substantívum. V klasifikácii K. Vužňákovéj (2006, s. 26) ide o OK názvov činiteľa deja (osoby).

[101] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *dialkoplavec*

B) Adjektíva

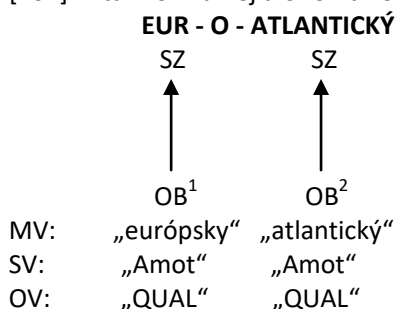
Z adjektívnych kompozít (31⁴⁵) sú v skúmanom súbore obsiahnuté takmer výlučne mutačné jednotky utvorené kompozično-derivačne s ternárnou onomaziologickou štruktúrou OB – OS – OP. Jedna lexéma je integračná.

⁴⁵ Podobne ako pri substantívach aj tu na základe odlišných interpretácií prostredníctvom dvoch odlišných slovotvorných parafráz sme vyčlenili osem polymotivovaných jednotiek (*etnocentrický, europocentrický, multikulturálny, multikultúrny, multilicenčný, multimedialny, multimediálny, multivitamínový*), pri ktorých kompozícií konkuruje derivácia (porov. aj kap. 5.3.4.2 B).

1) Integrácia

K integračným lexémam patrí zo skúmaného súboru iba jedno zlučovacie (kopulatívne) kompozitum tvorené čistou kompozíciou, ktoré vyjadruje **reciprocitu** (Vužňáková, 2006, s. 28). Binárnu onomaziologickú štruktúru tohto kompozita tvoria dve OB v rovnocennom vzťahu priradovania (OB + OB), ktoré sa manifestujú v dvoch slovotvorných základoch; porov. [102].

[102] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *euroatlantický*

2) Mutácia

Mutačné adjektíva paria k determinatívneho typu, takmer výlučne vytvorené z atributívnych syntagiem (s prvým základom adjektívnym, substantívnym alebo numerálnym) kompozično-derivačnými postupmi (Furdík, 2004, s. 108). Len v jednom prípade ide o kompozitum utvorené z verbálnej syntagmy s prvým základom numerálnym (*dvojtestovaný*).

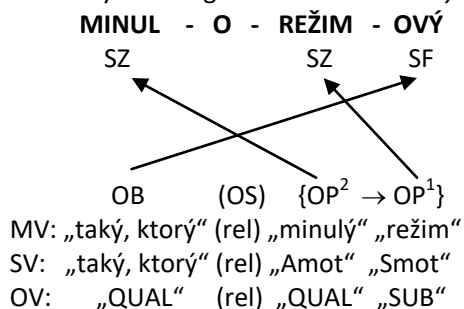
a) Determinatívne kompozitá z atributívnych syntagiem

Onomaziologická štruktúra týchto kompozít je ternárna (z kvantitatívneho hľadiska kvadrárna) a rozvitá: OB – (OS) – {OP¹ ← OP²} (porov. oddiel III. kap. 3.1.2). Vyjadrovateľom OB (statického príznaku, QUAL) je vo všetkých kompozitách slovotvorný formant. Onomaziologický spoj je v onomaziologickej štruktúre prítomný, ale nie je formálne vyjadrený. Vyjadrovanie OP sa líši v týchto aspektoch:

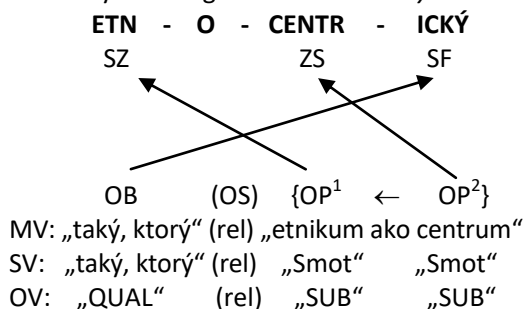
1) prvý adjektívny alebo numerálny základ vyjadruje atribút, určujúcu časť onomaziologického príznaku (OP²); druhý substantívny základ vyjadruje určenú časť onomaziologického príznaku (OP¹); napr. *minulorežimový*, *multivitamínový*; porov. [103];

2) prvý substantívny základ vyjadruje určenú časť onomaziologického príznaku (OP¹), zatiaľ čo druhý substantívny základ vyjadruje atribút, určujúcu časť onomaziologického príznaku (OP²); napr. *etnocentrický*; porov. [104].

[103] Vzťah formálnej onomaziologickej štruktúry v neologizme *minulorežimový*

[104] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v neologizme *etnocentrický*

aa) Determinatívne kompozitá s prvým základom adjektívnym

- **Zadj + (sm) + Z_s + -ný:** *minul-o-režim-ný*;
- **Zadj + (sm) + Z_s + -ový:** *minul-o-režim-ový*.

ab) Determinatívne kompozitá s prvým základom numerálnym

- **Zx + (sm) + Zs + -ný/-ny/-álny/-árny/-onálny** (11): *mult-i-funkč-ný, mult-i-generač-ný, mult-i-konfes-ný, mult-i-kultúr-ny, mult-i-licenč-ný; mult-i-kriteri-álny, mult-i-kultur-álny, mult-i-medi-álny; mult-i-disciplin-árny; mult-i-konfesi-onálny, mult-i-naci-onálny*;
- **Zx + (sm) + Zs + -ový** (6): *mult-i-kritéri-ový, mult-i-médi-ový, mult-i-minerál-ový, mult-i-ras-ový, mult-i-vitamín-ový, mult-i-žánr-ový*;
- **Znum + (sm) + Zs + -ový** (4): *mnoh-o-vitamín-ový; dv-oj-kazet-ový, dv-oj-krok-ový, dv-oj-súťaž-ový*;
- **Zx + (sm) + Zs + -ský/-ký/-ický** (3): *mult-i-užívateľ-ský; mult-i-etnic-ký; mult-i-stran-ický*.

ac) Determinatívne kompozitá s prvým základom substantívnym

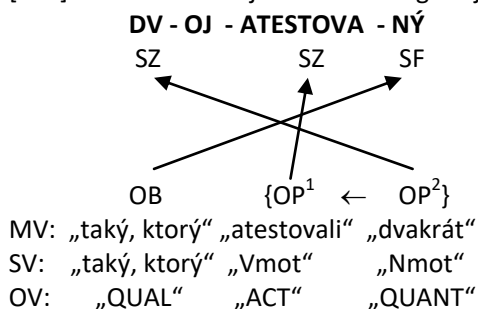
- **Zs + (sm) + Z_s + -ický:** *etn-o-centr-ický, europ-o-centr-ický; eko-centr-ický*.

Najväčšiu časť skúmaného súboru adjektívnych kompozít tvoria polomotivované kompozitá s prvým komponentom *multi-* (s významom „veľa, viac, viacnásobný, mnoho, mnohonásobný“), ktorý je cudzieho pôvodu. Ide pritom nielen o kompozitá s dvomi cudzími komponentmi (*multimediálny, multidisciplinárny, multikritériový*), ale aj o hybridné kompozitá (*multiužívateľský, multistranícky*). Tieto obmedzene produktívne kompozitá sa presadzujú aj na úkor synonymných výrazov s prvými komponentmi *poly-, mnoho-, viac-* (Mitter, 2003, s. 10, 152), niektoré z nich však existujú aj súbežne s nimi ako synonymá (*multivitamínový – mnohovitamínový*). P. Mitter (2003, s. 152) o kompozitách s týmto komponentom píše, že ide prevažne o sociolektizmy (profesionalizmy i slangizmy) a okazionalizmy. Toto tvrdenie sa na našom materiáli nepotvrďuje, v súčasných textoch sa presadzujú v rámci mediálneho registra, ale aj iných registrov, pričom z hľadiska vertikálneho členenia registra ich nemožno zaradiť do „spodného“ pásma, do hovorovosti (porov. Ološtiak, 2011, s. 272 – 273).

b) Determinatívne kompozitá z verbálnych syntagiem

V súbore sme zachytili len jeden prípad mutačného kompozita vytvoreného kompozično-derivačným postupom z verbálnej syntagmy, pričom prvý slovotvorný základ je numerálny (Furdík, 2004, s. 108). Tieto prípady označuje K. Vužňáková (2006, s. 28) ako pomenovania vlastností s významom spôsobu. Ide o lexému *dvojatestovaný* so štruktúrou **Zn + (sm) + Zv + -ný**, v ktorej vyjadrovateľom OB („taký, ktorý“) je slovotvorný formant. Rozvitý onomaziologický príznak sa realizuje v prvom základe, ktorý vyjadruje určujúcu časť, okolnosť deja (OP²), a druhý základ vyjadruje dynamický príznak (ACT), dej (OP¹). Onomaziologický spoj nie je v onomaziologickej štruktúre prítomný. Ide teda o rozvitú binárnu (z kvantitatívneho hľadiska ternárnu) onomaziologickú štruktúru OB – {OP¹ ← OP²}; porov. [105].

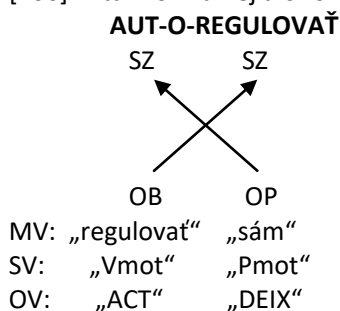
[105] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *dvojetainovaný*

C) Verbá

V súbore sa nachádza iba jedno verbálne kompozitum, ktoré má modifikačný charakter a je utvorené pravou kompozíciou: *autoregulovať* (štruktúra **Zx + (sm) + Zv**). Zo sémanticko-syntaktického hľadiska ide o determinatívum s prvým komponentom vo funkcii komplementu. Jeho onomaziologická štruktúra je binárna (OB – OP). Vyjadrovateľom OB je druhý slovtvorný základ, vyjadrovateľom OP je prvý základ. Z hľadiska poradia je medzi formálnou a onomaziologickou štruktúrou asymetrický vzťah; porov. [106].

[106] Vzťah formálnej a onomaziologickej štruktúry v kompozite *autoregulovať*

Prvý základ s významom „sám, samo“ je cudzieho pôvodu, slovnodruhovo by sme ho mohli zaradiť medzi pronominá (Mitter, 2003, s. 155). Samostatne sa v slovenčine nevyskytuje, preto uvedené kompozitum považujeme za polomotivované. Tento komponent konkuruje domácim ekvivalentom *seb-a-*, *sam-o-*, pričom podľa P. Mittera (2003, s. 155) je práve táto konkurencia dôvodom, že uvedený komponent patrí k obmedzene produktívnym a takto vytvorené hybridné kompozitá vytvárajú izolexémne dvojice (*autoregulovať* – *samoregulovať* cca 30 výskytov).

5.3.5 Relačnosť slovtvornej a temporálnej motivácie

V nasledujúcej kapitole sa zameriavame na základnú charakteristiku prejavov motivačnej relačnosti, do ktorej okrem temporálnej a slovtvornej motivácie vstupujú ďalšie motivačné typy, konkrétne na slovtvorné súvislosti: a) neologizmov prevzatých z cudzích jazykov (relačnosť s interlingválou motiváciou; 5.3.5.1); b) neologických viacslovných pomenovaní (relačnosť so syntaktickou motiváciou; 5.3.5.2); c) neologických skratiek (re-

lačnosť s abreviačnou motiváciou; 5.3.5.3); d) neologických významov (relačnosť so sémantickou motiváciou; 5.3.5.4).

5.3.5.1 Interlingválna motivácia

Prevzaté lexémy podliehajú procesu adaptácie a integrácie, ktorý prebieha na jednotlivých jazykových úrovniach. Pri analýze interlingválnych neologizmov v rámci druhej etapy prípravy SSNe (porov. 5.1.3) preto skúmame adaptačné procesy týchto jednotiek na jednotlivých úrovniach, t. j. transfonemizáciu, transortografizáciu, transmorfemizáciu, transmorfologizáciu, transsémantizáciu a i. (porov. Furdík, 1994; 2008, s. 69; Ološtiak, 2011, s. 216 – 225). Slovtvorná motivácia ako adaptačný prostriedok sa spája s procesom transderivácie prevzatých lexém. Pri jeho hodnotení berieme do úvahy interlingválny a intralingválny aspekt (porov. Ološtiak, 2011, s. 219 – 221).

A) Interlingválny aspekt transderivácie neologizmov

Tento aspekt sa prejavuje pri porovnaní slovtvorného statusu lexémy vo východiskovom jazyku (L_1) a v preberajúcom jazyku (L_2), pričom môžu nastať nasledujúce prípady:

1) Pri prechode z L_1 do L_2 neologizmus zväčša stráca slovtvornú motivovanosť, ktorou disponoval v L_1 , lebo sa preberá len motivát bez motivantu (napr. *background*, *blackjack*, *desktop*, *monoski*). V nadväznosti na úvahy o viazanom slovtvornom základe slovtvorne nemotivovaných lexém a systematizačnej funkcii niektorých sufixov (porov. *Japon-sko*, oddiel IV. kap. 1.1), resp. o stupňovitosti motivácie kompozít (oddiel IV. kap. 3.4) však pri niektorých z nich môžeme uvažovať aj o istej miere slovtvornej motivovanosti (označujeme ich $^{IM+(SM)}$), ak obsahujú:

a) slovtvorné formanty so systematizačnou funkciou, napr. sufixy v neologizmoch *balloon-ing*, *bomb-er*, *brif-ing/brief-ing/brif-ing*, *brok-er*, *dian-et:ika*, *digest-ív/digest-iv*, *dres-ing/dress-ing*, *east-ern*, *elekt-or-át*, *entertain-er*, *magistr-át*;

b) viazané základy (slovtvorné radixoidy), ktoré sa síce samostatne nevyskytujú, ale na základe analogickosti vzťahov, do ktorých sa tieto radixoidy zapájajú, sa takéto prevzaté kompozitum čiastočne slovtvorne štruktúruje aj v L_2 (porov. oddiel IV. kap. 3.4): *air-bag*, *arm-wrestling*, *audi-o-vízia*, *baby-sitter*, *bi-kros*, *bill-board/bil-bord*, *body-guard/body-gárd*, *body-stiling*, *break-ball/brejk-bal*, *main-frame*, *main-stream*, *mega-store*, *mini-lab*, *mini-market*, *mini-tower*, *mult-i-plex*, *street-ball*;⁴⁶

c) lexémy s viazanými základmi aj so systematizačnými formantmi, napr. *abi-lymp-iáda*, *bi-o-tron-ika*, *body-build-ing*, *brain-writ-ing*, *bungee-jump-ing*, *du-atl-on*, *makr-o-bi-otika* ^{$^{IM+(SM)}$} , *mam-o-graf-ia* ^{$^{IM+(SM)}$} , *matrimoni-o-lóg-ia*.

2) Motivačný vzťah dvoch prevzatých neologizmov sa môže pri prechode z L_1 do L_2 zachovať, ak sa preberie celý motivačný pár. V takom prípade motiváty v L_2 označujeme primárne za SM, pričom IM je v nich geneticky prítomná (schematicky $^{SM \leftarrow IM}$), napr. *audit*^{IM} → *audit-or* ^{$^{SM \leftarrow IM}$} , podobne *bike/bajk* → *bik-er/bajk-er*, *bike/bajk* → *bik-ing*), a analyzujeme ich podobne ako iné slovtvorné motiváty interlingválnych neologizmov (v skúmanom súbore ide o viac než 1 000 neologických lexíí, napr. *butik-ový*, *dealer-ka*, *debut-ový*, *de-tabu-izovať*,

⁴⁶ V niektorých prípadoch analogickosť týchto lexém spôsobuje remotiváciu, prehodenie morfe-matických a významových vzťahov a následné tvorenie ďalších pomenovaní, napr. *billboard* – *megaboard* – *bigboard* – *double bigboard* – *maxiboard* – *wallboard*.

duatlon-ista, entr-ovať, mafi-án, mikr-o-tunel, miss-ák/mis-ák, moderátor-ka, mon-o-divadlo).

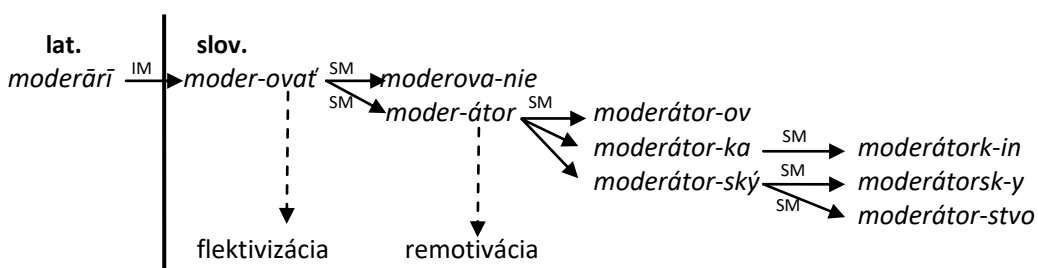
3) Iným prípadom prítomnosti slovotvornomotivačného vzťahu je remotivácia pôvodne slovotvorne nemotivovanej jednotky, tzn. sekundárne utvorenie motivantu na princípe analógie (porov. aj časť B2) v tejto kapitole). Takéto motivanty označujeme v pripravovanom SSNe indexom $^{IM+(SM)}$, lebo obsahujú flektivizačné slovotvorné formanty, čiže SM tu má pomocnú funkciu (porov. časť B1) v tejto kapitole). Ich remotivované motiváty považujeme za slovotvorne motivované, zároveň však pri nich registrujeme aj genetickú prítomnosť IM (preto index $^{SM\leftarrow IM}$): napr. *deal-ovať/díl-ovať* $^{IM+(SM)}$ $\rightarrow$ *deal-er* $^{SM\leftarrow IM}$, podobne *depil-ovať* $\rightarrow$ *depil-átor*, *edit-ovať* $\rightarrow$ *edit-or*, *manaž-ovať* $\rightarrow$ *manaž-ér*, *moder-ovať* $\rightarrow$ *moder-átor*.

B) Intralingválny aspekt transderivácie neologizmov

Tento aspekt súvisí s integráciou a následným začlenením jednotky do slovotvorného systému L_2 , kde sa môže zúčastňovať na slovotvorných procesoch, a tak byť súčasťou SM.

Ako vyplýva z uvedených príkladov, za interlingválne motivované považujeme aj tie lexémy, ktoré sa do lexikálnej zásoby L_2 dostávajú prostredníctvom iných motivačných typov (motivačnej transpozície, porov. Ološtiak, 2011, s. 200). Napr. pri slovotvorne motivovaných neologizmoch *aikidista*, *apartmánový* SM spolupracuje ako nominačná motivácia (motivačná doména) s IM, lebo motivanty lexém sú interlingválne motivované. Preto takéto jednotky označujeme indexom $^{SM\leftarrow IM}$, tzn. interlingválna motivácia je v nich prítomná „geneticky“, napr. *asertiv-ita* $^{SM\leftarrow IM}$, podobne *asertívno-sť*, *bootova-nie*, *butik-ový*, *deal-er*, *dealer-ka*, *debut-ový*, *depil-ácia*, *depil-átor*, *de-tabu-izovať*, *duatlon-ista*, *edit-or*, *entr-ovať*, *mafi-án*, *manaž-ér*, *mikr-o-tunel*, *miss-ák/mis-ák*, *moder-átor*, *moderátor-ka*, *mon-o-divadlo*.

V týchto prípadoch sa pôvodne prevzatá jednotka ako motivant zapája do slovotvorných vzťahov v L_2 . Nové lexikálne jednotky sú však ďalej tvorené uplatnením SM, čím sa dosah interlingválnej motivácie znižuje, porov. nominačné rady⁴⁷ vychádzajúce od pôvodne interlingválne motivovanej jednotky:

Uvedená schéma znázorňuje niekoľko prejavov špecifickej spolupráce IM a SM, kde slovotvorná motivácia vystupuje ako adaptačný a integračný činiteľ na viacerých úrovniach (porov. Furdík, 2004, s. 121 – 122; Ološtiak, 2011, s. 205):

⁴⁷ Nový pojem/termín nominačný rad sa vymedzuje v oddiele II. kap. 5.4. Jeho prostredníctvom možno analyzovať nominačnú „históriu“ lexémy v danom jazyku, t. j. sled nominačných krokov.

1) Flektivizácia nesklonných IM slov pomocou slovotvorných formantov. Slovotvorný systém sa aktivizuje už pri morfolologickej adaptácii (transmorfologizácii) prevzatého slova do ohýbateľnej podoby prostredníctvom slovotvorných formantov s gramatikalizačnou, resp. flektivizačnou funkciou (označujeme tiež indexom ^{IM+(SM)}, ak majú neologizmy v slovenčine formálny motivant, potom ^{(SM)←IM}), napr. **-ík** (*bob-ík*^{IM+(SM)} z angl. *bobby*), **-ina/-ina** (*barb-ina*/*barb-ina*^{(SM)←IM} ← *barbie* ← angl. *barbie*), **-ka** (*miss-ka*/*mis-ka*^{(SM)←IM} ← *miss* ← angl. *miss*), **-ný** (*asertív-ný*^{IM+(SM)} ← lat. *assertum*), **-ovať** (*boot-ovať*^{IM+(SM)} ← angl. *boot*, *dealovať*/*dílovať*^{IM+(SM)} ← angl. *deal*, *depilovať*^{IM+(SM)} ← angl. *depilāre*, *editovať*^{IM+(SM)} ← lat. *ēdere*, *manažovať*^{IM+(SM)} ← angl. *manage*, *moderovať*^{IM+(SM)} ← lat. *moderārī*).

2) Remotivácia pôvodne slovotvorne nemotivovanej lexémy. Interlingválne motivovaná jednotka je síce po prevzatí do L₂ slovotvorne nemotivovaná, ale remotivuje sa tak, že sa k nej dodatočne pritvorí ďalšia lexéma, ktorá sa pod vplyvom motivačných vzťahov v domácej lexike začína chápať ako jej motivant. Takýmto spôsobom sa stali slovotvorne motivovanými napr. tieto neologizmy:

<i>bik-ing</i> ^{SM←IM}	← <i>bik-ovať</i> / <i>bajk-ovať</i> ^{SM←IM}
<i>deal-er</i> / <i>díl-er</i> ^{SM←IM} , <i>deal-ing</i> / <i>díl-ing</i> ^{SM←IM}	← <i>deal-ovať</i> / <i>díl-ovať</i> ^{IM+(SM)}
<i>depil-átor</i> ^{SM←IM}	← <i>depil-ovať</i> ^{IM+(SM)}
<i>edit-or</i> ^{SM←IM}	← <i>edit-ovať</i> ^{IM+(SM)}
<i>manag-er</i> / <i>manaž-ér</i> ^{SM←IM} , <i>manaž-ing</i> ^{SM←IM}	← <i>manaž-ovať</i> ^{IM+(SM)}
<i>manage-ment</i> / <i>manaž-ment</i> ^{SM←IM}	← <i>manaž-ovať</i> ^{IM+(SM)}
<i>manažér-ing</i> ^{SM←IM}	← <i>manažér-ovať</i> ^{SM←IM}
<i>medi-átor</i> ^{SM←IM}	← <i>medi-ovať</i> ^{IM+(SM)}
<i>moder-átor</i> ^{SM←IM}	← <i>moder-ovať</i> ^{IM+(SM)}
<i>monitor-ing</i> ^{SM←IM}	← <i>monitor-ovať</i> ^{SM←IM}

Na druhej strane napr. lexémy *armwrestl-ing*, *balloon-ing*, *bodybuild-ing*, *bodystyl-ing*, *brainwrit-ing*, *bríf-ing*, *brok-er*, *disid-ent*^{SémIM}, *dres-ing*, *elektor-át*, *entertain-er*, *exul-ant*^{SémIM} chápeme ako slovotvorne nemotivované, keďže nemajú sekundárne utvorený motivant. Uvažujeme pri nich len o systematizujúcej funkcii SM (porov. časť A1a) v tejto kapitole).

3) Nárast motivačnej potencie prevzatej lexémy sa prejavuje tak, že prevzatá jednotka sa stáva motivantom derivátu tvoreného prevzatým formantom, napr. *anti-drogový*, *azyl-ant*, *de-ideologizovať*, *démoniz-átor*, *disk-eta*, *doktor-and*, *dubl-ér*, *emit-ent*, *ex-reprezentant*, *migr-ant*, *mikrotunel-ing*, *monitor-ing*, *mýtiz-átor*. J. Furdík (2004, s. 122) upozorňuje, že „tento proces sa napospol odohráva v rámci mutačných onomaziologických kategórií, predovšetkým pri tvorení substantív“. Rovnako možno uviesť príklady na kompozitá, ktoré obsahujú jeden alebo oba slovotvorné základy cudzieho pôvodu, napr. *aqua-centrum*, *arom-a-terapia*, *aut-o-alarm*, *bi-o-sortiment*, *dat-a-báza*, *demo-verzia*, *dia-džem*, *dia-džús*, *diét-o-terapia*, *dinosaur-o-mánia*, *disk-o-hit*, *eko-terorizmus*, *eur-o-tunel*, *maxi-singel*, *mega-star*, *mini-motokros*, *mini-seriál*, *mult-i-médium*.

4) Motivačná potencia narastá aj pomocou domácich formantov. Využívajú sa najmä kategoriálne produktívne slovotvorné typy, hlavne z transpozíčných a modifikačných onomaziologických kategórií, napr.:

-**ár** (*dat-ár, drog-ár, bazen-ár, bikros-ár, biofarm-ár, butik-ár*);
 -**ík** (*mafíán-ík, miniobchod-ík, miniškandál-ík, miništát-ík*);
 -**in** (*akcionárk-in, dealerk-in/dílerk-in, doktorandk-in, editork-in, expremiérk-in*);
 -**ka** (*beachvolejbalist-ka, biker-ka, disident-ka, manažér-ka, moderátor-ka*);
 -**ký** (*bioenergetic-ký, dianetic-ký, europolitik-ký, makrobiotic-ký, makroeconomic-ký*);
 -**ný** (*agentáž-ny, blokač-ný, demonopolizač-ný, dezinflač-ný, ekologizač-ný, mafióz-ny*);
 -**ov** (*aikidist-ov, doktorand-ov, duatlonist-ov, ekoaktivist-ov, exstarost-ov*);
 -**ovať** (*audit-ovať, bajk-ovať, diét-ovať, draft-ovať, e-mail-ovať, medi-ovať*);
 -**ský** (*audítorský, azylant-ský, broker-ský, dealer-ský/díler-ský, disident-ský, exprezi-
 dent-ský, mediátor-ský, migrant-ský*).

5) Za ďalší prejav slovotvornej adaptácie možno považovať **konštituovanie nových slovotvorných hniezd** alebo aspoň čiastkové obohacovanie existujúcich hniezd (porov. kap. 5.3.3). Nové slová sa pritom zaraďujú do onomaziologických kategórií rôznych typov. Obohatené substantívne slovotvorné hniezdo reprezentujú deriváty (aj kompozitum) lexémy *mafia* (lexémy označené hviezdičkou boli uvedené už v KSSJ, 1989):

<i>mafia</i> ^{SémM←IM}	→ <i>maf-ista*</i>	→ <i>mafist-ický*</i>	
	→ <i>mafi-án</i>	→ <i>mafián-ov</i>	
		→ <i>mafián-ík</i>	
		→ <i>mafián-ko</i>	
		→ <i>mafián-ka</i>	→ <i>mafiánk-in</i>
		→ <i>mafián-sky</i>	→ <i>mafiánsk-y</i>
			→ <i>mafián-stvo</i>
		→ <i>mafian-izovať</i>	→ <i>mafianiz-ácia</i>
	→ <i>mafi-óso/mafi-ózo</i>	→ <i>mafióz-ny</i>	
	→ <i>mafi-o-kracia</i>		

Príkladom na nové slovotvorné hniezdo je skupina derivátov utvorených od slovesa *dealovať/dílovať*:

<i>dealovať/dílovať</i>	→ <i>dealovanie/dílovanie</i>	
	→ <i>dealing/díling</i>	→ <i>dealingový/dílingový</i>
	→ <i>dealer/díler</i>	→ <i>dealerov/dílerov</i>
		→ <i>dealerka/dílerka</i> → <i>dealerkin/dílerkin</i>
		→ <i>dealerský/dílerský</i> → <i>dealersky/dílersky</i>
		→ <i>dealerstvo/dílerstvo</i>

6) **Voľná spájateľnosť s domácimi slovotvornými prostriedkami.** Túto schopnosť prevzatých jednotiek považujeme v zhode s J. Furdíkom (2004, s. 122) za prejav maximálnej slovotvornej adaptovanosti. Tento jav sa týka napr. neologických derivátov utvorených sufixom *-nie* (*bootova-nie, diétova-nie, dofinancova-nie, moderova-nie, monitorova-nie*) alebo *-osť* (*draftovan-osť, ekologick-osť, manipulatívno-osť, multikultúrn-osť*), domácim prefixom *do-* (*dodefinovať, dofinancovať, doprivatizovať, dotextovať*), alebo naopak použitia prevzatého prefixu *ex-* s domácim slovotvorným základom (*ex-*

-poslanec, ex-riaditeľ, ex-zamestnanec), príp. prefixálno-sufixálne utvorených derivátov (bez-bariér-ový, bez-fosfát-ový, bez-freón-ový, bez-cholesterol-ový, bez-škrupul-ózny; medzi-etnic-ký, medzi-konfesi-onálny; mimo-burz-ový), ďalej hybridných kompozít, v ktorých ide o kombináciu cudzích a pôvodných komponentov (afr-o-účes, audi-o-prehrávač, bi-o-liečivo, bi-o-predpoveď, demo-snímka, dia-kútik, dia-pečivo, dia-sušienky, dia-výrobok, disk-o-hudba, disk-o-svetlo, disk-o-výlet, mega-dávka, mikr-o-nástroj, mini-počítač, mult-i-sieť). Ako vidieť, SM je dominantná, kým IM ustupuje do úzadia. Slovotvorné motiváty utvorené od prevzatých neologizmov tvoria v skúmanom súbore 58 % a v rámci nich až 93 % slovotvorne motivovaných lexíí, preto sme sa zaoberali ich formálnou aj obsahovou stránku (porov. kap. 5.3.1 – 5.3.4).⁴⁸

Na záver tejto analýzy možno konštatovať, že čím viac sa prevzatá lexéma slovotvorne adaptuje, tým slabšie sa pociťuje jej interlingválna motivovanosť. Možno tiež pozorovať, že neologizmov, ktoré vznikli iba interlingválnym prechodom, nie je v jazyku tak veľa, ako sa o tom všeobecne uvažuje. Podľa sondy do NSČ 2 (2004) je z 590 jednotiek (písmeno S) približne 70 % lexém slovotvorne motivovaných a len 20 % interlingválne motivovaných. Zo súboru 256 lexém z *Kultúry slova* je 80 % jednotiek slovotvorne motivovaných a dokonca len 12 % interlingválne motivovaných (porov. Ološtiak, 2011, s. 198). Podľa posledných výskumov v databáze slovenských neologizmov sa nachádza dokonca iba 4,8 % interlingválne motivovaných neologických lexíí. Patrí sem okrem 45 lexíí, ktoré sme uviedli ako príklady pri analýze interlingválnych aspektov transderivácie, aj 27 neologizmov utvorených uplatnením výlučne interlingválnej motivácie (uvádzame s indexom ^{IM}): *aikido/aikidó*^{IM}, podobne *au pair/aupair*, *audit*, *background*, *baráž*, *barbie*, *benefit*, *bike/bajk*, *bingo*, *blackjack*, *body*, *booklet/buklet/bukleta*, *desktop*, *digest*, *disent*, *domina*, *drajv/drive*, *enter*, *exot*, *mail/mejl*, *market*, *metal*, *minela*, *modem*, *monoski*, *musher*, *múšli*. Ďalej k nim môžeme prirátat ďalších 15 interlingválne motivovaných skratiek a skratkových slov (označujeme indexom ^{IM←(AM)}): *ABS*^{IM←(AM)}, podobne *afro*, *audio*, *bio*, *demo*, *D.J./dídžej*, *dobro*, *DOS*, *ECU/ecu/Ecu*, *euro*, *L*, *M*, *makro*, *metadon*, *S*.

5.3.5.2 Syntaktická motivácia

Syntaktická motivácia (SyntM) plní okrem nominačnej a systematizačnej funkcie, ktoré má spoločné so SM, aj expanzívnu funkciu, pri vzniku viacslovného pomenovania (ďalej VP) dochádza k formálno-obsahovej expanzii (porov. Ološtiak, 2011, s. 42). Táto funkcia je v istom zmysle protipólom kondenzačnej funkcie SM (do malého priestoru jednoslovnej formy sa „vtesnáva“ členitá onomaziologická štruktúra). Rozdiel medzi VP a SMS teda spočíva vo väčšej kondenzovanosti v prípade SMS a väčšej explicitnosti VP.⁴⁹

Kondenzačná funkcia SM a expanzívna funkcia SyntM sú v dialektickom vzťahu, čo sa prejavuje napr. pri procesoch **univerbizácie** (zmeny expanzívnej SyntM jednotky na jedno-

⁴⁸ V tejto súvislosti považujeme za potrebné uviesť aj názor J. Fisiaka (1986, s. 253), ktorý zdôrazňuje, že systematická analýza slovotvorby prevzatých slov by nemala obsahovať iba také aspekty ako napr. fungovanie prevzatých afixov, hybridné kompozitá, falošní priatelia, ale aj fungovanie prevzatých slov v derivačných a kompozičných slovotvorných modeloch preberajúceho jazyka.

⁴⁹ Aj keď nie všetky typy VP sú v porovnaní s jednoslovnými pomenovaniami explicitnejšie, onomaziologické možnosti sú pri SyntM pestrejšie (aj v porovnaní s onomaziologicky najexplicitnejšími derivačnými kompozitami).

slovnú, kondenzovanú, často slovotvorne motivovanú jednotku) a **multiverbizácie** (zmeny jednoslovnej kondenzovanej jednotky na nominačne expanzívne VP). Zároveň treba upozorniť aj na skutočnosť, že na expanzívnych procesoch pri vzniku multiverbátov sa často podieľajú slovotvorné kondenzáty a naopak, slovotvorné kondenzáty často vznikajú na podklade VP (Furdík, 1993, s. 112 – 113).

Z týchto poznámok vyplýva, že pri vzniku nových lexikálnych jednotiek môžeme pozorovať viacero prejavov spolupráce SyntM a SM (porov. Ološtiak, 2011, s. 60), z ktorých sa v skúmanom súbore nachádzajú tieto štyri: A) SMS ako komponent VP; B) VP ako slovotvorný motivant; C) derivačná univerbizácia; D) slovotvorne determinované tvorenie VP z iných VP.

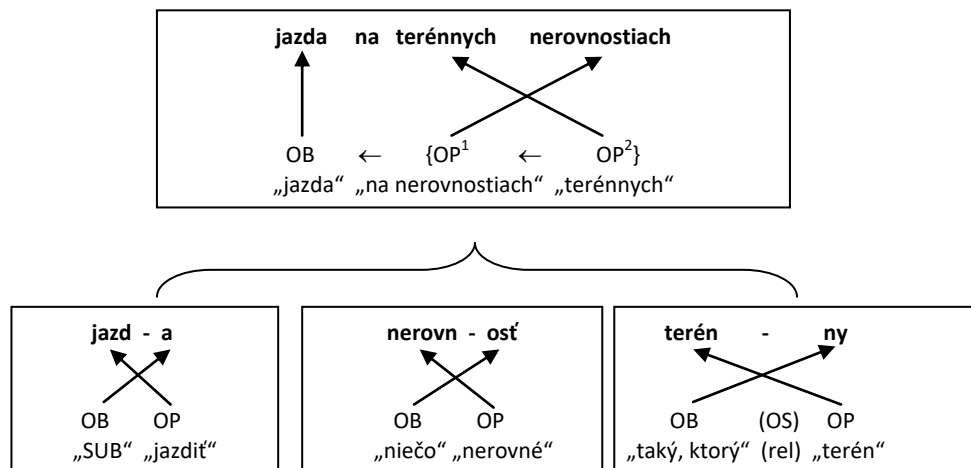
A) SMS ako komponent VP

VP sú onomaziologicky explicitnejšie a sú schopné vyjadriť viac sémantických príznakov než jednoslovné jednotky (porov. výklad o onomaziologickej štruktúre lexém *tlačiareň* a *laserová tlačiareň* v oddiele III. kap. 4.3). Táto potencia sa ešte zvyšuje, ak sú komponenty VP slovotvorne motivované, lebo každá z nich sama osebe je na istom stupni explicitnosti.

V onomaziologickej štruktúre slovotvorne a syntakticky motivovaného slova sa zhmotňujú isté sémantické príznaky lexikálneho významu na rozličných stupňoch a v rozličnej miere, z čoho vyplýva, že onomaziologické štruktúry sa vyznačujú rozličnou mierou explicitnosti. Stupne onomaziologickej explicitnosti možno charakterizovať kombináciou príznakov [slovotvorná motivovanosť] a [viacslovnosť]. Nulovým stupňom sa vyznačujú slovotvorne nemotivované jednoslovné pomenovania, za nimi nasledujú jednoslovné SMS (menej deriváty a viac kompozitá). Syntakticky motivované neutrálne VP predstavujú na škále onomaziologickej explicitnosti vyšší stupeň (porov. schému [105] v oddiele III. kap. 4.3), pričom aj tu záleží na tom, koľko komponentov VP má, či sú tieto komponenty slovotvorne motivované a ako sú slovotvorne motivované. Najvyšším stupňom explicitnosti sa vyznačujú čo najdlhšie viacslovné lexémy so všetkými slovotvorne motivovanými komponentmi. Z tohto hľadiska teda v skúmanom súbore neologizmov za najexplicitnejšie môžeme považovať trojslovné VP *vnútorná zameniteľnosť meny a jazda na terénnych nerovnostiach/cez terénne nerovnosti*,⁵⁰ kde sú jednotlivé členy slovotvorne motivované.

⁵⁰ V prvom prípade ide o oficiálny názov akrobatickej lyžiarskej olympijskej disciplíny (*moguls*) (Vo veku 16 rokov súťažila na Zimných olympijských hrách 1998 v Nagane v disciplíne jazda na terénnych nerovnostiach.), v druhom prípade skôr o pomenovanie zručnosti, ktorá sa cvičí v lyžiarskej škole (Nasleduje jazda cez terénne nerovnosti, kde je potrebné pripojiť aj vertikálny pohyb ťažiska...). Na internete sme zachytili aj dva výskyty 4-komponentového VP *akrobatické lyžovanie na terénnych nerovnostiach* (*Akrobatické lyžovanie na terénnych nerovnostiach (moguls) ovládli kanadské sestry Justin Dufour-Lapointe a Chloe Dufour-Lapointe. Radosť pre svojich rodičov pripravili Kanadanky Justine a Chloe Dufourová-Lapointeová v disciplíne moguls (akrobatické lyžovanie na terénnych nerovnostiach).*) Do slovníka ich však neplánujeme zaradiť, lebo ide len o ojedinelý, situačne podmienený výskyt, navyše spojenie považujeme za individualizačne motivované, ide pravdepodobne o skrátenie oficiálneho názvu športu (*akrobatické lyžovanie*) a jemu podradenej disciplíny (*jazda na terénnych nerovnostiach*).

[107] Onomaziologická explicitnosť v trojslovnom VP so všetkými SM komponentmi

Nižšiu mieru explicitnosti možno prisúdiť dvojslovným synonymným spojeniam *jazda v bubnoch*, *lyžovanie v bubnoch*, jednak preto, že obsahuje menej lexikálnych komponentov, ale aj preto, že druhý komponent *bubon* sám osebe nie je onomaziologicky explicitný, pretože je slovotvorne nemotivovaný. Aj táto skutočnosť môže pomôcť dať odpoveď na otázku, prečo sa dvojslovný, menej explicitný názov používa skôr v neoficiálnych textoch a v diskurze „zasvätených“ fanúšikov lyžovania smeruje k hovorovosti, zatiaľ čo v oficiálnych publicistických textoch, ako aj v lyžiarskej terminológii (porov. pozn. 50) sa uplatnil skôr trojslovný, explicitnejší názov *jazda na terénnych nerovnostiach*.

Otázkou, ktorá zatiaľ nebola zodpovedaná, je aj to, či sa uvedená vyššia miera explicitnosti VP, ktoré obsahujú slovotvorne motivované komponenty, prejavuje vo zvýšenej produktivite týchto typov pomenovaní, teda či ich používatelia jazyka vytvárajú častejšie, ako VP tvorené slovotvorne nemotivovanými komponentmi. V tejto súvislosti J. Furdík (1989, s. 34) uvádza, že v najfrekvencovanejšom type VP so štruktúrou *adjektívum + substantívum* sú adjektívne komponenty slovotvorne motivované v 80 % prípadov a substantívne komponenty v 56 % prípadov.⁵¹ Na potvrdenie tohto tvrdenia sme uskutočnili sondu v skúmanom súbore neologizmov. Zo 180 dvojkomponentových VP je 167 so štruktúrou *zhodný atribút* (adjektívium) + *substantívum*; porov. tab. [108] (K1 – prvý komponent; K2 – druhý komponent).

⁵¹ J. Furdík dokonca tvrdí, že zastúpenie slovotvorne motivovaných slov vo VP je vyššie ako zastúpenie derivátov a kompozít v lexike ako celku. Toto tvrdenie sa nám zatiaľ nepotvrdilo. Je tiež otázne, čo sa myslí pod spojením „lexika ako celok“. Pokiaľ by išlo iba o jednoslovné pomenovania, v skúmanom súbore jednoslovných neologizmov tvoria slovotvorne motivované lexie 85,4 % všetkých jednoslovných lexíí, čo je viac ako v súbore VP. Aj toto zistenie však treba potvrdiť na rozsiahlejšom súbore VP.

[108] Slovotvorne motivované komponenty v dvojkomponentových atributívnych VP

SM		Podiel v SSNe	Príklad
K1	K2		
–	–	23 %	<i>biela technika, biely tovar, červené barety, krátky bazén, ľahká droga, modré barety, modré prilby, pevný disk, tvrdá droga</i>
+	–	40 %	<i>antimonopolný úrad, astrologická medicína, atómový zákon, ázijský tiger, azylový dom, bezolovnatý benzín, bodová hodnota, bojový šport, debetná karta, diaľničná známka, disketová mechanika, dvojcestná zmluva, ekonomický minister, holandská aukcia, investičný bod, kilometrická banka, mestská časť, mestský bicykel, mikrovlnná rúra, krabicové mlieko, obáľková metóda, ozónová diera, peňažný automat, registračné miesto, vitamínová bomba, vodný matrac, zamestnanecká akcia</i>
–	+	9,5 %	<i>asistovaná reprodukcia, druhá gramotnosť, exkluzívny rozhovor, integrovaná doprava, malá privatizácia, mlčiaca väčšina</i>
+	+	27,5 %	<i>akciová spoločnosť, akrobatické lyžovanie, akrobatický zjazd, astrologická lekáreň, bezpečnostná služba, biometeorologická predpoveď, daňové prázdniny, dentálny hygienista/hygienik, detoxifikačná jednotka, dílarská zľava, disketová jednotka, dopravná obsluha, ekonomická emigrácia, elektronická peňaženka, extrémny lyžiar, holandská dražba, informačná diaľnica, kanadské bodovanie, koreňový/kmeňový adresár, magnetický nosič, menová odluka, mestské zastupiteľstvo, mimosúdna rehabilitácia, mzdová regulácia, nomenklatúrne bratstvo, osobná asistencia, osobný asistent, thajský boxer, tvorivá dielňa</i>

Zo skúmanej vzorky vyplýva, že atribút neologických VP je slovotvorne motivovaný v 67,5 % prípadov, substantívum len v 37 %. Zníženie výskytu SM komponentov vo VP v porovnaní s údajmi J. Fudíka podľa nášho názoru súvisí s faktom, že v oblasti neologickej lexiky stúpol počet IM a AM pomenovaní, čo sa prejavuje na zvýšenom výskyte nesklonných adjektív (napr. *beta verzia, disco pecka, jojo efekt, single mama/matka, memo pole; dia cukor, dia džem, dia džús, mini mixér, mini rybník, mini tester*) i substantív (*ikonové menu, ekologické WC*), resp. iných prevzatých substantív ako komponentov VP (*anglická aukcia, antivírusový program, bezcolná zóna, dominový efekt, ekologické WC, ekonomická transformácia, kompaktný disk, kyvadlová diplomacia, mobilný telefón, optický disk, permanentný makeup, politický bulvár, pouličný basketbal, šalátový bar, thajský box, životné minimum*). Zvýšil sa aj výskyt VP, ktoré boli prevzaté ako celok (*bubble gum, bungee jumping, desktop publishing, dream team, mountain bike, mountain biker, music shop*). Takisto medzi SM nezaraďujeme, na rozdiel od J. Fudíka, adjektíva vytvorené konverziou participiálnych tvarov (napr. vo VP *asistovaná reprodukcia, integrovaná doprava, netestované dávky, testované dávky; mlčiaca väčšina*) a adjektíva, kde SM plní iba minimálnu adaptačnú funkciu prejavujúcu sa pridaním flektivizačného formantu (*exkluzívna zmluva, exkluzívny rozhovor, kompaktná doska, kompaktný disk, mobilný telefón, monetárna politika, monetárna teória*).

Na základe získaných údajov možno konštatovať, že tendencia vytvárať VP so SM komponentmi je v neologickej lexike prítomná, aj keď nie v takej miere, ako sa o tom usudzovalo na konci 80. rokov 20. storočia. Prirodzené pre slovenčinu je, že najproduktívnejší je typ atributívnych VP, kde SMS je práve atribút. V prípade nadradeného komponentu nie je slovotvorná motivovanosť taká nevyhnutná. Pravda, tento poznatok bude treba overiť na rozsiahlejšom materiáli.

B) VP ako slovotvorný motivant

VP sa môže stať motivantom nových SM lexikálnych jednotiek (porov. Dokulil, 1974; Horecký, 1977; Martincová, 2000). V tejto súvislosti sa tradične pri tvorbe viacslovných odborných termínov zdôrazňuje dôležitosť derivatívnosti (*trestné právo* → *trestnoprávny*). V skúmanom súbore takto vznikla väčšina neologických kompozít (napr. *ekologická havária* → *ekohavária*, *centrum dát* → *datacentrum*).

C) Derivačná univerbizácia

Derivačná univerbizácia je proces utvorenia jednoslovného derivátu, ktorého motivantom je VP, pričom medzi derivátom a VP sa realizuje vzťah synonymie. Aktiváciou SM a demotivuje SyntM, pričom jeden slovný komponent VP sa nahrádza formantom.

V skúmanom súbore zachytávame niekoľko univerbátov utvorených sufixálnymi formantmi *-ák/-ak*, *-ka* alebo transflexne, ktorých motivantom sú VP, napr. *akciová spoločnosť* → *akciov-ka*, *bývalá manželka/priateľka* → *bývalka*, *miestny obyvateľ* → *miestň-ák/miestň-ak*). V slovotvornom akte sa môže uplatniť aj trunkácia (napr. *antivír(usový) program* → *antivir-ák*, *bejzbal(ová)/baseball(ová)/baseball(ová) čiapka* → *bejzbal-ka/basebal-ka/baseball-ka*, *elast(ické) nohavice* → *elast-áky*, *mikrovln(ná) rúra* → *mikrovln-ka*, *mimoriad(na) akcia* → *mimoriad-ka*; *mobil(ný) telefón* → *mobil-R*) alebo aj redukcia, SM sa kombinuje s AM, napr. *abst(inenčný) príznak* → *abst-ák* (porov. kap. 5.3.5.3).

Univerbáty sú zväčša štylisticky príznakové, tzn. podľa TLM sa vyznačujú ďalšími typmi motivácie – napr. expresívnou, registrovou či sociolektickou motiváciou (porov. Palková, 2015, s. 295 – 296, 337 – 343).

D) Slovotvorne determinované tvorenie VP z iných VP

V skúmanom súbore ide napr. o motivačné dvojice *dentálny hygienista/hygienik* → *dentálna hygienistka/hygienička*, *thajský box* → *thajský boxer*, *mountain bike* → *mountain biker*, v ktorých dochádza k priamemu slovotvornému vzťahu medzi nadradenými komponentmi VP (*hygienista/hygienik* → *hygienistka/hygienička*, *box* → *boxer*, *bike* → *biker*). Slovotvorná príbuznosť komponentov sa môže realizovať aj sprostredkovane, t. j. tak, že súvzťažné komponenty patria do rovnakého slovotvorného hniezda, ale nie je medzi nimi priamy slovotvorný vzťah odvodenosti; napr. *extrémne lyžovanie* – *extrémny lyžiar*, *osobná asistencia* – *osobný asistent* (*lyžovanie* – *lyžiar*, *asistencia* – *asistent*).

5.3.5.3 Abreviačná motivácia

Vzťah SM a AM na neologickom materiáli budeme dokladovať v troch rovinách: A) flektivizácia skratiek pomocou SM; B) skratka ako slovotvorný motivant; C) nominačná koope-
rácia AM a SM.

A) Flektivizácia skratiek pomocou SM

Neohybnosť skratiek sa môže kompenzovať flektivizačnými formantmi (porov. oddiel IV. kap. 2.7.1). Fragmentárnosť lexémy sa zachováva tak, že flektivizačný formant sa zväčša pripája pomocou spojovníka, čím sa oddeľuje lexikálna časť od „gramatickej“ časti skratky.

V súbore ide o prípady, ktoré označujeme indexom $^{(SM) \leftarrow AM}$ alebo $^{(SM) \leftarrow IM \leftarrow (AM)}$: napr. $DPH\text{-}\check{c}ka^{(SM) \leftarrow AM} \leftarrow DPH^{IM \leftarrow (AM)}$, podobne $esero\text{-}\check{c}ka^{52}/eseró\text{-}\check{c}ka/eseró\text{-}\check{c}ko \leftarrow s. r. o., el\text{-}ko \leftarrow L, em\text{-}ko \leftarrow M, es\text{-}ko \leftarrow S$.

B) Skratka ako slovotvorný motivant

SM môže byť významným faktorom pri posune skratky z periférnejších do centrálnejších oblastí jazykového systému, a to tak, že sa od skratiek, resp. ich modifikácií s flektivizačným formantom tvoria nové SMS, napr.: $esero\text{-}\check{c}ka/eseró\text{-}\check{c}ka/eseró\text{-}\check{c}ko \rightarrow esero\check{c}k\text{-}ov\check{y} \rightarrow esero\check{c}kov\text{-}o, es\text{-}ko \rightarrow esk\text{-}ov\check{y}, metadon \rightarrow metadon\text{-}ov\check{y}$. Tým sa postupne vytvárajú menej rozsiahle alebo rozsiahlejšie slovotvorné hniezda. Napríklad:

$\check{S}TB/e\check{s}t\acute{e}b\acute{e}^{AM}$	$\rightarrow e\check{s}t\acute{e}b\text{-}\acute{a}k$	$\rightarrow e\check{s}t\acute{e}b\acute{a}k\text{-}ov$	$\rightarrow e\check{s}t\acute{e}b\acute{a}\check{c}\text{-}ka$	$\rightarrow e\check{s}t\acute{e}b\acute{a}\check{c}k\text{-}in$
		$\rightarrow e\check{s}t\acute{e}b\text{-}\acute{a}ck\check{y}$	$\rightarrow e\check{s}t\acute{e}b\acute{a}c\text{-}tvo/e\check{s}t\acute{e}b\acute{a}c\text{-}tvo$	

$D.J./d\acute{i}d\check{z}ej^{IM \leftarrow (AM)}$	$\rightarrow d\acute{i}d\check{z}ej\text{-}ov$	
	$\rightarrow d\acute{i}d\check{z}ej\text{-}ka$	$\rightarrow d\acute{i}d\check{z}ejk\text{-}in$
	$\rightarrow d\acute{i}d\check{z}ej\text{-}sk\check{y}$	

$dobro^{IM \leftarrow (AM)}$	$\rightarrow dobr\text{-}ista$	$\rightarrow dobrist\text{-}ov$	
		$\rightarrow dobrist\text{-}ka$	$\rightarrow dobristk\text{-}in$

$DOS^{IM \leftarrow (AM)}$	$\rightarrow dos\text{-}ista$	$\rightarrow dosist\text{-}ov$	
		$\rightarrow dosist\text{-}ka$	$\rightarrow dosistk\text{-}in$
	$\rightarrow dos\text{-}ov\check{y}$		
	$\rightarrow dos\text{-}ovsk\check{y}$		

C) Nominačná kooperácia AM a SM

AM a SM spolupracujú pri vzniku niektorých SMS. Okrem prípadov derivačnej univerbiácie (*abstinenčný príznak* $\rightarrow abst\acute{a}k$), kde sa motivant najprv zredukuje a až potom sa k skrátenej časti pripája DM (*abst(inenčný)* – *abst*- + *-ák*), najčastejšie ide o redukciu, skracovanie prvého základu kompozít: *ekologická briketa* $\rightarrow eko\text{-}briketa$, *meteorologický servis* $\rightarrow mete\text{-}o\text{-}servis$ (porov. oddiel VIII. kap. 2.2.4; Gavurová, 2013, s. 39). V databáze SSNe sa nachádzajú tieto predné komponenty kompozít, ktoré vznikli uvedeným spôsobom:

- **mini(atúrný)** (61 lexém): napr. *mini-bar*, *mini-hádzaná*, *mini-interrupcia*, *mini-kurz*, *mini-motokros*, *mini-rekordér*, *mini-šortky*, *mini-štát*, *mini-tester*, *mini-ventilátor*;
- **bi(ologický)** (32 lexém): napr. *bi-o-briketa*, *bi-o-centrum*, *bi-o-energia*, *bi-o-farma*, *bi-o-kozmetika*;
- **eko(logický)** (28 lexém): napr. *eko-aktivista*, *eko-briketa*, *eko-farma*, *eko-havária*, *eko-nafta*;
- **eur(ópsky)** (19 lexém): napr. *eur-o-karta*, *eur-o-kvalifikácia*, *eur-o-paleta*, *eur-o-poslanec*;

⁵² V tomto prípade sa flektivizačný formant pripája k výslovnostnej realizácii skratky, čomu sa prispôbila aj pravopisná zložka: *s. r. o.* [es-er-ó] $\rightarrow$ *esero-čka*, podobne *SMS* [esemes] $\rightarrow$ *esemes-ka* popri *SMS-ka*.

- **disk(otékový)** (14 lexém): napr. *disk-o-bar*, *disk-o-fília*, *disk-o-hit*, *disk-o-hudba*, *disk-o-klub*;
- **aut(omobilový)** (8 lexém): napr. *aut-o-alarm*, *aut-o-centrum*, *aut-o-mafia*, *aut-o-salón*;
- **dia(betický)** (7 lexém): napr. *dia-džús*, *dia-kútik*, *dia-pečivo*, *dia-potraviny*, *dia-sušienky*;
- **maxi(málny)** (7 lexém): napr. *maxi-dyňa*, *maxi-expedícia*, *maxi-singel*, *maxi-sveter*, *maxi-verzia*;
- **demo(nštračný)** (6 lexém): napr. *demo-nahrávka*, *demo-program*, *demo-snímka*, *demo-verzia*;
- **bi(oenergetický)** (2 lexémy): *bi-o-diagnostika*, *bi-o-pole*;
- **e(lektronický)** (2 lexémy): *e-magazín*, *e-mail*;
- **mete(orologický)** (2 lexémy): *mete-o-servis*, *mete-o-situácia*;
- **apart(mánový)** (1 lexéma): *apart-hotel*;
- **bi(ometeorologický)** (1 lexéma): *bi-o-predpoveď*;
- **e(rotický)** (1 lexéma): *e-rosnička*;
- **makro(ekonomický)** (1 lexéma): *makro-regulácia*;
- **mon(ochromatický)** (1 lexéma): *mon-o-displej*;
- **mot(ocyklový)** (1 lexéma): *mot-o-alarm*.

Pri vzniku neologizmu *bank-o-mat* došlo k skráteniu druhého komponentu (*bankový automat*). Ojedinele sa skracujú naraz oba základy: *ekologická genocída* → *eko-cída*; porov. Hrbáček, 1979; oddiel VIII. kap. 2.2.4.

5.3.5.4 Sémantická motivácia

Z viacerých prejavov spolupráce sémantickej a slovotvornej motivácie v skupine neologizmov upozorníme sa dva javy: A) transpozícia SM za asistencie SémM; B) transpozícia SM za asistencie SémM v skupine prevzatých neologizmov.

A) Transpozícia SM za asistencie SémM

Kooperácia SémM a SM je pozorovateľná v neosémantizmoch, ktoré vznikli od primárnych lexií utvorených slovotvornou motiváciou (označujeme horným indexom ^{SémM_←SM}): napr. *dôverník*^{SémM_←SM} – pôv. vo význame „poverený zástupca organizačnej jednotky“ (KSSJ, 1989, s. 88), teraz aj v novom význame „agent spolupracujúci s komunistickou Štátnou bezpečnosťou“; podobne *bájar*, *balík*, *béčko*, *bezdomec*, *dielňa*, *divoký*, *divoko*, *dôvernicky*, *dvojičkový*, *zabávač*. Primárne lexie týchto neosémantizmov sú slovotvorne motivované a táto ich vlastnosť sa transponuje do sekundárnych neologických lexií. Preto tieto neosémantizmy uvádzame aj v prehľade uplatnenia onomaziologických kategórií.

B) Transpozícia SM za asistencie SémM v skupine prevzatých neologizmov

Ide o spoluprácu sémantickej, interlingválnej a slovotvornej motivácie pri neosémantizmoch, ktoré vznikli z primárnych slovotvorne motivovaných lexií a zároveň je v nich geneticky prítomná aj prevzatosť (motivanty primárnych lexií interlingválne motivované).

Túto nominačnú postupnosť označujeme indexom $SémM_{\leftarrow SM_{\leftarrow IM}}$ ⁵³, napr. *deklaratívny* $SémM_{\leftarrow SM_{\leftarrow IM}}$ – pôv. vo význame „majúci charakter deklarácie; typický pre deklaráciu, vysvetľovací“, teraz aj v novom význame „majúci čisto formálny charakter, iba na efekt“; *dekompresia* $SémM_{\leftarrow SM_{\leftarrow IM}}$ – pôv. vo význame „zníženie tlaku v tlakovej komore, podtlak; op. kompresia“, teraz aj v novom význame „prevod komprimovaných údajov do ich pôvodnej podoby, napr. použitím programu ZIP“; *diagnostický* $SémM_{\leftarrow SM_{\leftarrow IM}}$ – pôv. vo význame „súvisiaci so zisťovaním chorôb, s určovaním lek. diagnózy“, teraz aj v nových významoch: 1. „súvisiaci s určovaním technického stavu“, 2. „súvisiaci so zisťovaním nejakého stavu vôbec“; podobne *adresár*, *adresárový*, *adresovať*, *adresový*, *agentúra*, *aktivita*, *aktivovať*, *aktivácia*, *aktivačný*, *aktivovanie*, *akustický*, *akusticky*, *alarm*, *albumček*, *albumový*, *alternatívne*, *alternatívny*, *angažmán*, *artikulácia*, *asistencia*, *asistent*¹, *asistent*², *asistentka*, *autosolón*, *bolševik*, *bolševizácia*, *bombový*, *deklaratívne*, *deklaratívnosť*, *dekompresný*, *dekompresor*, *diagnostika*, *diagnostikovať*, *diagnostikovanie*, *diagnostik*, *diagnostikov*, *diagnosticky*, *diétny*, *diétne*, *disidentov*, *disidentský*, *diskový*, *divízny*, *dramatický*, *dramaticky*, *drogista*, *drogistov*, *drogistka*, *drogistkin*, *dublovanie*, *dablovanie*, *editor*¹, *editor*², *editorov*, *ekologický*, *ekologicky*, *elektronický*, *erotický*, *export*, *exportný*, *exportovanie*, *extázový*, *exulantka*, *exulantov*, *exulantský*, *manager/manažér*¹, *managerský/manažérsky/manažerský*¹, *masáž*, *masírovanie*, *mediácia*, *mediálne*, *mediálny*, *mobilita*, *mobilne*, *monitorový*.

Ako ukazuje predbežná analýza získaného materiálu, možno konštatovať, že aj pri jednotkách, ktoré bezprostredne vznikli uplatnením sémantickej motivácie, sa nevyhneme upozorneniam na jej kooperáciu so slovotvornou motiváciou, ktorá je ako vlastnosť prítomná aj v prevažnej väčšine sémanticky motivovaných slov. Až 83 % neosémantizmov z nášho súboru je zároveň aj slovotvorne motivovaných, čo potvrdzuje centrálnu postavu slovotvornej motivácie v systéme lexikálnych motivácií a dôležitosť slovotvornej motivácie pre fungovanie a dynamiku lexiky aj v oblastiach, ktoré so slovotvorbou na prvý pohľad nesúvisia.

5.4 Zhrnutie

Temporálna motivácia v podobe existencie neologickej lexiky sa vyznačuje širokým diapazónom vzťahov so slovotvornou motiváciou. V kapitole podávame prehľad o rôznych prejavoch slovotvornej motivácie v slovenskej neologickej lexike.

Problematike fungovania neologizmov sa v slovakistike a bohemistike venovalo pomerne dosť pozornosti, no pre slovenskú jazykovedu platí, že v tejto oblasti lexikologického výskumu nie je k dispozícii ani syntetizujúca monografia, ani špecializované lexikografické dielo (na rozdiel od českej lingvistiky). Z tohto dôvodu na slovakistike v Prešove od roku 2012 začal vznikať Slovník slovenských neologizmov, ktorého cieľom je ponúknuť ucelenejší pohľad na neologizmy v slovenskom jazyku a zároveň byť podkladom pre ďalší výskum neologickej lexiky. Doteraz zhromaždená neologická databáza vznikajúca pri prá-

⁵³ Aj v tomto prípade SM ostáva prítomná aj v sekundárnych neologických lexiách, a preto aj tieto neosémantizmy uvádzame v prehľade uplatnenia onomaziologických kategórií pri neologizmoch v kap. 5.3.4.

cach na tomto slovníku druhý cieľ čiastočne naplnila, pretože sa stala materiálom východiskom pri analýze slovotvorných javov v tejto kapitole. Ide o 1 237 neologických lexíí.

Pri charakteristike procesuálnej stránky neologizmov možno efektívne uplatniť teóriu lexikálnej motivácie a jednotlivé spôsoby tvorenia pomenovaní charakterizovať prostredníctvom týchto nominačných typov lexikálnej motivácie: sémantická, morfológická, interlingválna, abreviačná a syntaktická motivácia, pričom centrálné postavenie aj pri tvorení neologizmov zaujíma slovotvorná motivácia.

Slovotvorbu neologizmov si všímame z týchto aspektov: slovotvorné spôsoby a postupy, ich zastúpenie a inventár produktívnych slovotvorných prostriedkov, pomocou ktorých sa neologizmy tvoria; pomocné slovotvorné prostriedky a sprievodné javy; slovotvorné hniezda; onomaziologická charakteristika; relačnosť slovotvornej a temporálnej motivácie s ďalšími nominačnými typmi motivácie.

Z hľadiska slovotvorných spôsobov deriváciou je utvorených 74,6 %, kompozíciou je utvorených 26,8 % neologických jednotiek, pričom 1,5 % (18 lexém) sa vyznačuje derivačno-kompozičnou polymotivovanosťou. Na 1 237 neologických SMS vzhľadom na existenciu polymotivovanosti a kompozície pripadá 1 531 motivačných vzťahov, čo je 1,24 motivačného vzťahu na jednu lexému. Najviac sú zastúpené substantívne základy (65,3 %), potom adjektívne základy (22,4 %), verbálne základy (11,4 %) a numerálne základy (0,9 %).

V rámci derivácie absolútne dominuje (86,2 % z derivátov), nasledujú prefixácia (7,2 %), konfixácia (3,9 %), transflexia (2,4 %) a reflexivizácia (0,2 %). V rámci kompozície sa vyskytuje vlastná kompozícia (73,8 % z kompozície) a polokompozícia (26,2 %). V kontexte vlastnej kompozície dominuje pravá kompozícia (95,5 % z vlastnej kompozície), ďalej sufixálna kompozícia (4,5 %) a raritne (jedna lexéma) sa vyskytuje juxtaopozícia (0,4 %). V porovnaní so SKMS-4 v neologickej lexike je vyššie zastúpenie polomotivovaných kompozít (SKMS-4 11,8 %; neologická lexika 26,2 %), čo možno hodnotiť ako prejav silnejšej tendencie k internacionalizácii lexiky.

V skupine neologizmov sa prirodzeným spôsobom uplatňujú aj pomocné slovotvorné prostriedky, konkrétne interfixy, alternácie a trunkácie. Na interfixácii sa najčastejšie podieľa segment *-o-* (*mot-o-alarm*, *aut-o-vrtuľník*), takmer rovnako frekventovaná je aj kompozícia bez interfixu (*biznis-plán*, *dia-sušenky*). Ostatné interfixy *-i-*, *-oj-*, *-a-*, *-e-* sa vyskytujú ojedinele. V skúmanom súbore sme identifikovali 182 neologizmov, ktoré obsahujú minimálne jednu alternáciu, čo je 14,7 % zo SMS. Z tohto počtu 143 lexém obsahuje jednu alternáciu (11,6 % SMS) a 39 lexém obsahuje dve alternácie (3,2 % SMS). Zastúpenie alternácií je v porovnaní so SKMS-4 nižšie, čo je prirodzené. Nižší počet alternácií sprievádza vzťah medzi motivátom a motivantom a zvyšuje šancu cez pochopenie slovotvorného významu odhaliť lexikálny význam nových, málo frekventovaných a často interlingválne motivovaných neologizmov. K alternáciám dochádza pri oboch slovotvorných spôsoboch, avšak pri derivácii oveľa častejšie. V rámci derivácie najviac slovotvorných alternácií sprevádza sufixálny postup, pri kompozícii je to derivačná kompozícia. V rámci trunkácie sa najčastejšie odsekáva derivačná morféma *-ov-* pri deverbatívnej slovotvorbe, ďalej je to trunkácia infixu *:i* a derivačných morfém/hypermorfém *-i-*, *-sk-/k*, *-ic-k-*, *-n-*, *-izm-*, *-ic:k-*, *-ist-ic:k-* a raritne niektorých ďalších segmentov. Pomocné slovotvorné prostriedky a sprievodné slovotvorné javy (interfixácia, alternácia, trunkácia, redukcia) sa v slovotvorných aktoch môžu rozličným spôsobom kombinovať.

Poznatky o fungovaní slovotvorného systému sú dôležité aj pre budovanie heslára neologického slovníka. Dopĺňanie neologických lexém možno efektívne uskutočňovať prostredníctvom analýzy motivačnej potencie jednotlivých slovnodruhových tried a podtried, ako aj individuálnych lexém ako členov slovotvorných hniezd. Môže ísť jednak o dopĺňanie existujúcich hniezd, ako aj o vytváranie a následné dopĺňanie nových hniezd. Pokiaľ ide o fungovanie lexiky, rozširovanie a reštrukturalizáciu slovotvorných hniezd možno považovať za jedny z najvýraznejších a najdynamickejších typov procesov, ku ktorým dochádza v dôsledku neologizácie.

Pri analýze onomaziologickej štruktúry neologizmov vychádzame z prehľadu onomaziologických kategórií derivátov a kompozít J. Furdíka (2004, s. 88 – 108). Dopĺňame ju aj o najnovšie poznatky o onomaziologickej štruktúre jednoslovných slovotvorne motivovaných pomenovaní, ktoré delíme podľa uplatneného slovotvorného spôsobu na deriváty a kompozitá. Následne postupujeme podľa slovných druhov (substantíva, adjektíva, verbá, adverbiá), kde pri slovotvorne motivovaných slovách uplatňujeme členenie podľa typov onomaziologickej kategórie. Opis jednotlivých onomaziologických kategórií okrem analýzy ich onomaziologickej štruktúry zahŕňajúcej schémy naznačujúce vzťah onomaziologickej a formálnej štruktúry obsahuje aj tri typy parafráz, prostredníctvom ktorých zachytávame motivačný význam, slovotvorný význam a onomaziologický význam. Slovotvorné typy sú charakterizované pomocou slovotvorného vzorca obsahujúceho údaje o type slovotvorného základu a konkrétny slovotvorný formant. Tým sa cez postupné uvedenie troch konštituentov (slovotvorného významu, typu základu a rovnakého formantu; porov. Furdík, 2004, s. 83) vyčerpáva opis jednotlivých slovotvorných typov.

Záverečnú časť tvorí charakteristika prejavov motivačnej relačnosti, do ktorej okrem temporálnej a slovotvornej motivácie vstupujú ďalšie motivačné typy. Konkrétne analyzujeme slovotvorné súvislosti neologizmov prevzatých z cudzích jazykov (relačnosť s interlingválou motiváciou); neologických viacsovných pomenovaní (relačnosť so syntaktickou motiváciou); neologických skratiek (relačnosť s abreviačnou motiváciou) a neologických významov (relačnosť so sémantickou motiváciou).

Predložená širokospektrálna analýza fungovania slovotvornej motivácie v neologickej lexike dokázala nezastupiteľné miesto slovotvorby v kontexte dynamických procesov prebiehajúcich v lexikálnej zásobe, ako aj metodologickú nosnosť teórie lexikálnej motivácie okrem iného aj v podobe aplikácie konceptu motivačnej relačnosti.

Literatúra

BAKOŠOVÁ-KIŠOVÁ, Jana: Miesto neologizácie v dynamike jazyka. In: *Varia*. 15. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Tajov 7. – 9. 12. 2005). Eds. A. Gálisová – A. Chomová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici 2008, s. 16 – 25.

BALÁŽOVÁ, Ľubica: Nové slová a neologické slovníky. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 5, s. 338 – 344.

BALÁŽOVÁ, Ľubica: Tematická a štruktúrna interpretácia neologizmov. In: *Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference*, Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2000, s. 20 – 27.

BOSÁK, Ján: Inovácie v slovanských jazykoch a problematika ich štandardizácie. In: *Slovenská reč*, 2001, roč. 66, č. 5, s. 286 – 291.

BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny* (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Ed. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 107 – 116.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Ako vznikajú nové slová. In: *Kultúra slova*, 1976, roč. 10, č. 5, s. 129 – 133.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Konkurencia slovotvorných typov s formantmi -(iz)ácia, -(ova)nie. In: *Slovenská reč*, 1983, roč. 48, č. 5, s. 268 – 277.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií. In: *Jazykovedný časopis*, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 31 – 50.

ČERNICKÁ, Margaréta: Neologizmy v slovenčine. *Slovník neologizmov (písmeno D, E)*. [Bakalárska práca.] Prešov: FF PU v Prešove 2013. 69 s.

DOBRÍK, Zdenko: Jazyky v kontaktoch. (Anglicizmy a iné slová cudzieho pôvodu v nemčine a slovenčine.) Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta 2007. 185 s.

DOKULIL, Miloš: Tvoření vztahových adjektiv od dvouslovných pojmenování. In: *Jazykovedné štúdie*. XII. Bratislava: Veda 1974, s. 153 – 164.

DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.

DUCHKOVÁ, Silvia: Nové výrazy. In: *Kultúra slova*, 1995, roč. 29, č. 3, 4, 6; 1996, roč. 30, č. 1 – 6; 1997, roč. 31, č. 1 – 6; 1998, roč. 32, č. 2, 4 – 6; 1999, roč. 33, č. 1 – 6; 2000, roč. 34, č. 1 – 6; 2001, roč. 35, č. 1 – 6; 2002, roč. 36, č. 1 – 3, 5 – 6; 2003, roč. 37, č. 1, 3 – 6; 2004, roč. 38, č. 1, 2, 4; 2005, roč. 39, č. 3 – 4; 2006, roč. 40, č. 1, 2, 4; 2007, roč. 41, č. 1; 2009, roč. 43, č. 2; 2010, roč. 44, č. 5.

FALTINOVÁ, Katarína: Neologizmy v slovenčine. *Slovník neologizmov (písmeno A, B)*. [Bakalárska práca.] Prešov: FF PU v Prešove 2013. 72 s.

FISIAK, Jacek: The word-formation of English loanwords in Polish. In: *English in contact with other languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his 60th birthday*. Eds. W. Viereck – W. D. Bald. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986, s. 253 – 263.

FURDÍK, Juraj: Úloha slovotvornej motivácie v lexikálnej dynamike. In: Horecký, Ján – Buzássyová, Klára – Bosák, Ján et al.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989, s. 28 – 36.

FURDÍK, Juraj: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. In: *Jazykovedný časopis*, 1994, roč. 45, č. 2, s. 95 – 102.

FURDÍK, Juraj: „Zákonitosť jednotlivého“ v slovanskej lexike. In: *Slavica Slovaca*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 122 – 127.

FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

- FURDÍK, Juraj: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 472 s.
- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 94 s.
- GAVUROVÁ, Miroslava: Skratka ako lexéma (abreviačná motivácia v lexike). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 312 s.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. – REŠOVSKÁ, S.: Slovník slovenských neologizmov – iba preklad českého? In: *Varia XXIV*. Praha – Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – SJS pri JÚLŠ SAV 2015a, v tlači a.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. – REŠOVSKÁ, S.: Nové slová v slovenčine z pohľadu teórie lexikálnej motivácie. In: *Synchronne a diachronne kontexty jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej v Banskej Bystrici 17. – 18. 9. 2015*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo UMB – Belianum 2015b, v tlači b.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Vznik nových slov. In: *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 140 – 152.
- HORECKÝ, Ján: Charakteristika neologizmov v spisovnej slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Ústav školských informácií 1974, s. 43 – 50.
- HORECKÝ, Ján: Zložené prídavné mená v slovenčine. In: *Jazykovedné štúdie*. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 131 – 137.
- HORECKÝ, Ján: Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. In: *Kultúra slova*, 1986, roč. 20, č. 1, s. 6 – 13.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 440 s.
- HRBÁČEK, Josef: *Jazykové zkratky v češtině*. Praha: Univerzita Karlova 1979. 128 s.
- Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference*, Praha, 16. – 18. 6. 2003. Eds. Z. Tichá – A. Rangelova. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2003. 239 s.
- IVANOVÁ, Martina: Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Ed. M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied 2004, s. 102 – 111.
- JACKO, Jozef: Nové názvy osôb s príponou -č. In: *Kultúra slova*, 1998, roč. 32, č. 2, s. 79 – 84.
- JACKO, Jozef: Neologizmy a okazionalizmy v súčasnej publicistike. In: *Slovenská reč*, 1992, roč. 57, č. 1, s. 19 – 25.
- KÁLMÁNOVÁ, Katarína: Rod – pohlavie – gender. In: *Slovenská reč*, 2006, roč. 71, č. 5, s. 318 – 320.
- KÁLMÁNOVÁ, Katarína: Flip-flop. In: *Kultúra slova*, 2012, roč. 46, č. 3, s. 185 – 186.
- KIŠOVÁ, Jana: Model triedenia neologizmov. In: *Varia 16. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov (Časť-Papiernička, 8. – 10. 11. 2006)*. Ed. G. Múcsková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2009, s. 268 – 280.
- KRÁLIK, Ľubor: *Stručný etymologický slovník slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2015. 704 s.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 2. oprav. vyd. Bratislava: Veda 1989. 587 s.
- KREDÁTUSOVÁ, Jarmila: Nová substantívna lexika v ukrajinsko-slovenskom aspekte (vybrané porovnávacie štúdie). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 169 s.
- Lexikografie v kontextu informační společnosti. Sborník příspěvků z pracovního setkání*, Praha, 4. – 6. 6. 2007. Eds. A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová. Praha: Ústav pro jazyk český AVČR 2008. 218 s.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Okazionalizmy v hovorenej komunikácii. Prešov: Náuka 2000. 145 s.
- MÁLEK, Prokop: Neologizmy vo vede. In: *Kultúra slova*, 1979, roč. 13, č. 5, s. 136 – 141.

MARTINCOVÁ, Olga: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha: Univerzita Karlova 1983. 160 s.

MARTINCOVÁ, Olga: Derivatívnosť u nových víceslovných pojmenovaní. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 382 – 387.

MARTINCOVÁ, Olga a kol.: Neologizmy v dnešní češtině. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005. 248 s.

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Názvy súvisiace s elektronickou poštou a s inými spôsobmi posielania písomných správ. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 4, s. 203 – 207.

MITTER, Patrik: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2003. 190 s.

MITTER, Patrik: Kompozice v kontextu současné češtiny. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2006. 165 s.

NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ 1. SLOVNÍK NEOLOGIZMŮ. Red. O. Martincová. Praha: Academia 1998. 356 s.

NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ 2. SLOVNÍK NEOLOGIZMŮ. Red. O. Martincová. Praha: Academia 2004. 568 s.

NOVÁ SLOVNÍ ZÁSoba VE VÝKLADOVÝCH SLOVNÍČÍCH. Sborník příspěvků z konference, Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Eds. O. Martincová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český AVČR 2000. 113 s.

OLOŠTIAK, Martin: Obohacovanie lexikálnej zásoby z pohľadu teórie lexikálnej motivácie. In: Varia XIV. Zborník materiálov z XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004). Zost. M. Oľšiak. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre 2006, s. 184 – 189.

OLOŠTIAK, Martin: O temporálnej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Čeština – bádání a učení. Eds. E. Minářová – K. Klímová. Brno: Masarykova univerzita 2007, s. 95 – 99.

OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: FF PU v Prešove 2011. 339 s.

OLOŠTIAK, Martin: Onomaziologická štruktúra lexikálnych jednotiek. In: Od morfému ku komplexným slovám a ich paradigmám. Eds. M. Ološtiak – L. Sisák. Prešov: Filozofická fakulta PU 2013, s. 9 – 89.

OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina: Kapitoly z lexikológie (lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 251 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Galicizmy v slovenčine. Bratislava: Stimul 1998. 126 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Neologizmy z interkultúrneho aspektu. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. a 25. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 258 – 267.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Neologizácia a neologizmy v dynamike súčasnej slovenčiny. In: Slovakistický zborník. 2. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2007, s. 34 – 40.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BAKOŠOVÁ, Jana: Adaptácia neologizmov ako jeden z aspektov ich včleňovania do systému slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 34. Prednášky XLI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Eds. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 65 – 102.

PALKOVÁ, Lenka: Univerbizácia – syntaktická demotivácia. In: Ološtiak, M. (ed.): Viacslovné pomenovania v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 281 – 356.

POVAŽAJ, Matej: Ako sa volá loptička, ktorá po dopade na zem opakovane vysoko skáče? In: Kultúra slova, roč. 45, 2011, č. 3, s. 170 – 171.

POVAŽAJ, Matej: Nový význam slovesa zaslepiť. In: Kultúra slova, 2012, roč. 46, č. 4, s. 231 – 233.

POVAŽAJ, Matej: Nové slovo konzervant. In: Kultúra slova, 2013, roč. 47, č. 5, s. 301 – 302.

POVAŽAJ, Matej: Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka. In: Kultúra slova, 2013, roč. 48, č. 1 – 6; 2014, roč. 49, č. 1 – 6; 2015, roč. 50, č. 1 – 6.

REŠOVSKÁ, Soňa: Neologizmy v slovenčine. Slovník neologizmov (písmeno M). [Bakalárska práca.] Prešov: FF PU v Prešove 2013. 72 s.

REŠOVSKÁ, Soňa: Niekoľko poznámok o slovníku slovenských neologizmov. In: 10. študentská vedecká a umelecká konferencia. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2015, s. 334 – 345. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak7/subor/Resovska.pdf>.

SAVIČ, Svenka: Problematika výskumu neologizmov. In: Zapisník slovenského jazykovedca, 1990, roč. 9, č. 2, s. 8 – 11.

SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos slovníka koreňových morféme k charakteristike kompozít. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 2, s. 99 – 126.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina et al.: Slovník koreňových morféme slovenčiny. 3., uprav. a dopl. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2012. 690 s.

ŠIMKOVÁ, Mária: Pohyby v slovenskej lexike v 90. rokoch. In: Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Red. J. Bosák. Bratislava, Veda 1999, s. 116 – 136.

VANČOVÁ, Iveta: Krepovatenie vlasov. In: Kultúra slova, 2014, roč. 48, č. 2, s. 116 – 117.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Slovtvorné (onomaziologické) kategórie a slovtvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, roč. 57, 2006, č. 1, s. 13 – 32.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Kompozitá v slovenčine. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2012. 190 s.

WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Kto potrebuje governance? In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 5, s. 317 – 320.

Zoznam skratiek a značiek

ACT	dejovosť
ADJ	adjektívum
ADV	adverbium
AM	abreviačná motivácia
AMn	abreviačný motivant
Amot	motivujúce adjektívum
AMt	abreviačný motivát
AZ	abreviačný základ
CIRC	pomenovanie príznaku príznaku, okolnosti
CIRC _{int}	pomenovanie príznaku príznaku so substančnou intencionalitou
DEIX	deixia
DM	derivačná morféma
DSZ	Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (Horecký et al., 1989)
EM	expresívna motivácia
-F	formant
FM	frazeologická motivácia; formová morféma
-Gv	súbor slovesných gramatických morfém (s prípadnou slovnou špecifikáciou konjugačného typu v dolnom indexe, napr. -Gv _{robiť})
IM	interlingválna motivácia
KM	koreňová morféma
KPZ	konotačno-pragmatická zložka
KSSJ	Krátky slovník slovenského jazyka (2. vyd., 1989)
L ₁	východiskový jazyk
L ₂	preberajúci jazyk
MOD	modifikátor
Nmot	motivujúce numerále
NUM	numerále
NSČ	Nová slova v češtině (bez špecifikácie zväzku)
NSČ 1	Nová slova v češtině 1. Slovník neologizmů (Martincová et al., 1998)
NSČ 2	Nová slova v češtině 2. Slovník neologizmů (Martincová et al., 2004)
OB	onomaziologická báza
OK	onomaziologická kategória
OP	onomaziologický príznak
OPP	onomaziologický príznak príznaku
OS	onomaziologický spoj
OV	onomaziologický význam
prep	prepozícia
PSP	Pravidlá slovenského pravopisu (2000)
QUAL	kvalitatívnosť
QUAL _{ext}	kvalitatívnosť so špecifikáciou miery
QUANT	kvantitatívnosť
-R	súbor relačných morfém
rel	relačnosť, má vzťah k
S _{adh}	substantívum z onomaziologickej kategórie názvov podľa príslušnosti

S _{cas}	substantívum v nepriamom páde
S _{prf}	konateľský názov
SémM	sémantická motivácia
SF	slovotvorný formant
SKMS	Slovník koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., bez špecifikácie vyd.)
SKMS-3	Slovník koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., 3. vyd., 2012)
SKMS-4	Slovník koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., 4. vyd., pracovná verzia)
sm	spájacia submorféma, interfix
SM	slovotvorná motivácia; slovotvorne motivovaný
Smot	motivujúce substantívum
SMS	slovotvorne motivované slovo
SNK	Slovenský národný korpus
SSNe	Slovník slovenských neologizmov
SSJ	Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968)
SSSJ-1	Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G (2006)
SSSJ-2	Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L (2011)
SSS	Synonymický slovník slovenčiny (2004)
ST	slovotvorný typ
SUB	substantívum; substancia
SUB _{cat}	substancia s kategoriálnym významom
SyntM	syntaktická motivácia
SV	slovotvorný význam
SZ	slovotvorný základ
TempM	temporálna motivácia
TeritM	teritoriálna motivácia
TLM	teória lexikálnej motivácie
TOK	typ onomaziologickej kategórie
VER	verbum
Vmot	motivujúce verbum
VP	viacslovné pomenovanie
V _{obj}	objektové verbum
Zadj	adjektívny slovotvorný základ
Zn	numerálny slovotvorný základ
Zp	pronominálny slovotvorný základ
Zs	substantívny slovotvorný základ
Zv	verbálny slovotvorný základ
Zx	radixoid, viazaný slovotvorný základ